

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI**

**AHMED EL-MENÎNÎ'NİN (1089-1172 h-1678-1759 m.) HAYATI, ESERLERİ VE
HADİS İLMİNDEKİ YERİ**

Doktora Tezi

Medet COŞKUN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

AHMED EL-MENÎNÎ'NİN (1089-1172 h-1678-1759 m.) HAYATI, ESERLERİ VE
HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Doktora Tezi

Medet COŞKUN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

Medet COŞKUN

**AHMED EL-MENÎNÎ’NİN (1089-1172 h-1678-1759 m.) HAYATI,
ESERLERİ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: .../.../....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (..../..../2018)

Medet COŞKUN

.....

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	5
E. AHMED EL-MENÎNÎ’NİN YAŞADIĞI XVII. YÜZYIL SONU VE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ.....	8
1. Siyâsî Durum	8
2. Sosyal ve İktisâdî Durum	15
3. İlmî ve Fikrî Durum.....	19
4. Genel Olarak Osmanlı'da Hadis Konusuyla İlgili Değerlendirmeler	25

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED EL-MENÎNÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. AHMED EL-MENÎNÎ’NİN HAYATI.....	30
1.1.1. Ahmed el-Menîni’nin İsmi ve Künyesi	31
1.1.2. Ahmed el-Menîni’nin Doğumu	31
1.1.3. Ahmed el-Menîni’nin İlim/Tahsil Hayatı.....	32
1.1.4. Ahmed el-Menîni’nin Hocaları	44
1.1.5. Ahmed el-Menini’nin Öğrencileri	59

1.2. AHMED EL-MENÎNÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	61
1.2.1 Tefsir İlmindeki Yeri.....	61
1.2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri.....	61
1.2.3. Tarihçiliği	63
1.2.4. Arap Dili ve Belağatındaki Yeri.....	63
1.3- AHMED EL-MENÎNÎ'NİN ESERLERİ.....	64
1.3.1. Günümüze Kadar Gelen Eserleri.....	64
1.3.1.1. el-Mevâhibü'l-Mücîb fî Nazmi mâ Yahtassu bi'l-Habîb	65
1.3.1.2. Fâtihatü İstinzâli'n-Nasr bi't-Te vessüli bi Şühedâi Uhud ve Ehli'l-Bedr	67
1.3.1.3. Şerhu's-Sadr bi Şerhi Urcûzet-i İstinzâli'n-Nasr bi't-Te vessül bi Ehli'l-Bedr.	68
1.3.1.4. Kitâbu'l-Arfi'n-Nâsim Şerhu Risaleti'l-Allâme Kâsım	70
1.3.1.5. Şerhu Utbî li'l-Yemînî.....	72
1.3.1.6 . Esmâü'l-Enbiyâ	74
1.3.1.7. Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakki'l-Mehdî	75
1.3.1.8. Târîhu's-Şâm (el-İ'lâm bi Fedâilî's-Şâm)	76
1.3.1.9. el-Kavlü's-Sedîd fî İttisali'l-Esânîd,.....	79
1.3.1.10. İdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî	82
1.3.1.11. Şerhu Kasîde-i (Kara) Mustafa Paşa	82
1.3.2. Kaynaklarda Adı Geçen Ama Kütüphanelerde Tespit Edemediğimiz Eserleri	84
1.3.2.1. el-Kavlü'l-Merğûb fî Kavlihî Teâlâ Hikâyeten an Zekeriyyâ (as)	84
1.3.2.2. el-Akdü'l-Muntaza(1)m fî Kavlihî Teâlâ 'Ve'z kur fî'l-Kitâbi Meryem'	85

1.3.2.3. Fethu'l-Mennân fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mevsûmeti bi Vesîleti'l-Fevzi ve'l-Emân fî Medhi Sâhibi'z-Zamân	85
1.3.2.4. el-Kavlü'l-Mûciz fî Halli'l-Luğz.....	85
1.3.2.5. Bülğatü'l-Muhtâc li-Ma'rifeti Menâsiki'l-Hâc	86
1.3.2.6. el-Ferâidü's-Seniyye fî'l-Fevâidi'n-Nahviyye	86
1.3.2.7. Şerhu Sadri'l-Abdi'l-Fakîr bi-İcâzeti Sadri'l-Aliyyi'l-Vezîr	86
1.3.2.8. Matlau'n-Neyyireyn fî-İsbâtî'n-Necâti ve'l-Vâlidî Seyyidi'l-Kevneyn.	87
1.3.2.9. en-Nesemât es-Seheriyye fî Medhî Hayri'l-Beriyye	87
1.3.3. Âlimlerin Ahmed el-Menînî Hakkındaki Görüşleri	87

II. BÖLÜM

AHMED EL-MENÎNÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. AHMED EL-MENÎNÎ'NİN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ.....	96
2.2. HADİS İLMİNİN TANIMI.....	99
2.3. EL-MENÎNÎ'NİN BAZI HADİS KAVRAMLARINI TARİFİ	102
2.3.1. Hadis, Haber ve Eser	102
2.3.2. Sened-İsnâd ve Müsned.....	104
2.3.3. Müselsel Hadis	107
2.3.4. Müsnid, Muhaddis, Hâfız ve Huccet.....	108
2.4. HADİS İLMİNİN VE HADİS EHLİNİN ŞEREFİ	112
2.5. HADİS RİVAYETİNDE SENED	122
2.6. EL-MENÎNÎ'YE GÖRE FİKHÎ ANLAMDA SÜNNET VE KUR'ÂNİ NESHİ.....	128
2.6.1. Sünnet.....	128

2.6.2. Sünnetin Kur'anı Neshi.....	130
2.7. EL-MENÎNÎ'NİN FEZÂİL RİVÂYETLERİNE BAKIŞI	133
2.8. EL-MENÎNÎ'NİN BİR HADİSİN SİHHATİNİ TESBİTTE BAŞVURDUĞU YÖNTEMLER	144
2.9. EL-MENÎNÎ'NİN ŞAM'IN FAZİLETİ KONUSUNDAKİ BAZI HABERLERE YER VERMESİ	150
2.10. EL-MENÎNÎ'NİN ESERLERİNE HADİS ALANINDA YAPILAN ATIFLAR.....	152

III. BÖLÜM

EL-MENÎNÎ'NİN 'İDÂETÜ'D-DERÂRÎ ALÂ ŞERHİ SAHÎHİ'L-BUHÂRÎ'

ADLI ŞERHİ

İDÂETÜ'D-DERÂRÎ, MUKADDİME VE KAYNAKLARI

3.1. İDÂETÜ'D-DERÂRÎ HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	155
3.2. İDÂETÜ'D-DERÂRÎ'NİN MUKADDİMESİ.....	157
3.2.1. Hadis İlminin ve Ashabının Şerefi (شرف علم الحديث واصحابه)	160
3.2.2. İsnad ve İsnad Erbâbı (Râvîler) (الاسناد واربابه).....	160
3.2.3. Hadis İlmi Rivâyet ve Dirâyet İlmidir. (علم الحديث رواية ، علم الحديث دراية)...	161
3.2.4. Buhârî İle İlgili Bilgiler.....	161
3.3. EL-MENÎNÎ'NİN KULLANDIĞI BUHÂRÎ NÜSHASI.....	165
3.3.1. Buhari Nüshalarıyla İlgili Genel Bilgi	165
3.3.2. el-Firebrî Nüshası (ö.320/932)	167
3.3.3. el-Yûnînî (ö. 701/1302) Nüshası.....	168
3.3.4. el-Menînî'nin Kullandığı Nüsha	169
3.4. İDÂETÜ'D-DERÂRÎ'NİN KAYNAKLARI	171

3.4.1. Hadis İle İlgili Kaynaklar	172
3.4.2. el-Menîni'nin Şerhinde Yer Verdiği Buhârî Şerhleri.....	178
3.4.3. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'i Dışındaki Diğer Şerhler	184
3.4.4. el-Menîni'nin Şerhinde Yer Alan Tefsir Kaynakları	185
3.4.5. Akâid ve Kelam Kaynakları	187
3.4.6. Fıkıh Kaynakları.....	188
3.4.7. Arap Dili ve Belâgatı Kaynakları	189
3.4.8. Siyer, Tarih Kaynakları ve Diğer Kaynaklar	191
3.5. AHMED EL-MENÎNÎ'NİN ŞERHTEKİ ÜSLÛBU, METODU VE BU	
BAĞLAMDA HADİSLERİ ŞERHİ.....	193
3.5.1. Üslubu	193
3.5.2. el-Menîni'nin Şerhindeki Metoduna Genel Bakış	197
3.5.3. el-Menîni'nin Hadisleri Şerhi.....	199
3.5.3.1. Bâb Başlıkları ve Hadiste Yer Alan Konuyla İlgili Genel Bilgi Vermesi	
.....	199
3.5.3.2. İsnad ve İsnadda Yer Alan Râviler Hakkında Biyografik Bilgi Vermesi	
.....	203
3.5.3.3. Hadisteki Bazı Kelimelerin Anlamalarını ve Farklı Okunuşlarını	
Açıklaması	207
3.5.3.4. Hadisteki Kavramları Açıklaması	208
3.5.3.5. Buhârî'nin Farklı Rivâyetlerine/Nüshalarına İşaret etmesi	211
3.5.3.6. Şerhedilen Hadisin Farklı Kaynaklarına İşaret Etmesi	213
3.5.3.7. Kelâmi Konulara Yer Vermesi	214
3.5.3.8. Hadiste Yer Alan Kelimleri Gramer Bakımından Açıklaması	215
3.5.3.9. Hadisi Sıhhat Açısından Değerlendirmesi.....	218

3.5.3.10. Hadisteki Konuyu Ayetle Açıklaması	220
3.5.3.11. Mezheb Farklılıklarına Yer Vermesi	222
3.5.3.12. Hadiste Yer Alan Konuları Sosyal İlişkilerle İrtibatlandırması	223
3.5.3.13. Hadisin Muhtevâsıyla İlgili Açıklamalarda Bulunması	224
3.5.3.14. el-Menîni'nin Hadisleri Şerhine Örnek	225
SONUÇ	235
EKLER	238
EK-1.	238
EK-2.	242
KAYNAKLAR	245
ÖZET	264
ABSTRACT.....	265

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
Ank.	: Ankara
Ank Ü.	: Ankara Üniversitesi
Ans.	: Ansiklopedisi
Bkz.	: bakınız
byy.	: basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
İSAV	: İslâm Araştırmaları Vakfı
İst.	: İstanbul
m.	: Milâdî
Matb.	: matbaası
mad.	: maddesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
(t.y.)	: basım tarihi yok
Tahk.	: Tahkik eden
Yay.	: Yayını / yayınları
y.y.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Osmanlı dönemi hadis çalışmaları, üzerinde çalışılması gereken önemli alanlardan biridir. Bu güne kadar bazı çalışmalar yapılmış olmakla beraber bu alanla ilgili müsbet veya menfi yönde bir kanaat belirtilebilmek için yeterli sayıda çalışmanın yapıldığı söylenemez. Bu çerçevede sözkonusu alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle Osmanlı dönemi muhaddislerinden Ahmed el-Menîni'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri' çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Bu çalışmayla hedeflenen noktalardan biri de, Ahmed el-Menîni'nin Osmanlı döneminde yaşamış bir muhaddis olarak bilim çevrelerine tanıtılması, eseleri ve hadis ilmindeki yerinin tespit edilmesi olmuştur. Bunun için ilk önce yaşadığı dönemdeki siyâsî, sosyal, ekonomik ve ilmî durum genel olarak ortaya konulmuş, daha sonra ise hakkında Türkçe kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi bulunmayan el-Menîni'nin neredeyse tamamı elyazması olan eserleri, yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerden temin edilmiştir.

Eserleri incelendiğinde hem hayatı, eserleri hem de hadis ilmindeki yeri ile ilgili bazı bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Başta kendisinin verdiği bilgilere ve müellifleri konu alan biyografi türü eserlere müracaat edilerek hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve ilmî kişiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. el-Menîni'nin özellikle hadis ilmindeki yeri konusunda ilk müracaat ettiğimiz kaynaklar, başta hadis usûlü ve hocalarından aldığı icâzetleri hâvî '*el-Kavlü's-sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd*' adlı eseri ve '*İdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*' adlı şerhi olmuştur. Bunların yanı sıra hadis konularını da içeren diğer alanlarla ilgili eserlerine ve özellikle bazı rivayetlerle ilgili sıhhat değerlendirmelerinin bulunduğu '*el-İ'lâm bi Fadâili's-Şâm*' adlı eserine müracaat edilerek hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı medreselerinde okutulan hadis kaynaklarının başında yer alan Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine bu güne kadar yüzlerle ifade edilen sayıda şerh yapılmıştır. el-Menînî de dönemin şerh yazma geleneğine tâbi olarak *'Îdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî'* adlı şerhini kaleme almaya başlamış, ama vefat etmesi sebebiyle adı geçen şerh yarım kalmıştır. Her ne kadar yarım kalmış olsa da dönemin ilim anlayışını ve uslubunu yansıtmaya bakımından önemli olan söz konusu şerh incelenmiş, içeriği ve özgün olup olmadığı ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın her safhasında özellikle de el-Menînî'nin şerhi ile ilgili değerlendirmeler konusunda yönlendirici desteklerini esirgemeyen hocam Prof Dr. Bünyamin ERUL'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinden itibaren el-Menînî'ye ait Buhârî şerhinin Mekke'deki, Harem kütüphanesinden alınması da dâhil çalışmamızın her safhasında değerli yardımlarını esirgemeyen, danışman hocam Prof Dr. İsmail Hakkı ÜNAL'a hususi şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezin son okumasını yapıp gerekli ilmî ve teknik katkıda bulunan Salih ŞENGİZER'e gönülden teşekkür ederim. Bu çalışma esnasında bana yardımcı olan ve katkı sağlayan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve özellikle de aileme teşekkür ederim.

Medet COŞKUN

Ankara-2018

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, Osmanlı dönemi muhaddislerinden ‘Ahmed el-Menîni’nin Hayâtı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri’ni tespit etmektir. Bu bağlamda öncelikli olarak, yaşadığı dönemdeki siyâsî, sosyal, iktisâdî, ilmî ve fikrî durum tespit edilmeye çalışılmış daha sonra ise el-Menîni’nin hayatı ve ailesi araştırmanın başlıklarından ilkinin oluşturmuştur. Babasından ilk derslerini alan el-Menîni’nin öğrencilik yılları, ilim hayatı ve öğrencilik yıllarının geçtiği aynı medresedeki müderrisliği, yetiştirdiği öğrencileri ve Emevî Câmii’nin yanbaşında yok olmaya yüz tutmuş Sâlihîyye medresesini yeniden inşa ettirerek ilim dünyasına kazandırması araştırmanın bir diğer ayağını oluşturmuştur.

el-Menîni’nin ilmî durumuna ve hadis ilmindeki yerinine geçmeden önce genel olarak Osmanlı’da ilmî durum ve hadis ilmiyle ilgili olarak bu güne kadar yapılan çalışmalar hakkındaki değerlendirmeler özet olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle duraklama ve gerileme dönemlerini idrak etmiş olan el-Menîni’nin yaşadığı dönemdeki ilim anlayışının ve hadisin sıhhatatine yönelik bakış açısının değerlendirmeye tabi tutulması araştırmanın diğer bir kısmını oluşturmuştur. İçinde bulunduğu zor şartlara rağmen ortaya koyduğu tamamı Arapça el yazması olan eserlerinin, özellikle de hadisle ilgili olanlarının gün yüzüne çıkartılması ve araştırmacıların dikkatine sunulması ise bir başka çalışma alanımızı oluşturmuştur. Bu sayede el-Menîni’nin hem tefsir, hem fıkıh hem de tarih ve özellikle hadis ilmindeki yeri ortaya konulmuaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmamızın asıl konusunu oluşturan el-Menîni’nin hadis ilmindeki yerini tespitte ilk etapta müracaat edilen ‘*el-Kavlü’s-Sedîd fî İttisâli’l-Esânîd*’ ve ‘*İdâetü’l-Derârî alâ Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*’ adlı eserleri ayrı bir önemi hâizdir. Bu eserlerinden hareketle araştırmada el-Menîni’nin konuyla ilgili ilmî düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada ana konularımızdan birini el-Menîî'nin hadis ilmindeki yeri oluşturmuştur. Onun hadise bakış açısı, bazı hadis kavramlarıyla ilgili açıklamaları, özellikle isnâd konusundaki titiz sayılabilecek yaklaşımları ve başta hadis ilmi olmak üzere ilmî birikimini aldığı hocaları (şeyhleri) ve öğrencileri ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Onun hadis ilmindeki yeri bağlamında zikretmeden geçemeyeceğimiz bir diğer önemli nokta da, tamamlanamamış olan '*İdâetü'd-Derârî alâ şerhi Sahîhi'l-Buhârî*' adlı şerhidir. Söz konusu şerh, araştırmanın temel noktalarından birini oluşturmuştur. Suûdî Arabistan'daki 'Mektebetü'l-Haram' kütüphanesinden büyük uğraşlar sonucu elde edilip Türkiye'ye getirilmiş olan adı geçen şerh, bu çalışmayla ilim camiasına tanıtılmıştır. el-Menîî'nin bu ve diğer eserlerinin genel olarak ilim, özellikle de hadis ilmine katkılarının incelenmesi de çalışmamızın konularından birini oluşturmuştur.

Ahmed el-Menîî'nin meşhur eserlerinden biri olan '*Tarihu's-şâm*' adlı eseri, hem tarih alanında önemli bir eser olması, hem de eserde yer alan hadislerle ilgili sıhhat değerlendirmelerini barındırması sebebiyle üzerinde genişçe durma ihtiyaı hasıl olan bir diğer eserdir. Bu sebeple Onun bu eserindeki değerlendirmelerinin aktarılması hem el-Menîî'nin hadis ilmindeki yeri konusunu anlamaya hem de Osmanlı dönemi hadis çalışmalarını biraz daha yakından tanımaya katkı sağlayacağı mit edilmektedir.

B. ARAşTIRMANIN AMACI

Ahmed el-Menîî, XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. Yüzyıl'ın ilk yarısı Osmanlı dönemi ilim erbâbı arasında önde gelen âlimlerden biridir. Özellikle tarih, edebiyat ve hadis alanındaki eserleriyle tanınmış olan el-Menîî tarihçi, edip ve muhaddis olarak şöhret bulmuştur. Çeşitli ilim dallarında eserler vermiş olan el-Menîî, hadis sahasında da kıymetli kitaplar kaleme almış ve yaşadığı dönemde müderrislik yaparak bilim dünyasına yeni öğrenciler-hocalar, bilim adamları kazandırmıştır. Dönemin ilim geleneği doğrultusunda dini ilimlerin hemen her alanında çalışmalar yapmış tefsir, fıkıh,

tarih ve (edebiyat) dilbilim alanlarına özellikle de hadis alanına katkılar sunmuştur. Bu sebeple el-Menîni'nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yerinin ortaya konulması ve bu konudaki neticelerin araştırmacıların istifadesine sunulması araştırmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Arapça el yazması eserleriyle döneminin sayılı âlimleri arasında yerini almış olan el-Menîni'nin, öncelikle hayatı ve ilim uğrundaki gayretleri ortaya konulmaya çalışılmış ve bu çabalarının daha sonraki nesillere örneklik teşkil etmesi amaçlanmıştır. Aynı şekilde Onun eserlerinin, özellikle de hadis alanındaki '*el-Kavlü's-Sedîd*' ve '*İdâetü'd-Derârî*' adlı kitaplarının bilim dünyasına tanıtılması ve hadis alanında çalışma yapacakların bilgisine sunulması araştırmamızın bir başka hedefini oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızda yer verdiğimiz el-Menîni'nin yaşadığı dönemler olan XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl'ın ilk yarısındaki sosyal, siyâsî ve genel olarak ilmî ahvâl ile Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının ne durumda olduğunun ortaya konulması bu çalışmamızın açmaçlarının bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, genel olarak Osmanlı dönemi hadis çalışmalarını, özel olarak da el-Menîni'nin yaşadığı dönemdeki hadis faaliyetleri hakkında bir kanaat ortaya koymuş olacaktır.

Bu çalışmada hakkında müstakil bir çalışma bulunmayan el-Menîni'nin, ilim çevrelerindeki ve özellikle de hadis alanındaki yeri dönemin âlimlerinin görüşlerine de yer verilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk dönemlerden günümüze Buhârî'nin '*Sahih*'i üzerine yapılmış olan şerhlerin pek çoğu ilim dünyasının hizmetine sunulmuş olduğu halde el-Menîni'nin söz konusu Buhârî şerhi, el yazması olarak yurt dışındaki kütüphanelerde bulunmakta ve kendisinden istifade etmek bir yana çoğu kimse tarafından ismi dahi bilinmemektedir. Bu çalışmayla hem söz konusu şerh/eser ilim çevrelerine tanıtılmış olacak hem de bu sayede kısmen de olsa hadislerin şerhinde istifade imkanı sağlanmış olacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Son zamanlarda bazı çalışmalar yapılmakla beraber, Osmanlı dönemi hadis çalışmalarıyla ilgili yeterince ilmi araştırmaların yapıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bu konuda çok sınırlı da olsa elbette bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmalar ya sadece dâru'l-hadisler veya belli bir dönem ya da şahıslarla sınırlı kalmıştır.¹ Bunun da Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının tümüyle ilgili genel geçer bir değerlendirme yapmak için yeterli olmayacağı açıktır. İşte Osmanlı devletinin XVII. Yüzyıl sonu ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısındaki hadis çalışmalarının genel durumu ile ilgili ilmî veri sağlamak adına bizim bu çalışmamız önem arz etmektedir. Bu önem ve katkı, hem el-Menînî'nin tanıtılması hem de hadis alanındaki eserlerinin varlığının ortaya konulması yönüyle olacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı dönemi âlimlerinin büyük bir çoğunluğunun sadece bir ilim dalında değil, birden fazla ilmî alanda uğraş verdikleri ve farklı ilim dallarında eserler ortaya koydukları genel kabul görmüş bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak her âlimin bütün ilim dallarında aynı yetkinliği gösterdiğini ve aynı şöhrete ulaştığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. el-Menînî de dînî ilim dallarının hemen hepsinde kıymetli eserler vermiş, ama daha çok tarih, edebiyat ve hadis alanında meşhur olmuştur. Bu sebeple kaynaklarda kendisinden tarihçi, edip ve muhaddis olarak bahsedilen el-Menînî'nin hadis alanındaki eserlerinin, bu konudaki mesâisinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

Araştırmamız açısından ehemmiyet arz eden bir başka nokta da el-Menînî'nin Osmanlı dönemi medrese geleneğini bu bağlamda hadis öğrenimini/öğretimini harabe bir vaziyette olan Sâlihiyye Medresesi'ni yeniden 'inşâ' ettirerek devam ettirmesidir. Bu sayede hem söz konusu medrese eğitim hayatına devam etmiş, hem de genel anlamda hadis öğretimi gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. el-Menînî'den sonra söz

---

¹ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, s. 110, Kitâbiyât, Ankara, 2005.

konusu medresenin varlığı çocukları tarafından belli bir müddet sürdürülmüşse de onların da vefatı akabinde medresenin faaliyetleri tamamen son bulmuştur. Onun bu konudaki gayreti de önemli noktalardan biri olarak çalışmaya konu edilmiştir.

Osmanlı'da hadis çalışmaları denilince ilk olarak Anadolu'da yaşamış alimlerin yapmış oldukları hadis çalışmaları akla gelmektedir. Bu durum doğru olmakla beraber bunun yanı sıra Osmanlı devleti bir bütün olarak ele alınıp değerlendirildiğinde Anadolu dışındaki Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Şam, Mısır ve Bağdat'taki hadis çalışmaları da bu dönemdeki ilmî faaliyetler ve özellikle de hadis çalışmalarının bir parçası olarak görülebilir. Dolayısıyla Osmanlı hadis çalışmalarının sadece Anadolu ile sınırlı tutulamayacağı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Anadolu dışındaki tüm coğrafyaları da kapsayacağı rahatlıkla ifade edilebilir. İşte Şam'da doğmuş ve tahsil hayatını orada devam ettirmiş olan el-Menînî'nin de Osmanlı eğitim sisteminin yetiştirdiği bir âlim olarak görülmesi gayet tabîdir. Bu çalışmayla kendisine Süleymânîye müderrisliği payesi de verilen el-Menînî'nin, Osmanlı dönemi hadis çalışmaları içinde değerlendirilmesinin gerektiği ve ortaya koyduğu mesâinin Osmanlı ilim ve kültür hayatının bir parçası olarak kabul edilmesinin daha yerinde olacağı vurgulanmıştır. Bu yönüyle araştırmanın genelde Osmanlı ilim anlayışına, özel olarak da Onun yaşadığı dönemdeki hadis çalışmalarına katkı sağlayacak olması hasebiyle ciddi bir önemi haiz olduğu ve araştırmacılara yeni çalışma alanları açarak katkı sağlaması beklenmektedir.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırma konumuzun Osmanlı muhaddislerinden Ahmed el-Menînî'nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yeri olması, bizi ister istemez Onun hakkında bilgi toplama yoluna sevk etmiştir. Bunun için de öncelikle el yazması olan eserleri ilgili kütüphanelerden alınarak araştırmaya başlanılmıştır. Ulaşabildiğimiz eserlerini topladıktan sonra hemen bu eserlerin tamamının incelenmesi ilk işimiz olmuştur.

Bunlardan özellikle hayatı hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler, büyük önem arz etmekteydi. Bu sebeple bu bilgiler değerlendirilip ardından müellifleri konu alan kitaplara müracaat edilerek el-Menînî'nin hayatıyla ilgili bilgiler hem kendi eserlerinden hem de diğer kaynaklardan alınarak hayatı hakkında yeterince bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ulaşılabilen eserlerinin tamamını incelemekle beraber, tarih ve hadis ile ilgili bilgilere yer vermesi sebebiyle *'Târîh'uş-Şâm (el-İ'lâm bi Fedâilî's-Şâm)*' adlı eseri ve özellikle hadis ile ilgili olan *'el-Kavlü's-Sedîd'* ve *'İdâetü'd-Derârî'* adlı eserleri araştırmamızın birincil kaynaklarını oluşturmuştur. Çünkü hayatı ve eserleriyle ilgili bu kitaplarda verilen bilgiler, bizzat kendisi tarafından ifade edilmiş olan orijinal bilgilerdi. Dolayısıyla araştırmamızda bu bilgilere yer verilmesi öncelenmiştir. Daha sonra ise Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde 'madde' olarak yer alan ama hakkında fazla bilgi yer almayan 'Ahmed el-Menînî' maddesine müracaat edilerek, orada verilen kaynaklara müracaat edilerek hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi bulma imkanına sahip olunmuştur. Bunların başında ise Kehhâle'nin, *'Mu'cemu'l-Müellifin'* ve el-Murâdî'nin, *'Silkü'd-Dürer'* adlı eserleri ve alimlerin hayatlarıyla ilgili bilgi veren diğer eserler gelmektedir. Şurası bir gerçektir ki el-Menînî hakkında rahatlıkla ulaşılabilecek Türkçe kaynaklarda yeterince bilgi yer almamaktadır. Bu sebeple de bu konuda takip edilen yol, başta el-Menînî'nin el yazması eserleri ve sonra da konuyla ilgili diğer biyografik eserler olmuştur. Ayrıca bu konuda bir başka yol da tefsir, hadis vb. kaynaklarda el-Menînî hakkında lehte ve aleyhte yapılan değerlendirmeler varsa bunlara müracaat etmek olmuştur.

Araştırmamızda müracaat edilen diğer kaynaklar ise Osmanlı dönemindeki dâru'l-hadisler, medreseler ve hadis çalışmalarıyla ilgili yapılmış akademik çalışmalar ve bu konularla ilgili ilmî makale ve kitaplar olmuştur. Bu bağlamda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, *'Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı'* adlı çalışması, Selahattin Yıldırım'ın, *'Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dâru'l-Hadisi ve Müderrisleri'* ile

Yunus Macit'in, '*Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi'nde Yapılan Hadis Çalışmaları*' adlı eserleri örnek olarak ilk etapta sayabileceğimiz çalışmalardan sadece bir kaçıdır. el-Menînî'nin eserleri bağlamında ele aldığımız, '*İdâetü'd-Derârî*' adlı şerhindeki üslubunu, şerh metodunu ve bu bağlamda hadisleri şerh etmesini ortaya koyabilmek için genel olarak şerh konusunda yapılmış ilmi çalışmalara da müracaat ettiğimizi ifade etmemiz yerinde olacaktır.

Araştırmamızın yöntemi bağlamında kapsam ve sınırlarına da kısaca işaret etmekte fayda vardır. Kapsam ve sınırlılıklar olarak araştırmamız daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmed el-Menînî'nin hayatını, eserlerini ve hadis ilmindeki yerini konu almakta ve çalışma bu konularla sınırlı tutulmaktadır.

el-Menînî'nin tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi diğer alanlara ait görüşleri araştırmanın sınırlarını aşacağı için bu konulardaki eserlerine ve görüşlerine sadece tanıtma ve kısa bilgi verme şeklinde yer verilmiştir. Hadis ile ilgili eserlerine ve bu konudaki görüşlerine ise araştırmanın asıl konusunu oluşturması sebebiyle daha geniş bir şekilde yer ayrılmıştır.

Başta el-Menînî'nin kendi kitapları olmak üzere müracaat edilen diğer kaynaklardaki bilgilerden hareketle bu çalışmada 'tümevarım' yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda elde edilen bilgilerden hareketle Onun hayatı, eserleri ve özellikle de hadis ilmindeki yeri tesbite çalışılmıştır.

Çalışmamızda atıf yapılan ayetlerin mealleri kendi tasarrufumuzla beraber daha çok Diyanet İşleri Başkanlığı meali esas alınarak verilmiştir. Hadislerin tercümeleri ise öncelikle tarafımıza ait olup gerekli görüldüğü zaman da 'darü'l-kitap' internet sitesindeki tercümelerden faydalanılmıştır.

E. AHMED EL-MENÎNÎ'NİN YAŞADIĞI XVII. YÜZYIL SONU VE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ

el-Menînî Osmanlı Padişahı IV. Mehmet'in (1648-1687) tahttan indirildiği yıl olan m. 1687'de doğmuş IV. Mehmet'i de sayacak olursak sekiz padişahın saltanatını görmüş ve III. Mustafa'nın (1757-1774) tahta geçmesinden iki yıl sonra m. 1759'da vefat etmiştir. Bir başka ifadeyle el-Menînî duraklama döneminin son yıllarında doğmuş ve gerileme döneminde vefat etmiştir. Böylelikle el-Menînî Osmanlı Devleti'nin hem duraklama dönemini (1579 -1699) hem de gerileme dönemini (1699 - 1792) idrak etmiştir. Bu durum onun, Osmanlı'nın eski ihtişamını kaybettiği, her alanda gerilemenin başladığı en sıkıntılı yıllarda yaşadığı anlamına gelmektedir.

Osmanlı'nın en sıkıntılı yıllarında yaşadığı halde ilim öğrenmekten, öğretmekten geri durmayan ve öğrencilik yaptığı medresenin her türlü sorumluluğunu üzerine alıp yeniden inşa eden ve yaşadığı dönemin ilim geleneği doğrultusunda kıymetli eserler vermeye çalışan el-Menînî'yi yaşadığı dönemden soyutlayarak bu günün bakış açısıyla değerlendirmenin doğru olmayacağı aşîkardır. Bu sebeple el-Menînî'nin hayatı, eseleri ve hadis ilmindeki yeri incelenmeden önce yaşadığı dönem olan (m. 1687-1759), XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısı Osmanlısında siyasî, idârî, sosyal, mâlî, ve ilmî hayat kısaca incelenecektir. Bu sayede onun ilmî durumunun ve hadis ilmindeki yerinin daha sağlıklı bir şekilde değerlendirileceği düşünülmektedir.

1. Siyâsî Durum

el-Menînî'nin yaşadığı dönem olan XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyılın ilk elli dokuz yılı Osmanlı'nın her bakımdan en sıkıntılı olduğu dönemdir. İleride açıklanacağı üzere bu dönemde ne iç siyâsî tabloda müsbet bir gelişme sağlanabilmiş ne de dış siyasette ve askerî alanda yeni başarılar elde edilebilmiştir. Bilakis ilerleyen zamanlarda iç ve dış sorunlar ağırlaşarak devam etmiştir. Bu dönemde yaşamış olan el-Menînî zamanın olumsuz şartları içinde öğrencilik ve hocalık hayatına devam etmiş,

ilim hayatına başladığı medresesinin maddî ve manevî sorumluluğunu da üzerine alarak eserler vermeye, öğrenciler yetiştirmeye gayret göstermiştir. Kısaca el-Menînî Osmanlı devleti'nin duraklama devrinde dünyaya gelmiş, ilim hayatına devam ettiği gençlik ve olgunluk yaşlarında da gerileme devrinde yaşamış bir alimdir.

Osmanlı devletinin siyasî, içtimâî ve ilmî yapısını bu çalışmada tümüyle ortaya konulması mümkün değildir. Ancak yaşadığı döneme ışık tutması açısından Onun yaşadığı yıllardan biraz daha önceki tarihten başlamak üzere yaşanan olaylar değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

el-Menînî'nin doğduğu tarih olan m.1678'den önce boğularak öldürülen Sultan İbrahim'in yerine ulemâ ve kapıkulu askerlerinin işbirliği sonucu m.1648 tarihinde IV. Mehmet en küçük yaşta hânedan üyesi olarak Osmanlı Devletinin başına geçmiştir. Kânûnî'den sonra en uzun süre başta kalan Padişah olarak 39 yılı aşkın bir süre tahtta kaldıktan sonra m. 1687 de tahttan indirilmiştir.² Osmanlı'da ilke olarak küçük yaşta padişah olanlara nâib tayin edilmemekte ama işleri hükümdarın annesi görmekteydi.³ Görüldüğü gibi el-Menînî'nin doğduğu tarihte Sultan IV. Mehmet görev başındadır. Tarihçilerin ifadesine göre çocuk denecek yaşta, altı veya yedi⁴ yaşlarında tahta geçen IV. Mehmet uzun süre görevde kalmış ve devletin idaresine sâbık yeniçeri kethüdâsı Kara Murad Ağa ve diğer ağalar, Kösem Mahpeyker Sultan ve Turhan Sultan saraya hâkim olmuştu.⁵ Kısaca küçük yaştaki padişahların yetkilerini genel anlamda sadrâzamlar, padişahın hocası veya yukarıdada ifade edildiği gibi daha çok anneleri üstlenmiştir. Bununla birlikte 'Padişahın (Sultan IV. Mehmet'in) son dört senesi Türkler için, Avrupa'nın bütün devletlerine karşı altı cephede dövüşmekle geçmiş; büyük

---

² Komisyon, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, s. 2000-2001, Bahâ matb. İstanbul, 1960; Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, s. 77. Çağ yayınları, (zafer matb.), İstanbul, 1989.

³ *Mufasssal*, IV, s. 2001.

⁴ Aksun, Ziyâ Nûr, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 189. (İlmî müşâvir ve Redaktör; Hakkı Dursun Yıldız) XI, s. 19. Ötüken Yay. İstanbul, 1994.

⁵ Yıldız, a.g.e, XI, s. 19, 77.

mağlubiyetler ve küçük zaferler birbirini kovalamıştır.⁶ Ortaya çıkan iç ve dış problemler çözülmeye çalışılmış ama kesin bir başarı elde edilememiştir. el-Menînî'nin de yaklaşık olarak son çeyreğinde yaşadığı 17. yüzyıl, geneli itibariyle siyasî, sosyal ve ilmî açıdan çözümlerin yaşandığı problemlili bir dönem olmuştur. Öyle ki, Viyana yenilgisiyle başlayan çözülme devam etmekteydi. Büyük bir mâlî buhran ortaya çıkmış, kapıkulu askerlerinin maaşları verilememiştir. Bu arada Anadolu'da isyanlar da devam etmekteydi.⁷ 'Osmanlı Devleti, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren Celâlî İsyancıları, isyancı vâlilerin hareketleri, malî zorluklar, merkezde kapıkulu ve mütteliklerinin egemenliği vb. şeklinde tezahür eden problemleri büyük ölçüde IV. Murad'ın iktidarında aşmakla birlikte, daha sonra İbrahim ve IV. Mehmed'in ilk döneminde bunalım, Girit seferinin de etkisiyle ağırlaşarak devam etti.'⁸ IV. Mehmet döneminde Viyana kuşatması gerçekleşmiş ama bu kuşatma zaferle sonuçlanmayınca bu tarih, Osmanlı'da dönüm noktası olmuştur.⁹

IV. Mehmet'ten sonra II. Süleyman m.1687 tarihinde devletin başına geçmiş ve saltanatı m.1691 yılına kadar devam etmiştir. Dört yıl süren bu kısa saltanat döneminde de siyâsî, sosyal ve diğer alanlarda müsbet yönde değişiklikler kaydedilememiştir.¹⁰

II. Süleyman'ın vefâtı sonrası II. Ahmed'in tahta geçmesi m. 1691 de gerçekleşmiş ve m.1695'de vefatıyla bu dönem son bulmuştur. Daha önceki padişah döneminde olduğu gibi II. Ahmed döneminde de en önemli savaş cephesi Avusturya, ikinci derecede de Venedik idi. Bu dönemde savaş, Girit'i de içine alıp genişleyerek devam etti.¹¹ Kısaca savaşlar devam etmekte, buna eş zamanlı olarak siyâsî, sosyal,

---

⁶ Aksun, a.g.e, II, s. 252.

⁷ Yıldız, a.g.e. XI, s. 75.

⁸ Öz, Mehmet, 'Osmanlı', *Genel Türk Tarihi*, VI, s. 101, (81-113), Editörler; H. Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002. Genel olarak Girit seferiyle ilgili bkz. Yıldız, a.g.e. XI, s. 60.

⁹ Kemal Çiçek, 'İkinci Viyana Kuşatması ve Avrupadan Dönüş', *Genel Türk Tarihi*, VI, s. (115-146)

¹⁰ Yıldız, a.g.e. XI, s. 79-90.

¹¹ *Mufasssal*, IV, s. 2246, Yıldız, a.g.e. XI, s. 90-96.

iktisâdî karışıklıklar ve ilmî düşüş, kısmen de olsa ağırlaşarak devam etmekteydi. Osmanlı'da genel durumun bu minval üzere devam ettiği bu dönemde el-Menînî, ilk tahsilini babasından almış ve sonra tahsilini devam ettirmek için Dımaşk-Sâlihiyye'ye âbisi Abdurrahmân'ın yanına gitmiştir. Bu dönemde içinde bulunulan sıkıntılı durumun toplumun her kesimini etkilediği, dolayısıyla el-Menînî ailesinin de bu etkiden nasibini aldığı söylenebilir.

II. Ahmed'den sonra m. 1695 târihinde tahta geçen II. Mustafa'nın saltanatı m.1703 tarihine kadar devam etmiştir. el-Menînî'nin tahsiline devam ettiği gençlik yılları denilebilecek bu yıllarda gerileme devri (1699-1792) başlamış ve bu gerileme, toprak kaybı ile birlikte diğer ilmî ve sosyal konuları da kapsayarak devam etmiştir. Hatta toprak kaybı ilk defa bir anlaşmayla bu dönemde kabul edilmiştir.¹²

II. Mustafa başa geçtiğinde Osmanlı Devleti, ikinci Viyana bozgunundan sonra peşpeşe gelen mağlubiyetler sebebiyle hayli sarsılmış durumdaydı.¹³ Padişah düşüncelerini gerçekleştirmek için Belgrad'a hareket etti ve Lippa kalesi üzerine gidilmesine karar verdi.¹⁴ II. Mustafa'nın ilk seferi Belgrad'a başarılı olmakla beraber Avusturya'lılara işgal ettikleri yerleri terkettirecek bir darbe gelmemişti. II. Mustafa bu arada bir de Azak kalesini de kuşatan¹⁵ Rus cephesiyle uğraşmak zorunda kaldı.¹⁶ Kısaca bu dönemde m. 1699 da imzlanan Karlofça antlaşmasıyla duraklamadan sonra gerileme devri başlamış oldu. 17. yüzyılın tam bir duraklama devri olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu dönemde genç yaştaki ve reşit olmayan padişahlar, beceriksiz, dirâyetsiz idareciler ve sadrazamlar sebebiyle Osmanlı ilim ve sanat hayatı büyük sıkıntı

---

¹² *Mufassal*, IV, s. 2253.

¹³ Yıldız, a.g.e. XI, s. 97; Öztuna, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, s.282-288, Ötüken yay. İstanbul, 1994.

¹⁴ Yıldız, a.g.e. XI, s. 98.

¹⁵ *Mufassal*, IV, s. 2256-2257.

¹⁶ *Mufassal*, IV, s. 2264.

altına girmiştir. Gerçekten 17. yüzyılı, Osmanlılar için hem içerde hem de dışarıda en buhranlı yıllarını yaşadıkları bir dönem olarak kabul edebiliriz.¹⁷

II. Mustafa'nın tahttan düşmesinden sonra yerine kardeşi III. Ahmed tahta geçmiş, m. 1703-1730 tarihleri arasında 27 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalmış, bu dönemde ihtilal yapan ve ihtilâlcilere yardım edenleri beş ay süren bir mücadeleden sonra devlet yönetiminden uzaklaştırmış ve böylece başa geçmesinden çok zaman geçmeden, m. 1704'te idareyi tam olarak eline almıştır.¹⁸ III. Ahmet döneminde yenileştirme girişimleri, (1703-1730) reformlar yapılmaya çalışılmış, ama halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Tarihte daha çok zevk ve sefâ ile hatırlanan ve Lâle devri diye adlandırılan dönem de III. Ahmed'in saltanatı döneminde yaşanmıştır.¹⁹ Ancak bu bağlamda 'III. Ahmed döneminde izlenen politikaların esasını Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaptığı tesirlerle açıklamak mümkün olacaktır. Zira Karlofça, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Hristiyan Avrupa dünyasıyla olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, içerde iç duraklama ve bozulmaların ağırlaşması ve çöküş döneminin başlangıcı olarak görülür.'²⁰ Bu açıklamalardan hareketle toplumdaki çoğu dengelerin bozulduğu, her geçen gün durumun daha kötüye gittiği, bu sebeple maneviyatın çöktüğü ve devleti kurtarma çabalarının imkansızlığına inananların çoğaldığı ifade edilebilir. Ortaya çıkan bu olumsuz şartların, el-Menîni'nin de yaşadığı bu dönemdeki siyâsî, sosyal ve ilmi durumu yakından etkilemesi kaçınılmazdır.

---

¹⁷ Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, "XVIII. Yüzyıl Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)" *Genel Türk Tarihi*, VII, s. 55.

¹⁸ Yalçinkaya, a.g.mad. VII, s. 55.

¹⁹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev; Server Tanilli) s. 330-332, Adam yay. İstanbul 1992.

²⁰ Yalçinkaya, a.g.mad. VII, s. 55; III. Ahmed ve II. Mustafa dönemi ile ilgili olarak ve de Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı'ya etkileri konusunda bkz; Macit, Yunus, *Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi'nde Yapılan Hadis Çalışmaları (1699 Karlofça Antlaşması-1876 I. Meşrutiyet)*, s. 19. 19 Mayıs Üniv. Yay. Samsun 1990.

III. Ahmed'den sonra I. Mahmud, m. 1730 tarihinde tahta geçmiş ve m.1754 tarihinde saltanatı sona ermiştir. Patrona Halil²¹ ayaklanmasının kötü koşullarında başa gelen I. Mahmut, m. 1730-1754 yılları arasında tahtta kalmıştır. Âsiler başkaldırmış ve sâdâbât köşklerinin yıkılmasında ısrar etmişler, tayin ettirdikleri İstanbul Kadı'sı Dîvâne İbrahim Efendi'den bu hususta fetvâ almışlardır.²² Patrona Halil İsyanı'nı bastıran Sultan Mahmud, daha kudretli birini sadârete getirmek istemiş ve Silahdar Mehmet Paşa'yı azletmiş, yerine Kabakulak İbrahim Paşa'yı getirmiştir.²³

Görüldüğü gibi dönemin genel siyasî yapısı hiç de iç açıcı değildir. Yani isyanların ortaya çıktığı, tayin ettirilen Kadı aracılığıyla fetvâ alındığı, her bakımdan sıkıntılı bir dönem. I. Mahmut döneminde bu karışıklıkların yaşandığı sırada el-Menînî, ellili yaşların üzerine ulaşmış, ilimde belli bir seviyeye gelmiş ve eserler vermeye, öğrenciler yetiştirmeye devam etmiştir.

I. Mahmut'dan sonra Sultan III. Osman Hân m. 1754-1757 tarihleri arasında kısa bir dönem başa geçmiş ve Ondan sonra ise Sultan III. Mustafa m. 1757-1774 tarihleri arasında iktidarda bulunmuştur. Zaman içinde devletin başına geçenler değişmiş ama 16. yüzyıldan itibaren başlayan toprak düzenindeki karmaşa, siyâsî, mâlî²⁴ dengelerin bozulmaya yüz tutması,²⁵ aynı zamanda medreselerdeki erezyonun önlenememesi ve eğitim-öğretim sisteminin eski kaliteli çizgisine döndürülememesi 17. yüzyılda da artarak devam etmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın toprak kaybı, hem iç kamuoyunun hem de

---

²¹ Özcan, Abdulkadir 'Patrona İsyanı', DİA, XXXIV, s. 189. '1730 yılında İstanbul'da meydana gelen ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma. "Patrona" lakabıyla anılan Halil'in adıyla tarihe geçen isyan, kaynaklarda Patrona Halil ve kısaca Patrona İsyanı şeklinde zikredilir.'

²² Aksun, a.g.e, II, s. 345-346. Mantran, a.g.e. s. 338.

²³ Aksun, a.g.e, II, s. 348.

²⁴ Mantran, a.g.e. s. 305. (İran ve Venedikle ve de Kutsal birlikle savaş sonucu paranın değerindeki düşmeler, harçlar ve vergiler halkı zor duruma sokmuştu.)

²⁵ Martı, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi Birgivi Mehmed Efendi*, s. 60, İstanbul, 2008.

Batılıların Osmanlı Devleti'ne bakışını olumsuz yönde etkilemiştir.²⁶ Bu ahval içerisinde dönemin Padişahları ve idarecileri ağırlıklı olarak başta İstanbul olmak üzere yurdun tamamında ortaya çıkan siyasi karışıklıkları bastırmak ve dış saldırılarla başa çıkmakla uğraşırken el-Menînî kendi çapında, kıt imkanlarla ilmî faaliyetlerine devam etmiştir.

XVII. yüzyılda başlayan siyâsî, askerî ve diğer alanlardaki bozulma devam etmiş, XVIII. yüzyılda merkezi siyâsetin, saltanatın gücü gittikçe zaafa uğramış, harplerin iyi idare edilemeyip kaybedilmesi hatta XVIII. asırda harplerden neredeyse hiç başarı elde edilememesi disiplini bozmuş ve padişahlara bakış açısını da menfî yönde etkilemiştir.²⁷ Bütün bunların sonucu olarak '18. yüzyılın ilk otuz yılı süresince' çeşitli olaylar yaşanmış ve 'Ortadoğuda Arap eyâletlerde kabîlesel veya sosyal, etnik (dürzîler, Memlûkler) grupların özerklik eğilimleri içinde oldukları gün yüzüne çıkmıştır.'²⁸ el-Menînî, bu zaman diliminde vefatından önceki son birkaç yılını yaşamaktadır. O, hayatının önceki dönemlerinde de son dönemlerinde de bu ayrılıkçı hareketlere hiç iltifat etmemiş, ilim öğrenme/öğretme faaliyetiyle meşgul olmuş ve Osmanlı ile irtibatını hep devam ettirmiş, ilmî bakımdan yetkin alimlere verilen Süleymânîye Hatipliği rütbesini almıştır.²⁹

Siyasi olarak IV. Mehmet döneminde başlayan iç isyanlar ve idaredeki boşluk sebebiyle hem İstanbul'da hem de Anadolu'da ortaya çıkan durum çok endişe verici bir hal almıştı.³⁰ Karlofça ile sonuçlanan dört cephede mücadele verilen savaş, özellikle Avusturya ve Venedik cephelerinde kıymetli toprakların terkine sebep olmuş, ordu bu

---

²⁶ Mantran, a.g.e. s. 323.

²⁷ Akcura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, s. 4-5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1988.

²⁸ Mantran, a.g.e. s. 337.

²⁹ el-Murâdî, es-Seyyid Muhammed Halîl, *Silkü'd-Dürer fî A 'yâni 'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (*Târîhu 'l-Murâdî*) I, s. 133-134, Bağdat, Mektebetü'l-Müsennâ, ty.

³⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 296, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

haliyle savaş kazanamayacak hal almıştı. Bu antlaşmayla Osmanlı'nın askeri kudretinin za'fa uğradığı, düşman üzerindeki Türk kudretinin silinmiş olduğu ortaya çıkmıştı.³¹

Karlofça sonrası hudutlar tahkim edilmeye çalışılmış ama memlekette asayiş kalmadığı için eyaletler başkaldırıya başlamış, Rumeli'de Karadağ mintikasında Arnavutluk ve Sırbistan da hudutlar üzerinde bazı gayri Müslimler şekâvete girişmiş, Anadolu'da başıboş levendler yağmaya başlamış, Suriye ile Elcezîre taraflarında devletle bağlantısını kesmek isteyenler isyan hareketine yönelmişlerdir. Şam valisine isyanları bastırmak için ferman gitmişse de bu isyanları bastırmak çok da kolay olmamıştır. Bu arada Mekke ve Medine'de hicaz emirliğini elde etmek için mücadeleler ortaya çıkmış, özellikle Rumeli'ye; Belgrad ile Babadağı ve Bosna eyaletine durumu düzeltmek için vaizler gönderilmişti. Fakat bu kötü gidişin önüne kısa aralıklarla geçilebilmişse de uzun vadede ortaya konulan gayretler müsbet sonuç vermemiştir.³²

Sonuç olarak bütün bu verilerden hareketle el-Menînî'nin yaşadığı dönemle ilgili şunlar söylenebilir; Bu dönemde siyâsî, idârî, sosyal ve ekonomik, özellikle de eğitim açısından belirgin bir gerileme yaşanmıştır. İşte böyle bir ortamda el-Menînî'nin hem söz konusu medresenin idaresini üzerine alması ve başarıyla yürütmesi hem de aynı zamanda dönemin şartları çerçevesinde ilmî faaliyetlerini özellikle de hadis alanındaki çalışmalarını sürdürmesi önemlidir.

2. Sosyal ve İktisâdî Durum

XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısında siyâsî istikrarı yakalayamayan Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklar baş göstermiş, bunun sonucu olarak da sosyal hayatta istikrarsızlık artmıştır. Bu dönemde yapılan savaşlarda başarı elde edilememesi, idareye bakış açısını olumsuz yönde etkilemiş başta ekonomik durum olmak üzere idârî, adlî ve hukûkî bakımdan Osmanlı'nın içten içe yıkılmasına zemin

---

³¹ Uzunçarşılı, III, 595.

³² Uzunçarşılı, IV, s. 4.

hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanmak isteyen bir kısım mahalli mütegalibe âyanlar şehir, kasaba ve köylerdeki halka baskı yaparak devlet otoritesini kırmaya çalışmakta ve hükümete itaat perdesi arkasında halkı soymaktaydı. Hükümet ise içinde bulunulan durumun kötü olması sebebiyle bunlara göz yummaktaydı. Ülkenin hemen hemen her yerinde kendi başına hareket eden kişiler, gruplar-derebeyler birbirleriyle ve hükümetle mücadele etmekle beraber özellikle Trabzon ve kazalarında birbirlerine rakip gruplar çarpışmakta ve derebeyi denilen bu âyanlar sosyal dokuyu tamamen bozmaktaydılar. Olayları önlemek için gönderilen valiler ya bir grubu tutarak diğerlerini yok etmeye çalışmakta ya da menfaat nereden fazlaysa o tarafta yer almaktaydı. Bu da çıkan karışıklıkları çözmek yerine daha da içinden çıkılmaz hale sokmaktaydı. En son onsekizinci asır ortalarında burada valilik yapan Hekimoğlu Ali Paşa derebeyleri sindirmiş ve halk üzerindeki olumsuz etkilerine son vermiştir. Ancak bölgesel düzelmeler ülke genelinde asayişin sağlanmasını temin etmeye yetmemiştir. İşte bütün bu asayişsizlik ve idari yetersizlikler sosyal yapıyı tahrip etmiş ve halkın tedirgin olmasına sebep olmuş, devlete güveni zedelemiştir.

Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer nokta ise ordunun İran, Rusya ve Avusturya seferleriyle meşgul olmasını fırsat bilen Sarı Bey oğlunun Aydın civarında ferman dinlemez olması ve keyfi hareket etmeye başlamasıdır.³³ Durumun ciddiyeti anlaşılınca sadaret kaymakamı Şehela Ahmed Paşa Aydın civarına gönderilmiş ve Sarı Beyoğlu ve taraftarları yakalanıp katlolunarak faaliyetlerine son verilmiştir. Bu ve benzeri ferdi itaatsizlikler sebebiyle Anadolu'nun ahvâli, her alandaki bozulmalarla ve isyanlarla kötüleştirmiş bunun sonucu olarak da halkın idareye güveni azalmış ve gelecekle ilgili kaygıları çoğalmıştır. Bu çerçevede tüccar, çiftçi, ilmiye sınıfı vb.

---

³³ Uzunçarşılı, IV, s. 318.

toplumdaki her kesimin güvenliği tehlike altına girmiş ve hangi otoriteye boyun eğeceği bilinmez bir hale gelmişti.³⁴

Osmanlı Devleti'nde aynı tarihlerde sosyal durumunun bozulmasının sebeplerinden biri de mâli durumun tamamen bozulmasıdır. Hatta mali durumun kötü olması ve devlet otoritesinin yeterince kendini hissettirememesi sebebiyle toplumda rüşvet, her kesimi kapsayacak şekilde yayılmaya başlamış, bunun sonucu olarak da medreselere tayinler de dahil her alanda kayırmacılık had safhaya ulaşmıştı.³⁵

IV. Mehmet'in küçük yaşta başa geçmesinden (1648) sonra siyasi olarak zaten var olan çalkantılar Sultan İbrâhim'in boğularak katledilmesiyle artarak devam etmiştir. Bunun yanı sıra mâli olarak da o dönem Osmanlı'da kelimenin tam anlamıyla ekonomi dibe vurmuştu. Örneğin IV. Mehmet başa geçtiğinde culûs bahşisinin çok para tutması, hazineye de paranın yok denecek kadar az olması sebebiyle bu para ödenememiş, Cinci hoca lakaplı Hüseyin Efendi'den para istenmiş, vermeyince zorla alınma yoluna gidilmiştir.³⁶ Bu tür bir girişimin halk arasında yayılması idareye güveni sarsmış, daha sonra yeni vergilerin konulması ise halkı huzursuz etmiştir. Ciddi anlamda devam eden mâli sıkıntıdan çıkmak için yetki, bu konularda tecrübeli olan Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşaya verilmiş o da, saraydan başlamak üzere her alanda tasarrufa gitmiştir. Bu sayede kısmen de olsa mâlî durumu düzeltmekle beraber küçük hükümdarın vâsîsi gibi davranıp kimseye danışmaması ve yandaşlarının teşvikiyle rüşvet kapısını açması toplumda yayılınca başlatılan tasarruf hareketi de işe yaramamıştı. Tam tersine ekonomik durum daha da bozulmuş, esnaf ve sipahilerin ayaklanmaları vuku bulmuştu.³⁷ Bir taraftan bu ayaklanmaların bastırılmasıyla diğer taraftan da mâli yapıyı düzeltmekle uğraşan hükümet hazineye para bulmak ve kapıkulu ocaklarının maaşını

---

³⁴ Uzunçarşılı, IV, 318-319.

³⁵ Uzunçarşılı, III, s. 250.

³⁶ Uzunçarşılı, III, s. 241.

³⁷ Uzunçarşılı, III, s. 242, 250.

verebilmek için ‘imdâd-ı-seferiyye’ adıyla Osmanlı memleketleri içindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından, devlet memurlarından para tedariki için her tarafa fermanlar göndermişti.³⁸ Ancak bundan da istenen netice alınamadı, hatta bu durum toplumdaki huzursuzluğu biraz daha artırdı. Her bir kesim kendi ekonomik gücünü korumak için idareye karşı halkı örgütlemeye başladı. Ekonomik durum o kadar kötü hale geldi ki, II. Süleyman’ın cülûsundan sonra (1688-1691) askerin maaşını ödemek ve cülûs bahşîşi vermek için hazineye para yoktu; ‘iç hazine ile saray kilerinde ne kadar altın, gümüş eşya, kılıç, gaddare varsa alınarak eritilip sekiz yüz okka gümüş ve yüz elli okka altından darphanede para kestirildi; bu miktar yetmediğinden has ahır hazinesinden (raht hazinesinden) bir o kadar daha altın ve gümüş eşya çıkartılarak para darp olundu, lakin bu da kâfi gelmedi.’³⁹ Buradan hareketle Osmanlı Devleti’nin 1697’den 1699’a kadar Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus cephesinde savaşı devleti başta mâlî durum olmak üzere her bakımdan yıprattığı söylenebilir. Bu yorucu savaşlardan sonra Karlofça antlaşmasının imzalanması, toplumdaki huzursuzlukların katlanarak artmasına sebep olmuş ve bunun sonucu olarak da hem maddî hem de manevî kayıplar yaşanmıştır. Maddî açıdan büyük toprak kayıpları, ülkelerin elden çıkması sonrası memleket idârî, askerî, mâlî-iktisâdî, adlî ve toplumsal bakımdan bitkin bir hale gelmiş, nizam bozulmuş, asayiş kalmamıştı. Harp sebebiyle oluşan güvenlik boşluğu eşkiyalığın artmasına sebep olmuş, vergi artmıştı. Angaryalar çoğalmış, soygunlar artmış, köylüler korkudan şehirlere hücum etmiş, bir kısmı da eşkiyalığa başlamıştı.⁴⁰

Üçüncü Ahmed zamanında (1703-1730) devletin mali durumunu düzeltmek için yeni tedbirler alınmış, bu bağlamda yeni sikkeler bastırılmıştır. Damat İbrahim Paşa’nın sadaretinde mâlî durum biraz daha kuvvetlenmiş, memleketten dışarıya altın, gümüş ve

---

³⁸ Uzunçarşılı, III, 486.

³⁹ Uzunçarşılı, III, s. 487.

⁴⁰ Uzunçarşılı, IV, s. 1

para çıkarılmamasına dikkat edilmiştir. III. Ahmed'in son zamanlarından I. Mahmud'un saltanatının ortalarına kadar İran, Rusya ve Avusturya seferleri sebebiyle para sıkıntısı çekilse de mâli kriz yaşanmamış, halk da yiyecek ve içecek kıtlığı çekmemiştir. I. Mahmud'un saraydaki bazı değerli eşyaları sattırması ve yerinde sarfiyat yapılması, özellikle de hazinenin durumunu titiz bir şekilde kontrol ettirmesi sebebiyle hazine bolluğu kısmen de olsa devam etmiştir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti XVII ve XVIII. Yüzyılda daha önce de belirtildiği gibi siyâsî tablonun kötü olması, mâlî durumun ağır bir şekilde bozulması sonucu sosyal hayatta karışıklıklar yaşamıştır. Her ne kadar özellikle mâlî durumda zaman zaman düzelmeler gerçekleştirilebilmişse de ilerleyen zamanlarda bu müsbet yöndeki gelişme devam ettirilememiştir. İşte el-Menînî her bakımdan olumsuzlukların hakim olduğu bu dönemde yaşamıştır.

3. İlmî ve Fikrî Durum

‘Osmanlı Devleti’nin, kuruluş döneminde siyâsî ve idârî konularda olduğu gibi ilmî alanda da sağlam ve tutarlı bir yol takib edildiği görülmektedir.’⁴¹ Bu bağlamda Osmanlı, idârî ve siyâsî alt yapıyı kurarken ilmî alanı boş bırakmamış, ilim adamlarının yetişmesi için hem yurt içinde medreseler yaptırmış, hem de kuruluşunun ilk yıllarında Kâhire, Semerkand ve Bağdat’taki ilim merkezlerine Anadolu’ya dönmek kaydıyla öğrenciler göndermiştir.⁴² Osmanlı dönemi ilim hayatının, ülkenin şartlarına uygun ve sağlam temeller üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür.⁴³ Ancak ‘her kemâlin bir zevâli vardır’ sözü gereği Osmanlı Devleti siyâsî, askerî, mâlî ve sosyal alanda olduğu gibi ilmî alanda da zaman içinde gerilemeye başlamıştır. ‘Bilindiği gibi, tarihçiler

---

⁴¹ İpşirli, Mehmet, Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar) s. 273, (*The Journal Of ottoman Studies, VII-VIII*), İstanbul, 1988.

⁴² İpşirli, a.g.mak, s. 274.

⁴³ İpşirli, a.g.mak, s. 274 vd.

Osmanlı müesseselerinde ve esas düzeninde, 16. asrın ikinci yarısında bütün ihtişam ve debdebenin içerisinde bir bozulmanın başladığı konusunda müttefiktirler.’⁴⁴ Aynı bozulma XVII. Yüzyılda hem ulemâ hem de o dönem medreselerinde kendini iyice hissettirmeye başlamış, özellikle rüşvetle iş yapma ön plana çıkmıştı.⁴⁵ İlmî seviyenin düşmesinde veya istenen oranda başarının gerçekleşmemesinde yetersiz kimselerin müderrisliğe getirilmesi ve ‘rüşvet’ ile iş gören ilmiye sınıfının yer alması etkili olmuştur. XVII. asrın tanınmış müellifi Koçi Bey, biri IV. Murad’a diğeri Sultan İbrahime sunduğu risalede ilmiye sınıfına yer vermiş⁴⁶ ve bu sahadaki bozulmaların önlenmesi için önemli tavsiyelerde bulunmuş ancak istenen netice elde edilemiştir. Osmanlı Devleti’nde nadir görülen yetersiz müderrislerin medreselere hoca olarak atanması hadisesi duraklama ve gerileme dönemlerinde sıklıkla görülmeye başlamıştır. II. Beyazıd, (1481-1512) duraklama devrinden önce Hamza Nureddin’i Sahn-ı Semân müderrisi yapmak istemiş, Kazasker Abdurrahmân Efendi, bunun o dereceye kadar ilmi yoktur demiş, Padişah ise: Funûnu âliyeden okutmaya kâdir değilse kâfiye (nahivden) şerhlerinden mutavassıt nâm kitaptan ders vermeye kadirdir diye mukabele etmiş ve adı geçen şahsı tayin ettirmiştir.⁴⁷

---

⁴⁴ İpşirli, a.g.mak. s. 274.

⁴⁵ İpşirli, a.g.mak, s. 278.

⁴⁶ İpşirli, a.g.mak, s. 278-279.

⁴⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 68, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ayrıca müderrislerin ilmî kalitesinin düşmesi ve büyük ulemâ ailesinin çocuklarının imtiyazlı halde olmasıyla ilgili olarak bkz: İpşirli, Mehmet, ‘Medrese’, DİA, XXXI, s. 468’de şu açıklamalar yer almaktadır: ‘XVI. yüzyıl ortalarında Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi, görevini kötüye kullandığı iddiasıyla yargılandığı sırada birçok müderris tayinini sadrazamın, yeniçeri ağasının ve defterdarın iltimasıyla yaptığını belirtmişti. Mora isyanının bastırılmasında gösterdiği fedakârlık sebebiyle Yenişehirli Müderris Osman Efendi’nin iki mertebe birden terfi ettirilmesini bizzat III. Mustafa istemiş, Şeyhülislâm Mirzazâde Mehmed Said Efendi ilmiye mesleğinin geleneğine aykırılığını ileri sürerek bunu kabul etmemişti (Şem‘dânîzâde, II/B, s. 37). Padişahların benzer müdahaleleri daha önceleri de olmuştur. Öte yandan XVI. yüzyılda büyük ulemâ ailelerinin çocuklarının diğeri ilmiye görevleri yanında müderrislik taleplerinde imtihan sistemine dahil olmayıp imtiyazlı bir sınıf oluşturdıkları da bilinmektedir. Bu grubun kapsamı daha sonra vezîriâzam ve diğeri büyük devlet adamlarının çocuklarını da içine alacak şekilde genişlemiştir.’

Duraklama ve gerileme devrinde ilim bakımından da duraklama ve gerileme dönemi başlamış, medreseler bozulmuş, iltimasla müderrislik görevi alınmıştır. Bunun sonucu olarak da medreselerin kalitesi hem müderris hem de öğrenci açısından tabî olarak düşmüştür.⁴⁸ Gerileme döneminde müderris atamalarında gerekli titizliğin gösterilmediğiyle ilgili birçok örnek bulunmakla beraber bu bağlamda Şeyhu'l-İslâm Feyzullah Efendi'nin belli başlı makamları oğullarına ve yandaşlarına vermesi ve büyük oğlu Fethullah Efendi'nin kendisinden sonra Şeyhu'l-İslâm olması için hattı hümayun ısdâr ettirmesi zikredilebilir.⁴⁹ Bu vb. olaylar hem iç huzurun bozulmasına hem de ilmî durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.

Bu şartlar altında dahi Sultan Mahmud, ilmî olarak güzel hizmetler yapmaya gayret göstermiştir. Bu bağlamda sarayın hazîne koğuşunda bulunan ve istifâde edilmeyen çok sayıdaki değerli kitapları Ayasofya Camii'nin içinde yaptırdığı kitaplığa koydurarak bunları genel istifâdeye sunmuştur. Bağışlarla beraber bu kitaplığın eser sayısı dört bine ulaşmıştır.⁵⁰ Anlaşılacağı üzere gerileme devrinde dahi yeni kütüphanelerin açılması başta Sultan Mahmut olmak üzere diğer padişahlar zamanında da içinde bulunulan şartlar çerçevesinde devam etmiştir. Ancak medreselerdeki tedrisat ve ilim anlayışı Osmanlı'nın ilk kurulduğu yıllardaki seviyeye ulaşamamıştır.

Dördüncü Mehmet zamanında devlete nüfûz eden dar görüşlü vaizlerle, şeyhler arasında münakaşalar çıkmış⁵¹ ve 'bu münakaşalar hem devletin siyasi olarak zarar görmesine sebep olmuş hem de ilmî faaliyetlerin istenen seviyede seyrine engel olmuştur. XVII. Asırda medreselerde menkulat ön plana alınmış ve ma'kûlât eski etkinliğini kaybetmeye başlamıştır.'⁵² Bu çerçevede siyasî ve içtimâî dengelerin bozulmasının sonucu olarak medreselerde de eğitim ve öğretimin kalitesinde zayıflama

---

⁴⁸ *Mufasssal*, IV, s. 2264.

⁴⁹ Yıldız, a.g.e. XI, s. 109.

⁵⁰ *Mufasssal*, V, s. 2527.

⁵¹ *Mufasssal*, IV, s. 2046.

⁵² *Mufasssal*, IV, s. 2046.

olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu durum ve bazı ulema arasındaki dini yorumlama farkları ilmî seviyede kalmamış toplumsal bir olay olarak kitleleri rahatsız eder bir hal almaya başlamıştır. Bu anlayış farklılıklarının bir devamı olarak ortaya çıkan en büyük sıkıntılardan biri de medrese ve tekke arasındaki çekişmeler ve toplumu rahatsız eden dini tartışmalardır. Öyle ki, ‘17. yüzyıl sadece siyasi anlamda değil, din ve tasavvuf cephesinde de dengelerin bozulduğu bir yüzyıldır. Önceki yıllarda daha çok alttan alta seyreden medrese-tekke kavgası bu yüzyılda toplumsal dengeyi rahatsız edecek düzeye ulaştı.’⁵³ Buna örnek olarak Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki mücadeleler gösterilebilir.⁵⁴ XVII. yüzyıl kısaca siyâsî, iktisâdî, ilmî ve sosyal bakımdan özetlenecek olursa şunlar söylenebilir; ‘Saray ve devlet idaresinde bozulma: Padişâhlar ve özellikle vezir-i âzâmların (Son örnekler Kanûnî ve Sokollu) dirâyetli yönetimlerinden sarf-ı nazar ile, inisiyatifin vâlide sultanlar, pâdişâh hocaları, câriyeler, devşirme ecnebîler, vb. eline geçmesiyle oluşan yönetim zafiyeti, pâdişâhların vasıfsızlığı, ilmiye sınıfında tereddî: Kayırmalar ve rüşvetlerle ilim ve ehliyet sâhibi olmayan kişilerin önemli ilmî, idârî ve kazâî görevlere atanması suretiyle meydana gelen olumsuzluklar...’⁵⁵ İşte özetle söz konusu dönemle ilgili genel durum bu şekilde cereyan etmekteydi.

Bu dönem yaşanan fikrî ve ilmî durumdan bahsedilirken XVII. yüzyıl olaylarından Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında yaşanan dini anlama ve yorumlama farkları sebebiyle toplumda oluşan fikrî duruma ve bunun medreselere yansımalarına işaret etmemekte yarar vardır. Çünkü bu iki grup arasındaki dini anlama ve yorumlama

---

⁵³ İsen, Mustafa, ‘Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı’, *Genel Türk Tarihi*, VI, s. 609, (549-616).

⁵⁴ Kadızâdeliler, Sivâsîler mücadelesi için bkz; Çavuşoğlu, Semiramis, ‘Kadızâdeliler’, *DİA*, XXIV, s. 100-102. ‘XVII. yüzyılda Osmanlılar’da dinî ve içtimaî hareket başlatan vâizler zümresi ve bu harekete verilen ad. IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi’den (ö. 1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.’ Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yıldız, a.g.e. XI, s. 36.

⁵⁵ Ayangil, Ruhi, *Genel Türk Tarihi*, VII, s. 39.

farklılıkları sadece medrese ve ulemâ seviyesinde kalmamış neredyse toplumun her kesimine yayılmıştır. Bunun sonucu olarak da toplum Kadızâdeliler ve Sivâsîler olarak karşı karşıya gelmiş ve ilmî bir disiplin içinde iki grubun ayrıldıkları konuları tartışmak yerine taraf tutarak kendi grubunun anlayışını topluma empoze etmeye çalışmışlardır.⁵⁶ Kadızâdeliler'in savundukları fikirlerle ilgili olarak şunlar ifade edilebilir; 'Kadızâde Mehmed Efendi ve onun takipçileri, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid'at olarak nitelemiş ve şiddetle reddetmiştir. Dolayısıyla Kadızâdeliler hareketinin amacı, İslâm'ı Kur'ân-ı Kerîm ve Resûl-i Ekrem'in sünneti dışındaki bid'at sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olarak ifade edilebilir. Tarihte bu tür hareketlerin genellikle bunalımlı sosyal ve siyasal şartlarda ortaya çıkmış olması gibi Kadızâdeliler hareketi de Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu karışıklıklar, merkezî idaredeki zaaflar, artan ekonomik bozukluklar, Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar ve toprak kaybı, yoğun nüfus hareketleri ve çıkan isyanlar gibi bir istikrarsızlık ortamı içerisinde doğup gelişme imkânı bulmuştur.'⁵⁷

Sivâsîler ise Kadızâdeliler'in savundukları konulara karşılık olarak 'müsbet ilimlerin tahsilini, Hızır Peygamber'in hayatta olduğunu, ezan ve buna benzer okunan şeylerin güzel sesle ve makamla okunmasını, devrân ve semâın caiz olduğunu, tazim makamında gerek Peygambere gerek ashabına lazım gelen hürmetin ifasını; sigara ve kahvenin haram olmadığını, Peygamber'in peder ve vâlidelerinin iman ile vefat ettiklerini...' savunmuşlardır.⁵⁸ İlmî düzeyde başlayan bu hareketler burada kalmamış fiili duruma dönüşerek Kadızâdelilerin Halvetî tekkesini basmalarına ve deverân eden dervişleri dağıtmalarına kadar uzanmıştır. Bu fiili durum sonrası Kadızâdeliler'in katli için ferman alınmış ama bu ceza sürgüne çevrilerek IV. Mehmet döneminde başlayan

---

⁵⁶ Kadızâdeliler ve Sivâsîlerle ilgili olarak ve ihtilaf ettikleri 16 mesle hakkında bkz: Uzunçarşılı, III, 357.

⁵⁷ Çavuşoğlu, Semiramis, 'Kadızâdeliler', DİA, XXIV, s. 100-102.

⁵⁸ Uzunçarşılı, III, 358.

bu ikinci safha sona ermiştir.⁵⁹ Görüldüğü gibi iki grup arasında ortaya çıkan olaylar toplumun her kesimini sararak ilmi değerlendirmelerden uzak, karşılıklı fiilî saldırılara varmış ve idarenin de müdahalesiyle sonlandırılmaya çalışılmıştır. Bu hareketler medreselerdeki eğitimi de derinden etkilemiş, söz konusu farklı anlayışlar hocalar ve öğrenciler arasında tartışılır olmuş ve kim hangi fikri savunuyorsa ona göre tasnife tâbi tutulmuştur. Bu da mevcut fikirleri tartışmaktan yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zaman bırakmamıştır.

Osmanlı devleti, kuruluşundan itibaren belli bir ilmî düzey oluşturmuş ve zaman içinde bu seviye büyük âlimler yetiştirerek devam ettirilmiştir. İlmî düzeydeki yüksekliğe paralel olarak Osmanlı medreselerinde görev yapan hocalara da hatırı sayılır ücretler ödenmiştir.⁶⁰ Özellikle de ‘dârul-hadîs’lerde görev yapan müderrisler, en yüksek rutbeli müderrislerdir, protokolde yer alırlar ve maaşları da diğer müderrislerden yaklaşık iki kat fazladır.⁶¹ Osmanlı medreselerinde verilen dini ilimler içinde tabîî olarak hadis eğitimi de yer almaktadır. Hatta hadis eğitime yönelik üst düzey eğitim

---

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz: Uzunçarşılı, III, 359-366; Çavuşoğlu, Semiramis, ‘Kadıızâdeliler’, DİA, XXIV, s. 100-102.

⁶⁰ Martı, a.g.e. s. 60. Müderrislerin konumu, aldıkları ücretler ve dâru’l-hadîslerin 16. asırda Osmanlı medreseleri arasındaki yeri konusunda bkz; Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi*, 48-49, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976; Çelebi, Ahmed, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 228, 245. Terc; Ali Yardım, Damla Yay. İstanbul, 1976.

⁶¹ Martı, Huriye, a.g.e. s. 60; Baltacı, a.g.e. s. 48-49; Çelebi, a.g.e. 228; Yardım, Ali, *Hadis I*, s. 173-175, Dokuz Eylül Üniv. Yay. İzmir, 1984. (Burada Kanûni Sultan Süleyman tarafından kurulan ‘Süleymaniye medreseleri’nin müderrislerinin günde 100 akçe maaş aldıkları ve protokolde müderrislerin en yüksek rütbelisi olduğu belirtilmektedir.) Ayrıca müderrislerin dereceleri ve aldıkları ücretlerle ilgili olarak bkz; İpşirli, Mehmet, ‘Müderris’, DİA, XXXI, s. 468-470, (...Buna göre 20 ile 50 akçelik müderrisler (ibtidâ-i hâric ile mûsile-i Sahn arasındaki derecelere tekabül eder) seviyelerine göre 150’den 300 akçelik kadılığa kadar tayin edilebilirlerdi. 50-60 akçelik müderrisler (Sahn-ı Semân, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı dereceleri) 500 akçelik büyük şehir kadısı olabilirlerdi. 60 ile 100 akçelik müderrisler (mûsile-i Süleymâniye, Süleymaniye ve dârul-hadîs dereceleri) İstanbul Kadılığı ile Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği’ne geçebilir, oradan da Şeyhülislâmlığa yükselebilirlerdi.)

kurumu olarak nitelendirilebilecek ‘dâru’l-hadisler’⁶² de bu konuda özellikle zikredilmesi gereken müesseselerin başında gelmektedir.

Osmanlı medreselerinde okutulan hadis kitaplarına gelince; diğer hadis kaynaklarına yer verilmekle beraber özellikle ‘dâru’l-hadîsler’de rağbet gören eserlerin başında *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *Mesâbihu’s-Sünne*, *Meşâriku’l-Envar* ve *Kütübü-Sitte*’nin geri kalan eserleri yer almaktaydı.⁶³

Görüldüğü üzere 16. Yüzyıl sonlarına doğru hem müderris⁶⁴ kalitesi hem de tedrisat ve talebe yönüyle medreseler bozulmaya başlamış, bu bozulma, ilerleyen asırlarda artarak devam etmiştir.⁶⁵ Nihayet el-Menînî’nin de yaşadığı dönemde medreselerdeki bozulmalar⁶⁶ gün yüzüne çıkmış, daha sonra da bu bozulmaların ve kötü gidişin önüne geçilememiştir.

4. Genel Olarak Osmanlı’da Hadis Konusuyla İlgili Değerlendirmeler

Tarih boyunca hadis ilimleriyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar daha çok erken döneme ait olan çalışmalardır. Özellikle Osmanlı döneminde var olan hadis çalışmalarıyla ilgili yeterince araştırma yapılabilmemiş değildir.⁶⁷ Yapılan bazı çalışmalar da dâru’l-hadîslerle, belli bir dönem veya şahıslarla sınırlı kalmıştır.⁶⁸ Mevcut duruma bakılırsa daha önceden var olan hadis çalışmaları ve dâru’l-hadisler ‘Osmanlı’da yükselme devrinin sonuna kadar hem sayı hem de eğitim öğretim kalitesi bakımından hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Ama duraklama devrinden sonraki gerilemeden bu kurumlar da nasiplerini almışlar, eski ilmî güçlerini kaybetmişlerdir.

---

⁶² Mâcit, a.g.e. s. 34. Yardım, Ali, ‘Darulhadis’, (*Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dârülhadis*) DİA, VIII, s. 529-532.

⁶³ Martı, a.g.e. s. 62; Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri-I*, s. 83, Marmara Ünv. İlahiyat Fak Yay; 198, İstanbul, 2005.

⁶⁴ Müderrislerin çocukları bazı imtiyazlara sahip olmuş ve doğrudan bazı medreselerde müderrisliğe başlamışlardır ki bu da medreselerde kalitenin düşmesine sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz; Uzunçarşılı, a.g.e. s. 71-74.

⁶⁵ Uzunçarşılı, a.g.e. s. 67.

⁶⁶ Medreselerin bozulması ve sebepleri ile ilgili olarak bkz; Mâcit, a.g.e. s. 30.

⁶⁷ Mâcit, a.g.e. s. 9.

⁶⁸ Özağar, a.g.e. s. 110.

Zaman içerisinde, bu kurumları yeniden yapılandırmak ve eğitim öğretimin kalitesini yükseltmek için çıkış yolları aranmış, köklü çözümler getirilmeye çalışılmış ama devletin içinde bulunduğu durum, yapılan değişikliklerden ümit edilen sonuçları almaya imkân vermemiştir.⁶⁹ Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden itibaren medreselerdeki hadis öğretimi eskiye nazaran devletin gerilemesine paralel olarak gerilemiştir.⁷⁰ Daha önceki dönemlerde hadis, hem rivayetül hadis hem de telifat bakımından eski gücünü kaybettiği zamanlar olmuş ama özellikle duraklama ve gerileme devrinden sonra daha da zayıflamıştır. 'Eğer hadis tarihi, oluşum, gelişim, açılım, daralma ve dönüşüm dönemi şeklinde bir periyodlamaya tabi tutulacak olursa, Osmanlı devrine "daralma" dönemi denk düşer. Ancak buradaki "daralma" tabiri, görece bir kavramdır ve daha önceki devirlerde ortaya konulan mesâi ve edebî türlerin çeşitliliğine nispetle bir duraklamayı/dinginleşmeyi ifade eder... (Bununla beraber) Osmanlı, siyasal egemenliğini götürdüğü hemen her yere bir hadis okulu açmıştır.'⁷¹

Osmanlı dönemi hadis ilmi faaliyetleri etraflı bir biçimde henüz incelenebilmiş değildir. Osmanlı dâru'l-hadislerinde yetişen hadisçilerin, sadece bir kaç hadis kitabını okuduklarını düşünmek de yanıltıcı olur.⁷² Bu bağlamda Osmanlı döneminde hadis konusuna yaklaşırken henüz ortaya çıkmış yeterince ilmi araştırmalar olmadan bu konuyla ilgili kesin bir kanaat ortaya koymak isâbetli olmayacaktır. Elbette yukarıda da ifade ettiğimiz gibi el-Menî'nin ilmî bakımdan en verimli yaşlarında olduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısında medreselerde hâşiye, muhtasar ve şerh gibi çalışmalar fazlalaşmıştır.⁷³ Ancak bunların hedefi de hadislerin anlaşılmasını temin etmeye

---

⁶⁹ Karacabey, Salih, *Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi*, s. 149-169, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı, 8, Cilt 8, 1999.

⁷⁰ Kodaman, Bayram, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII: Dizi, Sayı, 941. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991; Mâcit, a.g.e. s. 29.

⁷¹ Özaşar, a.g.e. s. 109, 110.

⁷² Özaşar, Mehmet Emin, *Türkler, (Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis,)* XI, s. 647.

⁷³ Gürler, Kadir, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Hadis İlminin Genel Durumu*, s. 106, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Güz 2007 (105-122).

yöneliktir. Fakat bunun ne kadar başarılılabildiği tartışılabilir.⁷⁴ Her ne kadar tartışılabilir bir durum olsa da ortaya çıkan bütün bu te'lifatı tamamen yok saymak doğru olmaz. 'Osmanlı ilim hayatı, geçmişi yedi-sekiz asra uzanan bir ilim geleneğine yaslanmaktadır ve bu geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. Söz konusu gelenek, o güne kadar kurucu metinlerini, otorite âlimlerini çoktan çıkarmış, bilimsel yöntemlerini yerli yerine oturtmuş, eğitim kurumlarını yerleştirmiş ve olgunluk çağına ulaşmış bir gelenektir.'⁷⁵ Bu köklü gelenek içinde o dönemin ilmî kurumları özellikle hadis alanında hem Anadolu'da hem de Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan diğer ilim merkezlerinde tedrisat devam etmiştir. Ancak tedrisatın içeriğiyle ilgili olarak bazı eleştirilerin yapıldığı da ortadadır. Bu bağlamda eleştiri konusu yapılan noktalardan biri, adı geçen dönemde devam eden tedrisâtın sadece mevcudu koruma gayretine yönelik olduğu, ilimde yeni inkişaflar yerine şerh ve hâşiye ile yetinildiği yönündeki yaklaşımlardır.⁷⁶ Bu yaklaşımlar Osmanlı'nın bazı dönemleri için mevcudu tespit anlamında yerinde bir değerlendirme olarak görülebilirse de bu yaklaşımların eleştirel yönleriyle ilgili yeterince ilmî araştırmaların yapıldığı ve buradan hareketle olumsuz kanaatların ortaya konulduğu söylenemez. Ayrıca bu faaliyetlerin kurucu metinleri anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik bir faaliyet olduğu da unutulmamalıdır.⁷⁷ Yine aynı şekilde medreselerdeki şerh, hâşiye vb. bu gayretler, ilmî bakımdan Osmanlı'nın duraklama dönemini geride bırakıp gerilemeye başladığı bir dönemde hiç olmazsa daha fazla gerilemeyi önlemek için mevcut seviyeyi korumaya yönelik bir faaliyet olarak da değerlendirilebilir. Buradan hareketle bir dönemi veya şahsı ilmî bakımdan

---

⁷⁴ Ünal, Yavuz, 'Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı,' *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Güz 2007 (229-248).

⁷⁵ Kaya, Mesut, 'Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği,' *Marife*, yıl, 15, Sayı, 1, Yaz, 2015.

⁷⁶ Osmanlı'da hâşiye ve şerh ile ilgili bkz: Kaya, Mesut, a.g.m. s. 11-16.

⁷⁷ Şerh ve hâşiyeyle ilgili olarak bkz: Kara, İsmâil, "Unuttuklarını Hatırla!" Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not, *Dîvân, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cit. 15 sayı 28 (2010/1), 1-67.

değerlendirirken içinde bulunulan şartları bütün yönleriyle ele alıp bir kanata varmak daha isabetli olacaktır. Şu halde ‘Tarihî şahsiyetleri yaşadıkları sosyo-kültürel çevrelerinden bağımsız olarak ele alıp değerlendirmek mümkün olmadığı gibi doğru da değildir.’⁷⁸ İşte el-Menînî’yi ve yaşadığı dönemdeki ilmî durumu da bu bağlamda ele alıp değerlendirmek gerekir.

Osmanlı dönemi hadis çalışmalarıyla ilgili olarak vurgulanması gereken noktalardan biri de, coğrafi ayırım yapmadan Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan tüm topraklardaki hadis çalışmalarına bir bütün olarak bakmak gerektiği hususudur. Şöyle ki; Osmanlı dönemi hadis çalışmaları denilince ilk etapta daha çok Anadolu’da yapılan hadis çalışmaları ve buralarda kurulan dâru’l-hadisler akla gelmekte; bu saha ile ilgili yapılan çalışmalar da bu coğrafya ile sınırlı olarak gerçekleşmektedir. Ancak Osmanlı dönemi hadis çalışmaları denilince Osmanlı’nın hâkimiyeti altında bulunan tüm bölgelerdeki hadis çalışmaları akla gelmelidir. Çünkü Osmanlı dönemindeki hadis çalışmaları ve medreseler merkezden idare edilmekte, Anadolu dışındaki coğrafyalarda görev yapan hocalar ise bir şekilde merkezle irtibatını sürdürmekteydiler. Örneğin Şam, Bağdat, Mısır vb. Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde ilmî faaliyetler devam etmekteydi. Bu bağlamda el-Menînî’nin de yaşadığı Osmanlı hâkimiyetindeki Dımaşk’da yürütülen hadis çalışmalarını Osmanlı’dan bağımsız olarak görmek isabetli bir yaklaşım olmaz. Elbette Anadolu’da çeşitli dâru’l-hadisler kurulmuş ve hadis çalışmaları yapılmıştır, ama aynı oranda hatta daha da ileri derecede başta Şam olmak üzere diğer bölgelerde de hadis tedrisâtı devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi hadis çalışmaları değerlendirilirken buna da dikkat edilmesi bütünlük açısından daha yerinde olacaktır. İşte tam da bu noktada bizim çalışmamız Osmanlı dönemi hadis çalışmalarına daha geniş bir çerçeveden bakılmasına katkı sağlayacak olması açısından önem arz etmektedir. Bu sebeble el-Menînî’nin ilim

---

⁷⁸ Ünal, Yavuz, a.g.e. 229-248.

hayatı açıklanırken Sâlihîyye Medresesi'ne ve orada gerçekleştirilen hadis tedrisâtına Onun hem idareci hem de müderris olarak Osmanlı Devleti'nden aldığı maddi ve manevi destekle ne tür katkılar sunduğuna geniş sayılabilecek şekilde yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışında hakimiyeti altında bulunan coğrafyalarda görev yapan hocaların merkezî idare, ulemâ ve dönemin şeyhulislamı ile irtibatına örnek olması bakımından el-Menînî'nin aşağıdaki açıklamaları zikredilebilir. el-Menînî öğrencilik yaptığı medreseyi dönemin idarecileriyle arasının iyi olması ve halkın kendisine teveccühü sayesinde yeniden inşâ etmiş ve tedrisatın devamını sağlamıştır. Ancak Onun doğrudan Dâru'l-Hilâfe'den (İstanbul'dan) medresenin yapımında maddi destek aldığına veya maaşını devletten aldığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Muhtemeldir ki yerel idarecilerden aldığı destek ve onların kontrolünde halktan alınan yardımlarla söz konusu medrese yaptırılarak faaliyetine devam etmiştir. Ayrıca medreseye hoca olarak atanmasıyla ilgili de bu atamanın İstanbul'dan veya yerel idare tarafından yapıldığıyla ilgili bilgi de ulaşabildiğimiz kaynaklarda açıkça yer almamaktadır. Fakat el-Menînî'nin İstanbul ile irtibatının var olduğu zaman zaman oraya gittiği, üst düzey hocalarla görüştüğü bilinmektedir. Ayrıca *İdaetü'd-Derârî* adlı şerhinin mukaddimesinde el-Menînî, Buhârî'nin *Sahîhi*'ni Şâm-Dımaşk'da Emevî Câmii'nde 'Kubbetü'n-nesr'⁷⁹ altında okutma ve adı geçen şerhi yazma görevini kendisine dönemin Osmanlı Şeyhulislamı Seyyid Mustafa Efendi'nin⁸⁰ (ö. 1158/1745) verdiğini belirtmekte ancak bu görevler için her hangi bir ücret alıp almadığını ve statüsünün ne olduğunu açıklamamaktadır.⁸¹

---

⁷⁹ Özel, Ahmed, 'Emeviyye Camiî', DİA, XI, 109. (Câmiî'deki ilim halkalarının en önemlisi Kubbetü'n-nesr'in altındaydı ve yüksek seviyede bir meclisti. XVII. yüzyılda Şam'ı ziyaret eden İbrâhim b. Abdurrahman el-Hıyârî buradaki eğitime çok rağbet olduğunu ve hocalarına "Müderrisü'l-kubbe" denildiğini kaydeder.)

⁸⁰ Şeyhulislam Feyzullah Efendinin oğludur. (13 Nisan 1736) senesinde Şeyhulislamlığa getirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: İpşirli, Mehmet, 'Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde', DİA, XXXI, s. 297-298.

⁸¹ el-Menînî, *İdaetü't-Derârî*, 2a.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED el-MENÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. AHMED el-MENÎNÎ'NİN HAYATI

Ahmed el-Menînî, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın son çeyreği ve XVIII. Yüzyılın ilk elli dokuz yılında yaşamış (1678-1759 m) bir âlimdir. Başta fıkıh, tefsir, târih, edebiyat ve hadis olmak üzere dini ilimlerin hemen her alanında çalışmalarda bulunmuş ve özellikle tarih, edebiyat ve hadis alanındaki kitapları/eserleri ile temâyüz etmiştir. Bu sebeple el-Menînî tarihçi, edip, fakîh ve muhaddis⁸² olarak anılmıştır.⁸³ Hayatıyla ilgili olarak kaynaklarda az da olsa bir takım bilgiler yer almaktadır. Bunlara, çalışmanın ilerleyen safhalarında yer verilecektir. Ancak el-Menînî'nin el yazması olan eserlerinin incelenmesi esnasında Onun kendi hayatına dair geniş sayılabilecek bilgiler verdiği müşahede edilmiştir. Bu bağlamda Onun hayatını anlatırken öncelikli olarak kendi eserlerine müracaat etmenin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple el-Menînî'nin hayatı, başta '*el-Kavlu's-Sedîd fî İttisali'l-Esânîd*' adlı eseri olmak üzere diğer eserlerine de müracaat edilerek anlatılmaya çalışılacaktır.

---

⁸² el-Murâdî, es-Seyyid Muhammed Halîl, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar, (Târîhu'l-Murâdî)* I, s. 133-134, Bağdat, Mektebetü'l-Müsennâ, ty; Muhammed b. Abdirrezzâk b. Muhammed (Kürd Ali), *Hutatu's-Şâm*, IV, s. 61, Mektebetü'n-Nûrî, Dımaşk, III. Baskı, 1983; Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafâ b. Abdirrahîm b. Muhammed Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Tahk; Dr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, I, s. 487, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, II. Baskı, 1401; Kehhâle, Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdilganî, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II, s. 15, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty. (Bu kaynaklarda özellikle el-Menînî'nin Muhaddis ve Şâir olması yönüyle meşhur olduğuna işaret edilmektedir.)

⁸³ 'Ahmed el-Menînî', DİA, II, s. 100 (Diyanet İslam Ansiklopedisinde yer alan 'Ahmed el-Menînî' maddesinde yazar ismi yer almamakta, sadece DİA olarak verilmektedir.) el-Murâdî, a.g.e, I, s. 133-134; Abdurrezzâk b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Baytâr el-Meydânî ed-Dımaşkî, *Hilyetü'l Beşer fî Tarihi'l-Karni's-Sâlisi Aşar*, I, s. 238, Tahk: Muhammed Behce el-Baytâr, Dâru Sâdir, Beyrût, II. Baskı, 1993; Muhammed b. Abdirrezzâk b. Muhammed, (Kürd Ali h. 1372) a.g.e, IV, s. 61.

1.1.1. Ahmed el-Menîni'nin İsmi ve Künyesi

Ahmed el-Menîni'nin nesebi, 'Ahmed b. Ali b. Ömer b. Sâlih b. Ahmed (b. Süleymân b. İdrîs b. İsmâîl b. Yûsuf b. İbrâhîm) el-Adevî⁸⁴ el-Hanefî et-Trablusî'dir.⁸⁵ Kaynaklarda 'Ebu'n-Necâh, Şihâbuddîn ve el-Menîni el-Osmânî,⁸⁶ Allâme Şihâb⁸⁷, ed-Dımaşkî⁸⁸, Ebü'l-Abbâs⁸⁹ vb. künye ve sıfatlarla anılsa da doğum yerinin Şâm'ın 'Menîni' karyesi olması sebebiyle buraya nisbet edilerek 'el-Menîni' nisbesiyle anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur.⁹⁰ Babası aslen Dımaşk'li olmasa da el-Menîni'nin doğum yerinin 'Menîni' karyesi olması konusunda herhangi bir farklı görüş bulunmamakta ve kaynaklarda da Dımaşk'li olarak zikredilmektedir.⁹¹

1.1.2. Ahmed el-Menîni'nin Doğumu

Ahmed el-Menîni, kendi ifadesiyle Muharrem ayında hicri 1089 yılında Cuma gecesinin seher vaktinde 'Menîni' karyesinde doğmuştur. Babası doğumunu yazılı

⁸⁴ Ahmed el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr:103b; el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, vr: 2a.

⁸⁵ Kehhâle, a.g.e, II, s. 15.

⁸⁶ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 103b; el-Murâdî, a.g.e, 133-134; 'Ahmed el-Menîni', DİA, II, s. 100; el-Menîni, *Tarihu's-Şâm*, (*el-İ'lâm bi Fadâilî's- Şâm*), 2b.

⁸⁷ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) *ed-Dürri'l-Muhtâr ve Hâşiyetü İbn el-Âbidîn (Raddu'l-Muhtâr)*, 1, s. 617, Dâru'l-Fikr, Beyrut, II. Baskı, 1992; el-Murâvîî, Abdullah b. Saîd b. Muhammed Ibâdî'l-Lahcî el-Hadrâmî eş-Şehârî (ö. 1410 h) *Münteha's-Suâl alâ Vesâilî'l-Vusûl ilâ Şemâilî'r-Rasûl*, I, s. 41, Dâru'l-Minhâc, Cidde, III. Baskı, 2005.

⁸⁸ el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk ed-Dımaşkî, *Kavâidü'd-Tahdîs Min Funûni Mustalah'il-Hadis*, I, s. 44, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, ty.

⁸⁹ el-Cebertî, Abdurrahmân b. Hasan, *Târîhu Acâibu'l-Âsâr fî't-Terâcimi ve'l-Ahbâr*, I, s. 140, Beyrût, ty; el-Menîni'nin lakablarıyla ilgili olarak bkz; Kehhâle, a.g.e, s. 50.

⁹⁰ Şâm'a yaklaşık 16 km uzaklıkta olan Menîni karyesi halen mevcut olup bol su kaynaklarına sahip ve etrafı dağlarla çevrili münbit bir yer olarak tanıtılmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi ve ilgili harita için bkz:

ea.http://mneen.reefnet.sy/index.php?option=com_content&view=article&id=228:---2012-&catid=2:2008-12-20-11-00-06. E.t.17.07.2018.

https://www.google.com.tr/search?q=%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9+%D9%85%D9%86%D9%8A%D9%86+%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7&ei=OupOW_3gHZCJmwX8oreACw&start=0&sa=N&biw=853&bih=410. E.t.17.07.2018.

<http://www.esyria.sy/edamascus/index.php?p=stories&category=places&filename=201403130031063>. E.t.17.07.2018.

⁹¹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b, 11a. Ayrıca bkz; Murâdî, a.g.e, 1, s. 145.

olarak böyle tarih düşmüştür.⁹² el-Menînî'nin doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bazı farklı bilgiler bulunsa⁹³ da el-Menînî'nin kendi ifadesi ortadayken bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Onun doğumunu hem kendisi hem de diğer kaynaklar hicrî 1089, milâdî 1678 olarak vermektedirler. el-Menînî, hicrî 1172, milâdî 1759 tarihinde vefat etmiş ve 'Murcu'd-dahtâd' kabristanının yakınındaki türbeye defnedilmiştir.⁹⁴

1.1.3. Ahmed el-Menînî'nin İlim/Tahsil Hayatı

'Menîn' karyesinde doğan Ahmed el-Menînî'nin ilim hayatını, ilk tahsilini aldığı ailesiyle başlatmak yerinde olacaktır. Çünkü el-Menînî'nin babası ilmi birikimiyle yaşadığı çevrede temayüz etmiş biri olarak çocuklarının ilk eğitimini kendisi vermiş, daha sonra ise çocuklarını ilim merkezlerine göndererek iyi bir eğitim almalarını temin etmiştir. Önce büyük oğlu Şeyh Abdurrahman'ı Şam'daki Salihîyye medresesine gönderen el-Menînî'nin babası, belli bir yaşa geldikten sonra da Ahmed el-Menînî'yi onun yanına göndererek hem âbisinden hem de oradaki hocalardan ilim tahsil etmesini sağlamıştır. el-Menînî'nin öğrencilik ve hocalık yaptığı yıllara geçmeden önce babasıyla ilgili kendi eserlerinde verdiği bilgileri aktararak hem ailesinin hem de kendisinin nasıl bir kültürel ve ilmî çevreye sahip olduğunu ortaya koymak, onun tahsil hayatının anlaşılması bakımından yerinde olacaktır.

el-Menînî'nin âilesi, aslen Trablusşâm'ın 'Birkâil' köyündendir. Buradan Dimaşk'daki Sâlihîyye'ye göç eden el-Menînî'nin babası, (1028/1108h) orada bir müddet iskân ederek ders halkalarına katılmıştır. Özellikle Şafiî mezhebinde

⁹² el-Menînî, *el-Kavlü's-sedîd*, 11b. el-Menînî'nin doğumu ve eserleriyle ilgili olarak bkz: Kehhale, a.g.e, II, s. 15; el-Murâdî, a.g.e, I, s. 134; el-Baytâr, a.g.e, I, s. 863.

⁹³ el-Menînî'nin uzun bir şekilde ismi/künyesi verilmekte ve doğum tarihi, Cemâziye'l-âhir'in ikinci yarısında 1176 olarak verilmektedir. Bkz; el-Baytâr, a.g.e, I, s. 238. Ancak bu bilgiyi doğrulayacak başka bir veri, ulaşabildiğimiz kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁹⁴ el-Menînî, *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târihi'l-Utbî*, I, s. 2, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır, h. 1286 (1869).

derinlemesine ilim sahibi olan babası, başta Şeyh Muhammed el-Balbâlî⁹⁵ (h. 1006-1083; m. 1598-1672) ve Şeyh Ali el-Kabardî⁹⁶ (984-1060 h) olmak üzere dönemin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Sâlihiyye'deki ikâmeti esnasında hesap ve ferâiz ilmini iyi bir şekilde okuyan babası, daha sonra buradan Dımaşk karyelerinden biri olan 'Menîn'e göç etmiştir. el-Menînî, çocukluk yıllarını burada geçirmiş ve buraya nisbetle de 'el-Menînî' lakabıyla anılmıştır.⁹⁷ el-Menînî'nin babası, vefat edene kadar burada ikamet etmiş ve vefat ettiğinde 'Menîn' karyesine defnedilmiştir.⁹⁸ Kabri meşhurdur ve ziyaret edilerek teberrükte bulunmaktadır. Muttakî, ibadet ehli ve her zaman halkın içinde olan el-Menînî'nin babası, halka vaaz eden ve bulunduğu bölgenin dinî sorularına cevap veren, özellikle de fıkıh ve ferâiz meselelerini çözüme kavuşturan bir âlim olarak temayüz etmiş, o bölgede tanınan, ilim ehli biri olarak şöhret bulmuştur. el-Menînî babasının, o bölgede ilmi ile meşhur olmasına ve sûfî görünümlü olmasına rağmen hiçbir tarikatı ittihaz etmediğini özellikle ifade etmektedir. Babasının Adî b. Müsâfir'in (ks) zürriyetinden olduğunu ve Hz. Osman b. Affan'ın soyundan geldiğini, yaşadığı bu bölgede, asıl vatanında ve akrabaları arasında böyle bilinen meşhur biri olduğunu belirtmektedir.⁹⁹

el-Menînî'nin babasının, Trablusşâm'ın 'Birkâil' köyünden Sâlihiyye'ye hangi sebeplerle göç ettiği konusunda kaynaklarda açık bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bir kimsenin herhangi bir sebep yokken bulunduğu yerden göç etmesi düşünülemeyeceğine

---

⁹⁵ Muhammed Ali el-Bilbâlî, (Bu ismin okunuşu farklı da olabilir, örneğin 'Balbâlî' bu farklı okuyuş için bkz; Kehhâle, a.g.e, IX, s. 100.)

⁹⁶ el-Kabardî, Ali b. İbrâhîm b. Ali (h.984) de doğmuştur. Şamlıdır ve Şâfiî mezhebine mensuptur. Dımaşk'teki Emevî Camii'nde ders vermiş ve h. 1060 da vefat etmiştir. Bu konuda bkz; el-Ba'î, Muhammed b. Abdilbâkî el-Hanbelî, *Meşihatü Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, I, s. 15.

⁹⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11a. (el-Menînî bu eserinde (vr. 11a-b) kendisi ve ailesi özellikle de babasıyla ilgili kısa bilgi vermektedir. Yukarıda el-Menînî'nin doğumu, hayatı ve kişisel bilgileri verilirken en çok bu bilgilerden yararlanılmıştır.

⁹⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11b.

⁹⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11b. Adî b. Müsâfir (ö. 557/1162) 'Adeviyye tarikatının kurucusu sayılan ve sonradan Yezîdîler tarafından da sahip çıkılan mutasavvıf, âlim ve fakih.' Bkz: Uludağ, Süleyman, 'Adî b. Müsâfir', *DİA*, I, s. 381.

göre bu göçün ya ekonomik ya da ilmî bir takım sâiklerle gerçekleştiği söylenebilir. Bu sebeplerden ekonomik olanıyla ilgili elimizde her hangi bir veri bulunmamaktadır. Bu göçün ilmî saiklerle olduğu ile ilgili ise el-Menîni'nin babasının o dönemde ilim merkezi sayılabilecek olan Sâlihiyye'ye yerleşmiş olması, dönemin önde gelen âlimlerinden dersler alması, böylece özellikle Şafî mezhebinde yetkin bir âlim olması bize, bu göçün sebebinin ilmî sâiklerle olduğuna yönelik ipuçları vermektedir. Çünkü bu göçün başka şehirlere değil de o gün için ilim merkezi sayılan 'Sâlihiyye'ye olması bu hedefe matuf bir hareket olarak değerlendirilebilir. el-Menîni'nin babasının 'Menîni' karyesine gitmekle birlikte çocuklarından Abdurrahmân'ı ve Ahmed'i aynı ilim merkezine göndererek burada ders almalarını temin etmesi de bu göçün sebebinin ilmî sâiklerle olduğuna işaret olarak görülebilir. Bu durumdan hareketle el-Menîni'nin başta babası ve daha sonra da büyük kardeşinin ilimle içiçe olduğu ve kendisinin de abisinin yanında ilmî bakımdan iyi yetişerek ileri derecede ilim tahsilinde bulunduğu söylenebilir.

el-Menîni'nin babasının hocalarından Şeyh Ali el-Kabardî (h.984-1060) Şâmlı'dır ve Dımaşk'daki Emeviyye Camii'nde ders vermiştir. Bu dönemde Emevî Camii ve çevresindeki medreseler dikkate alındığında buranın bir ilim çevresi olduğu söylenebilir. Ahmed el-Menîni'nin babası da bu sebeple söz konusu Camii'nin yanındaki medreseye gelerek ilim tahsil etmiştir.

Ahmed el-Menîni'nin ailesi bağlamında özetle şunlar ifade edilebilir; İlk eğitimlerini çocuklarına kendisi veren el-Menîni'nin babası, daha sonra onları dönemin ilim merkezi olan Şâm-Emeviyye Camii'ne, Sâlihiyye'ye, oradaki medreselere göndererek ilim tahsil etmelerini sağlamıştır. Âlim bir babaya sahip olan el-Menîni'nin yanında tahsile başladığı kardeşi¹⁰⁰ Şeyh Abdurrahmân ve Şeyh Abdulmelik¹⁰¹ de

---

¹⁰⁰ Şeyh Abdurrahman, Ahmed el-Menîni'nin büyük kardeşidir. el-Menîni, tahsil için O'nun yanına gitmiş ve Sûmeysâtiyye'nin içindeki bir hücrede birlikte kalmışlardır. Bkz; el-Menîni, *el-Kavlüs-Sedîd*, 35a.

dönemin önde gelen âlimlerindendir. Kardeşi Abdülmelik, ‘Rûm’ (Anadolu) beldelerinden birine göç etmiş ve müftü olarak hayatını devam ettirmiştir.¹⁰² Bu yönüyle el-Menînî, ilimle içiçe olan bir aile ortamında yetişmiş, ‘Şam bölgesinin tanınmış bir ulemâ ailesine mensup’¹⁰³ bir âlimdir.

Burada bir noktaya daha işaret etmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. O da babasının Şafî mezhebine mensup olmasına rağmen el-Menînî’nin hangi sebeplerle Hanefî mezhebini benimsediği konusudur. Elbette bir âlimin/kimsenin babasının mezhebinde olacağı yönünde bağlayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak genellikle çocuk anne-babasının tâbi olduğu, günlük hayatta uyguladığı mezhebi benimser ki, uygulamalarda zorluk ve sıkıntı yaşanmasın. Fakat el-Menînî böyle davranmamış babası Şafî mezhebine mensupken kendisi Hanefî mezhebini tercih etmiştir. Bu tercihin sebepleriyle ilgili olarak kaynaklarda her hangi bir açık bilgiye ulaşılamamıştır. Muhtemeldir ki içinde bulunduğu ortam, o günkü merkezî idarenin Hanefî mezhebini benimsemesi veya başka bir sebeple bu mezhebi tercih etmiş olabilir. Onun eserlerinde bu eserin kime ait olduğu belirtilirken müstensihler genellikle ‘Ahmed el-Menînî el-Hanefî’ ifadesini kullanmışlardır.¹⁰⁴ Ayrıca el-Menînî Hanefî fıkıh usûlünün önde gelen eserlerinden biri olan İbn Kutluboğa’nın (ö. 879/1474) *Şerhu Muhtasarı’l-Menâr* adlı eserini şerh etmiştir.

Ahmed el-Menînî’nin ilim hayatıyla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce yaşadığı dönemde içinde bulunduğu bölgedeki ilmî faaliyetlerin geçmişine ve o anki durumuna kısaca göz atmakta fayda olacağı düşünülmektedir. Çünkü bir kimsenin ilmî açıdan gerekli donanımla yetişmesinde içinde yaşadığı ailenin, toplumun ve o toplumdaki mevcut ilmî birikimin etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda

---

¹⁰¹ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 134; el-Baytâr, a.g.e, I, s. 863.

¹⁰² el-Murâdî, a.g.e, I, s. 134.

¹⁰³ *Ahmed el-Menînî*, DİA, II, s. 100.

¹⁰⁴ Örnek olarak bkz: el-Menînî, *Tarihu’ş-Şam*, 1b.

Dımaşk'ın ilim geleneği ve yerleşik medrese sistemiyle ilgili kısaca şunlar ifade edilebilir.

el-Menîni'nin babasının yaşadığı dönemde ve daha sonraki dönemlerde kendisinden ilim öğrenilebilecek âlimlerin bulunduğu ve medrese geleneğinin devam ettiği ilim merkezi sayılabilecek nadir yerlerden biri, Dımaşk'ın Sâlihiyye semtindeki medreselerdir. Şurası bir gerçektir ki, medreseler ve özellikle 'dâru'l-hadîsler' henüz açılmadan önce hadis öğretimi ve ilmi faaliyetler, tabîi olarak camilerde, mescidlerde, ulemâ evlerinde, kitapçı dükkânlarında ve 'mecâlis'¹⁰⁵ denilen büyük toplantılarda yapıldı.¹⁰⁶ Buralarda başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere çeşitli alanlarda eğitim ve öğretim faaliyeti yapılmaktaydı. Bu ilmî faaliyet çerçevesinde ister tefsir isterse fıkıh konusunda olsun ilim sahibi olanların hadis kültürü almamış olması tasavvur edilemez.¹⁰⁷ Hadis kültürü almak bir tarafa ilimlerin tasnife tâbi tutulması evresinden sonra sadece hadis derslerinin yapıldığı özel medreseler de kurulmuş ve buralarda ileri derecede hadis eğitimi verilmiştir. Hadis eğitiminin yapıldığı merkezlerin en başta gelenleri ve sadece bu ilme tahsis edilen kurumların ilki ise Dımaşk'daki 'dâru'l-hadîsler'dir.¹⁰⁸ Bu da o bölgede ilim tahsil etmek isteyen kimselerin ilk uğradıkları yerin burası olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İlerleyen zaman içinde Dımaşk'taki 'dâru'l-hadîs' ve Emevî Camii çevresindeki medreseler varlıklarını devam ettirememiş

---

¹⁰⁵Yardım, Ali, *Hadis*, I, s. 170, (el-Gaytî, *el-Ferâidü'l-Munazzamadan* nakille) Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 1984.

¹⁰⁶ Bkz: Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 109-111, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 2005. Ayrıca Emevîler döneminde ilim denilince hadis rivayeti ve bununla ilgili konuların anlaşılması ve hadis öğretiminin mescidlerde yapılması vb. konularla ilgili olarak bkz: Macit, Yunus, *Ömer b. Abdülazizin Hadis Kültüründeki Yeri*, s. 27-30, Din ve Bilim Kitapları, Samsun, 2006; Çelebi, Ahmed, *İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 31, (Tercüme: Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul, 1976. (Ayrıca aynı eserin 95. sayfasında 'Mescid' başlığı altında mescidlerin bir kültür merkezi olduğu ve hangi mescidlerde ne tür ilmî faaliyetlerin icra edildiği geniş bir şekilde açıklanmaktadır.); Karacabey, Salih, *Hattâbi'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 27, Sır yay. İstanbul, 2002; Ülker, Öktem, *Osmanlı Medreselerinde Felsefe*, s. 272-273, *OTAM Dergisi*, S.15, A.Ü.Mtb. Ankara, 2004.

¹⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, s. 125, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara, 1988; Macit, a.g.e, s. 27-30.

¹⁰⁸ Topaloğlu, a.g.e, s. 182 vd.

savaşlar ve o kurumları sahiplenene kimsenin olmaması sebebiyle yıkılmışlardır. Her ne kadar yıkılmış olsa da zikri geçen yerlerin ilim merkezi olarak bilinmesi sebebiyle bazı hocalar buralarda kendi gayretleriyle oluşturdıkları mekanlarda ders vermeye devam etmişlerdir. Belki ideal anlamda bir tedrisattan, hadis eğitiminden ve belirgin bir muhaddis/ulemâ topluluğundan bahsetmek mümkün olmasa da Sâlihîyye’de ilmî alt yapının var olduğu, çeşitli ilim dallarında dersler verildiği bilinen bir gerçektir. Konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için ‘medreseler’ ve ‘dâru’l-hadisler’ konusuna geniş bir şekilde yer vermenin uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ancak el-Menî’nin ilim tahsil ettiği ve hocalık yaptığı yer olan Dimaşk-Sâlihîyye medreselerinin ve özellikle ‘dâru’l-hadis’lerin tarihte ne tür bir ilmî fonksiyon icra ettiklerine ve de ne denli önemli bir yere sahip olduklarına değinmeden geçemeyeceğiz.

Nizâmülmülk’ten sonra medrese açmaktaki gayretiyle meşhur olan Halep ve Şâm Atabeg’i Nûreddîn Zengî, (ö.569/1174) yaptırdığı medreseler arasında birisini ‘dâru’l-hadis’ ismiyle sadece hadis tahsiline hasretmiş,¹⁰⁹ böylece İslam âleminde ilk dâru’l-hadis, Nureddin Zengi tarafından (563/1168) yılında Dimaşk-Şâm’da kurulmuştur.¹¹⁰ Bu bağlamda bu dâru’l-hadis’in yanısıra, ‘Şam ve Musul çevresine hâkim olan Atabeg’lerden Nûreddîn Zengî’nin Hanefiler için Şam’da kurduğu büyük ve küçük medreseler de anılmaya değerdir.’¹¹¹ ‘Nîşâbur’da tesis edilen ‘dârü’s-sünne’lerden farklı olmamakla birlikte dârü’l-hadis adıyla müstakil bir öğretim müessesesi ilk defa büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir (ö. 571/1175) adına Dimaşk’ta kurulmuş ve kurucusu olan Atabeg Nûreddîn Mahmud Zengî’ye (1146-1174)

---

¹⁰⁹ Topaloğlu, a.g.e, s. 179.

¹¹⁰ Topaloğlu, a.g.e. s. 179; Sâlih, Subhî, *Ulûmu’l-Hadîs ve Mustalahuh*, s. 4, Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 18. Baskı, Beyrut-Lübnân, 1991; Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dâru’l-Hadîsi ve Müderrisleri*, s. 27-28, İstanbul, 2001; Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 77, TDV yayınları, Ankara, 1997; Çelebi, a.g.e, s. 111-112.

¹¹¹ Sarıbyık, Mustafa, ‘İlk Osmanlı Medreseleri’, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN; 1304-0278, sayı, 3. Erişim adresi;

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067890>. Erişim tarihi, 01/06/2016.

nisbetle ‘dâru’l-hadîsi’n-nûriyye’ diye anılmıştır.¹¹² Dâru’l-hadisler tarih boyu ilim merkezi olma özelliklerini korumuşlar ve üst düzey hadis tedrisatı bu merkezlerde yapılmıştır.¹¹³ Bu bağlamda zikretmek gerekir ki el-Menînî’nin kendisi, babası ve kardeşleri bu ilim merkezinin kalıntılarının yer aldığı ve eğitim faaliyetinin sınırlı da olsa devam ettiği bu ilim merkezinde yetişmişlerdir. Çünkü burada az da olsa ilim geleneğinin merkezi olma özelliği devam etmekteydi.

İlk dâru’l-hadis Dımaşk’da açılmış olmakla beraber bu yapılar zamanla sahip çıkılmaması sebebiyle fiziki olarak varlığını koruyamamış, dolayısıyla da ciddi bir ilim merkezi olmaktan çıkıp küçük çaplı tedrisatın yapıldığı mekanlar haline gelmiştir. el-Menînî’nin yaşadığı dönemde de eski dönemden kalma çoğu harabe durumda olan medrese dışında ilim tahsil edilebilecek mekan neredeyse bulunmamaktaydı. Bu sebeple el-Menînî kardeşiyle beraber zor şartlar altında bir ‘hân’da kalarak ilim öğrenmeye çalışmışlardır.

el-Menînî’nin tahsil hayatı kendi açıklamaları çerçevesinde şöyle gerçekleşmiştir. ‘Menîn’ karyesinde doğan el-Menînî, çok küçük yaşlarda babasından Kur’an-ı Kerim’i okumuş, ezberlemiş ve ilk tahsil sayılabilecek temel bilgileri de ondan almıştır.¹¹⁴ Daha sonra ise Babası onu, kendisinin de ilmî bakımdan yetiştiği yer olan Şam’a-Salihiyye’ye göndermiş ve Onun ilim hayatı da böylece başlamıştır. Bu bağlamda el-Menînî, onüç yaşına¹¹⁵ geldiğinde şefkat ve terbiye konusunda babam gibi dediği kardeşi Şeyh Abdurrahmân Efendi’nin yanında, Şeyh Ebü’l-Kâsım Ali es-Sumeysâtî’nin misafirhanesinde bir hücrede beraber kalmaya başladıklarını belirtmekte ve burada

---

¹¹² Bkz. Küçükaşçı, Mustafa Sabri, Cengiz Tomar, ‘Ebü’l-Kâsım İbn Asâkir’, DİA, İstanbul, 1999, IXX, s. 321-324; Baltacı, a.g.e, s. 163-164.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz: Bozkurt, Nebi, ‘Dâru’l-Hadis’, DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 527-529.

¹¹⁴ el-Menînî, *el-Kavlü’s-sedîd*, 11b; Doğumu ve eserleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz; el-Murâdî, a.g.e, I, s, 134.

¹¹⁵ el-Murâdî, a.g.e, I, s, 134.

temel ilimlerden sayılan tevhid ilminde ‘Senûsiyye’¹¹⁶ ve tecvid ilminde ‘Cezeriyye’¹¹⁷ gibi bazı temel ilimleri (mukaddimât) okuduğunu beyan etmektedir. Yine el-Menînî, ilerleyen zamanlarda Şafîî fihhına ait İbn Kâsım el-Gazzî’nin¹¹⁸ (ö. 918/1512) ‘el-Gâye’ şerhini ve nahivde ‘Acurrûmiyye’yi;¹¹⁹ sarf ilmine yeni başlayan kimseler için hazırlanan İzzî’nin (ö.660/1262) ‘Sarf’ını¹²⁰ okuduğunu belirterek çocukluk çağı denilebilecek yaşlarda temel bazı eserleri okuduğunu ifade etmektedir. el-Menînî, ayrıca her bir ilim dalının temel eserlerini okumakla yetinmeyip aynı zamanda dönemin büyük âlimlerinin ders halkalarına da devam ederek ilim yelpazesini genişlettiğini özellikle ifade etmektedir.¹²¹

Ahmed el-Menînî, ilim hayatıyla ilgili şu bilgileri vererek açıklamalarına devam etmektedir. el-Menînî, asıl hocası olan Şeyh Ebü’l-Mevâhib el-Hanbelî’den (ö.1126 h) ders almaya başladığını, bir müddet sonra oğlu Şeyh Abdu’l-Celîl b. Ebi’l-Mevâhib el-Hanbelî’den (ö.1119h) de ilmî olarak istifade ettiğini ve bu sırada başka ders halkalarına

¹¹⁶(Eş’arî âlimlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî’nin (ö. 895/1490) akaide dair dört eserinin ortak adı. Kuzey Afrika’da devrinin en büyük kelâm âlimi olarak tanınan Senûsî, akaid konusunda *el-Mukaddime fi’t-Tevhîd*, *Akîdetü Ehli’t-Tevhîd es-Suğrâ*, *Akîdetü’s-Senûsî el-Vustâ* ve *Akîdetü Ehli’t-Tevhîd el-Kübrâ* adlı eserleri yazdı; ayrıca bunları şerh ve ihtisar etti.) Bkz: Yavuz, Yusuf Şevki, ‘Akîdetü’s-Senûsiyye’, DİA, İstanbul, 1989, II, s. 219-221.

¹¹⁷ ‘İbnü’l-Cezerî’nin ‘*el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*’ adlı tecvitle ilgili eseri, İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) tecvid ilmine dair manzum eseridir.’ Bkz: Altıkulaç, Tayyar, ‘İbnü’l-Cezerî’, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, s. 551-557.

¹¹⁸ el-Gazzî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Kâsım b. Muhammed el-Gazzî el-Kâhîrî (ö. 918/1512) ile ilgili olarak bkz; Kallek, Cengiz, ‘İbn Kâsım el-Gazzî’, DİA, İstanbul, 1999, XX, s. 105-106, ‘Şafîî fakihî, Arap dil âlimi ve muhaddis. (*Fethu’l-Karîbi’l-Mücîb fi Şerhi Elfazi’t-Takrîb (el-Kavlü’l-Muhtâr fi Şerhi Gâyeti’l-İhtisâr)*. Ebû Şüca‘ın fıkha dair *Gayetü’l-İhtisar (et-Taqrîb, el-Muhtasar)* adlı eserinin şerhidir.)

¹¹⁹ ‘İbn Âcurrûm’un (Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323) ‘el-Âcurrûmiyye’ adlı eseriyle tanınan Kuzey Afrikalı dil ve kıraat âlimi. Nahve dair ‘İbn Âcurrûm’un en meşhur eseri el-Mukaddimetü’l-Âcurrûmiyye’dir (el-Ecrûmiyye, el-Ücrûmiyye, el-Cerûmiyye fi mebâdi’i (kavâidi) İlmi’l-Arabiyye) isimli eserinin kısa adı’. Bkz; Kılıç, Hulusi, ‘*el-Ecrûmiyye*’ (*İbn Âcurrûm*), DİA, İstanbul, 1999, IXX, s. 295-296.

¹²⁰ İzzeddîn ez-Zencânî’nin hayatı, eserleri ve ‘*el-İzzî fi’t-Tasrîf*’ adlı eseri ile ilgili olarak bkz; Özel, Ahmet, ‘*İzzeddîn ez-Zencânî*’, DİA. İstanbul, 2013, VIXL, s. 253-254. (İzzeddîn ez-Zencânî’nin kaleme aldığı, özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan ve sarf cümlesi olarak tanınan beş klasik eserden biri.)

¹²¹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 11b.

da devam ettiğini,¹²² Şeyh Abdulcelîl'in genç yaşta vefatı üzerine hocasının isteği üzerine öğrencilere ders vermek üzere onun yerine geçip hocalık yapmaya başladığını ifade etmektedir. Böylece el-Menîni, farklı hocalardan olmak üzere kendisini bütün ilim dallarında dersler alarak iyi bir şekilde yetiştirmeye gayret göstermiştir. Tahsil hayatı çerçevesinde açıklamalarda bulunurken tasavvufla ilgili bilgileri de dönemin alimlerinden aldığını ifade etmekte ama bu konuda geniş açıklamalara yer vermemektedir. 'Şam'ın önde gelen mutasavvıfları vasıtasıyla Nakşibendî, Kâdirî ve Halvetî tarikatlarına intisap edip etmediği¹²³ konusunda farklı bazı yaklaşımlar bulunsa da Onun günümüzde anlaşıldığı şekliyle 'bir tarikat şeyhi' olarak çevresinde bilinir olduğu yönünde herhangi bir veriye rastlanılamamıştır. Belki ufak çapta bazı tasavvufî uygulamalar söz konusu olabilir, ancak bu durum Onun bu alanda meşhur biri olduğu anlamına gelmez.

el-Menîni, devamla hocası Şeyh Ebü'l-Mevâhib'in vefatından sonra müzakere meclisini eş-Şeyh Ali es-Sumeysâtî'nin müsafirhanesindeki (kervansaray, hangâh)¹²⁴ odalardan birine taşıdığını ve daha sonra da 'el-Âdiliyye el-Kübrâ',¹²⁵ büyük Âdiliyye Medresesi'ne taşıdığını, oradaki müzakerelere gücü nisbetinde aralıksız olarak devam ettiğini belirtmektedir. Önce öğrenci olarak ilimde belli bir seviyeye geldikten sonra da üst düzey ilimlerin okutulduğu 'el-Âdiliyye el-Kübrâ' medresesinde ders vermek üzere terfî etmiştir. Adı geçen medrese, diğer medreselere göre ilmî açıdan daha yüksek bir

---

¹²² el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11b.

¹²³ 'Ahmed el-Menîni', DİA, II, s. 100.

¹²⁴ ('Sümeysâtiyye' kelimesi hem bu şekilde hem de 'Samsâtiyye' şeklinde okunmaktadır.) Dımaşk'teki Emevî Camii'nin yanında 'ribat, kervansaray, 'ribât es-Sümeysâtî' ismiyle anılmakta ve Ali es-Sumeysâtî'ye nisbet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz: İbn el-Esîr, İzzeddîn, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII, s. 176. Tahk; Ömer Abdüsselâm Tedmîrî, Beyrut-Lübnan, 1997.

¹²⁵ Âdiliyye el-Kübrâ; el-Melikü'l-Âdil-I, 'Temelini Nüreddîn Mahmûd Zengî'nin attığı Dımaşk'taki Âdiliyye Medresesi'ni tamamlamak için çalışmışsa da buna ömrü vefa etmemiş, onun ölümünden sonra 619'da (1222) oğlu el-Melikü'l-Muazzam tarafından tamamlanan medreseye el-Medresetü'l-Âdiliyye el-Kübrâ adı verilmiştir.' Bkz: Şeşen, Ramazan, 'el-Melikü'l-Âdil-I', DİA, IXXX, s. 59-60.

konumu ifade etmekte ve burada üst düzey hocalar ders vermekteydi. Medresenin ve el-Menînî'nin ilim camiasındaki konumunun daha iyi anlaşılması için söz konusu medreseyle ilgili bilgi vermek gerekirse özetle şunlar ifade edilebilir.

İlim merkezleri zaman zaman bazı bölgelerde temerküz etmiş ve oralarda üst düzey dini ilimler okutulmaya başlanmıştır. Bu merkezlerden biri de daha önce de ifade edildiği gibi Şâm'dır. Burada Kur'an ilimleri ve özellikle de hadis eğitimi ileri düzeyde verilmekteydi.¹²⁶ Hadis eğitiminin verildiği merkezlerden biri de 'el-Âdiliyye el-Kübrâ' medresesidir. Her ne kadar el-Menînî'nin yaşadığı dönemde, eski yüksek konumu zayıflamış olsa da bu medresenin 'yüksek medrese' diyebileceğimiz vasfı devam etmiş ve bu medresede ders vermenin ayrıcalığı hep korunmuştur. 'el-Âdiliyyetü'l-Kübrâ' medresesi kurulduğu yıllardan itibaren çok ihtişamlı dönemler yaşamış ve dönemin en büyük âlimleri burada ders vermişlerdir. Örnek vermek gerekirse bu çerçevede İbn Hallikân, (ö. 681/1282) Celâl Kazvînî, (ö.665/1266) (Takiyyü'd-Dîn) Subkî'nin (ö.756/1355) çocukları, ve İbn Cemâa (ö. 767/1366)¹²⁷ sayılabilir. Söz konusu medresede ilk ders veren kişi ise Kâdî Cemâlüddîn el-Mısırî'dir. Medresenin eyvanında yapılan bu toplantıda, el-Melik el-Muazzam'ın sağına Hanefilerin şeyhi Cemaleddin el-Hâsirî, (ö.636/1238) soluna medresenin müderrisi kâdî'l-kudât Cemâleddin el-Mısırî

---

¹²⁶ Süleymân b. Abdilkavî b. el-Kerîm et-Tûfî es-Sarsârî, Ebu'r-Rebî' Necmüddîn (ö 716 h), *el-İntisârâtü'l-İslâmiyye fî Keşfî Şübehi'n-Nasrâniyye*, I, s. 31-32-33-34, Tahk; Sâlim b. Muhammed el-Karnî, Riyad, h. 1419. (Burada başta Emevî Camiî olmak üzere cami içindeki medreseler ve mezheplere ait ders verilen bölümler ve diğer medreseler ile ilgili geniş bilgi verilmektedir. Örneğin Dimaşk-Sâlihiyye'deki 'Atabekî's-Şâfiyye', 'Medresetü'l-Esedîyye' vb. medreselere yer verildikten sonra Dimaşk'teki tarihte meşhur olan 'Medresetü'l-Âdiliyye el-Kübrâ' ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Bu bağlamda 'Âdiliyyetü'l-Kübrâ' Medresesi'nin Melik Âdil tarafından 619'da yapılması ve yine bir alt medrese grubunda yer alan 'Âdiliyyetü's-Suğrâ Medresesi' ile ilgili bilgiler verilmektedir.) Geniş bilgi için bkz: el-Tantâvî, Ali b. Mustafâ (ö 1420 h), *Zikriyât*, I, s. 94, Cidde, 2006; en-Nâimî, Abdulkâdir b. Muhammed ed-Dimaşkî (ö 927 h), *ed-Dârisü fî Târîhi'l-Medâris*, I, s. 271-278, Tahk; İbrâhîm Şemsüddîn, Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1990; el-Hamevî, Muhammed Emîn b. Fadlillâh b. Muhibbiddîn b. Muhammed el-Muhibbî (ö 1111 h), *Hülâsatü'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar*, III, s. 408, Dâru sâdir, Beyrut, ty.

¹²⁷ Muhammed b. Abdirrezzâk, a.g.e, VI, s. 83.

oturmuştu.¹²⁸ Adı geçen medresede üst düzey eğitim ve münazaralar yapılır, çeşitli fırkalar arasındaki ihtilafli konular tartışılırdı. Daha sonra medrese bu özelliğini kaybetmiş, bina olarak varlığını devam ettirememiş ve ders verecek hoca da bulunamamıştır.¹²⁹

Ahmed el-Menîni, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde çevresinde ve devlet ricali indinde ilim ve fazilet bakımından tanınır hale gelince medresenin ilmî bakımından devamını sağlamak üzere hocalığını yapmaya başlamıştır. Hocalığının yanı sıra medresenin fizikî olarak devamı için gerekli maddi giderlerini de uhdesine alan el-Menîni, idarecilerle ve toplumun önde gelenleriyle yakın irtibatı sayesinde ve halkın destekleriyle söz konusu medreseyi ayakta tutmayı başarmıştır. Bu safhadan sonra el-Menîni, el-Âdiliyye medresesinde vefat edene kadar (1172 h) hocalığa devam etmiş, aynı zamanda Emevî Camii'nin hatipliğini yürütmüştür. Vefat ettikten sonra da oğulları bu medresenin her türlü sorumluluğunu üzerlerine almışlar ve babalarının yeniden faaliyete geçirdiği bu köklü medresenin yaklaşık yüz elli, iki yüz yıl daha ayakta kalmasını sağlamışlardır.¹³⁰ Ne yazık ki el-Menîni ailesinin vefatından sonra zikri geçen medreseyi devam ettirmek üzere kurulan vakıftan eser kalmadığı gibi medresedeki tedrîsat da zamanla bitmiştir.¹³¹

el-Menîni, Emevî Camii'nde hocalık yaptığı sırada sadece ders vermekle kalmamış aynı zamanda hem bazı önemli eserlerin şerhini yapmış, hem de kendisi müstakil eserler yazmaya başlamıştır. Ancak burada Onun '*Târîh-u Utbî*'ye yapmış

---

¹²⁸ Eren, Mehmet, Mahmud b. Ahmed el-Hâsırî'nin (ö. 636/1238) Hayatı, Eserleri ve Hadisçilik Yönü, s. 305, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı, 14, 2009, s. 291-310.

¹²⁹ Allâme Abdulkadir Bedrân, *Münâdemetü'l-Edlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl*, I, s. 125-126, Ta'lik; Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1985. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz; es-Süveydî, Abdullâh b. Huseyn b. el-Mer'î b. Nâsuruddîn el-Bağdâdî, Ebû'l-Berekât (1174 h.), *en-Nefhatü'l-Miskiyye ve'r-Rihleti'l-Mekkiyye*, I, s. 244, el-Mecmau's-Sakafî, Abudabi, 1424 h. (İbn Kesîr'den nakille).

¹³⁰ Muhammed b. Abdirrezzâk b. Muhammed, a.g.e, 6, s. 83.

¹³¹ Muhammed b. Abdirrezzâk, a.g.e, I, s. 246.

olduğu güzel şerh sebebiyle ‘dâru’l-hilâfe’ye¹³² (İstanbul) gittiğinde ulemâ indinde takdir ve hürmet görmesi O’nun ilmî konumu açısından kaydedilmeye değer bir durumdur. el-Menînî, eseri sebebiyle sadece takdir görmekle kalmamış aynı zamanda o dönemde ulemâ indinde yüksek bir mertebe olan ‘Süleymâniye hatîbi’ rütbesini de almıştır.¹³³

Bu esnada hac farızasını da yerine getiren el-Menînî, iki sefer de ‘diyâr-ı rûm’a¹³⁴ (Anadolu) sefer yapmıştır. Bu sefer esnasında büyük hocalar ve üstadlarla toplantılar yaptığını, onlardan hadis senedi ve başka bilgiler aldığını ifade etmektedir.¹³⁵

Ahmed el-Menînî, başta hadis ilmi olmak üzere tefsir, fıkıh, kelâm, kırâat, usûl vb. temel islamî ilimleri ve bunların yanısıra belâğat, nahiv vb. her türlü incelikleriyle Arapça’yı, mantık ve ferâiz ilimlerini dönemin ünlü Şâm, Hicâz, Mısır ve Rûm ulemâsından okuduğunu ve bunlardan da yazılı ve sözlü icazetler aldığını ifade etmektedir.¹³⁶ Bu bağlamda tespit edebildiğimiz kadarıyla el-Menînî’nin önce hocaları sonra da öğrencileri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

---

¹³² ‘Dâru’l-hilâfe, İstanbul’un isimlerinden biri. Aynı zamanda halife olan padişahın burada oturmasından dolayı böyle anılırdı.’ Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1986.

¹³³ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 135.

¹³⁴ Buradaki ‘Rûm’ veya ‘diyar-ı rûm’ ifadesiyle Anadolu kastedilmektedir. Ayrıca genel olarak Rûmî tabiri kaynaklarda Anadolu’lu yanında Osmanlı’ya mensup anlamına da gelir. Geniş bilgi için bkz: Avcı, Casim ‘Rûm’, DİA, İstanbul, 2008, XXXV, s. 222-225; Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, II, 1869, IX. Baskı, Ankara, 1998. Rum kelimesi ‘Anadolu’yu ifade etmekle beraber el-Menînî’nin bu kelimeyle Osmanlı’nın idârî merkezi olan İstanbul’u kastettiği kanaatindeyiz. Çünkü el-Menînî ‘*Şerhu Tarihi Ebî Nasr el-Utbî*’ adlı şerhi 1145 senesinde o zamanki Osmanlı Devleti’nin müftüsünün talebi ile ‘Rum’a’ yolculuğumda yazdım.’ demektedir. (el-Menînî, *el- Kavlü’s-Sedîd*, 12ab) Bu ifadeden İstanbul’u kastettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca el-Menînî, 1131 tarihinde ‘Rûm’a, diyâr-ı Rûm’a) gittiğini ve orada kendisinden icâzet aldığı Kostantiniyye sakini (nezîl) Ali el-Mansûrî el-Mısırî ile görüşüp bazı ilmî konularda müzakerelerde bulunduğunu ifade etmektedir. (el-Menînî, *el- Kavlü’s-Sedîd*, 22b, 23a.)

¹³⁵ el-Menînî, *el- Kavlü’s-Sedîd*, 12a.

¹³⁶ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12b.

1.1.4. Ahmed el-Menîni'nin Hocaları

Ahmed el-Menîni'nin hocalarının başında ilk derslerini kendisinden aldığı babası gelmektedir. Bu ilk derslerden sonra tahsil hayatının ilk yıllarını yanında geçirdiği, aynı odayı paylaştığı büyük kardeşi Abdurrahmân'dan da dersler alan el-Menîni, kardeşinden geleceğe yönelik yeni ufuklar da almış, ilim ve fikir dünyasını bu perspektif üzerine inşâ etmiştir. Bu esnada el-Menîni, dönemin meşhur hocalarından dersler almaya başlamış ve her fırsatta bulduğu ders halkalarına katılarak kendisini ilmî açıdan geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda el-Menîni hocalarını zikre başlamadan önce şu açıklamalarda bulunmaktadır: 'Hadis ilmini ve bunun dışındaki tefsir, fıkıh, kelim, kıraat, üsûl ve arapçayı, ayrıca mantık ve ferâizi bütün yönleriyle, ömrünü ilim neşrine vakfetmiş dönemin önde gelen Şam, Hicaz, Mısır ve Rum (Anadolu) alimlerinden aldım.'¹³⁷ Aynı şekilde, hadis ehli olan bu hocalarının bazılarında hadis dinlediğini bazılarında da bizzat başta hadis ilmi olmak üzere diğer ilim dallarında dersler okuduğunu belirten el-Menîni, hocalarının çoğundan da icazet aldığını belirtmektedir.

el-Menîni ders aldığı hocalarını sıralarken ilk sırada Şeyhi Muhammed Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'yi zikretmekte ve kendisinden bütün ilim dallarında ileri derecede istifade ettiğini belirtmektedir. İkinci sırada ise manevi bakımdan üzerinde çok emeği olduğunu belirttiği, genç yaşta vefat eden, hocasının oğlu eş-Şeyh Abdulcelîl b. Ebi'l-Mevâhib'i zikretmektedir. Biz de Onun, eserinde¹³⁸ verdiği sıralamayı esas olarak hocaları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1.4.1. Şeyh Muhammed Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî (ö.1126 h)

Abdubâkî el-Hanbelî'nin oğlu olan Muhammed Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî, Şam-Dımaşk'da Hanbelî müftüsüdür. İlim uğruna çok fedakarlıklarda bulunmuştur.

---

¹³⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b.

¹³⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 13b. Ayrıca hocalarıyla ilgili olarak bkz: el-Menîni, *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi'l-Utbî*, I, s. 2, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır, h. 1286 (1869).

Emevî Camii'nde zor şartlarda ders vermiştir. Öğrencilerini fecirden iki saat veya daha önce kaldırır, kapıları açar ve görevliye 'Ahmed'i ve kendisinden Samsâtiyye'de ders okuyan diğer öğrencilerini uyandırmasını' söyler, kaba kuşluğa kadar ders vermeye devam ederdi. el-Menînî, bu derslerde özellikle hadis ilmini ve diğer ilimleri okuduğunu ifade etmektedir.¹³⁹ el-Menînî, kendisinden ileri derecede istifade ettiği bu hocasını sıklıkla hayırla yad etmekte, ders halkasına nasıl bir disiplin içinde katıldığını ve bu konudaki fedakarlıklarını geniş bir şekilde anlatmaktadır. Bu bağlamda el-Menînî, şu ayrıntılara yer vermektedir: Sabah fecirden itibaren gecenin geç vakitlerine kadar hocasının çeşitli dersler verdiğini ve kendisinin de itikâfa girer gibi hocasından ve bu ders halkalarından bir an olsun ayrılmadığını, özellikle akşam namazından sonra Şâfiî mihrâbına geçerek hocasının yatsıya kadar hadis okuttuğunu ifade etmektedir. Söz konusu hadis derslerinde sahih ve hasen hadislerin okunduğunu ve rivayetlerin sıhhatleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunulduğunu, bunların dışındaki rivayetlere ise ders halkalarında yer verilmediğini özellikle belirtmektedir.¹⁴⁰

el-Menînî hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'den, önce Kâdî Zekeriyâ'nın *Şerhu'l-Cezeriyye'sini* ve *Şerhu Elfiyeti'l-Mustalah'ı*, kıraatı seb'a konusundaki eş-*Şâtıbiyye'yi*, Şâtıbiyye tarîkı üzere rivayeti seb'a ile Kuran-ı Azîm'i hatmetmek suretiyle okuduğunu zikretmektedir. Bundan sonra ise *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye'yi*, *Sahîhu'l-Buhârî'yi*, *Sahîhu Müslim'i*, *es-Sünen'ül-Erbea'yı*, *Muvattâ'yı* ve Dârimî'nin *Müsned'ini*¹⁴¹ okuduğunu belirten el-Menînî, hocasından hem yazılı hem de sözlü olarak birden fazla icâzet/ler aldığını ifade etmekte; özellikle de hocasından ilim bakımından çok fazla istifade ettiğini ve en son *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye'yi* bitirdiğinde kendi el yazısıyla tekrâren icâzet aldığını belirtmektedir.¹⁴²

¹³⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 13b.

¹⁴⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 13b.

¹⁴¹ 'Dârimî'nin *es-Süneni*. Eser, 'el-Müsned' diye de anılır.' Bkz: Aydın, Abdullah, 'Dârimî', DİA, 1993, VIII, s. 494-495.

¹⁴² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 13-14a-b.

el-Menîni, Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'den aldığı her iki icâzeti¹⁴³ de 'el-Kavlü's-Sedîd' adlı eserinde vermektedir.¹⁴⁴ Söz konusu icâzetlerde el-Menîni'nin ilim, irfân ve ahlâkî bakımdan yüceliğine işaret edildiği görülmektedir. Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî, *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmiu's-Sağîr, el-Câmiu'l-Kebîr* (Suyûtî), kıraat konusunda eş-Şabrâmilî'nin¹⁴⁵ haşiyesiyle beraber çok derinlemesine mütâlaa ederek okuttuğunu zikretmektedir.¹⁴⁶ Biraz daha ayrıntıya girerek söz konusu icâzetlerde el-Menîni'nin tefsir, fıkıh, ferâiz ilimlerini detaylı bir şekilde okuduğu ve özellikle de hadisleri sadece rivayet açısından değil dirâyet açısından da değerlendirecek şekilde hadis eğitimi aldığı hocası tarafından ifade edilmektedir. Bu icâzetlerde dikkat çeken noktalardan biri de el-Menîni'nin ismi zikredilirken babasının doğum yeri olan Trablus'a nisbet edilerek et-Trablusî sonra da el-Menîni şeklinde verilmiş olmasıdır.¹⁴⁷

Hocasının başta kendisi olmak üzere tüm öğrencilerine karşı şefkat ve merhametle muamele ettiğini belirten el-Menîni, yazdığı güzel şiirle hem talebelik safhalarını anlatmış hem de hocasına övgü dolu ifadelerde bulunmuştur. Burada el-Menîni'nin hocalarını ve onlardan aldığı dersleri anlattıktan sonra hocalarının nerede, ne zaman vefat ettiğini ve nereye defnedildiğini not düşüğünü de zikretmekte fayda vardır. Bu yönüyle de el-Menîni'nin, biyografi ve tarih ilmi açısından da ilim dünyasına

¹⁴³ Genel olarak icâzet konusunda bkz: Düzenli, Muhittin, *İslam Rivâyet Geleneğinde İcâzet, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 0 / 2004.

¹⁴⁴ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 15a, 17b. (Adı geçen icâzette hadis ehlinin yaptığı işler ve bunun ne kadar önemli bir iş olduğu, hadis ehlinin rivayetlerinde senedlerden illetli olanları ayırdıkları vb. konulara yer verilmektedir. Bir başka icâzet için bkz; *el-Kavlü's-Sedîd*, 15b.)

¹⁴⁵ Bu ismin okunuşu ve kaynaklarda verilmesi farklılık arz etmektedir. Bu kelime 'الشَّابْرَامِلِيُّ' eş-Şabrâmilî şeklinde okunabileceği gibi 'الشَّابْرَامِلْسِيُّ' eş-Şabrâmillîsî şeklinde de okunabilir. Hayatı, eserleri ve söz konusu ismin okunuşuyla ilgili olarak bkz: Abdulfettâh b. Seyyid el-A'cemî, *Hedîyyetü'l-Kârî İlâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, II, s. 647, Mektebetü Tîbe, Medine, II. Baskı, ty; es-Sündî, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulgafûr, *Safahât fî Ulûmi'l-Kirâât*, Mektebetü'l-İmdâdiyye, I. Baskı, byy. h.1415; Suheyb Abdalcabbâr, *el-Câmiu's-Sahîh Li's-Süneni ve'l-Mesânîd*, XXII, s. 351, byy, 2001; Ahmed b. Salim es-Sefârîni, *Levâmi'ul-Envâr el-Behiyye*, I, 402, Müessesetü'l-hâfîgîn, Dimaşk, 1982.

¹⁴⁶ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 16b.

¹⁴⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 18a.

önemli bir katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Örneğin, hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'nin 1126 tarihinde vefat ettiğini ve 'Dahdâh' kabristanına defnedildiğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

1.4.2. eş-Şeyh Muhaddis Muhammed b. Ali el-Kâmilî (ö. 1131)¹⁴⁹

el-Menînî'nin muhaddis olarak tanıttığı, Şâfiî mezhebine mensup Dımaşk'lı hocalarındandır. O, fesâhat ve belâgat yönünden çok iyi düzeyde olan bu hocasının 'Kubbetü'n-Nesr'¹⁵⁰ altında çok çekici vaazlar yaptığını ve bu esnada cemaatin vaazı dinlemek için izdiham oluşturduğunu ifade etmektedir. Hocasının umûmî derslerine devam ettiğini belirten el-Menînî, özellikle *el-Câmiu's-Sağîr*'i bu hocasından okuduğunu ve bazı merviyâtını hadis ehli arasında itibâr edilen şartlarla rivayet etmesi için icâzet aldığını ifade etmektedir. Hocasını güzel va'z etmesi yönüyle ön plana çıkartan el-Menînî, buna ilaveten özetle şu bilgileri de vermektedir: Ramazan ayında sabah namazından sonra Cuma günü hariç diğer günler Şâfiî mihrabında *el-Camîu's-Sağîr* okuturdu. Bu derslerine hem ilim ehli kimseler hem de halktan çok sayıda insan katılırdı. Hocasının ilmî yönünden ve faziletlerinden de bahseden el-Menînî, bir ara Rûm'a gitmesi gerektiğini bu seferden dönmeden önce hocasının 1131 senesinde vefat ettiğini ifade etmektedir.¹⁵¹

1.4.3. Mollâ İlyâs b. İbrâhîm el-Kûrânî eş-Şâfiî, (ö. 1138)

el-Menînî, Molla İlyâs el-Kürdî olarak da şöhet bulan Dımaşk sakini bu hocasından başta es-Senûsî'nin tevhîd konusundaki *Mukaddime*'si olmak üzere *Şerhu Cem'u'l-Cevâmi'* fî *Usûli'l-Fıkhi's-Şâfiî* adlı eseri ve ayrıca Taftazânî'nin *el-*

¹⁴⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 14b.

¹⁴⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 20a.

¹⁵⁰ 'Kubbetü'n-Nesr; Şâm Emevî Câmîi'nin ortasında Mihrab ile Minberin ön kısmında ve caminin tek kubbeli bölümünün tam altında bulunan özellikle de 'Ders-i Âm'ların ders okuttukları yerden biraz daha yüksekçe yapılmış olan kısma denilmektedir.' Bkz; Yüksel, Ali Osman, *Ulûmu'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi*, Marmara Üniversitesi, Yayın no: 601, İlahiyat Fak. Yayın no: 8, Teknik Eğitim Fak. Matb, İstanbul, 1993.

¹⁵¹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 20a.

Muhtasar 'ını ve başka eserleri de okuduğunu ifade etmektedir. Hocasının te'lifâtından da bahseden el-Menînî, yazılı olarak icazet aldığını ve hocasının 1138 senesinde Şâm'da vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁵²

1.4.4. Abdulğani en-Nablûsî (ö. 1143/1731)

Milâdî 1641 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelen en-Nablûsî ilim camiasında tanınmış köklü bir geçmişi olan ulemâ ailesinin mensubudur. Genç yaşta babasını kaybeden en-Nablûsî yirmi yaşlarında Emevî Camii'nde ders vermeye başlamış daha sonra ise Dımaşk'taki Selimiye müderrisliğine tayin edilmiş, orada tefsir derslerinin yanı sıra Emevî Camii'nde de Buhârî'nin *Sahîh*'ini okutmuştur.¹⁵³ el-Menînî, Abdulğani en-Nablûsî'den ilmî bakımdan faydalandığını belirtmekte ve okuduğu dersleri, kitapları da ayrıntılı olarak zikretmektedir.¹⁵⁴

el-Menînî, en-Nablûsî'nin tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf konusundaki özel ve genel derslerine devam etmiş ve aşağıda belirtilen dersleri okumuştur. 'el-Kütübü's-Sitte''nin tamamını bu hocasından okuduğunu belirten el-Menînî, bunun yanı sıra ed-Dârimî'nin (ö. 255/869) *Müsned*'ini, ed-Dârekutnî'nin (ö.385/995) *Süneni* 'ni, İmâm Mâlik'in (ö.179/795) *Muvattâ* 'ını ve İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Müsned* 'ini de bu hocasından¹⁵⁵ okuduğunu belirtmektedir. Devamla Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned* 'ini, Hafız Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Sahihu Müslim* üzerine yaptığı *el-Müstahrec* 'inin ilk kısmını, Ebû Müslim el-Keşşî'nin (Keccî) (ö. 292/904) *Süneni* 'nin çoğu bölümlerini, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* 'ini, Bağâvî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne* adlı eserini, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned* 'inin bir bölümünü, Abd b. Humeyd b. Nasr el-Keşşî'nin *Müntehâb* olarak

¹⁵² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 21a.

¹⁵³ Özel, Ahmet, 'Nablûsî, Abdulğani b. İsmâil', DİA, XXXII, s. 268-270.

¹⁵⁴ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 21a, 25b.

¹⁵⁵ Nablûsî'nin öğrencileri sayılırken el-Menînî'ye de yer verilmiştir. Bu konuda bkz; Kavak, Abdulcabbar, 'Şeyh Abdulğani en-Nablûsî'nin Mevlevîlik Müdâfaası: el-Ukûdü'l-Lü'lüyye fî Tarîki's-Sâdeti'l-Mevleviyye Adlı Eseri,' *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 56, Erzurum, 2016, 1125-1151.

isimlendirilen *Müsned*'inin bir kısmını, Hâris b. Ebû Üsâme'nin (ö. 282/895) *Müsned*'ini ve Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'ini, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *Müsned*'inin bir bölümünü yine hocası en-Nablûsî'den okuduğunu ifade etmektedir. Bu hadis kitaplarına ilâveten bazı hadis kaynaklarının tamamını, bazılarının da birçok bölümlerini ve bunların dışındaki bazı kitapları da bu hocasından okuduğunu belirten el-Menînî, Ebû'l-Kâsım et-Taberânî'nin (ö. 360/971) *Dua* adlı kitabını, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *İktidâu'l-İlmi'l-Amel* adlı eserlerini de bu bağlamda zikretmektedir. Hocasından ilmî bakımdan ileri düzeyde istifâde ettiğini belirten el-Menînî, ayrıca ahvâlû'r-ricâl konusundaki *Tarîhu İbn Maîn*'den bazı bölümleri, Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *Musannef*'inin¹⁵⁶ bir bölümünü, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kebîr*'inin bir kısmını, Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) *Sahîhu Müslim* üzerine yaptığı *Müstahrec*'inin bir bölümünü, 'et-Tekâsim ve'l-Enva' diye isimlendirilen İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'inin bir kısmını, Ebû Abdullah el-Hakîm'in *Sahîhayn* üzerine hazırladığı *el-Müstedrek*'ini, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'inin birçok bölümünü ve de İbn es-Sünnî'nin (ö. 364/975) 'عمل يوم' 'gece ve gündüz amelleri' adlı eserini, okuduğu eserler arasında zikretmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi el-Menînî, bu sayılan kitapların bazılarının tamamını ve bir kısmının da çoğu bölümlerini okuduğunu ve bu hususta kalan kısımlar ve icâzet sahibinin tüm sebt'leri¹⁵⁷ için de hocasının kendisine verdiği icâzetin bir örneğini eserinde vermektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 22b. (Burada *Musannef* adlı eserin sahibi olarak Abdurrezzâk es-Sağânî ismi zikredilmekte ise de bu isim, Abdurrezzâk es-San'ânî olmalıdır.)

¹⁵⁷ 'Sebt-Fehrese': 'Âlimlerin, hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını alfabetik olarak kaydettikleri eserlerin ortak adı.' Geniş bilgi için bkz: Kandemir, 'Sebt-Fehrese', DİA, XII, 297-299.

¹⁵⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 22b. (Bu icâzet verildiğinde Nablûsî'nin Şâm-Dımaşk, Sâlihîyye'de Selimiyye Müderrisi olduğunu (1138) belirten el-Menînî, ayrıca İbn Arabî'nin *Mevâkıu'n-Nucûm* ve *Tecelliyât* adlı eserlerini ve şerhlerini de okuduğunu ifade etmektedir.)

1.4.5. Yûnus el-Mısrî el-Ezherî el-Kufrâvî eş-Şâfiî, (ö. 1120 h)

Yûnus el-Mısrî 1029'da doğmuştur. el-Menînî Şafî mezhebine mensup olan hocasının Mısır-Kâhire'den gelip Dımaşk'a yerleştiğini ve Emevî Câmii'nde hadis dersleri verdiğini ifade etmektedir. Receb, Şa'bân ve Ramazan aylarında Emevî Camii'nde 'Kubbetü'n-Nesr'de' özellikle *Sahîhu Buhârî* dersleri vermiştir.¹⁵⁹ Hadis derslerinde Mısırlıların yöntemi olan elindeki yazılı metinlere bakmadan ezberden ders yapma yöntemini benimseyen bu hocasından dersler alan el-Menînî, hocasından yazılı icazet istemediğini ama hocasının kendisine genel bir icâzet verdiğini ifade etmektedir.¹⁶⁰

1.4.6. Abdurrahîm el-Kâbilî (1135/1722)

el-Menînî'nin Dımaşk'lı ve Hanefî mezhebine mensup olan hocalarından biridir.¹⁶¹ Aklî ve kalamî ilimlerde derinlemesine ilim sahibi olan el-Kâbilî'den başta el-Menînî olmak üzere çoğu kimse aklî ilimler, Arapça ve Usûl-ü Fıkıh konularında faydalanmışlardır. el-Menînî, bu hocasından *el-Beydâvî (Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl)* tefsirinin bir bölümünü, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefîyye* 'yi, Fıkıh Usûlü konusundaki Mahallî'nin *Şerhu Cemî'l-Cevâmi* 'ini, *et-Telvîh* ile beraber Hasan Çelebî el-Fenârî'nin (ö. 891/1486) *et-Tavdîh* adlı eserini okuduğunu zikretmektedir.¹⁶²

1.4.7. el-Ma'mer Abdurrahmân es-Selîmî (es-Süleymî) (ö.1140 h)

Abdurrahman b. Muhyiddîn es-Selîmî¹⁶³ el-Menînî'nin Hanefî mezhebine mensup olan ve babasının ciltcilik ile iştiğal etmesi sebebiyle 'el-mücellid' diye maruf olan Dımaşk'lı hocalarından biridir. el-Menînî, bu hocasından ders alması ile ilgili

¹⁵⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 25b; el-Murâdî, a.g.e. IV, s. 266.

¹⁶⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 25b.

¹⁶¹ el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c.3, s.9. el-Kâbilî ile ilgili olarak bkz; Ünal, Mehmet-Aliye Yılmaz, 'Muhammed Murâdî Buhari ve 'Risale-i Nakşibendiyye' adlı eseri,' *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3*, Winter 2014, p. 1535-1549, Ankara/Turkey.

¹⁶² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 25b.

¹⁶³ 'السليمي' kelimesinin hem 'es-Selîmî' hem de 'es-Süleymî' şeklinde okunduğu görülmektedir. Bunun için bk: ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, s. 352, VIII, s. 83.

özetle şunları aktarmaktadır: ‘İlim için yola çıktığımda, öğrenciliğimin ilk yıllarında *el-Ecrûmiyye*’yi sonuna kadar okudum. Fakat manasını anlama konusunda hiçbir gelişme gösteremedim. Büyüklerimizden nahv konusunda bilgisi olmayan bir zât, gereksiz olduğu gerekçesiyle benim nahv ilmini öğrenmeme engel oldu. Ben de bunun üzerine nahiv ilmini tamamen terk edip İmâm Şâfiî’nin fıkhnı ve tevhid ilmini okumaya yöneldim.’¹⁶⁴ Aradan belli bir zaman geçtikten sonra abisi Abdurrahmân’ın bilâd-ı Rûm’dan dönüp akrabalarına ziyafet verdiği bir sırada abisinin besmelenin i‘rabını sorduğunu, kendisinin de bilemeyerek çok mahcup duruma düştüğünü, bunun akabinde nahiv ilmini okuması gerektiğine kanaat getirdiğini ifade eden el-Menînî, gördüğü bir rüya üzerine Şeyh Abdurrahman’ın derslerine devam ederek dil (nahv) öğrenmeye yeniden başladığını ifade etmektedir.¹⁶⁵ Bu hocasından *Ecrûmiyye*’yi okuduğunu belirten el-Menînî, bunun yanısıra İbn Akîl’in *Şerhu’l-Ezheriyye* ve *Şerhu’l-Elfiye*’sini de bu hocasından tahsil ettiğini zikretmektedir.¹⁶⁶ el-Menînî, hocasının Dımaşk-Şâmda 1140 senesinde vefat ettiğini ve ‘Murcu’d-Dahdâh’ kabristanına defnedildiğini belirtmektedir.¹⁶⁷

1.4.8. eş-Şeyh Abdulkâdir et-Tağlebî, (ö.1135 h)

et-Tağlebî, el-Menînî’nin Hanbelî mezhebine mensup Dımaşk’lı hocalarından biridir. Başta Abdalbâkî el-Hanbelî olmak üzere el-Menînî’nin de hocası olan oğlu Ebü’l-Mevâhib el-Hanbelî’den çeşitli ilim dallarında dersler almıştır. Emevî Camii’nde hocalık da yapmış olan et-Tağlebî geçimini kitap ciltleyerek kazanmıştır. Bu sebeple ‘el-Mücellid’ olarak şöhret bulmuştur.¹⁶⁸ el-Menînî bu hocasından ferâiz ilmine dâir

¹⁶⁴ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 26b.

¹⁶⁵ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 25a.

¹⁶⁶ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 26a.

¹⁶⁷ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 26a.

¹⁶⁸ el-Murâdî, a.g.e, III, s. 59.

bazı bilgiler aldığını ifade etmekte ve hocasının 1135 h. senesinde Dımaşk'da vefat ettiğini, 'Murcû'd-Dahdâh' kabristanına defnedildiğini aktarmaktadır.¹⁶⁹

1.4.9. eş-Şeyh Abdullah el-Aclûnî el-Umerî (ö. 1112 h)

Dımaşk sakini olan Abdullah b. Zeynüddin el-Umerî, Hanefî mezhebine mensuptur. Arap dilinde ileri derecede tettebbuata sahip olmasından dolayı kendisi zamanının Sibeveyhi olarak anılmıştır. 'Kacmâsiyye'¹⁷⁰ medresesinde ikamet eder ve burada dersler verirdi.¹⁷¹ el-Menînî, zamanının büyük âlimlerinden olan bu hocasından Arap grameriyle ilgili çok değerli bilgiler aldığını belirtmektedir. Dımaşk'da vefat etmiş olan el-Umerî, Makberatü bâbi's-Sağîr'da Bilâl Habeşî'nin (ra) yakınına defnedilmiştir.¹⁷²

1.4.10. eş-Şeyh Osmân b. eş-Şem'a (ö. 1126 h)

Asıl adı Osman b. Muhammed b. Receb b. Alâuddin'dir. 'eş-Şem'a' diye maruf olmuş ve bu lakapla anılmıştır. el-Menînî'nin bu hocası Dımaşk'lıdır ve Şafî mezhebine mensuptur. Dönemin Abdulganî en-Nablusî ve Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî gibi meşhur hocalarından dersler almış, Emevî Camii'nde de hocalık yapmıştır.¹⁷³ Arap dili ve belâgatı konusunda önde gelen âlimlerden biri olduğunu belirten el-Menînî, bu hocasından çok istifade ettiğini belirtmekte, özellikle hâşiyesiyle beraber İzzî'nin *Sarf*'ını ve Nisâburî'nin *Şerhu's-Şâfiye*'sini okuduğunu belirtmektedir. İbn Şem'a hicri 1126 senesinde Dımaşk'da vefat etmiştir.¹⁷⁴

1.4.11. eş-Şeyh Abdulcelîl b. eş-Şeyh Ebi'l-Mevâhib (ö.1119)

el-Menînî'nin ilk olarak zikrettiğimiz hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'nin oğlu olan Abdu'l-Celîl b. Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî, Dımaşk'lıdır ve Hanbelî mezhebine

---

¹⁶⁹ el-Murâdî, a.g.e, I, s, 134.

¹⁷⁰ Şam nâibi Kacmâz el-İshâkî el-Cerkezî tarafından yaptırıldığı belirtilen medrese ile ilgili olarak bkz: en-Nâimî, a.g.e, I, s. 437.

¹⁷¹ el-Murâdî, a.g.e, III, s, 86.

¹⁷² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 26/b.

¹⁷³ el-Murâdî, a.g.e, III, s. 167.

¹⁷⁴ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 26b.

mensuptur. 1079 yılında doğan Abdu'l-Celî el-Hanbelî babasından fıkıh, nahv ve hadis dersleri almış ve Onun murakabesi altında ilmî bakımdan iyi yetişmiş bir alimdir. Genç yaşta, babasından önce vefat etmiştir. Özellikle sarf, nahiv, meânî ve beyan ilimlerinde zamanının ileri gelenlerindendir. el-Menînî'nin ifadesiyle Arapça konusunda ve diğer ilimlerde muhakkık biridir. Kendisinden *Elfiyetü 'bni Mâlik*'i ve diğer bazı Arapça'nın dil özellikleriyle ilgili kitapları okuduğunu belirten el-Menînî,¹⁷⁵ daha sonra hâşiyesiyle beraber *Şerhu 'l-Kâfiye li 'l-Camî'* adlı eseri ve Câberdî'nin *Şerhu 's-Şâfiye* adlı eserini okuduğunu ifade etmektedir. Beyan ilmiyle ve diğer ilimlerle ilgili söz konusu hocasından çokça istifade ettiğini belirten el-Menînî, bu hocasından okuduğu kitapları tek tek saymakta ve bu konuda detaylı bilgiler vermektedir.¹⁷⁶

1.4.12. eş-Şeyh Ahmed el Gazzî el-Âmirî (ö.1143h)

Ahmed b. Abdi'l-Kerîm el-Ğazzî el-Âmirî, Dımaşk'lıdır ve Şafî mezhebine mensuptur. 1078 yılında Dımaşk'da doğmuş, babasından ilim öğrenmekle tahsil hayatına başlamıştır. Babasının vefatından sonra Şam'da 'Berrâniye' medresesinde dersler verdi. Dımaşk'da ilmî bakımdan tanınmış köklü bir ulemâ ailesine mensuptur. Dönemin Şafî müftülerindendir ve Şâm'daki Emevî Camii'nde Şafî mihrâbında *Sâhihu Buhârî* dersleri vermiştir. el-Menînî de bu derslere devam ettiğini ve sözlü icâzet aldığını ifade etmektedir.¹⁷⁷

1.4.13. es-Seyyid Nûruddîn ed-Dusûkî (ö. 1107 h)

el-Ma'mer b. Seyyid Nûruddîn ed-Dusûkî el-Menînî'nin ilim geleneği olan bir aile içinde yetişen hocalarından biridir. Bu hocasından *Şerhu 's-Senûsiyye*'yi ve Şafî fıkhiyla ilgili bazı kitapları okuduğunu belirten el-Menînî, hocasının takva ehli, salih bir zat olduğunu ve Emevî Camii'nde öğrencilerin kendisinden faydalanması için her gün

¹⁷⁵ el-Menînî, *el-Kavlü 's-Sedîd*, 26b.

¹⁷⁶ el-Menînî, *el-Kavlü 's-Sedîd*, 27a.

¹⁷⁷ el-Menînî, *el-Kavlü 's-Sedîd*, 27b.

öğleden sonra akşama kadar hazır bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁸ Nureddin ed-Dusûkî hac yolcuğu esnasında 1107 tarihinde vefat etmiştir.

1.4.14. eş-Şeyh Muhibbuddîn İbn Şükr (?)

İbn Şükr, el-Menînî'nin Dımaşk'lı hocalarındandır. Onun hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda yeterli bilgi yer almamaktadır. Kaynaklarda el-Menînî'nin hocası olduğu özellikle vurgulanmakta, hakkında bu bağlamda kısa bilgi verilmektedir. İbn Şükr'ün, Emevî Camii'nin şimâlinde yer alan 'el-Medresetü'l-Kâmiliyye'ye ısrarla devam ettiği ve öğrenci okuttuğu ifade edilmektedir.¹⁷⁹ el-Murâdî İbn Şükr'ün vefat tarihini tahkik edemediği için veremediğini belirtmektedir. Kendisinden Arapça ve diğer ilimleri okuduğunu ifade eden el-Menînî, hocasından lafzen veya yazılı olarak herhangi bir icâzet almadığını belirtmektedir.¹⁸⁰

1.4.15. eş-Şeyh Muhammed el-Halîlî (el-Makdisî), (ö. 1148 h)

el-Menînî, hicrî 1129 senesinde Emevî Camii'nde Şafî mezhebine mensup bu hocasının derslerine devam ettiğini ve kendisinden hadis kitaplarından ve merviyattan usulüne uygun şekilde rivayette bulunması konusunda icazet aldığını ifade etmekte ve aldığı icazeti de aktarmaktadır. Bu icâzette el-Menînî'nin âlim ve fâzıl biri olduğundan övgüyle bahsedilmektedir. Hicri 1148 yılında vefat eden Muhammed el-Halîlî, 'Beytü'l-Makdis' de defnedilmiştir.¹⁸¹

1.4.16. eş-Şeyh Abdullâh b. Sâlim el-Basrî el-Mekkî, (ö. 1134 h)

el-Menînî, hac ibadetini îfâ ettiği esnada hicrî 1122 senesinde hocası el-Mekkî ile Mekke'de evinde bir araya geldiklerini ve müselsel hadisleri kendisinden dinlediğini, senedlerini yazdığını belirtmekte ve hocasının elinde bulunan merviyâtını kalan kısmıyla beraber rivayet etme konusunda icâzet aldığını ifade etmektedir. el-Menînî, hocasıyla ilgili olarak 'hicâz bölgesinin muhaddisi' tâbirini kullanmakta ve hocasının

¹⁷⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 27b.

¹⁷⁹ el-Murâdî, a.g.e. IV, s. 128.

¹⁸⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 27b.

¹⁸¹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 27-28/b-a; el-Murâdî, a.g.e, I, s. 134.

hadis ilmine vukûfiyetinin herkes tarafından bilindiğini, ayrıca tamamlanamamış bir *Sahîhu Buhârî* şerhi bulunduğunu ve 1134 yılında Mekke’de vefat ettiğini belirtmektedir. el-Menînî, bu hocasından aldığı icazetini de eserinde vermektedir.¹⁸² Söz konusu icâzette hem el-Menînî hem de kardeşi Abdurrahman zikredilmekte ve her ikisi hakkında da ilmî bakımdan övgüyle bahsedilmektedir.

1.4.17. Muhammed b. Ahmed en-Nahlî el-Mekkî, (ö. 1130 h)

el-Menînî, hicrî 1122 yılında Mekke’de kendisini ziyaret ettiğini ve ilmî müzakerelerde bulunduğunu belirtmekte, hocasının da tefsir, hadis ve diğer ilimlerle ilgili icâzet verdiğini ifade etmekte, söz konusu yazılı icâzeti de eserinde zikretmektedir.¹⁸³

1.4.18. Muhammed b. el-Basîr el-İskenderî el-Mekkî, (ö. 1149 h)

el-Menînî, Mekke’de Harem’in batı kısmında yer alan evinde hocasıyla bir araya geldiklerini ve ilmî müzakerelerde bulunduklarını ve bu hocasından yazılı olarak icâzet aldığını belirtmekte, icâzet metnini de nazım şeklinde eserinde vermektedir.¹⁸⁴

el-Menînî, bu hocasının çokça eseri olduğunu, bunlardan nazım şeklinde yaklaşık on ciltlik Kur’an tefsiri bulunduğunu belirtmekte ve devamla ‘ben, Hicrî 1132 senesinde ‘Rûm’da (Anadolu) iken hocam bu tefsirin bir nüshasını maktul İbrahim Paşaya gönderdi’ demektedir.¹⁸⁵

1.4.19. Abdulkerîm el-Hindî el-Mekkî (?)

el-Menînî, Mekke sakini olan bu hocasıyla bir araya geldiğini, bu alimin özellikle Hanefî fıkında büyük bir ilim sahibi olduğunu ve kendisinin de bu içtima‘ esnasında Hanefî fıkının inceliklerini dinleme/öğrenme fırsatı bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶

---

¹⁸² el-Menînî, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, 28a.

¹⁸³ el-Menînî, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, 29a-b.

¹⁸⁴ el-Menînî, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, 30a.

¹⁸⁵ el-Menînî, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, 30b.

¹⁸⁶ el-Menînî, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, 31a.

1.4.20. Tâcuddîn el-Kal'î el-Mekkî, (?)

el-Menînî, hicri 1123 yılında yaptığı hac esnasında kendisiyle bir araya geldiğini ve kendisinden faydalandığı el-Mekkî'nin, Mekke müftüsü olarak görev yaptığını belirtmektedir.¹⁸⁷

1.4.21. Muhammed el-Velîdî el-Mekkî, (ö. 1134 h)

el-Menînî, hac esnasında dönemin ilim adamlarından olan el-Velîdî ile de bir araya geldiğini, hocası el-Velîdî'nin kendisine Dımaşk ile Muhyiddîn (el-Arabî'nin) kabri arasında ne kadar mesafe olduğunu sorduğunu, kendisinin de yaklaşık yarım saat olduğunu söylediğini ve aralarında tasavvufa dair konuşmalar geçtiğini ifade etmektedir.¹⁸⁸

el-Menînî yukarıda zikri geçen hocalarının yanı sıra hac yaptığı esnada ziyaret ettiği ama kendilerinden ileri derecede faydalanmadığı, icâzet almadığı bazı ilim ehlini de zikretmekte ve bu bağlamda özellikle **Şeyh Muhammed (el-Akîle)**'den (ö. 1150 h) bahsetmektedir. el-Menînî, bu ilim sâhibi şahısla biri hicri 1122 senesinde Mekke'de biri de 1144'de Kostantiniyye'de olmak üzere iki defa bir araya geldiğini ve ilimî müzâkerelerde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız el-Menînî'nin Şâm-Dımaşk'lı ve Mekke'li olan hocalarının yanı sıra Medîne'li hocalarının da varlığını yine kendisi zikretmekte, onlarla da bir araya geldiğini, ilim alış-verişinde bulunduğunu belirtmekte ve bu kimselerden de ilimî bazı dökümanları aldığını ifade etmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 31a.

¹⁸⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 31a.

¹⁸⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 31b.

¹⁹⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 31b.

1.4.22. Abdulkerîm el-Halîfetü el-Medenî, (1133 h)

el-Menînî, karşılaştıkları dönemde Medine müftüsü olan Hanefi mezhebine mensup bu hocasından ‘recez’ şeklinde nazım olarak icâzet aldığını ifade etmekte, icâzeti de eserinde vermektedir.¹⁹¹

1.4.23. Muhammed Ebû Tâhir el-Kûrânî, (ö. 1145 h)

Medine-i Münevvere ulemasındandır ve el-Menînî, el-Kûrânî ile Medine-i Münevvere’nin kenar mıntıkasında evinde bir araya geldiklerini, kendisinden hadis tefsir ve fıkıh kitaplarından rivayetini uygun bulduğu kitapların rivâyeti konusunda icâzet aldığını ifade etmektedir.¹⁹²

Diğer Hocaları

el-Menînî’nin yaşadığı yıllarda Şâm, Osmanlı Devleti’nin idâresi altındadır. ‘...İstanbul ve çevresindeki ilmî muhitte hadis ilimleri, dâru’l-hadislerden bağımsız olarak, XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul ile Şam, Mısır ve Hicaz arasında gidip gelen âlimlerin ilmî faaliyetleri sayesinde gelişmiştir.’¹⁹³ el-Menînî de özellikle hocalık yaptığı yıllarda belli aralıklarla da olsa Anadolu’ya giderek medreselerde görev yapan üst düzey hocalarla bir araya gelip ilim teâtisinde bulunmuştur. el-Menînî, kendisinden ilmî bakımdan faydalandığı bu hocalarını şöyle sıralamaktadır:

1.4.24. Ali el-Mansûrî el-Mısırî

el-Menînî, 1131 tarihinde Rûm’a, (Anadolu’ya) gittiğinde aklî ve naklî ilimlerde üst seviyede bulunan alimlerden biri olan hocasıyla evinde bir araya geldiklerini, kendisinin hocasına *es-Sahîhu’l-Buhârî* ve Suyûtî’nin *el-Câmiu’s-Sağîr*’inden bazı bölümler okuduğunu ve Kostantiniyye sakini olan hocasından icazet aldığını belirtmektedir.¹⁹⁴ el-Menînî bu seyahatı sırasında ‘ض’ harfinin ‘ط’ harfi olarak

¹⁹¹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 31b.

¹⁹² el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 32b.

¹⁹³ Ayaz, Kadir, Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri, s, 39, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016), 39-68.

¹⁹⁴ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 33a.

okunduğu, özellikle fatiha sûresindeki ‘ولا الضالين’ kelimesinin okunuşu ve bu konularla ilgili tartışmaların gündeme geldiğini, hatta Saltanat-ı Aliyye’den bu harflerin nasıl okunacağı ile ilgili emir çıkarıldığı vb. konuların sohbete konu olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵

1.4.25. Selmân Efendî er-Rûmî

1131 tarihinde el-Menînî, Ayasofya Camii’nde sultanın vâizi ve Saltanat-ı Aliyye’de vâizler başkanı olan Selmân Efendî er-Rûmî ile görüştüğünü ve bu görüşmede çeşitli ilmî konuları müzakere ettiklerini, neticede kendisinden çok faydalandığını ama sadece sözlü icazet aldığını bu icazetin yazılı olması konusunda ısrarcı olmadığını ifade etmektedir.¹⁹⁶

1.4.26. Muhammed Şemsuddîn b. Nûrillâh Ahmed el-Hayrî el-Hanefî (eş-Şeyh Muhammed Şemsuddîn)

Bu hocasından, herhangi bir isteği olmadan kendisinin uygun görmesiyle icazet aldığını ifade eden el-Menînî, icazetin metnini de eserinde vermektedir.¹⁹⁷

Tasavvuf alanındaki bazı bilgilerini aldığı hocalarını da zikreden el-Menînî, bu bağlamda şu isimlere yer vermektedir:

1.4.27. Murâd el-Buhârî el-Hüseynî (ö.1132/1720)

1.4.28. Hasan el-Mercânî el-Bukâî el-Halvetî

1.4.29. Seyyid el-Yâsîn el-Hamevî el-Kârî el-Keylânî.¹⁹⁸

el-Menînî, merviyâtının tamamını kimlerden aldığını tek tek sayarak eserinde belirtmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 33a.

¹⁹⁶ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 33/a-b.

¹⁹⁷ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 32-33/a-b.

¹⁹⁸ el-Menînî’nin hocalarıyla ilgili olarak bkz: el-Murâdî, a.g.e, I, s, 134-135.

¹⁹⁹ Bkz: el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 34-35-36a-b.

1.1.5. Ahmed el-Menîni'nin Öğrencileri

Ahmed el-Menîni, Dımaşk'da öğrencilik yıllarını geçirmiş ve daha sonra da aynı yerde ömrünün sonuna kadar hocalık yapmıştır. Halk ve öğrencileri kendisinden çokça faydalanmış, belli bir ilmî seviyeye ulaştıktan sonra da hem aynı medresenin hocalığı hem de Sumeysâtiyye'nin ve Umeriyye'nin idaresi kendisine verilmiştir.²⁰⁰

Tarihçi Halîl el-Murâdî'nin (ö. 1206/1791) naklettiğine göre el-Menîni, Şeyhi Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'nin vefatından sonra şeyhinin ders verdiği Sumeysâtiyye Medresesi'ndeki hücreinde ders vermeye başlamış daha sonra ise hocalıkta ileri seviyeyi ifade eden 'el-Medresetü'l-Âdiliyetü'l-Kübrâ'ya²⁰¹ intikal ederek tedris faaliyetine devam etmiştir. Söz konusu medresede ve Emevî Cami'inde öğrencilere ders vermeye, vefat edene kadar devam etmiştir.²⁰² Emevî Câmii'nde Perşembe günü, *Beydâvî Tefsiri*, Cuma günü namazdan sonra *es-Sahîhu'l-Buhârî*, akşamla yatsı arası diğer bazı ilimlere yönelik dersler okutmuştur. Hocalığı ve kaleme aldığı eserleri sebebiyle el-Menîni'ye 'Emevî Câmii hatipliği' ve 'Süleymâniyye Müderrisliği' payesi de verilmiştir.²⁰³ Buradan hareketle el-Menîni'nin yaşadığı dönemde hem Dımaşk'da hem de İstanbul'da yetkin bir hoca olarak görüldüğü ve takdir edildiği rahatlıkla ifade edilebilir. Söz konusu Medresede el-Menîni'nin ölümünden sonra medresenin işlerini ve tedris faaliyetini oğulları Abdurrahman, Ali ve İsmâil Efendiler üstlenmiştir.²⁰⁴

---

²⁰⁰ el-Murâdî, a.g.e, I, s, 135.

²⁰¹ 'Bu medrese Dımaşk'taki Emevî Camiî'nin kuzey batısına düşer. Yapımına Adaletli Melik Seyfuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Eyyûb (612/1215) başlamış ve oğlu tamamlamıştır. Bununla ilgili olarak bkz; Abdulkâdir Bedrân, *Münâdemetü'l-Edlâl ve Mûsâmeretü'l-Hayâl*, Tahkîk; Züheyr eş-Şavîş, I, s. 123, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

²⁰² el- Baytâr, a.g.e, I, s. 1185-1186.

²⁰³ el- Baytâr, a.g.e, I, s. 1186.

²⁰⁴ el- Baytâr, a.g.e, I, s. 1187.

Ahmed el-Menîni'nin Öğrencilerinden Bazıları

Ahmed b. İlyâs, lakabı 'Ercân es-Sagîr'dir. Ahmed el-Kürdî olarak da bilinmektedir.²⁰⁵ Bir diğer öğrencisi ise **Ahmed b. Abdillatîf el-Umerî'dir**. (ö. 1173 h) el-Menîni'nin talebelerinden **Ahmed el-Bukâî**, Kostantiniyye sakinidir. Emevî Câmii'nde Sumeysâtîyye Medresesi'nde kalmış ve hocasından ileri düzeyde ilim öğrenmiştir. **Bedrüddîn el-Kudsî** (ö. 1187h)²⁰⁶ **Halîl Fettâl** (d.1117 h-ö. ?), **Saîd es-Semân** (1172 ö),²⁰⁷ **Şâkir b. Mustafa el- Umerî** (ö. 1194 h), **es-Seyyid Abdurrahmân el-Keylânî** (?), **Abdurrahmân el-Ba'î** (?), **Abdurrahman Kefrsûsî**,²⁰⁸ (?) **Abdurrahim el-Münûr** (d. 1123 h-ö. ?), **Abdulfettâh b. Muğayzel**, (ö.1175 h), **Abdullah el-Basravî**, (ö.1186 h), **Abdullah es-Sefârînî el-Hanbelî** (ö.1187 h), **Ali ed-Dağîstânî** (d. 1175 h-ö. ?), **es-Seyyid Ali el-Murâdî el-Hanefî el-Buhârî**²⁰⁹ (d.1132 h-ö. ?), **Muhammed el-Cavîş** (ö. 1191 h), el-Cavîş, hem el-Menîni'den hem de İmâd İsmâîl el-Aclunî'den hadis dersleri almıştır. **Muhammed el-Basîr**, (ö. 1198 h), **Muhammed el-Bağdâdî**, (d. 1125 h-ö. ?),²¹⁰ **Ahmed b. Muhammed Necîb el-Ensârî** (ö.1214 h),²¹¹ **Ebü'l-Avn es-Sefârînî**, (ö. 1114-1188 veya 1189 h) el Menîni'den ders

²⁰⁵ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 82-83. el-Menîni'nin öğrencilerinden bazılarının ölüm tarihleri tespit edilemediği için doğum tarihleri verilmekle yetinilmiştir.

²⁰⁶ el-Murâdî, a.g.e, II, s. 3.

²⁰⁷ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 135.

²⁰⁸ Farklı okunuşu sebebiyle bu kelimeyle ilgili açıklama ihtiyacı hâsıl olmuştur. 'el-Kefr/kefer; karye, köy, kasaba anlamına gelir. Şâm'da bu isimle çok yerler vardır. Örnek; kefrbatnâ, kefrtûbûs, kefrsûsiyye (كفرسوسية) tanınmış kişilerden bir topluluk buraya nispet edilmiş ve 'كفرسوسي' olarak anılmışlardır.' Bu açıklamalarla ilgili olarak bkz: Ali b. Mustafâ el-Tantâvî, *Zikriyyât*, Ta'lik: Mücahid Me'mûn Dîrânîyye, Dâru'l-Menâre, Cidde, V. Baskı, 2006.

²⁰⁹ el-Murâdî, a.g.e, III, s. 220; Muhammed Ahmed Dernîgâh, *Mu'cemu A'lâmi Şuarâi'l-Medh en-Nebevî* Takd; Yâsîn el-Eyyûbî, I, s. 268, Mektebetü'l-Hilâl, I. Baskı, t.y.

²¹⁰ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 130. (Ahmed el-Menîni'nin öğrencileriyle ilgili olarak bkz; el-Murâdî, a.g.e, I, s. 189,238, 265, 290,355, 362,431; II/72,80, 87.

²¹¹ el-Baytâr, a.g.e, I, s. 244.

almışlardır.²¹² el-Menîni'nin öğrencilerinden Saîd es-Semân, hocasından ilim ve fazilet açısından övgüyle bahsetmektedir.²¹³

1.2. AHMED EL-MENÎNÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.2.1 Tefsir İlmindeki Yeri

el-Menîni, islâmî ilimlerin hemen her dalında eserler vermiş bir âlimdir. Ancak her ilim dalında tarih, dil (edebiyat) ve özellikle hadis alanındaki kadar meşhur olmamıştır. Tefsir konusuyla ilgili sayabileceğimiz ilk eseri, *'el-Akdu'l-Munztaz(ı)am*²¹⁴ *fî Kavlihî Teâlâ Vezkür fî'l-Kitâbı Meryem* adlı eseridir. Bir diğer eseri ise *'el-Kavlü'l-Merğûb fî Kavlihî Teâlâ Hikâyeten an Zekerıyya (as)* adlı eseridir.²¹⁵ Ancak eserlerin yazma nüshasına araştırmalarımıza rağmen ulaşılammıştır. Söz konusu eserlerle ilgili bilgi, el-Menîni'nin 'Kaynaklarda Adı Geçen Eserleri' başlığı altında verilmiştir.

1.2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri

Ahmed el-Menîni'nin eser verdiği alanlardan biri de Fıkıh ilimidir. Her ne kadar fıkıh alanında hadis alanında olduğu kadar şöhret bulmuş ve ön plana çıkmış olmasa da bu alanda da referans alınan, görüşlerine müracaat edilen bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanla ilgili eserlerinden biri, *'Kitâbu'l-Arfi'n-Nâsim Şerhu Risâleti'l-Allâme Kâsım (Mûlahhasaten mine'l-Menâr fî Usûli'l-Fıkh)* adlı şerhidir. İkincisi ise, Hac konusundaki *'Bülğatü'l-Muhtâc li Ma'rifeti Menâsiki'l-Hac* adlı eseridir.

Bu eserler ile ilgili tanıtıcı kısa bilgi, el-Menîni'nin eserleri başlığı altında verilmiştir.

Fıkıh usûlü konusundaki görüşlerini ortaya koyduğu şerhi, *'el-Arfü'n-Nâsim* adlı eser, Hanefî mezhebine mensup olan Allâme Kâsım b. Kutlubuğa'nın eserine yapmış olduğu şerhtir. Eserde konular genel hatları itibariyle Hanefî mezhebinin

²¹² el-Mağravî, Abdurrahman, *Mevsûatü Mevâkifi's-Selef fî'l-Akîde ve'l-Menheci't-Terbiyye*, I, s. 607, Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire, ty.

²¹³ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 135.

²¹⁴ El-Muntazam kelimesinin farklı yazımları ve okunuşuyla ilgili olarak el-Menîni'nin eserleri kısmına bakılabilir.

²¹⁵ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12 a-b.

görüşleri doğrultusunda açıklanmakta, ancak açıklanan konuyla ilgili diğer mezheplerin farklı görüşleri varsa bunlara da işâret edilmektedir. Esere ‘fıkıh usûlü’ olması hasebiyle önce ‘usûl’ ve ‘şer’ kavramları tarif edilerek başlanmış, daha sonra ‘Edille-i Şer’iyye; Kur’ân, sünnet, icmâ ve kıyas kavramları açıklanarak devam edilmiştir. el-Menînî, bu şerhte sadece müellifin görüşlerini vermemiş kendisi de kanaat belirterek detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda şer’î delillerin kaynakları, delil olma derecelerine göre sırasıyla açıklanmış ve bunlardan sünnet konusu diğerlerine göre daha detaylı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmiştir.²¹⁶

Ahmed el-Menînî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri ile ilgili temel kitaplara tedris hayatında yer vermesine ve başta ilk hocası olan Hanbelî mezhebine mensup Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî’den ve diğer mezheplere mensup hocalardan ders almasına rağmen Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir. Bununla birlikte Hanefî mezhebine vukûfiyeti kadar diğer mezheplere de vâkıf olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü aldığı eğitim ve hocalarının mezhep mensubiyeti bunu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, ilk hocası diyebileceğimiz babası, Şafîî mezhebinde yetkin bir âlimdir. Asıl hocam dediği ve her şeyini kendisine borçlu olduğunu ifade ettiği hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî, Hanbelî mezhebine, Muhaddis Eş-Şeyh Muhammed eş-Şeyh Ali el-Kâmilî (ö. 1131) ve Molla İlyas b. İbrâhîm el-Kûrânî (ö. 1101/1690) ise Şafîî mezhebine mensuptur.²¹⁷ Ayrıca el-Menînî, *Şerhu Cemi'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh eş-Şafîî* adlı eseri ve Şafîî fıkına ait İbn Kâsım el Gazzî’nin *‘el-Gâye’*²¹⁸ şerhini okuduğunu ifade etmektedir. Özetle el-Menînî’nin başta Hanefî mezhebi olmak üzere diğer mezheplerle ilgili yeterli donanıma sahip olduğu açıktır. Bu bağlamda fikhî kaynaklarda el-

²¹⁶ el-Menînî, *el-Arfu'n-Nâsim*, 1a, 22b.

²¹⁷ el-Menînî’nin hocalarının anlatıldığı kısımda konuyla ilgili yeterli bilgi verilmiştir.

²¹⁸ *‘Fethu'l-Karîbi'l-Mücîb fî şerhi Elfâzi't-Taqrîb (el-Şavlü'l-Muhtâr fî şerhi Gâyeti'l-İhtisâr). Ebû Şücâ'in fıkha dair Gâyetü'l-İhtisâr (et-Taqrîb, el-Muhtasâr)* adlı eserinin şerhidir.’ Bkz: Kallek, Cevgiz, ‘İbn Kâsım el-Gazzî’, DİA, XX, s. 105-106.

Menîni'nin eserlerine atıfta bulunduğunu ve fikhî görüşlerine müracaat edildiğini de müşahade etmekteyiz.²¹⁹

el-Menîni'nin fıkıh konusundaki bir diğer eseri ise hac ibadetinin nasıl yapılacağı ile ilgili menâsiki anlattığı '*Bülğatü'l-Muhtâc li Ma'rifeti Menâsiki'l-Hac*' adlı eseridir ki bu esere araştırmalarımıza rağmen ulaşılammıştır.

1.2.3. Tarihçiliği

İslam medeniyetinde şehirler, şahıslar ve siyer konularında tarihi eserler yazmak, sahâbî ve tâbiîn döneminden itibaren başlamış daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.²²⁰ Bu anlayışın devamı olarak her devirde tarih alanında eserler yazılmıştır. el-Menîni de bu anlayış çerçevesinde tarih alanında eserler kaleme almış, hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde hadisçiliğinin yanında tarihçi olarak anılmıştır.²²¹ Tarih alanında ilk olarak zikredilmesi gereken eseri '*el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*' adlı şerhidir. Onun bu şerhi söz konusu eserin en meşhur şerhlerinden biridir.

el-Menîni'nin tarih alanındaki en önemli eserlerinden bir diğeri de; *Târîhu's-Şâm*, eser üzerinde yer alan diğer adıyla '*el-İ'lâm bi Fedâili's-Şâm*' adlı eseridir. Bu eser, şerh olmayıp bizzat el-Menîni tarafından kaleme alınmış telif bir eserdir.

1.2.4. Arap Dili ve Belağatındaki Yeri

el-Menîni, Arap dili ve belağatı alanında, yaşadığı dönem alimleri arasında önemli şahsiyetlerden biridir. Bunu hem yazdığı orijinal şiirlerden hem de '*el-Kavlü's-Sedîd ve İdâetü'd-Derârî*' adlı eserlerinin giriş kısmında ve devamında Arap dilini belîğ bir şekilde kullanmasından anlamak mümkündür. Ayrıca Buhâri şerhinde hadisleri açıklarken gramer konularında derinlikli tahlillerde bulunması ve Bedir'de şehit olan

²¹⁹ Bkz: İbn Âbidîn, *Haşiyetü İbn Abidîn*, II, s. 529. Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000; İbn. Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd- Dekâik*, VII, s. 63.

²²⁰ Fayda, Mustafa, 'İslâm Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Târîhi, s. 168-180, *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 167, XXVIII, Ank. Ü. Basımevi, Ankara. 1986.

²²¹ 'Ahmed el-Menîni', DİA, İstanbul, 1989, II, s. 100; el-Murâdi, a.g.e, I, s. 133-134.

ashabı nazım olarak anlattığı eserinde kullandığı edebî üslubu bu alandaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Bu sebeptendir ki kaynaklarda muhaddis, tarihçi ve şâir, edîb²²² olarak zikredilmiştir. Şâir olma yönü o kadar ön plandadır ki nesir olarak kaleme aldığı eserlerinin pek çoğunda şiire başvurmuştur.²²³ Örneğin, *Şerhu's-Sadr* adlı eserinde sahâbenin tarifi verilirken ve en çok hadis rivâyet eden sahabiler kimlerdir konusu işlenirken dâhi şiire başvurularak konunun anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir.²²⁴ Daha önce de açıklandığı üzere el-Menînî, 'recez-urcûze' ve 'mi'sârât' türünde şiirler yazmış, bu alandaki yetkinliğini ortaya koymuştur.

1.3- AHMED el-MENÎNÎ'NİN ESERLERİ

1.3.1. Günümüze Kadar Gelen Eserleri

Ahmed el-Menînî, belli bir ilmî seviyeye ulaştıktan sonra öğrenciler yetiştirmeye başlamış ve bu arada da dini ilimlerin hemen her sahasıyla ilgili eserler vermeye devam etmiştir.²²⁵ İlerleyen bölümde el-Menînî'nin yurt içinde ve yurt dışında araştırmamız sonucu ulaşabildiğimiz eserleri verilecek ve bu eserlerle ilgili hangi kütüphanede bulundukları, kaç varak oldukları gibi bilgiler aktarılacaktır. Bu bağlamda özellikle hadis ile ilgili eserlerine veya başka alanla ilgili olup hadislerle alakalı değerlendirmeler içeren eserlerine daha ayrıntılı olarak değinilecektir. el-Menînî'nin eserleriyle ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı için öncelikle eserleri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymânîye Kütüphânesi'nden ve yurt dışındaki kütüphanelerden

²²² 'Ahmed el- Menînî', DİA, II, s. 100; El-Murâdî, a.g.e, I, 133-134; Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 51, Takdim; Hasan Hâlid, Müessesetü Nüveyhid es Sekâfiyye, Beyrut, Lübnân, 1988.

²²³ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedid*, 11a. (Hadisle ilgili olan bu eserinde konular anlatılırken zaman zaman şiirlere de başvurulmaktadır.)

²²⁴ el-Menînî, *Şerhu's-Sadr*, 4-5ab.

²²⁵ Konuyla ilgili olarak bkz: ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm (Kamûsu Terâcim; Li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn)* I, s. 181-182, Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 17. Baskı, Beyrut-Lübnan, 2007; el-Baytâr, a.g.e, I, s. 1185; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn (Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn)*, I, s. 175-176, Matbaa Behtiyîye, İstanbul, 1951. el-Menînî, *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi'l-Utbî*, I, s. 2, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır, h. 1286 (1869).

araştırılıp yazma eserleri dijital ortamda alınmıştır. Eserlerin alınış safhası ve içerikleriyle ilgili bilgilere eserler tanıtılırken yer verilecektir.

el-Menînî, kitap yazmasıyla ilgili safahâtı şöyle açıklamaktadır: ‘Allah’a (cc) sonsuz hamd ve sena olsun ki, Rabbım bana bazı kitaplar yazmayı ve şerhler yapmayı nasip etti. Bu kitapları yazmamda yapmış olduğum seyahatlerde ziyaret ettiğim büyük âlimlerin bu konuda beni teşvik etmeleri ve dostlarımla ilim ve tecrübelerimi gelecek nesillere aktarmamı istemeleri en büyük etken olmuştur.’²²⁶ Bu sebeplerle kaleme aldığı eserlerini *el-Kavlü’s-Sedîd*²²⁷ adlı eserinde zikreden el-Menînî’nin bu eserleri önce kendi eserlerinden faydalanılarak verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise Onun hakkında bilgi veren eserlere müracaat ederek ve özellikle Süleymâniye kütüphanesinden nüshalarını aldığımız eserleri tanıtılmaya çalışılacaktır. Şayet eser, sadece el-Menînî’nin eserinde yer alıyorsa bu eser zikredilecek ama orijinaline ulaşamadığımız için kütüphane kaydı ve kaç varak olduğuna dair bir malumat bulunmayacaktır. el-Menînî’nin kitabında zikrettiği eserinin bir nüshasına kütüphanelerden ulaşabilmişsek hangi kütüphanede olduğu belirtilecektir.

1.3.1.1. el-Mevâhibü’l-Mücîb fî Nazmi mâ Yahtassu bi’l-Habîb

el-Menînî’nin bu eseri nazım şeklinde yazılmış, Hz. Peygamber’in (as) vasıflarını konu alan ve Onu ta’zimle medheden bir eserdir. Adı geçen eseri zikrettikten sonra el-Menînî, yine nazım şeklinde olan Celâleddîn es-Suyûtî’nin tamamı ‘recez’²²⁸ tarzındaki yaklaşık bin iki yüz beyitten oluşan ‘*Enmûzecü’l-Lebîb fî Hasâisi’l-Habîb*’ adlı eserini şerh ettiğini ifade etmekte ve bunun adını da ‘*Fethu’l-Karîb bi Şerhi*

²²⁶ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12a-b.

²²⁷ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12a-b, 111-112a-b.

²²⁸ Topuzoğlu, Tevfik Rüşti, ‘Recez’, DİA, XXXIV, s. 509; (Aruz sisteminde bir bahir adı.) Vezni altı defa müstefîlün’den ibaret olan bir nevi şiir veya bahire denir. Konuyla ilgili olarak bkz: Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, ‘recez’, Doğu Matbaası, Ankara 1970; Parlatır, İsmail, *Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006; Yıldırım, İbrahim, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, Ekev yay. Erzurum, 2002.

Mevâhibi'l-Mücîb ' koyduğunu belirtmektedir.²²⁹ Bu eser, yaklaşık 30 fasikülden oluşmaktadır. 'Eserde Allah'a hamd ve sena olsun ki, bu eseri baştan sona Emevî Camii'nde genel derste, kışın akşamları yatsı aralarında Hz. Yahya'nın (as) kabri yanında, yaz mevsiminde ise sancak kapısında ilim ve fazilet sahibi talebelerden bir cemaat huzurunda okudum' demektir.²³⁰

el-Menînî'nin bu eserinin bir nüshası Lala İsmâîl, 608 kayıt numarasıyla Süleymânîye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Nazım şeklinde olan bu eser, 31 varaktır ve eserin ilk sayfasında bu eserin 'Ahmed b. Ali el-Adevî el-Menînî Hatîbü's-Süleymânîyye bi Dimaşk' şeklinde el-Menînî'ye aidiyeti açıklanmıştır. Eserin başlangıcında 'Rabbından mağfirette bulunan Ebu'n-Necâh el-Menînî der ki..' şeklinde dua/yakarış ifadeleri yer almaktadır.²³¹ Aynı eserin bir başka nüshası da Lâleli, 562 numarada kayıtlıdır ve 103 varaktır.

Bu eserin başkaca nüshaları da bulunmaktadır. İçerik aynı olmakla beraber bazı nüshalarında yine el-Menînî'nin başka şiirleri yer almakta ve bazen de iki eser birlikte bir kapak içerisinde yer alabilmektedir. Bu bağlamda söz konusu eserle bazı farklılıkları olsa da aynı isimde nüshalar bulunmaktadır. Süleymânîye Kütüphanesi Lâleli, 2105 numarada kayıtlı ve 40 varak olan bir nüshanın başında '*Elfiyetü Menînî*' ibaresi yer almakta ve daha sonra '*Kitâbü Mevâhibü'l-Mucib fî Nazmi Hasâisi'l-Habîb*' şeklinde eserin orijinal adı verilmektedir. Bir diğer nüshası ise yine aynı isimde ve Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 1205 numarada kayıtlıdır. Eserde şiirler yer almakta ve tüm merâm ve konular bu şekilde anlatılmaktadır.²³² Eser açık bir yazı şekliyle yazılmış ve rahat okunup anlaşılabilir durumdadır. Eserin birinci bölümünde Peygamberimize has olan özellikler, ikinci bölümde Peygamberimize, şeriatına ve ümmetine has özellikler ve

²²⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 17a.

²³⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 18a. (Bu ve devamındaki sayfalarda eserleriyle ilgili tafsilatlı bilgiler verilmektedir.)

²³¹ el-Menînî, *Mevâhibü'l-Mucib fî Nazmi Hasâisi'l-Habîb fî'l-Akâid*, 1a.

²³² el-Menînî, *Mevâhibü'l-Mucib*, 2a.

üçüncü bölümde ise Peygamberimizin ahirette zâtına has olan, yine dördüncü bölümde hem kendisine hem de ahirette ümmetine has olan özellikler şiirlerle anlatılmaktadır. Diğer fasıllarda da Peygamberimize mübah olan konular vb. diğer konular anlatılmaktadır.

1.3.1.2. Fâtihatü İstinzâli'n-Nasr bi't-Te vessülü bi Şühedâi Uhud ve Ehli'l-Bedr

Bu eser, Süleymâniye Kütüphânesi Lâleli, 1529 numarada yer almakta ve 23 varaktan oluşmaktadır. Eserde Bedir ve Uhud ashabının isimleri nazım halinde zikredilmektedir. Eserin '*İstinzâli'n-Nasr fî Nazmi Esmâi Ehli'l-Bedr*' şeklinde de isimlendirildiği görülmektedir. Bedir ehlini konu alan el-Menînî'nin bu eseri müstakil olarak kütüphanelerde yer almaktadır. Ancak ehli Bedir ile ilgili şiirlerinin de içinde yer aldığı *Mecmûatü'r-Resâil* kütüphane kayıtlarında el-Menînî'ye ait olarak zikredilmiştir. Söz konusu eser O'na ait olmayıp adından da anlaşılacağı gibi konuyla ilgili başka alimlerin risâlelerini de toplayan bir eserdir. Süleymâniye Kütüphanesi, Laleli 3680 numarada kayıtlı ve 329 varaktan oluşan *Mecmûatü'r-Resâil*, başka âlimlere ait birçok risâleden oluşmakta ve 251-260. sayfalarında da el-Menînî'nin, 'Ebü'l-Abbâs der ki, O, insanlar arasında el-Menînî lakabıyla şöhret buldu' şeklinde başlayan Bedir ehlini anlatan şiiri yer almaktadır.²³³

el-Menînî'nin Bedir ashabını konu alan bu eserine/şiirlerine Arap edebiyatında Te vessül/Şefa at Dileme ve Yakarış Şiirleri bağlamda atıfta bulunmaktadır: 'Osmanlı dönemi Arap şairlerinden Ebu'n-Necâh Ahmed b. Ali el-Osmânî el-Menînî'nin (öl. 1172/1759) tamamen yakarış şiirlerinden oluşan *et-Te vessül bi Şuhedâi Bedr* adlı bir şiir

---

²³³ *Mecmûatü'r-Resâil*, 251a.

divanı telif ettiğini biliyoruz.²³⁴ Ayrıca XVIII. Yüzyılın değerli Arap şâirleri arasında el-Menînî'nin de sayıldığını görmekteyiz.²³⁵

1.3.1.3. Şerhu's-Sadr bi Şerhi Urcûzet-i İstinzâlî'n-Nasr bi't-Te vessül bi Ehli'l-Bedr.

Eser, daha önce zikrettiğimiz '*Fâtihatü İstinzâlî'n-Nasr*' adlı eserle ehl-i Bedr'i konu alması yönüyle benzerlik arz etse de önceki eserde sadece Bedir ashâbının isimleri nazım şeklinde zikredilirken bu eserde sahabe tanımı ve adı geçen ashabla ilgili kısa bilgiler de verilmiştir. Ayrıca hadis usûlü, cerh ve ta'dîl vb. hadis kavramlarının da açıklandığı görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserin hadis alanıyla ilgili bilgiler de ihtivâ eden bir eser olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nden alınan nüshası; Erzincan 73 numarada kayıtlıdır. Yazma olan eser 214 varaktır. el-Menînî, bu eseri kaleme alma sebebini şöyle açıklamaktadır; '*1158 yılının sonlarıydı Devlet-i Aliyye'nin Şeyhu'l-İslâm'ı ve Vezîr'inin İslam askerlerinin zaferi için Râfîzî-İran askerlerine karşı benden dua istemeleri üzerine İslâm askerlerinin galibiyeti için ehl-i Bedir'in isimleriyle tevessül ederek bu eseri kaleme aldım. Daha sonra Allah'ın (cc) izniyle nusret gerçekleşti.*'²³⁶ Söz konusu kitapta birinci bölümde muhâcirler, ikinci bölümde Ensar'dan Evs kabilesi, üçüncü bölümde ise Ensar'dan şehit olan tüm sahabiler sıralanmakta ve bunlarla tevessülde bulunmaktadır. Aynı kitabın diğer nüshalarında sadece Bedir ehlinin isimleri yer alırken bu nüshada hem ashab ile ilgili açıklamalara yer verilmekte hem de sahabinin tarifi ve adaleti konusuna değinilmektedir. Esere ilk olarak sahâbî nedir/kimdir?

²³⁴Demirayak, Kenan, 'Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Te vessül/Şefa at Dileme ve Yakarış Şiirleri,' *Ağrı İbrâhim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 51, Yıl,I/I, Nisan, 2015.

²³⁵Ergin, Mehmet Mesut, Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair Ahmed el-Keyvânî, s. 59, *Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (Journal of Oriental Studies)* Yıl: II, Sayı: 4, Kış, 2002.

²³⁶el-Menînî, *Şerhu's-Sadr*, 3b-4a.

Sorusuna cevap verilerek başlanmakta ve konu geniş bir şekilde açıklanmaktadır.²³⁷ Bu bağlamda İbn Hacer'in; 'Sahâbî, Nebî (as) ile mü'min olarak karşılaşan ve İslam üzere ölen kimsedir' şeklindeki tarifi aktarılmakta ve İbnü's-Salâh'ın, 'Nebî (as)'ı gören herkes sahabidir' şeklindeki tarifinin yeterli olmadığı, kapsayıcı olması bakımından İbn Hacer'in tarifinin daha uygun bir tarif olduğu ifade edilmektedir.²³⁸ Konu, İbn Ümmi Mektûm'un Hz. Peygamber'i (as) görmemiş olmasına rağmen sahabi olduğunda şüphe olmadığı, ama ehl-i küfrün Hz. Peygamber'i (as) görmesi halinde bile sahâbî olmayacağı yönündeki görüşler verilerek konu tartışılmaktadır. Ayrıca el-Menînî, sahâbenin adâleti konusunda ehl-i sünnetin görüş birliğinde olduğunu belirterek konuyla ilgili ayetlere ve hadislerle yer vermekte, kendisi de bu konudaki aynı doğrultuda olan fikrini açıklamaktadır.²³⁹

Aynı eserin bir başka nüshası daha bulunmaktadır. Bu nüsha Süleymâniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi 353 numarada kayıtlıdır. Müstensih, bu eseri 1226 senesinde istinsah ettiğini belirtmekte ve bu nüshanın baş kısmında el-Menînî hakkında 'zamanının allâmesi, asrının tek âlimi, umdesi, muhaddislerin sonuncusu' şeklinde övgü dolu ifadelerle yer vermektedir.

Ayrıca **Ercûzetü fî Nazmi Esmâi Esyâdinâ Ehli Bedr el-Kirâm** adıyla birkaç fasikülden müteşekkil diğer başka eserlerle birlikte basılan bir nüshası da kütüphânelerde yer almaktadır. Bu eser, Süleymâniye kütüphanesinde Hacı Mahmud Efendi 3969 numarada yer almaktadır ve toplam 79 varaktır. Bu fasikülün içinde başkalarına ait risaleler de yer almaktadır. el-Menînî'nin şiirleri ise adı geçen kaydın ilk sayfasında yer almaktadır.²⁴⁰

el-Menînî'nin Bedir ehli ile alâkalı bu eserinin bir nüshası da Süleymâniye Kütüphanesi, Hüdâî Efendi 1178 numarada kayıtlıdır ve 116 varaktır. Bu bağlamda

²³⁷ el-Menînî, *Şerhu's-Sadr*, 6-7a-b.

²³⁸ el-Menînî, *Şerhu's-Sadr*, 5b.

²³⁹ el-Menînî, *Şerhu's-Sadr*, 7-8a-b.

²⁴⁰ el-Menînî, *Esmâu Ehli'l-Bedir*, 1a.

eserin ulaşabildiğimiz bir diğer nüshası da Süleymâniye Kütüphanesi'nde Lala İsmail 54 numarada kayıtlıdır ve 105 varaktır. Bir başka nüsha ise Süleymâniye Kütüphânesi Süleymaniye 221 numarada kayıtlıdır ve 152 varaktır. Bir başka aynı içerikteki nüsha ise Süleymeniye Kütüphanesi Tâhir Ağa Tekkesi 163 numarada kayıtlıdır ve 114 varaktır. Görüldüğü gibi el-Menîni'nin ehl-i Bedir'i konu olan bu eseri/şiiirleri ve daha sonra yaptığı ilavelerle genişlettiği bu eseri, ulemâ tarafından bilinen, müracaat edilen ve çokça istinsah edilen önemli bir eserdir.

1.3.1.4. Kitâbu'l-Arfi'n-Nâsim Şerhu Risaleti'l-Allâme Kâsım

(Mûlahhasaten mine'l-Menâr fî Usûli'l-Fıkh)

el-Menîni'nin şerhiyle ilgili bilgi vermeden önce Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710 h) *el-Menâr'ul-(Envâr) fî Usûli'l-Fıkh*²⁴¹ adlı eserinden ve Kasım b. Kutluboğa'dan (İbn Kutluboğa) (ö. 879/1474) ve *el-Menâr* üzerine yapmış olduğu şerhten kısaca bahsetmek konunun daha iyi anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

Hâfızuddîn Ebü'l-Berekât en-Neseî, Buhârâ çevresinde yer alan Nesef şehrinde doğmuş, dönemin meşhur alimlerinden dersler almıştır. Fıkıh, fıkıh Usûlü, kelâm, hadis ve tefsir alanlarında iyi bir eğitim almış olan en-Neseî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında eserler vermiştir. Bu eserlerin başında *el-Menâr fî Usûli'l-Fıkh* adlı fıkıh usûlüne dair eseri gelmektedir. Bu eser ' Hanefî usul edebiyatının tartışmasız en etkili eseri olup hakkında 100'e yakın çalışma yapılmıştır.'²⁴² Bu çalışmalardan biri de *el-Menâr* adlı eser üzerine İbn Habîb el-Halebî'nin (ö. 808 h.)²⁴³ *Şerhu Muhtasari'l-Menâr* adlı eseridir.

²⁴¹ Otuzüç sayfadan müteşekkil olan esere rahatlıkla ulaşılabilir. Bkz: En-Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *el-Menâr Fî Usûli'l-Fıkh*, Dersâdet, Ahmed Kâmil matbaası, 1326. En-Neseî ve eserleriyle ilgili olarak bkz: Bedir Murtezâ, 'Neseî, Ebü'l-Berekât', XXXII, 2006, s. 567-568.

²⁴² Bedir Murtezâ, 'Neseî, Ebü'l-Berekât', XXXII, 2006, s. 567-568.

²⁴³ İbn Kutluboğa, *Hülâsatü'l Efkâr Şerhu Muhtasaru'l-Menâr*, s. 9, tahk: Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, Dâru İbn Hazm, I. baskı, Beyrut-Lübnân, ty.

Hanefî fakîhi ve hadis âlimi olarak öne çıkan İbn Kutluboğa (802 h) yılında Kâhire’de doğmuş, genç yaşta babasını kaybettikten sonra bir müddet terzilik yapmışsa da ilme olan ilgisi sebebiyle tahsil hayatına başlamış ve Hanefî mezhebinin önde gelen alimlerinden biri olmuştur.²⁴⁴ Kısa zaman sonra kitap yazmaya başlayan İbn Kutluboğa bu bağlamda diğer alanlarda olduğu gibi fıkıh usûlü konusunda da eserler vermiş, Habîb el-Halebî’nin adı geçen şerhi üzerine *Hülâsatü’l Efkâr Şerhu Muhtasaru’l-Menâr* adlı şerhi yapmıştır. el-Menînî de İbn Kutluboğa’nın bu şerhi üzerine *el-Arfu’n-Nâsim* adlı şerhini yapmıştır.

el-Menînî *el-Arfu’n-Nâsim* adlı şerhinde kendi şerhini tanıtırken şu açıklamalarda bulunmaktadır: ‘Eserlerimden biri de, İbn Kutluboğa’nın *el-Menâr* adlı eserden ihtisâr ettiği, yaklaşık on fasikülden oluşan *Şerhu Risâleti’l-Allâme Kâsım b. Kutluboğ fî Usûli’l-Fıkh* adlı şerhtir. Ki ben bunu *el-Arfu’n-Nâsim Şerhu Risaleti’l-Allâme Kâsım* olarak isimlendirdim.’²⁴⁵

el-Menînî’nin *el-Arfu’n-Nâsim* adını verdiği şerhi, Süleymâniye Kütüphânesi Hekimoğlu 304 numarada kayıtlı ve 98 varaktır ve bu şerhin başlangıcında fıkıh usulüne ait olduğu belirtilmektedir. Yine eser üzerinde Millet Kütüphânesi kaşesiyle H. Ali Paşa 304 numarası yer almaktadır. el-Menînî, ‘*el-Arfü’n-Nâsim Şerhu Risâleti’l-Allâme Kâsım b. Kutluboğâ*’²⁴⁶ olarak şerhinin tam adını da zikretmektedir.

Eserin içeriğine gelince; el-Menînî eserine Allah’a (cc) hamd, Hz. Peygamber’e (as) salevât ile başlanmakta ve daha sonra mukaddime olarak da ‘Usûlü’ş-Şer’ konusunu işlemektedir.²⁴⁷ Bu bağlamda ‘edille-i-şeri’yye’ hakkında bilgi veren el-Menînî, kitap-sünnet kavramlarını fikhî anlamlarıyla geniş bir şekilde işlemekte, birinci

²⁴⁴ Sakallı, Talat, ‘İbn Kutluboğa’, DİA, 1999, XX, s. 152-154.

²⁴⁵ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12a.

²⁴⁶ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 4a-b; Kâsım b. Kutluboğâ ve *Şerhu Muhtasari’l-Menâr* ile ilgili olarak bkz: Sakallı, Talat, ‘İbn Kutluboğa’, DİA, 1999, XX, s. 152-154.

²⁴⁷ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 8a.

derecede delil olan Kur'an'a ve bundan sonra gelen sünnet konusuna 'sünnetin kısımları' başlığı altında özel vurgu yapmaktadır.²⁴⁸ el-Menînî'nin şerhinde İbn Kutluboğa'nın şerhini, yaptığı giriş ve ilavelerle zenginleştirdiği, fıkıh usulü ile ilgili kendi görüşlerini de ortaya koyduğu görülmektedir. Eserde konumuzu da ilgilendirmesi bakımından özellikle hadisin dindeki ikinci delil olması konusuna ve sünnetin dindeki konumuna yönelik açıklamalarına O'nun hadis ilmindeki yeri bölümünde değinilecektir.

1.3.1.5. Şerhu Utbî li'l-Yemînî

el-Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö. 427/1036) edîb, şâir ve târihçi olarak da bilinmektedir. 350 (961) yılında Rey'de doğmuştur. 'Gazneli hânedanının kurucusu Sebük Tegin'e intisap etti. Bu arada Sebük Tegin ve Sultan Mahmud devrinin münşî ve ediplerinden Ebü'l-Feth el-Büstî'nin yanında çalıştı. Sebük Tegin'in ölümünden (387/997) sonra Sultan Mahmud'un hizmetine girdi.'²⁴⁹ Bu arada çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Nîşâbur'a yerleşen el-Utbî, kendini ilmi konulara hasretti ve edebiyat sahasında eserler verdi. 'Müellif, Arapça kaleme aldığı bu eserini 412 (1021) yılında tamamlayarak hâmisî Gazneli Veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî'ye sundu. *Kitâbü'l-Yemînî* Sebük Tegin, Yemînüddeve Sultan Mahmûd-ı Gaznevî ile çağdaşı hükümdarlar ve devletlerin 411 (1020) yılına kadar tarihini ihtiva etmektedir. Adı geçen eser, Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinin yanı sıra Sâ mânîler'in son dönemleri, Abbâsîler, Saffârîler, Simcûrîler, Büveyhîler, Ziyârîler, Karahanlılar, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîgûnîler (Âl-i Ferîgûn) ve Hârizmşahlar (Altuntaşoğulları) hakkında değerli bilgiler içerir. Gazneli hükümdarlarını methedip kahramanlıklarını zikretmesine rağmen eserinde onların döneminin karanlık yönlerini de anlatmış, Gazneliler Devleti'nin batı kısımlarındaki olaylarla ilgili daha çok bilgiler verilmiştir.'²⁵⁰ el-Utbî, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin saray tarihçisidir. Bu

²⁴⁸ el-Menînî, *Arfû'n-Nâsim*, 66a.

²⁴⁹ Geniş bilgi için bkz: Merçil, Erdoğan, 'Utbî', DİA, XLII, s. 236.

²⁵⁰ Merçil, Erdoğan, 'Utbî', DİA, XLII, s. 236.

sebeple büyük küçük ne görmüşse yakînî olarak hepsini yazmıştır. Bu yönüyle eşsiz bir tarihtir. Ancak bu kaynak el-Utbî'nin 1018/409 tarihinde başka bir saraya intikal etmiş olması sebebiyle Sultan'ın ömrünün son günlerini bize eksiksiz olarak yansıtmamaktadır.

el-Utbî'nin başka eserlerinin varlığından bahsedilse de günümüze ulaşan tek eseri meşhur *Kitâbü'l-Yemînî*'dir (*Sîretü'l-Yemînî, Târîhu'l-Yemînî, Târîhu'l-Utbî*).²⁵¹ 'Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *Târîhu'l-Yemînî* yayımlanmıştır. (nşr. Aloys Sprenger, Delhi 1847, Kahire 1286 (*el-Fethu'l-Vehbî*'nin hâmişinde) Ayrıca eser üzerine muhtelif şerhler kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurları Ebû Abdillâh Hamîdüddîn Mahmûd b. Ömer en-Necâtî en-Nîsâbü'rî'nin *Besâtînü'l-Fuzalâ ve Reyâhinü'l-Ukalâ* adlı şerhi ve Osmanlı âlimi Ahmed el-Menînî'nin *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî* adlı şerhidir. Son kitap iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1286)'.²⁵² el-Menînî bu eser sebebiyle ilim çevrelerinde ve Osmanlı ulemâsı indinde büyük bir talât görmüştür.²⁵³

el-Menînî'nin *Târîhu'l-Utbî*'ye yapmış olduğu bu şerhi, çeşitli kütüphânelerde taş baskı ve el yazması olarak bulunmaktadır. Taş baskı nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı kütüphanesinde D5288.7M461869, 950.17MEN1869 yer numarasıyla, *Şerhu Târîhi'l-Utbî=el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî* adıyla yer almaktadır. Eserin taş baskı olan nüshasının iki cilt olduğu görülmüştür. Ayrıca söz konusu şerh diğerkütüphanelerde de yer almaktadır.

el-Menînî'nin kendi orijinal isimlendirmesiyle '*el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*'²⁵⁴ adlı eseri, Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi 3894 numarada

²⁵¹ Merçil, Erdoğan, '*Utbî*', DİA, XLII, s. 236.

²⁵² Merçil, Erdoğan, '*Utbî*', DİA, XLII, s. 236. '1286 Yılında Mısır'da el-Menînî'nin bu esere yapmış olduğu şerh *el-Feth el-Vehbî fî Şerhi'l-Yemînî* ismi ile neşredilmiştir.' Bkz: Pırlanta, İsmail, 'Fethinden Samanîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur,' s. 454, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2010.

²⁵³ el-Menînî, *Târîhu Ebî Nasr el-Utbî*, 567a.

²⁵⁴ el-Menînî, *Târîhu Ebî Nasr el-Utbî*, 3a.

kayıtlıdır. Eserin birden fazla nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Beşirağa 488 numarada kayıtlıdır ve 512 varaktır. Bu nüshada Utbî'ye ait metinler kırmızı renkte yazılmış ve yazı açık, okunabilir durumdadır. Söz konusu şerh yazıldığı dönemde çok meşhur olduğu için birden fazla istinsah edilmiştir, yaklaşık kırk fasiküldür. el-Menînî, bu şerhi *'1145 yılında Rûm'a (İstanbul'a) rıhlem sırasında, Osmanlı Devleti'nin o zamanki müftüsünün talebi üzerine telif ettim ve ismini de 'el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî' olarak koydum'* demektedir.²⁵⁵

el-Menînî'ye ait bu şerh, en değerli şerhlerden biri olarak kabul edilmekle beraber metne herhangi bir bilgi ilave etmemiş, el-Utbî'ye ait eserin daha güzel anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu yönüyle söz konusu şerh, lügâvî bir şerh özelliği taşır ve bu özelliği ile mevcut metni ileri derecede belagatlı bir şekilde anlayarak istifade etme imkanı sağlamıştır.²⁵⁶ Adı geçen şerhin bir diğer özelliği de kapsayıcı, basit ve hem avâmın hem de havâssın anlayabileceği nitelikte bir şerh olmasıdır.²⁵⁷

1.3.1.6 . Esmâü'l-Enbiyâ

Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih 689 numarada yer alan bu eser, 124 varaktan oluşmaktadır. Eserde Peygamberlerin isimleri ve sayıları ayet ve hadisler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalarda Peygamberlerin sayılarının bazı rivayetlerde 313 olarak verildiği bazı rivayetlerde ise bu sayının farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Bu konuda ulemânın (Beydâvî, İbn Hacer vb.) enbiyâ ve rasullerin sayıları konusunda ihtilaf ettikleri belirtilmekte ve bazı ayetler²⁵⁸ verildikten sonra harf sırasına göre enbiyânın isimleri sayılmaktadır. Bu eser içerisinde daha önce hakkında

---

²⁵⁵ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd fi't-Tisâli'l-Esânîd*, 12ab.

²⁵⁶ Ali b. Nâyif eş-Şuhûd, *Mevsûatü'r-Red ala'l-Mezâhibi'l-Fikriyye el-Muâsıra*, 25/346.

²⁵⁷ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 2052, byy, ty.

²⁵⁸ el-Menînî, *Esmâü'l-Enbiyâ*, 2a, 3a-b. (Hacc, 22/75; Fâtır, 35/1. el-Menînî, Enbiyâ ve rasuller sayılırken isimlerini nadiren duyduğumuz bazı isimlere de yer vermektedir. Örnek; Enuş, Ernaşed, Esfûn, el-Fûm, Beyûzer, Bervâ.....)

bilgi verdiğimiz Bedir ehlini anlatan risâle de yer almakta ve isimleri tek tek sayılmaktadır.²⁵⁹

1.3.1.7. Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakki'l-Mehdî

Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî (ö. 1031/1622) İranlı bir âlimdir. Ba'lebek'te doğdu (953/1546-47) ve babasıyla birlikte İran'a giderek Kazvin'e yerleştiler. İlimle içiçe olan bir aileye mensup olması onun da küçük yaşlardan itibaren ilme yönelmesine sebep olmuş ve ilk tahsilini babasından almıştır. Daha sonra devrin tanınmış âlimlerinden felsefî ilimler ve tıp tahsili yapmıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Herat'a yerleşen müellif, eserler telif etmeye başlamıştır. Ayrıca Kâzımiyye ve Necef'te talebe okutmuştur. Tasavvufa yönelen el-Âmilî Mısır, Irak, Hicaz, Suriye ve Anadolu'yu gezdi, son olarak da İsfahan'a yerleşti ve orada (1031h-1622'de) vefat etti, cenazesi Tûs'a (Meşhed) götürülerek oraya defnedildi. Pozitif ilimlerdeki çalışmalarıyla tanınan el-Âmilî dini alanda da eserler vermiştir.²⁶⁰ Bu bağlamda eserlerinden biri de '*el-Fevz (Vesîletü'l-Fevz ve'l-Emân fî Medhi Sâhibi'z-Zamân)*'. On ikinci imam Mehdî el-Muntazar'a dair olan bu Arapça kasidesi birkaç defa şerhedilmiş, Ahmed el-Menînî'nin şerhi el-Keşkûl'le birlikte basılmıştır (Bulak 1288).²⁶¹

el-Menînî Mehdî hakkındaki '*el-fevz*' adlı bu eseri şerh etmiş ve adını da *Şerhu Kasîdetü Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakki'l-Mehdî* olarak koymuştur.²⁶² el-Menînî el-Âmilî'nin hadislerde de geleceği va'd olunan ahir zamanda çıkacak ve yeryüzünü

²⁵⁹ el-Menînî, *Esmâü'l-Enbiyâ*, 123a. (Eser içerisinde farklı konularla ilgili risâleler de yer almaktadır.)

²⁶⁰ Doksan kadar eseri olduğu belirtilen El-Âmilî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili olarak bkz: Okumuş, Ömer, 'Bahâüddîn el-Âmilî', DİA, III, s. 60, 61; el-Menînî, *Şerhu Kasîdetü Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakki'l-Mehdî*, 2-6ab. el-Âmilî, Bahâüddîn Muhammed, *el-Keşkûl*, I, s. 5, Müessesetü'l-İlmî, VII. Baskı, Beyrût, 1999; Elmalı, Hüseyin, 'el-Keşkûl', DİA, XXV, s. 324, 325.

²⁶¹ Okumuş, Ömer, 'Bahâüddîn el-Âmilî', DİA, III, s. 60, 61; Elmalı, Hüseyin, 'el-Keşkûl', DİA, XXV, s. 324, 325.

²⁶² Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabîyye ve'l-Muarrebe*, II, 1263, Matbaatü Serkîs, Mısır, 1928.

adaletle dolduracak Mehdîyi medhettiğini ifade etmektedir.²⁶³ Eserde mehdî ile ilgili bilgiler verilmekte ve İsa'nın (as) gelişine kadar hükmünün süreceği konuları işlenmektedir. Mehdî'nin gelişi ve bu arada yaşanacak olaylar kıyametin kopacağı zamana kadar devam edecektir denilmektedir. Şerhte el-Âmilî'ye ait olan kaside metinlerinin nasıl harekelenmesi gerektiği ve Arap grameri açısından değerlendirilmesi ve *el-Fevz*'de yer alan kelimelerin her birinin anlamları geniş bir şekilde açıklanmıştır.²⁶⁴

el-Menînî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nden aldığımız bu şerhi Hacı Mahmud Efendi 3781 numarada kayıtlıdır ve 45 varaktır. El-Âmilî'ye (ö. 1031/1622) ait olan metin kırmızı renkte, şerh kısmı ise normal siyah renkte yazılmıştır. Böylece el-Menînî'ye ait olan şerh kısmı daha belirgin hale getirilmiştir. Bu eserde Mehdî ile ilgili hadislerin mevcudiyetinden bahsedilmekte, bazı ulemânın konuyla ilgili görüşlerine ve özellikle de ehl-i sünnetin bakış açısına yer verilerek Mehdî'nin gelişinin gerçekleşeceği aktarılmaktadır.²⁶⁵

1.3.1.8. Târîhu's-Şâm (el-İ'lâm bi Fedâilî's-Şâm)

Ahmed el-Menînî'nin târih alanındaki meşhur eserlerinden biridir. *Târîhu's-Şâm* adlı bu eserin, el-Menînî'ye aidiyeti müstensih tarafından açıkça belirtilmiştir. Bu eser, Pertevpaşa 472 numarada kayıtlı ve 40 varaktır. Söz konusu eserin birden fazla nüshası bulunmaktadır. Elimizdeki nüsha, güzel bir hat ile yazılmış ve rahat bir şekilde okunabilir durumdadır. Eserin bir diğer nüshası ise Reîsü'l-Küttâb 1124 numarada kayıtlı ve 31 varaktır. Eserin adı el-Menînî tarafından '*el-İ'lâm bi Fedâilî's-Şâm Vemâ Verede Fîhâ mine'l-Ehâdîsi an Hâtemi'r-Rusuli'l-Kirâm*' şeklinde verilmiştir.²⁶⁶ Aynı eserin bir diğer nüshası da Esadefendi, 2857 numarada kayıtlıdır ve 40 varaktır.

²⁶³ Bkz: el-Menînî, *Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakkı'l-Mehdî*, 6a.

²⁶⁴ el-Menînî, *Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakkı'l-Mehdî (as)*, 3-4ab.

²⁶⁵ el-Menînî, *Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakkı'l-Mehdî (as)*, 3a.

²⁶⁶ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 5b.

Görüldüğü gibi aynı eser, hem *'Târîhu's-Şâm'* hem de *'el-Î'lâm bi Fadâili's-Şâm'* adıyla kütüphanelerde yer almaktadır.

el-Menînî'nin bu eserinin tertibiyle ilgili şunlar ifade edilebilir;

Bu kitabın cennet kapılarının adedi sayısınca sekiz bölüm olarak tertip edildiği ve Şâm'ın fazileti sebebiyle de eserin adının *'el-Î'lâm bi-Fedâili's-Şâm'* olduğu el-Menînî tarafından ifade edilmektedir. Eser şu şekilde bölümlere ayrılmıştır;

1. Bölümde Şâm isminin kökünün nereden geldiği ve bu ismin hangi sebeplerle, nasıl verildiği ve de diğer şehirlerden Şâm'ın farklarının neler olduğu konuları anlatılmaktadır.
2. Bölümde Şâm'ın faziletiyle ilişkilendirilen ayetler ve Şâm'a dair hadisler verilerek konu açıklanmaktadır.
3. Bölümde ise yine Şâm ile ilgili olarak sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonraki nesillerden bize intikal eden haberler aktarılmaktadır.
4. Bölümde özellikle Şâm'da yer alan tarihi eserler ve bunların güzellikleri aktarılmaktadır. Örneğin, Dımaşk Câmii çeşitli güzellikleri ve mâneviyatıyla anlatılmaktadır.
5. Bölümde el-Menînî, mânevî bakımdan değinilmeden geçilemeyeceğini düşündüğü Hz. Yahyâ'nın (as) kabri ve bununla ilgili bilgilere yer vermektedir.
6. Bölümde Dımaşk-Şâm'a veya Şâm'ın yakınlarına ve mahallelerine defnedilen Nebî'ler (as) kimlerdir? ve bunlarla ilgili bilgiler nelerdir? Sorularına cevaplar verilmekte ve bu bağlamda târihî bakımdan değerli bilgiler aktarılmaktadır.
7. Bölümde Şâm'da kabri bulunan sahâbe-i kirâm'ın isimleri verilerek bunlarla ilgili bilgiler verilmektedir.
8. Bölümde ise Şâm'a ve çevresine, mahallelerine defnedilen Tabiî'ler ve Etbâuttâbiî'ler, onlardan sonra meşhur velîler ve bilinen âlimlerin isimleri zikredilmektedir. En sonunda da 'Allah (cc) bizi onların içinde

Peygamberimizin (as) sancağı altında haşretsın’ denilenerek eser sonlandırılmaktadır.

el-Menîni, eserin baş kısmında Şâm’ın tarihi ve mehâsini ile ilgili açıklamalarda bulunmakta ve bu bağlamda Şâm’ın faziletiyle ilgili ayetlere²⁶⁷ ve hadislere²⁶⁸ yer verilmektedir. el-Menîni konuyla ilgili Peygamberimizin (as) hadislerini vereceğini belirmetke ama buraya bir kayıt koyarak sadece Şâm ile ilgili hadisleri değil, özellikle bu konudaki Şâm’lılar tarafından rivayet olunan “‘muttasıl-müsel’²⁶⁹ sened’li²⁷⁰ hadisleri vereceğini ifade etmektedir.²⁷¹ Eserin ilerleyen bölümlerinde tarihî bakımdan önem arz edebilecek bilgilere de yer verilmiş ve bu bağlamda eserde Emevî Camii’nin harika yapısından, Peygamberlerin (as) defnedildiği yerlerden, Dımaşk’da medfûn peygamberlerden ve sahâbîlerden, bunların isimleri ve kabirlerinin nerede olduğundan bahsedilmiş, bunlarla ilgili târihî bilgiler verilmiştir.²⁷² Bu bağlamda ashâbdan Dımaşk’da medfûn olanlarla ilgili hadis varsa bunlara kaynaklarıyla birlikte yer verilmekte ve bazen hadisin sıhhati konusundaki farklı kanaatlar tartışılmakta, hadisin sıhhat derecesine de işaret edilmektedir. Meselâ; Ca’fer b. Ebî Tâlib’den bahsedilirken Peygamberimizin (as) O’nu cennette uçarken gördüğünü ifade ettiği belirtilmekte, bu hadisin, Taberânî tarafından ‘hasen’ bir sened ile tahrîc edildiği açıklanmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili bir başka hadisin varlığından bahsedilmekte ve bunun da et-Tirmizî ve et-

²⁶⁷ el-Menîni, *Târîhu’s-Şâm*, 6-9ab. Şâm ile irtibatlandırılan ayetler: Mâide, 5/21; İsrâ, 17/1 (Ayetteki ‘حوله’ kelimesinden kastın Şâm ve Filistin olduğunun müfessirler tarafından ifade edildiği belirtilmektedir.) Ayrıca Lût (as) ile ilgili bazı ayetler ve onların tefsirlerinden hareketle bu ayetler konunun açıklanması bağlamında aktarılmıştır. Enbiyâ, 21/71.

²⁶⁸ Et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 19/420, hadis no: 1015. Bazı farklılıklarla aynı hadisin bulunduğu hadis numaraları; 22/55, (130); 22/58, (137-138); 3/262, (2217); 4/307, (3387). Tahk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Se(i)lefî, Mektebetü İbn Teymiyye, 3. Baskı, Kâhire 1994.

²⁶⁹ Bu tarif için bkz: Bkz: ez-Zehebî, Muhammed Ahmed, *el-Mûkızatü fî İlmi Mustalahi’l-Hadis*, s. 43, Matbûatü’l-İslâmiyye, Halep, ty.

²⁷⁰ el-Menîni, Şâm ile ilgili sıhhat bakımından yeterli olmayan bazı hadislerin var olduğunu düşünmesi sebebiyle ‘senedli’ kaydını koyarak verilecek hadislerin sıhhatine dikkat çekmiştir.

²⁷¹ el-Menîni, *Târîhu’s-Şâm*, 5a.

²⁷² el-Menîni, *Târîhu’s-Şâm*, 29b.

Taberânî tarafından İbn Abbas'tan merfû olarak tahrîc edildiği, hadis in isnâdının da 'ceyyid' olduğu belirtilmektedir.²⁷³

el-Menînî, söz konusu eserinde sadece Şâm'ın faziletini konu almamış bunun yanı sıra tarihî bakımdan önem arz eden başka bilgilere de yer vermiştir. Örneğin, Dımaşk'da vefât eden sahabîler sayılırken Vâsile b. el-Eskâ' b. Ka'b b. Âmir'in -Tebûk seferinden önce Müslüman olmuş biridir- burada 'makberetü's-sağîr'de medfûn olduğu belirtilmektedir. Yine aynı şekilde tâbiînin büyüklerinden olan ve sahâbilerden rivayette bulunan Ka'bu'l-Ahbâr'ın -Hz. Ebû Bekir zamanında müslüman olmuştur- Dımaşk'da vefât ettiği ve 'Bâbu's-Sağîr' kabristanında medfun olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda eserde Muhyiddîn el-Arabî'nin de Şâm'da vefât ettiği ve Kasyûn dağının eteğine, büyük hadis âlimi Et-Takî b. Amr Osmân İbn Salâh eş-Şehrezûrî'nin Dımaşk-Şâm'da vefat ettiği ve Dımaşk'ın batısındaki Sûfiyye kabristanına (Mekâbiru's-Sûfiyye) defnedildiği aktarılmıştır.²⁷⁴

Eserde Şâm'ın faziletiyle ilgili hadislere yer verilmesi ve bu hadislerin sıhhatleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunulması sebebiyle el-Menînî'nin hadis ilmindeki yeri konusu işlenirken söz konusu eserde yer alan Şam ile ilgili hadislere geniş bir şekilde yer verilecektir. Dolayısıyla el-Menînî'nin bu eseri, hem tarih ilmi hem de Şâm'ın faziletiyle ilgili hadisleri sıhhat bakımından değerlendirmeye tabi tutması yönüyle büyük bir önemi hâizdir.

1.3.1.9. el-Kavlü's-Sedîd fî İttisali'l-Esânîd,

(İcâzetü'l-Esânîd el- Müveşşah bi Hattî's-Şeyh el-Müşâru İleyh) (el-Kavlü's-Sedîd fî Usûli'l-Esânîd)²⁷⁵

²⁷³ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 30a.

²⁷⁴ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 36b.

²⁷⁵ Eserin adının '*el-Kavlü's-Sedîd fî Muttasili'l- Esânîd*' şeklinde verildiği de olmuştur. Bkz: Kehhâle, a.g.e. 1, s. 207. el-Menînî'nin diğer eserleri ve özellikle de Türkiye'deki kütüphânelerde bulunmayan *İdâetü'd-Derârî* adlı Buhârî şerhinin 'Kitâbu's-Salât' bölümüne kadar geldiği ve tamamlanamadığı ile ilgili bilgiler ve de el-Menînî'nin kimlerden rivayette bulunduğu konusunda geniş bilgi için bkz: el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, s. 976, Tahk:

el-Menînî'nin hadis ilmiyle ilgili görüşlerini geniş bir şekilde açıkladığı, özellikle de hadis usulü ile ilgili tafsilatlı bilgiler verdiği en önemli eseri '*el-Kavlü's-Sedîd fî't-tisâli'l-Esânîd*' adlı eseridir. Eser, Süleymâniye Kütüphânesi Nuru Osmâniye 625 numarada kayıtlı olup üzerinde numaralandırılmış haliyle 110 varak, eserin ismi ve ilaveleriyle elektronik ortamda ise 115 varaktır. Eser, Arapça el yazması ve okunabilir durumdadır. Girişinde Osmanlıca olarak eseri tanıtıcı bazı bilgilere yer verilmiştir. Eserin tamamında hadis konuları işlenmekte, 98-110. varakları arasında şiirlerle hadisin önemi anlatılmakta, dua ve niyazda bulunmaktadır. Yine eserin 110-115. varakları arasında Bedir şehitlerinin isimlerini ihtiva eden nazım şeklindeki 'esmâ-i şühedâ-i bedr' bölümü yer almaktadır.

Eserin girişinde önsöz mahiyetinde yazılan bölümde Allah'a (cc) hamd, Rasûlüne salâtü selam getirildikten sonra her hadîse değil, özellikle Hz. Peygamber'den (as) isnadla rivayet olunan hadislerle önem verilmesine özel dikkat çekilmekte ve bir âlimin şerefi ve yüceliğinin de O'nun Sünneti şerîfesine hizmeti ile doğru orantılı olduğuna işaret edilmektedir.²⁷⁶ İlerleyen kısımlarda ise hadis ilminin, kadri yüce bir ilim olduğuna, bu ilme sahip olanların mertebelerinin yüksekseleceğine yer verilerek hadis ilmine ancak dini ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olan büyük âlimlerin önem verdiklerine ve ilim sahibi olmayan tecrübesiz kimselerin de bundan mahrum kaldıklarına dikkat çekilmektedir.²⁷⁷ el-Menînî, hadisin daha önceki dönemlerde de günümüzde de aynı önemi hâiz olduğunu ve zamanın geçmesiyle bir müracaat kaynağı olarak hadisin değerinin eksilmediğini; bilakis hadise olan ihtiyacın daha fazla arttığını ifade etmekte ve bu bağlamda Hz. Peygamber'in (as) sünneti ile Allah'ın kelâmından (Kur'an'dan) murâdın ne olduğunun daha iyi anlaşılacağına özel vurgu yapmaktadır.

İhsan Abbâs, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1982; Kehhâle, a.g.e. s. 50; el-Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emîn, b. Mir Selîm el-Bâbânî, (1399h) *İdâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zünûn*, III, s. 94, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübnân, ty; el- Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176, İstanbul, 1951.

²⁷⁶ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2a.

²⁷⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b.

Yine eserin mukaddimesinde cerh ve ta'dil ilmine işaret edilmekte ve bu sebeple güvenilir râvilerin diğerlerinden ayrılarak gerçekten ilmî kişilik sahibi kimselerin vasıflarının ortaya konulmasının önemine yer verilmektedir.

Eserde yer verilen önemli noktalardan biri de, selef-i sâlihînin bir hadisi bizzat hadis ehlinden, ilk râvisinden 'müşafehe' yoluyla almak, yazılı metinlerden nakille yetinmemek için ne kadar uzak beldelere, ne çetin yolculuklar yapıp meşakkatlara katlandıklarına geniş bir şekilde yer verilmesidir. Bu yolculuklardan maksat elbette hadisi ilk râvisinden almaktır, ancak bunun yanısıra nihâi hedef, söz konusu hadisin sıhhat derecesinin, mevzu' olup olmadığının ortaya konulmasıdır.²⁷⁸

el-Menîni, bu esrini hazırlamasının sebebini şöyle açıklamaktadır; *'Hadis ilmiyle ilgilenen bazı önde gelen şahsiyetler ve hadislerin senetleri konusunda tereddüde düşenler, benden hadislerin senedlerini, hadis şeyhlerimin rivayet zincirlerini bir araya toplamamı istediler. Ben de bu rivayet zincirleri arasında bir halka oluşturmak düşüncesiyle 'el-Kavlü's-Sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd' adlı bu eseri kaleme aldım.*²⁷⁹ el-Menîni devamla bazı hadis kavramlarını tarif etmekte, hocalarını teker teker saymakta, bu hocalardan aldığı icazetleri zikretmekte ve son zamanda ilmin azalacağı, cehaletin çoğalacağı ile ilgili hadisi²⁸⁰ de zikrederek açıklamalarını genişletmektedir.²⁸¹ Eserin ilerleyen bölümlerinde ise ilim ile ilgili hadislere ve hocalarından öğrendiği zikirleere yer vermektedir.²⁸²

el-Menîni'nin bu eserinde yer verdiği hadislerle ilgili değerlendirmelerine Onun 'hadis ilmindeki yeri' başlığı altında teferruatlı bir şekilde değinilecektir.

Eserin hadis konusuyla ilgili açıklamaların yapıldığı kısmın sonunda bazı hocalarından öğrendiği duaları ve Hz. Peygamber'in (as); *'Allah, benden bir hadisi*

²⁷⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b,3a.

²⁷⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

²⁸⁰ Buhârî, İlim, 35/41, Müslim, İlim: 5; İbn Mâce, Mukaddime: 1, Tirmizî, İlim, 5/2652. Ayrıca ilimle ilgili başka hadisler için bkz: Buhârî, İlim, 2/22-23.

²⁸¹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 32b.

²⁸² el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 98b.

*işitip de onu ezberleyip başkasına aktaran kimsenin yüzünü ak eylesin. Fıkıh ilmine dair hadisleri taşıyan (hamil) nice kimseler vardır ki onlar, onu kendisinden daha anlayışlı kimselere aktarır. Ve nice kimseler vardır ki, onlar hadisi aktardığı kimselerden daha fakih (derinlemesine bilgiye sahip) değildir.*²⁸³ Hadisini aktaran el-Menîni'nin, eserin devamında Bedir şehitlerinin isimlerinin zikredildiği bölümle devam etmektedir.²⁸⁴

1.3.1.10. İdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî

el-Menîni'nin hadis ilmi açısından en önemli eserlerinden biri de '*İdâetü'd-Derârî*' adlı Buhârî şerhidir. Bu şerhle ilgili bilgilere kaynaklarda yer verilmekte ve şerhin 'kitâbü's-salât'a kadar olduğu, dolayısıyla yarım kalmış bir şerh olduğu belirtilmektedir.²⁸⁵ Buhârî'nin sahihi üzerine yapılmış olan şerhlerden bazıları gün yüzüne çıkartılmış bazıları ise henüz el yazması şeklinde kütüphanelerde yer almaktadır. el-Menîni'nin '*İdâetü'd-Derârî*' adlı şerhi de el yazması olarak yurtdışındaki kütüphanelerde ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Söz konusu şerh, Arapça el yazmasıdır ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (Süleymaniye Kütüphanesi) vb. kütüphanelerde tüm araştırmalarımıza rağmen bulunamamıştır. Araştırmalarımız sonucu eserin üç adet nüshasının kaydına ulaşılmış ve bunlardan Suûdî Arabistanda, Mekke'de bulunan Mektebetü'l-Harem kütüphanesinde c, 1, rakam, 864, 126 varak ve ikinci cild, (c, II) rakam, 865 de 241 varak olarak (c, 1+c, 2=126+241 varak) yer alan nüshası temin edilmiştir.

1.3.1.11. Şerhu Kasîde-i (Kara) Mustafa Paşa

Osmanlı sadrazamı Kara Mustafa Paşa (ö. 1095/1683) sadrazamlığı döneminde iç ve dışta cereyan eden kalkışma ve savaşlarla baş etmeye çalışmış, bu arada başta

²⁸³ Ebû Dâvûd, İlim, 10/3660.

²⁸⁴ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 104 a-b.

²⁸⁵ Bkz; el-Bağdâdî, İsmâîl Paşa b. Muhammed b. Mir Selîm el-Bâbânî, *İdahu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Kesfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, I, s. 94, byy, 1945; Sezgin, Fuâd, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, 1, s. 425, Suudî Arabistan, 1991. (Burada eserin ismi '*ed-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*' şeklinde verilmektedir.) Kehhâle, a.g.e. II, 15.

İstanbul olmak üzere Çorum, Tokat, İzmir ve Halep'te vakıflar, medreseler kurmuştur.

'Kara Mustafa Paşa hakkında himayesinde bulunan Abdülbâki Ârif Efendi tarafından yazılmış kasideler vardır.'²⁸⁶

Katalog taramalarımız esnasında *Şerhi Kasîde-i (Kara) Mustafa Paşa* adlı şerhin de el-Menîni'ye ait olduğunun belirtildiğini gördük. Adı geçen eserin üzerinde (*Şerhu Kasîdeti's-Sadri's-Şehid*) ifadesi yer almakta ve eserin el-Menîni tarafından hazırlandığı notu bulunmaktadır. Eserde Kara Mustafa Paşa hakkında yazılan şiirler şerh edilmektedir. Arap edebiyatıyla ilgili olan eser, Nuru Osmâniye 892.7 sınıflama, 4040 demirbaş numarasıyla yer almaktadır.

Süleymâniye kütüphânesinde yaptığımız araştırmada yukarıda zikrettiğimiz eserlerinin dışında el-Menîni'ye ait olan başka eserlerinin varlığı da zikredilmekte ama belirtilen isimle eserin içeriği bazen birbirini tutmamaktadır. Bu sebeple esere ulaşım kesin olarak el-Menîni'ye ait olduğu ortaya çıkmadan Ona ait olarak eser ismi zikretmemeye özen gösterdiğimizi ifade etmek isterim. Şayet daha sonra söz konusu esere/eserlere ulaşılacak olursa ulaştığımız sonuçları ayrıca açıklamamızın daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Mesela; el-Menîni'ye ait olarak '*Şerhu Kaside-i Bürde*' isimli eser verilmekte ama esere gidildiğinde isminin *Şerhu Ashâbı Bedr* veya *Şerhu's Sadr* adlı eser içinde bir bölüm olduğu görülmektedir. Söz konusu eser Hidiv İsmâil Paşa 54 numarada kayıtlı olarak yer almaktadır. Ancak katalogda belirtilen eserle gerçek eserin birbiriyle örtüşmediği görülmektedir. Netice itibariyle kataloglarda el-Menîni'ye ait olarak *Şerh-i Kaside-i Bürde* adlı bir şerhin varlığı belirtilmiş ama araştırmalarımıza rağmen verilen isimle içeriğin örtüştüğü bir kayda ulaşamamıştır.

Süleymâniye kütüphânesi'nden aldığımız Esat Efendi 3758 numarada kayıtlı nüshada *Kasidetü'l-Menini (16-17. Vr)* adlı eserin el-Menîni'ye ait olduğu belirtilmektedir. Lakin eserin hem çok yıpranmış olması hem de özellikle 119 varak

---

²⁸⁶ Özcan, Abdulkadir, 'Kara Mustafa Paşa', DİA, XXIX 246-249.

olan eserde hemen her konuyla ilgili nesir ve nazım türü çeşitli alimlere ait şiir ve gizemli işaretlerle yapılan şekillerin bulunması, yazının da okumaya müsait olmaması sebebiyle adı geçen kasideye ulaşılammıştır.

el-Menîni'ye ait olarak kataloglarda zikri geçen eserlerinden biri de 'İcâzetnâme' adlı Nuruosmâniye 625-002 numarada kayıtlı eseridir. Ancak biz bu eserin bir bölüm halinde 99-104. sayfalar arasında el-Kavlü's-Sedîd adlı eserin içinde yer aldığını ifade ettiğimiz için müstakil bir eser olarak zikretmedik.

1.3.2. Kaynaklarda Adı Geçen Ama Kütüphanelerde Tespit

Edemediğimiz Eserleri

Bundan önceki kısımda el-Menîni'nin eserleri zikredilmiş, içerikleriyle ilgili özet bilgiler verilmiştir. Ancak eserlerinden bazılarının ismine kaynaklarda rastlanmakla beraber söz konusu eserlere araştırmalarımıza rağmen ulaşılammıştır. Bu eserlerle ilgili açıklamalarda bulunma ve içeriklerini zikretme imkanı olmadığı için sadece eser isimleri verilecek ve zikri geçen kaynaklara atıfta bulunulmakla yetinilecektir.

1.3.2.1. el-Kavlü'l-Merğûb fî Kavlihî Teâlâ Hikâyeten an Zekeriyyâ (as)

el-Menîni, *el-Kavlü'l-Merğûb* isimli bir eserin olduğunu kendisi zikretmekte²⁸⁷ ama hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu kaydın zikrinin geçtiği yerde sadece 'Bana kendi tarafından; bana ve Ya'kûb hânedânına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaştırmış bir kimse kıl.' (Meryem, 19/5-6) ayetini zikretmektedir. Başka kaynaklarda el-Menîni'nin tefsirle alakalı eserleri sayılırken bu eserine de yer verilmekte ve eserin sonundaki ayet kitabın orijinal isminin bir devamı olarak aktarılmaktadır.²⁸⁸ el-Menîni'nin verdiği bu bilgiden ve kaynaklardaki kayıtlardan hareketle başta Süleymâniye Kütüphanesi olmak üzere erişebildiğimiz diğer kütüphanelerde yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu adı geçen esere ulaşılammıştır.

²⁸⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b. Ayrıca bkz: el-Murâdî, a.g.e. I, s. 135; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn*, IV, 253.

²⁸⁸ Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, 51, Takdim; Hasan Hâlid, Müessesetü Nüveyhid es Sekâfiyye, Beyrut, Lübnân, 1988. (القول المرغوب في قوله تعالى: فهب لي من لدنك وليا يرثني ويرث من آل يعقوب)

1.3.2.2. el-Akdü'l-Muntaza(ı)m fî Kavlihî Teâlâ 'Ve'zkur fî'l-Kitâbi Meryem'

el-Menînî, adı geçen eserini zikretmekte ve ismini *el-Akdü'l-Muntaza(ı)m* şeklinde vermektedir.²⁸⁹ Ancak bu eser kaynaklarda *el-Akdü'l-Munzam/munazzam* şeklinde de yer almaktadır.²⁹⁰ Söz konusu eserin varlığına dair bilgilere diğer bazı kaynaklarda da rastlanmaktadır.²⁹¹ el-Menînî'nin bu eserine de bütün araştırmalarımıza rağmen ulaşılammıştır.

1.3.2.3. Fethu'l-Mennân fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mevsûmeti bi Vesîleti'l-Fevzi ve'l-Emân fî Medhi Sâhibi'z-Zamân

el-Menînî, kendisi böyle bir eserin varlığından bahsetmektedir.²⁹² Ancak eser çokça istinsah edildiğinden müstensihler eserin ismini bazen aslına uygun olarak uzun şekilde vermekte bazen de '*şerhu'l-fevz ve'l-emân* veya *Şerhu Bahâuddîn el-âmilî fî hakkı'l-Mehdî*' vb. şekillerde vermektedirler. Bu sebeple her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz isimle kütüphanelerde bir kayda ulaşamadıysak da adı geçen eserin '*Şerhu Kasîdetü Bahâuddîn el-Âmilî fî Hakkı'l-Mehdî*' adlı eser olduğunu düşünmekteyiz. Yine aynı eserin kastedildiğini düşündüğümüz '*Fethu'l-Mennân Şerhu'l-Fevz ve'l-Emân fî Medhi Sâhibi'z-Zamân*' adlı esere de kaynaklarda rastlanmaktadır.²⁹³

1.3.2.4. el-Kavlü'l-Mûciz fî Halli'l-Luğz

el-Menînî bu eserin adını yukarıda verdiğimiz şekilde zikretmektedir.²⁹⁴ Ancak başka kaynaklarda eserin adı son kelimesi farklı olarak '*el-Kavlü'l-Mûciz fî Halli'l-*

²⁸⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b.

²⁹⁰ Bkz: Âdil Nüveyhid, a.g.e. I, s. 51. (العقد المنظم في قوله تعالى: واذكر في الكتاب مريم)

²⁹¹ el-Murâdî, a.g.e. I, s. 135. Âdil Nüveyhid, a.g.e. I, s. 52; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176.

²⁹² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b.

²⁹³ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176.

²⁹⁴ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b.

Mülğiz’ şeklinde de verilmektedir.²⁹⁵ Bu esere de muhtelif taramalarımıza rağmen ulaşamamıştır.

1.3.2.5. Bülğatü’l-Muhtâc li-Ma‘rifeti Menâsiki’l-Hâc

el-Menînî, bu eserini merhum Abdurrahman Efendi el-İ‘mâdî’nin (ö.1171/1758) *Menâsik*’inken özetlediğini ve muteber kitaplardan da ilaveler yaparak hazırladığını ifade etmektedir.²⁹⁶ Bu eserine de araştırmalarımıza rağmen ulaşamamıştır. Ancak adı geçen eserinde yer alan el-Menînî’nin görüşlerine kendi dönemindeki ve daha sonraki zamanlarda yaşamış ulemâ tarafından atıflarda bulunulduğu görülmektedir.²⁹⁷

1.3.2.6. el-Ferâidü’s-Seniyye fi’l-Fevâidi’n-Nahviyye

el-Menînî bu eserini yine kendisi zikretmekte²⁹⁸ ama içeriğiyle ilgili her hangi bir bilgi vermemektedir. Söz konusu eser, matbu‘ veya elyazması olarak kütüphânelerde bulunamamıştır. Ancak bu eserle ilgili bazı atıflarda bulunulduğu ve bu bağlamda bilinen bir eser olduğu ifade edilebilir.²⁹⁹ Söz konusu esere ve atıfta bulunan görüşlerinin detayına, ilerleyen sayfalarda ‘Alimlerin Ahmed el-Menînî Hakkındaki Görüşleri’ konusu işlenirken tekrar değinilecektir.

1.3.2.7. Şerhu Sadri’l-Abdi’l-Fakîr bi-İcâzeti Sadri’l-Aliyyi’l-Vezîr

Bazı kaynaklarda el-Menînî’nin bu isimli bir eserinin var olduğu zikredilmekte ama içeriğiyle ilgili bilgi verilmemektedir.³⁰⁰ Bu isimli bir eser, el-Bağdâdî’nin *Hediyyetü’l-Ârifîn* adlı eserinden başka herhangi bir kaynakta yer almamaktadır.

²⁹⁵ el-Bağdâdî, *İdâhu’l-Meknûn*, IV, s. 256.

²⁹⁶ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12b.

²⁹⁷ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Abidîn*, II, s. 529, Dâru’l-Fikr, Beyrut. 2000; İbn Nüceym, Zeyneddîn b. İbrahim, *Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, VII, s. 63, byy, ty; el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I, s. 176.

²⁹⁸ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 12b.

²⁹⁹ Muhammed Bedrân, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahim, Tahk; Muhammed Emîn Dınâvî, *el-Medhal ilâ Mezhebi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 266, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, byy. 1996.

³⁰⁰ el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I, s. 176.

Katalog taramalarımız ve konuyla ilgili eserlerde araştırmamıza rağmen adı geçen esere ulaşamamıştır.

1.3.2.8. Matlau'n-Neyyireyn fî-İsbâti'n-Necâti ve'l-Vâlidî Seyyidi'l-Kevneyn

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi kaynaklarda³⁰¹ el-Menînî'ye ait olduğu belirtilen bazı eserler yer almaktadır. Bunlardan biri de *Matlau'n-Neyyireyn* adlı eserdir. Bu esere de araştırmalarımıza rağmen ulaşamamıştır.

1.3.2.9. en-Nesemât es-Seheriyye fî Medhî Hayri'l-Beriyye

Bu eser, alfâbe harfleri sayısınca olmak üzere ve yirmi dokuz kasidedir. Bunlardan her bir kaside on beyitten aşağı olmayıp bazıları daha fazladır. Sonuncu kaside ise 29 beyittir.³⁰²

1.3.3. Âlimlerin Ahmed el-Menînî Hakkındaki Görüşleri

Ahmed el-Menînî'nin, dönemin önde gelen hocalarından dersler aldığı ve yaşadığı dönemin şartları içerisinde ilim bakımından yüksek bir seviyeye ulaştığı söylenebilir. Çünkü el-Menînî, 'kubbetü'n-nesr'de ders vermiş, ders verdiği medreseyi yeniden ilmî ve fizikî bakımdan ihyâ etmiş ve de hemen hemen her konuda te'lifatı olan dönemin meşhur âlimlerinden biridir. Bu sebeple el-Menînî hakkında çağdaşları ve daha sonraki dönemlerde yaşayan bazı âlimler, ilmî bakımdan değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

el-Menînî hakkındaki değerlendirmeler genel olarak müsbet yöndedir. Bu değerlendirmelerden bazıları, Onun ilmî yönünü özellikle de târih, şiir ve hadis alanındaki (muhaddis) mümtaz tarafını ön plana çıkartmaktadır. Bilhassa hadisçiliği Onun hakkında değerlendirme yapan hemen bütün ulemâ tarafından takdir edilmiş ve yetkin bir muhaddis olduğundan övgü ile bahsedilmiştir.

el-Menînî hakkında değerlendirmelerde bulunan âlimlerin ön plana çıkarttıkları bir özellik de Onun ahlakî yönü ve takva ehli olmasıdır. Araştırmalarımız esnasında

---

³⁰¹ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176.

³⁰² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 12b; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176.

Onun ahlâkî yönü ve takvâ ehli olmasına dair çok sayıda övgü dolu ifadeler ve değerlendirmelere şahit olduk. Bu konuda genel bir değerlendirme yapacak olursak özetle şunlar ifade edilebilir; muâsırları ve daha sonraki dönemde yaşamış ulemâ el-Menîni'yi, fazilet ve takvâ ehli olması yönüyle o kadar ileri derecede övgü dolu sözlerle yad etmişlerdir ki, bazen bu övgüler normal sınırları zorlayarak mübâlağalı bir hal almıştır.

Kaynaklarda el-Menîni'yi ilim ve fazilet bakımından yücelten, müsbet yönde değerlendirmeler içeren onca ifadelerle rağmen menfi yönde yapılmış olan bir değerlendirmeye de rastlanmaktadır. Bu değerlendirme, ilk etapta ilmî bir değerlendirme gibi gözükse de daha çok sathî, toptancı ve ilmî alt yapısı sağlam temellere dayanmayan bir değerlendirme olarak gözükmektedir. Çünkü menfi değerlendirmede bulunan es-Süveydî, hem genel olarak o günkü halkı, halkın ileri gelenlerini hem de ulemâ sınıfını eleştiri sınırlarını zorlayan hatta itham eden eleştirilere/hakaretlere yer vermiştir. Bu konudaki değerlendirmeleri üç grupta toplamak ve bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bunlardan **birincisi**, el-Menîni'nin ilmî ve ahlâkî bakımdan yüceliğini ifade eden görüşler, **ikincisi** ilmî bakımdan bilim çevrelerinde görüşlerine yapılan atıflar ve eserleriyle ilgili müsbet yaklaşımlar **üçüncüsü** ise menfi, olumsuz değerlendirmelerdir.

1. el-Menîni'nin ilmî ve ahlâkî bakımdan yüceliğini ortaya koyan görüşler arasında Onun fıkıh, tefsir, şiir ve hadis alanındaki ilmî yetkinliğine işaret edenler ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda O, âlimler tarafından '*büyük allâme, derinlemesine ilim sâhibi, 'el-muhaddisü'l-Îmâm', mustakil eser te'lif eden 'mutkin' bir âlim*' olarak övgü ile yâdedilmiştir.³⁰³

el-Menîni'nin ilim ve ahlakı, fazileti ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda şu tür övgü dolu bilgiler yer almaktadır; '*Şâm'da Hanefilerin önde gelen Müftüsü, bu asrın*

---

³⁰³ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 133-134; el-Baytâr, a.g.e, I, s. 238.

ufkunu aydınlatan ışık, Allah'ın kendisine hadiste sened ve rivayet yüceliği konusunda ikramda bulunduğu kimse, Şam semâsına doğan hidayet kameri, geniş deniz dalgalarının içine dalan ve eşsiz inciler çıkaran, kadri yıldızlardan daha yüce bir âlimdir.³⁰⁴ Özellikle hayatı hakkında geniş bilgi veren kaynaklarda hem ahlâkı hem de ilmi konusunda âlimler, 'Onun âlim, zâhid, yumuşak tabiatlı, dost canlısı, ahlâkî bakımdan eşsiz fazilet sahibi, ilim ve faziletleri herkes tarafından bilinen Sûriye şeyhlerinden biri' olduğunu ifade etmektedirler.³⁰⁵ Bu ifadeler içinde özellikle dil, nahiv ve edebiyat alanında derin bilgiye sahip olması ve ilim bakımından nesir ve nazım şeklinde güzel eserler vücuda getirmiş olması ön plana çıkmaktadır.³⁰⁶

2. el-Menînî, bilim çevrelerinde görüşlerine atıf yapılan ve eserleriyle ilgili müsbet değerlendirmeler bulunan bir âlimdir. Bu yönüyle el-Menînî, görüşlerine itibar edilen ve diğer alimler tarafından hemen her konuda referans verilerek eserlerinden alıntılar yapılan bilim çevrelerinde ma'rûf bir şahsiyettir.³⁰⁷ Bu bağlamda 'el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel' adlı eserde dil öğretimi ve bunun zorluğundan bahsedildikten sonra Ebû Nasr el-Fârâbî'nin (ö.339/950), Aristoteles'in felsefe ile ilgili kitaplarına giriş yapmanın keyfiyeti konusunda telif ettiği bir risâle zikredildikten sonra el-Menînî'den de bahisle şöyle denilmektedir: 'Hicrî bin yılından sonra Muhaddis Ahmed el-Menînî, 'el-Ferâidü's-Seniyye fi'l-Fevâidi'n-Nahviyye' adında güzel bir kitap telif etmiş³⁰⁸ ve bu eserde âdâb-ı mütâleaya işaret etmiş, ben de bunu özetleyerek ve tecrübelerimle genişleterek 'آداب المطالعة' adında yeni bir risâle hazırladım.³⁰⁹

³⁰⁴ el- Baytâr, a.g.e, I, s. 1184.

³⁰⁵ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 133-134.

³⁰⁶ el-Murâdî, a.g.e, I, s. 133-134.

³⁰⁷ el-Kâsimî, Cemâlüddîn ed-Dımaşkî, *Kavâidü't-Tahdîs Min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, I, s. 8. byy, ty; ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Gaymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 484, Müessesetü'r-Risâle, III. Baskı, byy, 1985.

³⁰⁸ Abdulkâdir Bedrân, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Abdirrahîm, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 266, Tahk; Muhammed Emin Dınâvî, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. Baskı, byy, 1996.

³⁰⁹ Abdulkâdir b. Bedrân, *Medhal*, I, s. 54, byy, ty.

Yine *'Hâşiyetü İbn Âbidîn'* de haccın çeşitleri (kırân, ifrâd, temettü') anlatılırken el-Menînî'nin konuyla ilgili *'kırân haccı' faziletlidir diye bu hac türünü yapıp hataya düşmekten ise temettü' haccı yapıp hatalardan uzak kalarak hac yapmanın daha makbul olduğu'* yönündeki değerlendirmeleri nakledilmiştir.³¹⁰

el-Menînî'nin ilmî görüşlerine başvurulması bağlamında hadis ile ilgili görüşlerine de muhtelif atıflar yapılmıştır. Örneğin, el-Menînî, *'el-Kavlü's-Sedîd'* adlı eserinde şöyle dedi denilerek; *'Bize Medine-i Münevvere sâkini olan Şeyh Muhammed b. Tayyib el-Mağribî, söz konusu râvî hakkında O'nun sika olduğunu haber verdi'*³¹¹ şeklindeki değerlendirmesine atıfta bulunulmuştur. Yine Bahâuddîn el-Âmilî ve *el-Keşkül* adlı eserinden bahsedilirken el-Menînî'den özet olarak bazı alıntılarının yapıldığına işaret edilmiştir.³¹²

3. el-Menînî'nin ilmi ve ahlâkı konusunda âlimlerin övgü dolu değerlendirmeleri yanında Ebü'l-Berekât es-Süveydî'nin (ö.1174 h) menfi yöndeki değerlendirmelerinin varlığına da işaret etmiştik. Bu menfi değerlendirmeler/ithamlar ele alınıp incelenecektir. Es-Süveydî *'en-Nefhatü'l-Miskiyye ve'r-Rihleti'l-Mekkiyye'* adlı eserinde *'Tabakâtü Ehli's-Şâm'* başlığı altında önce Şâm halkının tamamıyla ilgili sonra da halkın önde gelenleri ve ulemânın ilmî seviyeleri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Bunlardan **birincisi** *'bu tabakanın en aşağı (süflâ) seviyesinde bulunanlarıdır ki, bunlar içi boş kupkuru küp misalidir, bunların dini ve mürûeti yoktur. Bu kısmı*

³¹⁰ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Abidin (Reddül-Muhtâr Ala'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Envâr)*, II, s. 529, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000; İbn Nuceym, *Zeynüddîn b. İbrâhîm, Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VII, s. 63, byy, ty.

³¹¹ el-Kettânî, Abdülhayy b. Abdilkebir, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselâât*, Tahk: İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, II. Baskı, 1982.

³¹² Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, II, 1262, Matbaatü Serkîs, Mısır, 1928.

*oluşturanlar yağmacı/çapulculardır. Bunlar ve bunların yolunda olanlar aşağıların aşağısıdır.*³¹³

İkinci tabaka ise, ekâbir, ulemâ (çok bilmiş) ve meşâyih grubudur ki, bunlar da firavunlar, yalancılar ve mürâîler grubudur, bunların ilmi ve ameli yoktur.

Üçüncü tabakadakilerin yolu ve yaşayış tarzı, sadece dünyayı elde etmeye yöneliktir. Bu grup kimseler, isterler ki herkes onların ellerini öpsün, kendilerine tazimde bulunsun.³¹⁴ Bunlar, Allah'ın (cc) emrini terk eden insanlardır ve mescidde herkesle beraber hasır üzerinde namaz kılmazlar, diğer insanlardan farklı olarak özel sergi isterler. Kısaca bunlar kendilerini toplumdan soyutlamış ayrıcalıklı insanlardır.

Görüldüğü gibi es-Süveydî, o dönemdeki Şâm halkını belli kategorilere ayırarak neredeyse herhangi bir ayırıma tâbi tutmaksızın toptan eleştirmekte, hatta kullandığı ifadelerle bakılırsa hakaret etmektedir. Çünkü *'onlar boş, kupkuru küp gibidir, onların dini ve mürûeti yoktur, onlar firavun ve mürâîlerdir, ilim ve amelleri yoktur'* ifadeleri eleştiri sınırları içinde değerlendirilmesi mümkün olmayan, hatta hakaret içeren ifadelerdir. Bu bölümde doğrudan el-Menîni'yi hedef alan herhangi bir eleştiri söz konusu değildir. Ancak ikinci tabakada eleştiri konusu yaptığı ulemâ, ekâbir ve meşâyih grubu içinde atıfta bulunduğu kimseler arasında el-Menîni de yer almaktadır. Bunu ilerleyen satırlardaki açıklamalarından anlıyoruz. es-Süveydî, burada başta İsmâîl el-Aclûni'yi (ö.1162/1749) ve o dönem âlimlerinden olan el-Menîni'yi de eleştirmektedir. Bu bağlamda es-Süveydî İsmâîl el-Aclûni'nin (ö.1162/1749) derslerinde bulunduğunu *'Onun, muhâkemededen yoksun, sadece bazı şerhlerden nakil yapan, bu nakillerle yaptığı*

³¹³ es-Süveydî, eleştirdiği kimseler için 'nezl' kelimesinin çoğulu olan 'enzâl' kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimenin lügatlardaki anlamlarından bazıları şunlardır; âdi, rezîl, ödle, şerefsiz ve sefih... Biz kelimeyi Türkçeleştirirken kaba ve edeb sınırlarını zorlayıcı olmamasına özen gösterdik.

³¹⁴ es-Süveydî, Abdullah b. Huseyn b. el-Merî b. Nâsıreddîn el-Bağdâdî, Ebü'l-Berekât (1174 h.), *en-Nefhatü'l-Miskiyye ve'r-Rihleti'l-Mekkiyye*, I, s. 242, el-Mecmau's-Sakafî, Abudabi, 1424 h.

şerhleri de sadece kendisi işiten biri olduğunu' ifade ederek eleştirmektedir.³¹⁵ Yine es-Süveydî, başka âlimlerin eserlerinden nakil yaparak şerh yapılmasını sıradan bir tedris faaliyeti olarak görmekte ve bu ders halkalarını, okumaya yeni başlayan öğrencilerin ders halkalarına benzetmektedir.³¹⁶ Ayrıca bu şeyhlerin mübalağalı bir şekilde övüldüklerini belirtmekte ve *'bizdeki en alt seviyede olan tâlip bunlardan daha faziletlidir'* demektedir.³¹⁷ Bu bağlamda Ahmed el-Menînî için de; *'O'nu da evvelkiler gibi gördüm, elinde el-Kastalânî'nin (ö. 923/1517) fasikülleri (kürrâsı), oradan ders yapıyor, bunlar dünyalık çok şeye sahipler'* ifadelerini kullanmaktadır.³¹⁸

Görüldüğü gibi es-Süveydî daha önceki alimleri eleştirdiği gibi o dönem ulemasının derslerini başka eserlerden faydalanarak yapmasını da eleştirmektedir. Bu eleştirilerini daha da ileri götüren es-Süveydî, meseleyi ilmî yeterlilik bağlamından çıkararak şöyle demektedir; *'evvelki de (Aclûnî) bu da günlük bin Osmanî alıyorlar ve bolca mal biriktiriyorlar, evlerinde öğrencilerden ve gariplerden kimse yok, gelen zekat ve sadakaları alıyorlar...kimseye selam vermiyorlar, bu âlim ve sulehâya ne yazık!. Ki bizim en cahillerimiz bunlardan daha faziletli, en fâsıklarımız da onlardan daha sâlihtir.'*³¹⁹ es-Süveydî, burada çeşitli vakıfların bulunduğunu ve tüm masrafların oradan karşılandığını belirtmekte ve o dönemki ulemayı kastederek *'onlar, Devlet-i Aliyye'ye gidiyorlar, Türk âlimlerin kanunları üzere tedris mertebesi satın alıyorlar, böylece kibir ve zulüm kazanıyorlar. Bu sayede güzel mülklere sahip oluyorlar'* diyerek eleştirilerine devam etmektedir.³²⁰ Bu âlimlerin ders halkalarındaki ilmî düzey konusunda mübalağalı³²¹ davranıldığını da ifade eden es-Süveydî, *'Umeriyye*

³¹⁵ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 242-243.

³¹⁶ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 243.

³¹⁷ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 243.

³¹⁸ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 243.

³¹⁹ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 244-245.

³²⁰ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 245.

³²¹ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 244.

medresesinin üç yüz altmışaltı odası var, herşey güzel ama ilim yok’ demektedir.³²² Es-Süveydî eleştirilerine bu minval üzere devam etmektedir. es-Süveydî dönemin alimlerini ‘bin Osmanî’ aldıklarını ifade ederek eleştirmektedir. Ancak araştırmalarımıza rağmen el-Menînî’nin Osmanlı devleti tarafından atandığına ve devletten maaş aldığına yönelik bir kayda ulaşılamamıştır.

Anlaşılan o ki, es-Süveydî, genel olarak halkı ve dönemin ulemâsını ekonomik hayat, evlerinde misafir olmayışı vb. yönlerden eleştirmekte ama ilmî yönden ulemâyı, sadece el-Kastalânî’den alıntılar yapmaları sebebiyle eleştirmekte, dönemin ders halkalarını ve âlimleri ilmi bakımdan derinlikli bulmamakta ve alimleri övgüde aşırıya kaçıldığını ifade etmektedir. Onun sosyal hayata ve alimlere yönelik toptancı bir anlayışla eleştiride bulunurken üslubunun da incitici olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin, eleştiri sınırı aşılarak biraz da sanki şahsî bir meseleyi halletme düşüncesi varmışçasına hitap edilerek o dönemin âlimlerine ‘eşekten daha câhil, Dımaşk ulemâsı Bağdat Vâlisinden daha fazla kazanmakta...bunlar Nemrud’dan daha kibirli....Firavn’dan daha fâcirlerdir’ gibi ağır ifadeler kullanmaktadır.³²³

es-Süveydî sadece ulemâyı eleştirmekle yetinmeyip ‘*kadın erkek Ramazan sahurlarında ve teravihde Emevî Camii’nde karışık halde bulunuyorlar*’ diyerek halka yönelik eleştirilerine devam etmektedir. Bu bağlamda bir defa Emevî Camiinde teravih kıldığını ve insanların saflar arasında dolaştıklarını, konuştuklarını ve çocukların çığlık atıp bağırıklarını, ağladıklarını, oynadıklarını ve namaz kılanların arasına karıştıklarını belirtmekte, ‘*ben de bu sebeplerle o anda namazı terk ettim*’ demektedir.³²⁴

es-Süveydî’nin meşâyih ve ulemâyı eleştirmesinde haklılık payının hiç olmadığı söylenemez. Çünkü ulemânın o dönemdeki tedrisat faaliyetlerinde kullandıkları yöntem, ders halkalarını derinlikli olmaktan uzaklaştırmış ve mevcut geleneği devam ettirme

---

³²² es-Süveydî, a.g.e. I, s. 248.

³²³ es-Süveydî, a.g.e. I, s. 245.

³²⁴ Es-Süveydî, a.g.e. I, 246.

rutinliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu kimseler hakkında *'firavunlar, yalancılar, mürâiler hatta 'eşekten daha cahil', 'Bağdat valisinden çok para kazanıyorlar Devlet-i Aliyye'ye gidip ilim rutbesi satın alıyorlar'* demek ilmî eleştiri bağlamında değerlendirilebilecek bir durum değildir.

Bir diğer nokta da kadınların ve çocukların camiye gelmesi ve çocukların burada oynamalarının eleştiri konusu yapılmasıdır ki, bunun da haklı bir eleştiri olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü sosyalleşmenin bir gereği olarak çocukların ve kadınların câmiye gitmesi orada özellikle iftar ve sahur yapılması, terâvih namazının kılınması dînî bakımdan yasak olmadığı gibi halkın tesânüdü açısından da yerinde bir durum olarak değerlendirilebilir. es-Süveydî'nin eleştiri konusu yaptığı 'insanların saflar arasında konuşmaları, çocuklarının çığlık atıp bağırmaları, ağlamaları, oynamaları ve namaz kılanların arasına karışmaları' hoş bir durum olmamakla beraber çocukların câmiye gelmelerinin önemi göz önünde bulundurulduğunda özü itibariyle eleştiri konusu olacak bir durum değildir. Bu sebeplerle o anda namazı terk etmek de gerekmez. Belki bu durum, belli bir düzenin olmaması, namazın huşûuna zarar vermesi ve bu konuda gerekli önlemlerin alınmaması yönüyle eleştirilebilir. Ama bunu herhangi bir düzenleyici öneri sunmaksızın kabul edilemez olarak görmek isâbetli bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

es-Süveydî'nin eleştirilerine el-Menînî özelinde bakmak gerekirse onun kendinden önceki dönemde yaşamış ulemâ'nın eserlerinden faydalanmış olması tek başına bir eleştiri konusu olabilir mi? Kanaatimizce belki bu durum kısmen eleştiri konusu olabilir. Lakin yapılan ilmî faaliyetleri ve o dönem medreselerindeki hocaları doğrudan yok saymak yerine, içinde bulundukları sosyal, idârî ve ilmî durumu da göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha doğru olurdu. Şurası bir gerçektir ki, her âlim az veya çok kendinden önceki ulemânın eserlerine müracaat eder. Acaba bu eserlerden faydalanarak söz konusu âlim ne tür yeni ilmî yaklaşımlar ortaya koymuştur

bunlara bakmak gerekir. Bu bağlamda konuyu ele aldığımızda el-Menînî'nin ileride üçüncü bölümde de açıklanacağı üzere Buhârî şerhi *'İdâetü'd-Derârî'*de sıklıkla müracaat etmekle beraber sadece el-Kastallânî'nin şerhini kaynak olarak kullanmadığı bunun dışında çok değişik tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve dilbilim kaynaklarını da kullandığı görülmektedir. Öte yandan el-Menînî'nin içinde öğrencilik ve hocalık yaptığı medreseyi yeniden inşâ ettiği, zamanın şartları içinde iyi denilebilecek ilmî çalışmalar yaptığı, Buhârî şerhinin dışında tarih, edebiyat ve hadis alanında müstakil eserler verdiği de gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu eserlerin özgün olup olmadıkları elbette tartışılabilir ve ilmî bakımdan eleştirilebilir. el-Menînî'nin, yaşadığı dönemde yeni bir ilmî çıkış açtığını, üst düzey kendine has özgün bir tedrisât içinde bulunduğunu ve asla eleştirilemez bir konumda bulunduğunu söylememiz doğru olmadığı gibi mümkün de değildir.

es-Süveydî'nin doğrudan el-Menînî hakkında olmasa da Onun da içinde bulunduğu dönemin alimlerini/hocalarını sosyal statü ve ekonomik durum bakımından eleştirmesi, ilmî eleştiri kriterlerine tam olarak uymasa da yaptıkları dersleri özgün bulmaması göz ardı edebilecek bir durum olarak değerlendirilemez. Elbette bunda haklılık payının bulunduğu ortadadır. Ancak ortaya konmaya çalışılan ilmî gayreti tamamen yok saymakda isabetli bir yaklaşım olmaz. Özellikle hadis konusunda eleştiri yapılacaksa bunun doğrudan sened, metin, cerh ta'dil, adalet, zabt vb. konulardaki eksikliklere işaret eder mahiyette olması daha yerinde olurdu.³²⁵ Sonuç olarak el-Menînî ve dönemin diğer alimleri ilim uğrunda samimi gayretlerine rağmen yaşadığı toplumun ve ilmî geleneğin dışına çıkamamış, mevcut eğitim sistemi içinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

³²⁵ Hadis ilminde genel olarak cerh ve ta'dil konusundaki tenkidle ilgili olarak bkz: Polat, Selahattin, Cerh ve Ta'dilin Tenkidi, s. 221. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, sayı: 2, s. 221-248. Konuyla ilgili olarak bkz: Gül, Recep Emin, Hadis İlminde Cerh-Ta 'dil Mertebeleri, 362-386, *Ataturk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum 2015; Kızılkaya, Sabri, *İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar*, (Doktora), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2008.

II. BÖLÜM

AHMED EL-MENÎNÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Ahmed el-Menînî'nin hadis ilmindeki yeri konusuna geçmeden önce müracaat edeceğimiz kaynaklar konusunda bazı açıklamalarda bulunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü el-Menînî, hadis ile ilgili görüşlerini sadece bir veya iki eserinde açıklamamış yeri geldiğinde, örneğin tarih ile ilgili eserinde de bu görüşlerine yer vermiş, hadisın râvisi ve sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak hadis konusunda ilk sırada gelen eseri, el-Menînî'nin '*el-Kavlü's-Sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd*' adlı eseridir. Aşağıda vereceğimiz hadis ile ilgili bilgiler ve el-Menînî'nin bu konudaki görüşleri de çoğunlukla bu eserinden olacaktır.

2.1. AHMED el-MENÎNÎ'NİN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

el-Menînî '*el-Kavlü's-Sedîd*' adlı eserinin girişinde hadisın dindeki konumu, tarihî gelişim safhaları, ezberlenmesi, nakli ve hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili genel değerlendirmelerde bulunmuş ve hadiste sened, metin ve cerh-ta'dîl konularının önemine özel vurgu yapmıştır. Bu bağlamda el-Menînî ilk önce 'rivâyet ve isnâd' kavramlarını ön plana çıkarmış ve bu iki kavramın Hz. Peygamber'in (as) ümmetine has kılındığını belirterek bu sebeple Allah'a sonsuz hamd ettiğini ifade etmiştir. Devamla el-Menînî sünnetin dindeki konumunun yüce olmasından hareketle bir âlimin yüceliğinin de Onun sünnetine hizmetiyle doğru orantılı olacağına işaret etmiştir.³²⁶ el-Menînî'ye göre hadis ilmi, kadri yüce bir ilim olduğu için bu ilme sahip olmak övünç

---

³²⁶ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2a.

kaynağıdır ve bu övünce ancak büyük âlimler sahip olurlar. Tecrübesiz ve derinlemesine ilim sahibi olmayanlar ise bundan mahrum kalırlar.³²⁷

el-Menîni'nin eserinin girişinde yukarıda zikredilen bilgilere yer vermesinden hareketle rivâyet, isnâd ve Hz Peygamber'in (as) sünnetinin dindeki konumuna özel vurgu yaptığı ve dinî ilimlerde başarılı olunması için mutlaka hadis ilmine vâkıf olmanın gerektiği ifade edilebilir.

el-Menîni'ye göre hadisin güzelliği (mehasini) ve önemi uzun zamanların geçmesiyle yok olmaz. Hadîse duyulan ihtiyaç eskiden ne ise günümüzde de aynıdır. Çünkü Allah'ın (cc) kelâmından murâdın ne olduğu hadîs/sünnet ile bilinir. Burada el-Menîni, Kur'ân'ın anlaşılmasında hadisin konumuna ve gerekliliğine özel bir vurgu yapmaktadır. Tabîi el-Menîni, hadîse hizmet etmeleri sebebiyle selef-i sâlihîni hayırla yadetmeyi de ihmal etmemekte ve onların bu gayretlerinin yegâne hedefinin, Hz. Peygamber'e (as) ait olduğu belirtilen bir rivâyetin gerçekten ona ait olup olmadığının anlaşılması olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda el-Menîni, hadis ehlinin, bir hadisi yazılı metinlerden almamak, o hadisin ilk ravisine ulaşarak 'müşafehe' yoluyla almak için hadis tahammülü konusunda çetin yolculuklara çıktığını vurgulamaktadır.³²⁸ Yine ona göre bu yolculukların yegâne hedefi, hadisi ilk kaynağından almak, bir hadisin sahih mi yoksa mevzu mu olduğunu ortaya koymak ve mevzu ise bu yalanı kimin uydurduğunu bulup ortaya çıkarmaktır.³²⁹ Burada dikkat çeken nokta el-Menîni'nin sahih sünneti mevzu olanından ayırt edebilmek için gösterilen gayreti ön plana çıkartmasıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemini yaşadığı, medreselerin eski ilmî düzeyini kaybettiği bunun sonucu olarak diğer ilimlerde olduğu gibi hadisin sıhhatiyle ilgili de fazla titiz davranılmayan o dönemde, dikkatlerin sahih hadis kavramına çekilmesi açısından önem arz etmektedir. Ona göre tespit edilen sahih

³²⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b.

³²⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b.

³²⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b.

hadisler o dönemde ve daha sonraki dönemlerde ezberlenerek, senedleri zabt edilerek günümüze kadar gelmesi sağlanmıştır. Bu süreç içerisinde hadisler sadece ezberlenmekle kalmamış râviler, cerh ve ta'dîl yönünden de hadisleri tetkike tâbi tutmuşlar ve metin tahrîrine girişmişlerdir.³³⁰ el-Menînî, geçmiş ulemânın metin tahrîri yaptıklarını belirtmekte ama bu ifadeyle neyi kastettiğini açıklamamaktadır. Bu bağlamda özellikle 'metin tenkidi' ifadesini kullanmamakta sadece 'metin tahrîri' ifadesiyle yetinmektedir. el-Menînî'nin söz konusu ifadeyle bizim bu gün anladığımız manada bir metin tenkidini kastetmediği, hadislerin sıhhatini tespitte sened konusuna vurgu yaptığı ifade edilebilir.

Bütün bu gayretler sayesinde günümüze kadar hadis ilmi olabildiğince sağlam bir şekilde gelebilmiştir. Ona göre bu gün de bu gayretler aynı titizlikle devam etmelidir ki, bu sayede Hz. Peygamber'in (as) sünneti doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarılabilsin. İşte bu gaye ile el-Menînî, hadisin sahih olanına dikkat çekmiş ve kendi şeyhlerini de tek tek zikrederek hadislerin isnad bakımından bir silsile oluşturarak gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd* adlı eserinin yazılış sürecini açıklarken, *'Bazı büyük âlimlerin ve sened konusunda tereddüde düşen kimselerin bilinen meşhur hadis şeyhlerimin senedlerini bir araya toplamamı istemeleri üzerine bu eseri kaleme aldım'* demektedir.³³¹ Dolayısıyla bu hayırlı hizmeti reddemediğini belirten el-Menînî, *'ben de insanlar arasında bu ümmete hâs olan isnad silsilesinin bekâsı konusundaki hırsla Allah'tan (cc) bu konuda yardım dileyerek bu eseri yazmaya başladım ve adını da; 'el-Kavlü's-Sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd' olarak koydum'* demektedir.³³² Eserin bundan sonraki sayfalarında hadis ilminin tarifi, hadis kavramlarının açıklanması ve hadis rivayetinde senedin önemi konuları açıklanmaya çalışılmıştır.

---

³³⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³³¹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³³² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

2.2. HADİS İLMİNİN TANIMI

Ahmed el-Menînî, hadis ilmini³³³ konuyla ilgili kaynaklardan da yararlanarak iki bölüm halinde, rivayet ilmi ve dirâyet ilmi olarak kısaca şu şekilde tanımlamaktadır:

فاقول وبالله التوفيق اعلم ان علم الحديث رواية: علم يشتمل علي نقل اقوال النبي صلي الله عليه وسلم وافعاله وروايتها وضبطها وتحرير الفاظها وعلم الحديث دراية علم يعرف به حقيقة الرواية وشروطها وانواعها واحكامها وحال الرواة وشروطهم واصناف المرويات وما يتعلق بها

‘Allah’tan başarı dileyerek ben derim ki; bilesin ki hadis ilmi rivayet yönü itibariyle, Hz Peygamber’in (as) sözlerini ve fiillerini nakletmeyi, rivayetteki râvîleri, rivâyetin zabtını, lafızlarının tahrîrini (kaydetme, tashîh) içine alan bir ilimdir. Dirâyet yönü itibariyle ise hadis ilmi: Rivâyetin hakikatının, şartlarının, çeşitlerinin, ahkâmının ve râvîlerin durum ve şartlarının, mervîyyâtın kısımlarının ve bu rivayetle alakalı olan şeylerin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.’³³⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Görüldüğü gibi el-Menînî, bu tarifte sadece rivayet/sened konusuna değil ‘dirâyet’ konusuna; hadisin anlaşılmasına da dikkat çekmektedir. Buradan hareketle el-Menînî’nin hadisin doğru olarak anlaşılması konusuna dikkatleri teksif etme gayreti içinde olduğu ifade edilebilir. O yukarıdaki tarifte geçen kavramları ayrı ayrı açıklamakta ve konuyla ilgili görüşlerini böylelikle ortaya koymaktadır. Onun bu tarifteki kavramları açıklamalarını özetlemek gerekirse şunlar ifade edilebilir:

Rivâyetin hakikatı; el-Menînî bu kavramı, sünnet ve benzerini nakletmek

³³³ Hadis İlmiyle ilgili açıklamalar için bkz: Aydın, Abdullah, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s. 12-28, Timaş Yay. İstanbul, 1987.

³³⁴ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 3a. Bu tanımla ilgili olarak bkz: el-Münâvî, Ali b. Zeynelâbidîn el-Haddâdî, *el-Yevâkît ve’d-Dürer fî Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, I, 230, Tahk: Murtezâ ez-Zeyn Ahmed, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, I. Baskı, 1999. ‘İbn Hacer el-Askalânî’nin Nüzhetü’n-nażar fî tavzîhi Nuhbeti’l-fiker’inin hâşiyesidir.’ Kandemir, ‘Münâvî’, DİA, XXXI, 572-575.

(نقل السنة ونحوها) ve bunların senedlerini hadis, haber ve bunların dışındaki şeyler için isnadlarının kime dayandığını belirtmektir³³⁵ şeklinde açıklamaktadır. Bu tarifte dikkat çeken nokta, rivayet edilen şeyin kaynağının kime dayandığının açıklanmasının önemine vurgu yapılmasıdır. Yani rivayetin kaynağı kimdir ve bu rivâyet hangi merhalelerden geçerek bize kadar gelmiştir, bunun bilinmesi gerekir ki, böylece sağlam bir rivâyet zinciri oluşmuş olsun.

Rivâyetin şartları; Bu kavramı el-Menînî, râvî'nin rivâyet ettiği şeyi, tahammül çeşitlerinden biri olan sema, arz, icâzet vb. çeşitlerden biriyle (tahammül etmesi), hadisi şeyhinden alması olarak açıklamaktadır.³³⁶

Rivâyetin çeşitleri; Ona göre bu kavram bir rivâyetin, muttasıl mı munkatı' mı olduğunun bilinmesini ifade etmektedir. Bu da hadis ilmi sayesinde ayırdedilebilir. el-Menînî, bu açıklamalarıyla hadis ilminin temel yapısına ve rivayetin, ancak hadis ilminin ilkeleri ile anlaşılabilceğine dikkat çekmektedir.³³⁷

Rivâyetin hükmü; Bir rivâyetin makbûl veya merdûd olduğu ve râvilerin durumunun adalet ve cerh bakımından nasıl olduğu hakkında hüküm vermek demektir.³³⁸ Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere bir rivâyet hakkında 'makbuldür' veya 'merdûddur' şeklinde hüküm verebilmek için hem rivâyetin sahih hadiste bulunması gereken şartları taşıması, hem de râvînin adalet ve cerh bakımından durumunun bilinmesi gerekir. Ancak bu tetkikler yapıldıktan sonra bir rivâyet hakkında müsbet veya menfi yönde hüküm verilebilir. Yoksa her hangi bir veriye dayanmadan sadece 'bu hadis makbuldür/merdûddur' demekle hadis hakkında hüküm verilmiş olmaz. el-Menînî, burada bir hadis hakkında hüküm verme konusunda hadis ilminin verilerine göre hareket edilmesi ve bu ilmi uygulayacak kimsenin de belli bir hadis usûlü bilgisine sahip olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

³³⁵ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³³⁶ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³³⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³³⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

Râvînin durumu; Bir rivâyetin kabul edilebilir olması için râvînin durumunun cerh ve ta'dîl yönünden bilinmesi gerekir.³³⁹ Bunu bilebilmek için de yine hadis ilminin bir rivayetin sahih olup olmadığını tespit konusundaki ilkelerinden yararlanmak gerekir. Bu bağlamda vurgulanması gereken en önemli nokta, hadisin tedvîn ve tasnîfinin yapılmış olmasına, tüm hadislerin matbu halde kaynak eserlerde yer almasına rağmen el-Menîni'nin geçmiş ulemanın kullandığı yöntemlerden biri de olsa bir hadisin sahih olup olmadığını tespit için diğer şartlarla beraber râvînin durumunun bilinmesine de dikkat çekmesidir. Buradan hareketle el-Menîni'nin hadisin sahihini sakîminden ayırmaya yönelik bir gayret içinde olduğu söylenebilir. Çünkü yaşadığı dönem her ne kadar henüz yeterli ilmî araştırmalara istinad etmese de genelde Osmanlı'da hadislerin sıhhati konusunda tesâhül gösterilen bir dönem olarak ele alınmaktadır. Böyle bir dönemde hadis ilmine ve sahih hadis kavramına dikkat çekilmesi ve bu konuda eserler telif edilmesi önemlidir. Elbette el-Menîni'nin sahih hadis vurgusunun ve hadis ilmi ile ilgili eserlerinin dönemin hadis problemlerini hallettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak hiç olmazsa bu sahada uğraş vermesi, hadisin sıhhati konusunda bir 'derdin' var olduğunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

el-Menîni 'dirâyet' ilmi olarak açıkladığı hadis ilmi içerisinde **Merviyâyâtın kısımlarının bilinmesini de zikretmektedir.** Bu merviyâyât içerisinde bu güne kadar ortaya konulan, tasnif edilen müsnedler, mu'cemler, cüzler ve bunların dışındaki tüm telifât yer almaktadır ki, bunların da bilinmesi gerekir. Bu bağlamda el-Menîni, merviyâyâtı bilmeden veya hadis ile ilgili ıstılâhı ve bunların ne anlamlara geldiğini kavramadan bir rivâyet hakkında hüküm verilmesinin doğru olmayacağına özellikle işâret etmektedir.

Buraya kadar el-Menîni, yukarıda verdiği hadis ilmi tanımının içinde yer alan öğeleri açıklayıp bunların bilinmesinin gerekliliğine işâret ettikten sonra ulemâdan

---

³³⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

bazılarının hadis ilmi ile ilgili görüşlerini aktararak açıklamalarına devam etmektedir. Bu çerçevede Şeyh İzzeddîn İbn Cemâa'nın (ö. 767/1366); 'Hadis ilmi kânunlar, metotlar ilmidir. Bu metodlarla metin ve senedin durumu bilinir. Bu bilginin gayesi de sahih olan ile sahih olmayan hadisi birbirinden ayırmaktır'³⁴⁰ sözü ve Ebü'l-Fadl b. Hacer'in (ö.852/1448); 'Hadis ilmi için tariflerin en yerinde olanı (evlâ) bununla ilgili kaideleri bilmektir. Bundan maksat da râvinin ve rivâyet edilen şeyin durumunun bilinmesidir. İstersen bu tarifteki kâideleri 'marifeti/bilmeyi' kaldırıp sadece 'kâideler' de diyebilirsin' sözü aktarılarak hadis ilminin daha spesifik bir tarifi verilmektedir.³⁴¹ el-Menînî, hadis ilmi ile ilgili görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra bazı hadis kavramlarını tarif ederek açıklamalarına devam etmektedir.

Görüldüğü gibi el-Menînî hadis ilmini tanımlarken yeni ve özgün bir tanım ortaya koymamış, geçmiş ulemanın tanım ve yaklaşımlarını aktarmakla yetinmiştir. Ancak burada Onun sahih hadisi tespit etmenin gerekliliğine ve bunu gerçekleştirebilmek için de temel hadis usulü bilgisine sahip olmanın gerekliliğine işaret etmesi önemlidir. Yoksa ilerleyen sayfalarda da ifade edileceği gibi sadece birkaç kitabı okumakla bu konuda söz sahibi olmak ve hadisin sıhhatiyle ilgili hüküm vermek mümkün değildir.

2.3. el-MENÎNÎ'NİN BAZI HADİS KAVRAMLARINI TARİFİ

2.3.1. Hadis, Haber ve Eser

Hadis ilmiyle ilgili kavramlar el-Menînî tarafından önceki ulemânın tanımlarından hareketle tarif edilmiş ve bu tariflerle ilgili alimlerin görüşlerine de yer verilerek konu açıklanmıştır. Bu kavramlardan **Hadis** kavramı, lügat ve ıstılah anlamları bakımından geniş bir şekilde açıklanmıştır.

el-Menînî, 'hadis' kavramını 'kadîmin zıddı' olarak aktarmakta ve ister az ister çok büyük çapta olsun azar-azar ortaya çıkan tüm haberler için hadis kavramının

³⁴⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

³⁴¹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

kullanıldığını ifade etmektedir.³⁴² İbn Hacer'in *Buhârî Şerhi*'nde 'şeriat örfünde hadisten kastedilen Nebî'ye (sa) izafe edilen şeydir. Sanki bununla da kadîm olan Kur'ân'ın karşılığı kastedilmiştir' sözünü nakleden³⁴³ el-Menînî, et-Tîbî'nin, 'Hadis, Hz. Peygamber'in (as), ashabın ve tâbiînin sözleri, fiilleri ve takrirlerinden daha umumidir'³⁴⁴ tarifini vererek hadisin anlam bakımından genişliğine, umûmîliğine dikkat çekmiştir. O, ez-Zerkeşî'den nakille Fukahâya göre hadis, 'adalet sahibi (udûl) râvilerin rivâyet ettikleri haberlerdir. Bu kimselerin dışında hadis ile ilgili hiçbir şey bilmeyenlerin vermiş oldukları haberler hadis değildir' diyerek râvînin adalet sahibi olmasını ön plana çıkartmıştır.³⁴⁵ Buna göre bir haberin hadis olabilmesi için adâlet sahibi kimseler tarafından rivâyet edilmesi, haber verilmesi gerekir. Yoksa adalet sâhibi olmayan kimselerin getirdiği haberler ıstilahî anlamdaki hadis olarak değerlendiremez.

Haber kavramı hadis usûlü kaynaklarında hadis, haber ve eser kavramlarıyla birlikte ele alınmakta, tarifleri yapılarak aralarındaki farklara işaret edilmektedir.³⁴⁶ el-Menînî de bu yolu takip ederek adı geçen kavramları birlikte ele almakta ve hadis usûlü kaynaklarına müracaat ederek konu hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.³⁴⁷ Bu bağlamda İbn Hacer'in '*Nuhbe*' şerhinde haberin, âlimlere göre hadisin mürâdifî olarak açıklandığı, hadis-haber kavramlarının her ikisinin de merfû', mevkûf ve maktû' haberleri ifade etmek için kullanıldığı aktarılmaktadır.³⁴⁸ Ayrıca el-Menînî, hadis kavramının Nebî'den (as) gelen şeyleri, haberin ise Hz. Peygamber (as) dışındakilerden gelen şeyleri ifade ettiğini söyleyen ulemânın var olduğunu, bu yüzden de hadis ile ilgilenen kimseye muhaddis, târîh ile ilgilenenlere ise ahbârî denildiğini aktarmaktadır.

³⁴² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

³⁴³ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

³⁴⁴ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b, 4a.

³⁴⁵ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3a.

³⁴⁶ Hadis, haber ve sünnet kavramlarıyla ilgili olarak bkz: Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 9-11; Subhî es-Sâlih, a.g.e. s. 3-9.

³⁴⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 4a.

³⁴⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 4a.

Bu bağlamda hadis usûlü kitaplarındaki ‘bu iki kavram arasında mutlak olarak umum-husûs ilişkisi vardır’ şeklindeki bilgi çeşitli ulemâyâ atıfla nakledilmektedir.³⁴⁹

Eser kavramı da el-Menînî tarafından lûgat ve ıstılah anlamları verilerek tarif edilmektedir. Bunu yaparken her ne kadar lûgat anlamıyla ilgili geniş sayılabilecek bilgi verse de ıstılahi anlamdaki eser kavramı hadis usûlü kaynaklarına müracaatla tarif edilmekte ve diğer kavramlarla aralarındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Örneğin çoğulu ‘âsâr’ olan eser kelimesinin,³⁵⁰ haber ve hadis manasına kullanıldığı, kendisinden rivayet olunan kimseden geriye kalan şey anlamına geldiği ifade edilmektedir.³⁵¹ el-Menînî, eser kavramıyla ilgili olarak en-Nevevî’nin (ö.676/1277) *Takrîb*’inde ‘Muhaddisler, merfû‘ ve mevkûfu ‘eser’ olarak, Horasan fakihleri ise mevkûfu eser, merfûyu ise haber olarak isimlendirmişler’ dediğini nakletmektedir.³⁵² Kısaca özetlemeye çalıştığımız hadis, haber ve eser kavramlarıyla ilgili olarak Onun, ‘*el-Kavlü’s-Sedîd*’ adlı eserinde geniş açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Ancak bu açıklamalara, usûl kitaplarından rahatlıkla ulaşılacağı ve bilinen şeylerin tekrarı olacağı düşüncesiyle burada yer verilmeyecektir.

2.3.2. Sened-İsnâd ve Müsned

Ahmed el-Menînî, hadiste önemli gördüğü aynı kökten gelen sened-isnâd ve müsned kavramlarını kimi alimlerin görüşlerini de naklederek açıklamaktadır. Bu bağlamda Bedr b. Cemâa (ö.733/1333) ve et-Tîbî’nin (ö. 743/1343) ‘Sened, metnin tarîkinden haber vermektir’ ve ‘isnâd, hadisi söyleyenine ref’ etmektir’ sözlerini aktaran el-Menînî, et-Tîbî’nin ‘senedle isnâd birbirine yakın iki kavramdır’³⁵³ görüşünü aktararak konuyu açıklama yoluna gitmektedir. Yine bu çerçevede et-Tîbî’nin ‘sened ve

³⁴⁹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁵⁰ İbn Manzûr, a.g.e. I/ 25.

³⁵¹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 101. Ayrıca haber ve eser ile ilgili olarak bkz; Subhî es-Sâlih, a.g.e. s. 10-11.

³⁵² el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a. Hadis, eser ve haber kavramlarıyla ilgili olarak bkz; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 29-31.

³⁵³ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 3b.

isnâd, hadis ehlinin hadisin sahihliği veya zayıflığı konusunda güvenlerini ortaya koyan birbirine yakın iki kavramdır' ifadesine atıfta bulunarak hadisin anlaşılmasında sened-isnad kavramlarının önemine işaret etmektedir.³⁵⁴ Sened-İsnad konusu açıklanırken özellikle 'isnad' konusuna daha önce de ifade edildiği gibi el-Menîni tarafından özel bir vurgu yapıldığı görülmekte ve bu kavram geniş bir şekilde açıklanmaktadır.

Hadis ilminde isnâdın önemine işaret eden el-Menîni, konuyla ilgili Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797) 'İsnâd dindendir. Şayet o olmasaydı isteyen istediğini söylerdi. Senedsiz ilim talep eden merdivensiz yukarıya çıkmaya çalışan gibidir.' sözünü ve Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) 'İsnâd mü'minin silahıdır, mü'minin silahı olmazsa ne ile savaşacaktır.' sözünü naklederek isnâdın önemine dikkat çekmektedir.³⁵⁵ Sened-isnâd konusuyla ilgili açıklamalarına devam eden el-Menîni, İmâm Şâfiî'nin 'senedsiz hadis toplayan kimse, gece karanlığında odun toplayan kimse gibidir. Orada engerek yılanı da vardır, ama bunun farkında değildir.'³⁵⁶ sözünü aktararak isnad konusundaki açıklamalarını sonlandırmaktadır. el-Menîni hadiste senedin/isnâdın önemini vurgulama sadedinde senedin tesis edilmesinde büyük bir önemi haiz olduğuna inandığı 'icâzet' geleneğine de dikkat çekmekte ve İbn Abdilber'in (ö. 777/1375) 'İlimde icâzet, çok büyük bir servetin başıdır.' sözünü naklederek 'icâzet' geleneğine de bu çerçevede özel vurgu yapmaktadır.³⁵⁷

Hadiste isnadın önemine yukarıda açıkladığımız şekilde değinen el-Menîni, hadis ilmi ile iştigal eden ulemânın Allah (cc) katındaki yüceliğine de işaret etmekte ve Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) 'Allah'ın dostları, ehl-i Kur'an ve ehl-i Hadistir. Bunlar olmadığı zaman yeryüzünde Allah'ın dostları yok demektir' sözünü aktararak hadis ilmi ile uğraşmanın manevî boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda 'fırka-i nâciye'nin

³⁵⁴ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 3b.

³⁵⁵ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 7b.

³⁵⁶ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 7b.

³⁵⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 7b. (el-Menîni burada senedin önemiyle ilgili âlimlerin görüşlerine geniş yer vermekte ve bu bağlamda 'isnadlar kitapların nesepleridir' sözünü nakletmektedir.)

ehl-i hadis olduğu ile ilgili ulemânın görüşlerini de nakleden³⁵⁸ el-Menînî, Hadis ilminin ve ehl-i hadîsin şerefi konusunda geniş açıklamalara yer vermektedir. Bu konuda hadis rivâyet etmeyen fukahâ ile muhaddisler arasında manevi bakımdan hangilerinin daha üstün olduğu ile ilgili kıyaslama da yapan el-Menînî, hadis rivayet etmeyen fukahânın muhaddisler derecesine ulaşamayacağını ifade etmekte ve peygamberlerle haşrolacak olanların hadis ehli kimseler olacağını ifade ederek konuyu detaylandırmaktadır.³⁵⁹ Bu kıyaslamadan maksadın Hz. Peygamber'in (as) sünnetini muhafaza için gayret gösterenlerin konumuna dikkat çekmeye yönelik bir yaklaşım olduğu değerlendirilebilir.

Müsned kavramı hakkında da açıklamalarda bulunan el-Menînî, müsnedin; 'sonuna kadar senedi muttasıl olan hadisi ifade ettiğini' belirtmekte daha sonra da bu kavramın, içinde müsned hadislerin yer aldığı kitaba/kitaplara da isim olarak verildiğini ifade etmektedir. Bu tür eserlere örnek olarak da *Müsned-i Şihâb* ve *Müsned-i Firdevs* i zikretmektedir.

Buraya kadar hadis ilmi, 'usul ilmi' ile ilgili el-Menînî'nin açıklamaları ortaya konulmaya çalışılmış bu bağlamda sened/isnad konusuna ve yetersiz de olsa hadisin anlaşılmasına değindiği görülmüştür. Ancak hadisin metninin tahrîri ve tenkidi konusundaki değerlendirmelerinin sened konusunda olduğu kadar yeterince doyurucu olmadığı sadece 'metnin, mananın kendisiyle kaim olduğu (oluştudu) hadisin lafızlarıdır' sözüyle yetinildiği görülmektedir.³⁶⁰ el-Menînî özellikle 'müselsel hadis' kavramını ısrarla vurgulamakta ve sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerde bulunduğu hadislerin müselsel olup olmadığına ayrı bir yer vermektedir.

---

³⁵⁸ el-Menînî Muhammed b. Abdillâh b. Beşr'in, Peygamberimizi rüyasında görerek bu durumu öğrendiğini belirtenlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Bkz: el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 7b, 8a.

³⁵⁹ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 7b, 8b.

³⁶⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 9b.

2.3.3. Müselsel Hadis

el-Menîni müselsel hadise ayrı bir önem atfetmektedir. Sebebi de hocalarından aldığı icazetler yoluyla elde ettiği rivayetlerin senedinin müselselen ilk râviye, sahabîye kadar ulaşmasıdır. Dolayısıyla Ona göre râvilerin yakinen bilinir olması, haklarında herhangi bir töhmet bulunmaması halinde bu kategorideki rivayetler, râvilerin hâfız olması gibi bazı kayıtlarla daha güvenilirlerdir.

el-Menîni müselsel hadisi, daha önceki ulemâ tarafından yapılan tariflerden de hareketle aktarırken râvilerin isimleri, sıfatları yahut nisbelerinin ittifak etmesi gerektiğine işaret etmekte, bu kısma örnek verirken hadisin râvîlerinin hepsinin Dımâşk'lı, Mısır'lı, Kufe'li veya Irak'lı olması gerektiğine yer vermektedir. Ayrıca bu tür rivayetlerin en faziletlisinin tedlîs olmaksızın muttasıl olarak rivayet edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Müselsel hadislerle ilgili değerlendirmelere de yer veren el-Menîni, açıklamalarına bu minval üzere devam etmekte ve 'bazen bu teselsül başta, ortada veya sonda kesilebilir' demektedir ve 'hâfızların müselseli kat'i ilim ifade eder' demektedir.³⁶¹

Görüldüğü gibi el-Menîni, müselsel hadis ile ilgili tarifleri hadis usûlü kaynaklarında yer alan tarifleri vererek açıklama yoluna gitmektedir. Konuya genel olarak bakacak olursak bir hadisin müselsel olması tek başına o hadisin sahih olmasını gerektirir mi? Şu bilinen bir gerçektir ki, 'Teselsülün faydası hadisin tedlisten ve ınkıtadan uzak olmasıdır. Bununla beraber teselsül yoluyla, tarîkıyla hadisin sıhhati hakkında hüküm vermek nadir olan durumlardandır.'³⁶² 'Bu bakımdan her müselsel hadisin sahih olduğuna hükmedilemeyeceği gibi, teselsülün azlığına bakarak her müselsel hakkında zayıflıkla hükmetmek de doğru değildir. Sıhhat, hem isnadın hem de

³⁶¹ el-Menîni, *Târîhu's-Şâm*, 11/1-2; Müselsel hadis ile ilgili olarak bkz; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II. S. 166-168. ty; et-Tahhân, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 144-146, Merkezü'l-Hüdâ Li'd-Dirâsât, İskenderiyye, 1415.

³⁶² Müselsel hadis ile ilgili olarak bkz: İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 162-163, (Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, ty; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 313.

metnin sıfatı sayılır. Bu itibarla bir hadisin sıhhati hakkında verilecek hüküm hem isnad, hem de metin hakkında beraberce verilecek sıhhat hükmüne istinad eder.’³⁶³

Müsel sel hadis, mutlak olarak zayıflıktan uzaktır şeklinde bir yargıya varmak güçtür. Âlimlerin müsel sel hadis le ilgili farklı değ erlendirmeleri bulunmaktadır. Bu durumda bu tür hadis lere sadece sened açısından bakmak yerine yukarıda da ifade edildiği gibi hem sened hem de metin açısından bakarak bir değ erlendirmede bulunmak daha isabetli olacaktır.

2.3.4. Müsnid, Muhaddis, Hâfız ve Huccet

el-Menî nî, açıklamalarına müsnid, muhaddis, hâfız, huccet ve hâkim kavramlarına değ inerek devam etmektedir.

Müsnid; Celâleddîn es-Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *Tedribu’r-Râvî Şerhu Takrîb en-Nevevî* adlı eserinde müsnid, muhaddis ve hâfız kavramlarını açıkladığını belirten el-Menî nî, bu bağ lamda ş unları zikretmektedir. es-Suyûtî, yukarıda belirtilen kavramlardan derece bakımından en aş ğıda bulunanının ‘müsnid’ olduğunu, senedle ilgili bilgisi ister olsun ister olmasın hadisi senediyle sadece rivayet eden, nakleden kimseye ‘müsnid’ denildiğini belirtmektedir.³⁶⁴ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere burada sadece hadisin senediyle nakledilmesi söz konusudur.

Muhaddis ise, müsnidden daha üst konumdadır. Muhaddis, er-Râfî’ nin (ö. 623/1226) dediği gibi ‘âlimler, hadisi sadece iş iten ama hadisin tarikleri, râvileri, isimleri ve hadisin metni konusunda herhangi bir ilmi olmayan kimseleri muhaddis kavramı içine dâhil etmiyorlardı. Çünkü ‘bir hadisi sadece iş itmek, ilim değ ildir.’³⁶⁵ dediğini aktaran el-Menî nî, bu bağ lamda ez-Zerkeşî’nin (ö. 794/1392)³⁶⁶ konuyla ilgili

³⁶³ Koçyiğ it, *Hadis Istılahları*, s. 313.

³⁶⁴ el-Menî nî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁶⁵ el-Menî nî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁶⁶ Konuyla ilgili olarak bkz: Gürkan, Menderes, ‘Bedreddin Zerkeş i’, DİA, XLIV, s. 289-293. ‘Hadis ve hadis usulü alanında telif, ş erh ve tahrîc ç alışmaları onu tefsir alanında olduğu gibi hadis alanında da söz sahibi yapmıştır. Zerkeş i’nin *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an* adlı tefsir

şu açıklamasını nakletmektedir; ‘Fakihlere göre muhaddis ismi, ancak hadis metinlerini ezberleyen ve hadis ricâlininin adâlet ve cerhini bilen kimselere verilir, yoksa hadisi sadece işitene muhaddis denilmez.’³⁶⁷ Burada da yine mutlak olarak hadisi işitmenin muhaddis ismini almak için yeterli olmadığı ifade edilmektedir ki, buradan hareketle Ona göre ‘muhaddis’ sıfatını kazanmanın kolay olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca konuyla ilgili olarak el-Münâvî’nin (ö.1031/1622) *Şerhu Şemâil*’de hadis ehli için şu mertebelerin varlığını zikrettiğini belirten el-Menînî, bu mertebeleri şöyle sıralamaktadır; ‘Birincisi tâlibtir ki, tâlib, henüz hadis konusunda ilk kademe öğrencisi (mübtedî) olan kimsedir. İkinci kademedede ise muhaddis yer almaktadır ki, O da rivâyet alma yöntemlerinden biriyle hadisi alan (tahammül) ve hadisin dirâyetine vakıf olan kimsedir.’³⁶⁸

Görüldüğü gibi bu açıklamalarda da ‘muhaddis’ kavramına özel bir vurgu yapılmakta ve bu sıfatı almak için hadis usûlü konusunda belli bir alt yapıya sahip olmanın gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Hâfız, senedleri ve turuku farklı olmak kaydıyla sened ve metin olarak yüzbin hadisi ezberleyen kimseye denir.³⁶⁹

Huccet, hâfızdan üst seviyede bulunan râviye verilen bir sıfat olarak üç yüz bin hadisi ezberleyen kimseye denir.³⁷⁰

Hâkim, el-Mutarrizî’nin de (ö. 610/1213) belirttiği gibi bütün rivâyet olunan hadisleri ihâta eden hadis âlimine denir³⁷¹ görüşünü nakleden el-Menînî, her ne kadar bu sıfatlar çoğu kimse tarafından çok kolayca kullanıyor ve azıcık hadis bilgisi olanlara dahi verilebiliyorsa da, bu kavramların ifade ettiği içerikte hadis ilmiyle mücehhez

---

alanındaki eserinin yanısıra İbn Salâh’ın *Ulûmu’l-Hadîs*’ine şerh yaptığı eseri de meşhurdur. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni’s-Salah (en-Nüket alâ Ulûmi’l-Hadis)*

³⁶⁷ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁶⁸ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a-b.

³⁶⁹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a-b.

³⁷⁰ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁷¹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

kimse bulmanın ne kadar güç olduğu ortadadır demektir. el-Menîni hadis kavramlarını açıklarken kendisinden önceki âlimlerin tanımlarını bir araya getirmiş ve onlardan hareketle muhaddis, hafız ve huccet sıfatlarını almaya kimlerin layık olacağını ifade etmiştir.

Ahmed el-Menîni de bu bağlamda yukarıdaki açıklamalardan hareketle ‘hadisle ilgilenen bu asrın evlatlarından hiç birine ‘muhaddis’ isminin uygun düşmeyeceğini, bu asır hadisçilerine ‘muhaddis’ denilemeyeceğini, bundan daha üst bir konumda bulunan hâfız ve hüccet isimlerine ise lâıyk olan hiç bir kimsenin bulunamayacağını’ ifade etmektedir.³⁷² Dolayısıyla Ona göre yaşadığı asırda bu sıfatları hak eden ciddi anlamda bir hadis âlimi bulunmamaktadır. Şu halde bu sıfatları bir alimi vasfetmek için kullanırken temkinli olmak gerekmektedir. Onun muhaddis, hadiste hâfız, huccet ve hâkim sıfatlarını almanın kolay bir durum olmadığı kanatinde olduğu, bu sebeple de bu kavramların uluorta kullanılmaması gerektiğine özel bir vurgu yaptığı görülmektedir. el-Menîni, bu düşüncesini desteklemek için şu açıklamalara yer vermekte ve et-Tâcuddîn es-Subkî’nin (ö.771/1370) *Muîdü’n-Niam* adlı eserinde özetle şöyle dediğini nakletmektedir: ‘İnsanlardan hadisi bildiğini iddia eden bir fırka vardır ki, bunların yapabildikleri en üst nokta, es-Sağânî’nin (ö.650/1252) *Meşâriku’l-Envâr*’ adlı eserine bakmaktan ibarettir. Biraz daha ileri gitseler yapabilecekleri el-Begavî’nin (ö. 516/1122) *Mesâbîh*³⁷³ adlı eserine bakmaktır. Bundan öte de hiçbir şey yapamazlar. Onlar bu kadarla, söz konusu eserlere bakmakla muhaddislerin derecelerine ulaşacaklarını zannediyorlar. Oysaki onlar, bu halleriyle ancak hadisi bilmediklerini ortaya koyarlar. Şayet bir kimse zikrettiğimiz bu iki kitabı güzelce hıfzetse ve bunların benzeri metinleri de bunlara eklese yine de deve, iğnenin deliğinden geçinceye kadar

³⁷² el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a, 5a.

³⁷³ “‘Mesâbîhu’s-Sünne’ Begâvî, güvenilir hadis kaynaklarından senedlerini çıkararak seçtiği hadisleri önce konularına göre sıralamış, sonra da her bâbı kendi arasında sahih ve hasen hadisler olmak üzere ikiye ayırmıştır. 4719 hadisi ihtiva eden eser İslâm âleminde büyük bir şöhret kazanmış ve üzerinde otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve ta’lik yazılmıştır.’ Bkz: Güngör Mevlüt, ‘Begâvî’, DİA, V, s. 340-341.

muhaddis olamaz.³⁷⁴ Bu çerçevede açıklamalarına devam eden el-Menîni şu açıklamalara da yer vermektedir; Yine ‘onların anlayışına göre bir kimsenin hadis konusunda büyük âlim sayılması ve muhaddis olarak anılması için İbnü’l-Esîr’in (ö.606/1210) *Câmiu’l-Usûl (li/fi Ahâdisi’r-Rasûl)* adlı eseriyle uğraşmak, onu okumak yeterlidir. Şayet bunun üzerine bir de İbn Salâh’ın (ö.643/1245) *‘Ulûmu’l-Hadîs’* adındaki eserini veya bunun üzerine yapılan *‘et-Takrîb ve’t-Teysîr’ (Takrîbü’n-Nevevî)* isimli muhtasarını eklerse, işte o zaman ‘bu makama erişenler!!!’ hadisçilerin hadisçisi, muhaddislerin muhaddisi ve Buhârî ile asırdaş olarak çağırılır. Oysa ki onlar şunu bilmeliler ki, bu kadarcık kitap karıştırmakla ‘muhaddis’ olunmaz.³⁷⁵ el-Menîni’ye göre ‘Muhaddis, esânîdi, ileli, ricâl isimlerini, âlî ve nâzil isnâdı bilen, bunun yanında hadis metinlerinden çoğunu ezberleyen, kütüb-i sitteyi ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsnedi’ni*, el-Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *es-Sünen’ini*, et-Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu’cem’ini* dinleyen kimsedir. Bu da yetmez, yine muhaddis, bu bilgilere sahip olmakla beraber konunun uzmanı şeyhleri ilim almak üzere dolaşan ve ilel, vefeyât ve esânîd hakkında söz sahibi olan kimsedir. Bu durumda olan kimse dahi ancak muhaddislerin derecelerinin ilk basamağında olur. Sonra Allah (cc) dilediği kimse için bu ilmi ziyadeleştirir.³⁷⁶

Bu açıklamalar muvacehesinde el-Menîni’ye göre muhaddis olma vasfının öyle kolayca elde edilebilir bir vasıf olmadığı ortadadır. Ama ne yazık ki, Ona göre daha önceki dönemlerde ve kendi yaşadığı dönemde muhaddis iddiasıyla bu sıfatı kullanmaya hevesli olan veya kendisine ‘muhaddis’ sıfatı yakıştırılan çok kişinin varlığı da bilinen bir gerçektir. el-Menîni, burada aktardığı bilgilerden sonra özel olarak kendisi de bir değerlendirmede bulunmakta ve konuyla ilgili olarak özetle şunları ifade etmektedir: ‘Bütün bu âlimlerin görüşlerinden sonra bil ki, bu zamanda hadîse ve onun

³⁷⁴ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4a.

³⁷⁵ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4b.

³⁷⁶ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4b, 5a.

ıstılâhına, muttasıl isnâda önem veren kimse kalmadı. Onlara göre hadîsin ıstılâhını bilmek ve muttasıl isnadı araştırmak zor bir iştir. Böyle zor bir yola girmek yerine onlar, kolay olanı tercih etmişler ve yukarıda sayılan birkaç kitabı okumakla muhaddis olunacağını zannetmişlerdir. Oysaki tarihte gerçek ‘muhaddis’ olarak yerlerini alanlar, zor olana tâlip olmuşlar, hadis ilmini öğrenmek gayesiyle nice sıkıntılara katlanmışlardır. Sen, gerçek muhaddislerin hadis bilgilerinin yanında, yüzlerindeki parıltıyı, davranışlarındaki vakârı ve mehâbeti müşahade edersin. İnşallah onlar, Nebevî sünnete hizmetleri, Hz. Peygamber’e (as) ait olan hadisleri müzakereye devam etmeleri sebebiyle Allah’n (cc) rızasına ve ilim ehli olmaya nâil olurlar ve Hz. Peygamber’in (as) bayrağı altında Allah’ın (cc) kendilerine nimet verdiği Nebîler, Sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle haşrolunurlar.³⁷⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra el-Menînî’nin hadis kavramlarını önceki ulemanın tariflerini aktararak açıkladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu açıklamalarda yeni yaklaşımların olmadığı açık olmakla beraber Onun, muhaddis kavramının rasgele kullanılmasına karşı olduğu, bu kavramın ancak belli şartları hâiz olan hadis ehli için kullanılabileceği yönündeki yaklaşımı kayda değer bir durum olarak değerlendirilmelidir.

2.4. HADİS İLMİNİN VE HADİS EHLİNİN ŞEREFİ

el-Menînî, hadis ilminin şerefinden, bu ilme hizmet eden ilim ehlinin yüceliğinden ve isnâdın faziletinden bahsetmekte, bu konuda yeterince hadis, haber vb. menkûlâtın bulunduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda el-Kastallânî’den³⁷⁸ (ö. 923 h) nakille Üsâme b. Zeyd’in merfû‘ olarak rivayet ettiği aşağıdaki hadisi zikretmektedir;

---

³⁷⁷el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 5a.

³⁷⁸ el-Menînî, hadis ashâbının şerefi ile ilgili çok ‘haberler’ meşhur ‘eserler’ bulunduğunu ifade etmekte ve söz konusu hadisi el-Kastallânî’nin *İrşâdü’s-Sârî*’deki görüşleriyle birlikte vermektedir. el-Menînî’nin de bu nakiller doğrultusunda düşündüğü ifade edilebilir. Ayrıca Kastallânî’den yapılan bu alıntının kontrolü sonucu *İrşâdü’s-Sârî* I, s. 4’de mevcut olduğu görülmüştür.

قَالَ:يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمُ مِنْ كُلِّ خَلْفٍ غَدُوَّهُ , يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْعَالِينَ , وَانْتِحَالَ الْمُبْطِلِينَ , وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ

'Bu ilmi, her nesilden âdil (udûl) olan (güvenilir) kimseler yüklenir. Onlar bu ilimden, dinde aşırılık gösterenlerin tahrifini, bâtil ehlinin saptırmalarını, istismârını ve câhillerin te'vilini bertaraf ederler.'³⁷⁹

Görüldüğü gibi burada, her nesilden hadis ilmine hizmet eden ve hadisleri istismar eden muhâliflere karşı duran, gerçek ilim ehlinin, sayıları zamanın şartlarına göre farklılık arz etse de devamlı olarak bulunacağı ifade edilmektedir. Hakkında açıklama yapılan söz konusu hadis/rivâyet zikredilmekte ama hadisin Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kaynaklarında yer almaması, bundan da öte hadisin sıhhati hakkında ulemânın farklı değerlendirmelerde bulunmaları el-Menîni'yi hadis ile ilgili sıhhat değerlendirmesi yapmaya yöneltmiştir.

³⁷⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 5a. Zikredilen hadisin sıhhati ile ilgili farklı değerlendirmeler vardır. Bkz; et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, s. 344. Tahk: Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi, Müesssesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 1984; İbn el-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî İzzeddîn, (ö.630 h), *Üsdü'l-Gâbe*, I, s. 53, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989; el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Hâlid b. Ubeydillâh (ö. 292 h), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*, I, s. 123, Tahk; Mahfûzurrahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa'd, Sabri Abdilhâlik eş-Şafiî, Nâşir; Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, I. Baskı, 1988; el-Hafîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed Mehdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, s. 11, Tahk; Muhammed Saîd Hatiboğlu, Nâşir; Dâru İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, Ankara, ty. el-Kastâlânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr Abdilmelik el-Kuteybî el-Mısırî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn, (ö 923 h) *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4/1, Nâşir; el-Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, Mısır, 7. Baskı, 1323; el-Âlûsî, Ebû'l-Meânî Muhammed Şükri b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebi's-Senâ (ö. 1342 h) *Gâyetü'l-Emânî f'ir-Reddi ale'n-Nebhânî*, I, s. 94, Tahk; Ebû Abdillâh ed-Dânî b. Münîr Âl-Zehvî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, I. Baskı, 2001. Hadisle ilgili değerlendirmeler için bkz; el-Yemenî eş-Şafiî, Ebû'l- Huseyn Yahyâ b. Ebi'lhayr b. Sâlim el-İmrânî (ö. 558 h) *el-İntisâr fi'r-Reddi ale'l-Mutezileti'l-Kaderiyyeti'l-Eşrâr*. I, s. 230, Edvâu's-Selef, Riyad, I. Baskı 1999. (Burada hadisin senedinin sahih olmadığı, zayıf olduğu konusunda değerlendirmeler yer almaktadır); el-Bagâvî, (Muhyi's-Sünne), Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd, (ö. 510 h) *Tefsiru'l-Beğavî, (Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsiri'l-Kur'an)* V, s. 240, Tahk: Muhammed Abdullah en-Nemr Osman Cuma Dâmiyriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, IV. Baskı, 1997. (Burada hadisle ilgili değerlendirmede bulunulmakta ve Ahmed b. Hanbel'in bu hadisle ilgili olarak 'lâ be'se' dediği belirtilmektedir.); Ayrıca bkz: Er-Râzî, İbn Ebî Hâtim (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. Münzir et-Temîmî, el-Hanzalî) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, s. 45, Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd, Hind, I. Baskı, 1952.

Hadsin sıhhati konusunda tartışmalar olduğunu bilen el-Menîni, hadisin râvileri ile ilgili Kastalânî'den nakille şu bilgileri aktarmakta³⁸⁰ ve kendisi de konuyla ilgili sıhhat değerlendirmesinde bulunmaktadır:

Bu hadisi sahabeden Ali (b. Ebî Tâlib) (ö. 40/661), (Abdullâh) ibn Ömer (ö. 73/692), (Abdullâh) İbn Mesûd (ö. 32/652-53), (Abdullâh) ibn Abbâs (ö. 68/687-88), Câbir b. Semûre (ö. 78/697), Muâz (b. Cebel), (ö. 17/638) Ebû Ümâme (ö. 86/705) ve Ebû Hureyre (ö.58/678) rivâyet etmişlerdir. Dârekutnî, (ö.385/995) Ebû Nuaym (ö.430/1038) ve İbn Abdi'l-Berr'in (ö. 463/ 1071) açıkladığı gibi İbn Adî (ö. 365/976) bu hadisi/rivayeti, tamamı zayıf olan birçok tarîkten irâd etmiştir. Fakat hadisin isnadı sadece bu tariklerle sınırlı değildir. Bunların dışında başka tarikleri de vardır. Bu sebeple söz konusu hadisin, tariklerinin birden fazla olması sebebiyle isnadının güçlenmesi söz konusudur. Böylece Alâî'nin (ö. 761/1359) de açıkça belirttiği gibi bu hadis, zayıf olmaktan çıkar hasen li-gayrihi³⁸¹ olur.³⁸²

Buradaki açıklamalardan hareketle el-Menîni'nin adı geçen hadisin sıhhatiyle ilgili farklı görüşler olsa da kendisi de hadisi sıhhat açısından ele almakta ve bu bağlamda şunları ifade etmektedir: Söz konusu hadis, zayıf olduğu yönünde kimi görüşler bulunsa da sened bakımından farklı rivayetleri bulunması sebebiyle 'hasen li-gayrihi' derecesine yükselecektir. Böylelikle delil olması konusundaki şüpheler ortadan kalkacak ve adı geçen rivayet, delil olma vasfını kazanacaktır. Sened bakımından hadisi tetkik eden el-Menîni, kendi düşüncesini desteklemek için ulemânın bu rivayetin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili görüşlerini de aktarmaktadır. Buna göre, her nesilde hadisi

³⁸⁰ el-Menîni'nin verdiği bilgilerin el-Kastallânî'nin eserinde yer alıp almadığını kontrol etmemiz sonucunda aynı bilgilerin söz konusu eserde yer aldığı görülmüştür. Bkz: *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, s. 4, Matbaatü'l- Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 7. Baskı, 1323.

³⁸¹ Hasen li-gayrihi kavramının tarifi için bkz: Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 132.

³⁸² *el-Kavlü's-Sedîd*, 5b. Bu hadis mürseldir bu hadisin şevahidi vardır ve onu güçlendirir. Sahabeden çoğu kimse bu hadisi rivayet etmiştir. Bunlar el-Menîni'nin de verdiği gibi; Usâme b Zeyd, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Mesûd, Ali (rahm) ve başkaları. Bkz: Abdurrahmân el Mağravî, *el-Mevsuah*, X, s. 571.

ezberleyen, ‘tahammül’ ederek gelecek nesillere aktaran, hadisleri tahrife yeltenen bidatçilerden koruyan, kadri yüce gerçek hadis ehli daima bulunacaktır. Bu gerçek hadis ehli, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve bundan sonra da şariat yolunu, rivayet olunan metinleri dinde aşırı giden kötü niyetli kimselerin tahrifinden koruyarak ‘muhkem nasları’ nesilden nesile nakleceklerdir.³⁸³

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere el-Menînî, söz konusu hadisi delil olabilecek şartlarda ve hasen li-gayrihî olarak değerlendirmektedir. Ancak hadisin kaynağını verirken işaret ettiğimiz gibi söz konusu hadis ile ilgili ulemânın farklı sıhhat değerlendirmelerinin varlığı unutulmamalıdır. Bu çerçevede söz konusu rivayetle ilgili değerlendirmede bulunmak gerekirse şunlar ifade edilebilir. el-Menînî ulaşabildiğimiz kadarıyla eserine aldığı rivayetlerle ilgili hemen hemen hiç metin tenkidinde bulunmadığı gibi hadisin metni ile ilgili de her hangi bir değerlendirmeye yer vermemiştir. Ancak sadece bu hadis ile ilgili metn tenkidi sayılamayacak şekilde çok kısa açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu hadis, Nevevî’nin (ö. 676/1277) de belirttiği gibi Peygamber’den (sav) hadis ilminin ezberlenerek adaletli kimseler tarafından korunacağını haber vermektir.³⁸⁴ Bu haber doğrultusunda her asırda hadis düşmanlarına

---

³⁸³ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 5a-b.

³⁸⁴ Hadis kavramının terim olarak ne zaman kullanıldığı ile ilgili kaynaklarda şu bilgi nakledilmektedir: ‘...Kendi sözleri hakkında hadis kelimesini ilk defa Resûl-i Ekrem’in kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Hüreyre’nin, kıyamet gününde kendisinin şefaatine ilk önce kimin nâil olacağını sorması üzerine Rasûlullah, “Ey Ebû Hüreyre! Hadise olan merakını bildiğim için bu hadis hakkında ilk soruyu senin soracağını tahmin ediyordum” demiştir (Buhârî, İlim, 33; Rikâk, 51). Kadın sahâbîlerin, Hz. Peygamber’den, “Senin sözünden (bihadîsike-بِحَدِيثِكَ) sadece erkekler faydalıyor” (Buhârî, İ’tisâm, 9) diyerek kendileriyle sohbet etmek üzere bir gün ayırmasını isterken hadis kelimesini kullanmalarını tasvip etmiş, sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde bu kelime, Resûl-i Ekrem’in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberler anlamında kullanılmıştır.’ Bkz: Kandemir, M. Yaşar, ‘Hadîs’, DİA, XV, 1997, s. 27-64. Buhârî, İ’tisâm, 96/9’daki hadis şöyledir: ‘Bir kadın Rasûlullah’a geldi de: Yâ Rasûlallah! Erkekler Sen’in hadîslerini öğrenmek suretiyle alıp gittiler. O hâlde bize de bir gün ayır da, bizler o günde Sana gelelim, Sen de Allah’ın Sana öğrettiği şeylerden bizlere öğretirsin! dedi. Rasûlullah (as) onlara: ‘Şu ve şu günlerde, şu mekânlarda toplanın’ buyurdu. Kadınlar o günlerde ve yerlerde toplandılar. Rasûlullah onların yanlarına geldi de Allah’ın kendisine öğrettiği şeylerden kadınlara da öğretti...’

karşı hadisleri ezberleyen ve onları tahriften korumaya muvaffak olan gerçek muhaddisler var olagelmıştır ki bu, nübüvveti i‘lâm eden şeylerdendir. Her ne kadar bir takım fâsıklar, hadis ile ilgili bazı şeyler bilseler de amelleri olmadığı için buna bilgi denilemeyeceği gibi eleştirileri de hadise zarar verememiş ve hadis ehlinin çalışmaları müspet yönde hep devam etmiştir.³⁸⁵

el-Menîni burada zikri geçen hadisin metnine dikkat çekmiş ve bunun tarih boyunca kesintiye uğramadan gerçekleştiğiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur.. Ancak sıhhati konusunda farklı görüşler bulunan ve ancak hasen ligayrihi olduğu/olabileceği belirtilen bir rivayetin nübüvvetin i‘lâmı gibi temel bir dînî yapıya dayanak olarak gösterilmesi, ne derece isabetli bir yaklaşımdır? Hz Peygamberin nübüvvetini böyle bir rivayet üzerinden ispata çalışmak doğru bir yaklaşım olamaz. Çünkü Hz. Peygamberin sünneti ve Onun dindeki, ‘ayetleri insanlara açıklama görevi’³⁸⁶ gereği asırlar boyunca alimler tarafından ikinci delil olarak görülmüş ve zaten muhafaza edilmiştir/edilmektedir. Bu muhafazayı sadece zikri geçen rivayete hasretmek, konuyu dar bir alana hapsetmek olarak değerlendirilebilir.

el-Menîni, hadis ilminin ve hadis ehlinin şerefi konusundaki hadisleri vermeye devam etmekte ve yine hakkında sıhhat şüphesi vârid olan hadisleri çeşitli yönleriyle değerlendirmektedir.

Bu bağlamda konuyla ilgili olarak zikredilen bir diğer hadis ise şudur: Rasûlullah’dan (s.a.v.) işittim şöyle diyordu: *‘Allah, bizden bir hadis-söz işiten ve ezberleyen ve bunu başkalarına tebliğ edip nakleden kişinin yüzünü ak etsin. Nice kendisine aktarılan (nakledilen) kişi vardır ki, (ilk) işitenden daha anlayışlı (fakih)dir’*.³⁸⁷

---

³⁸⁵ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4b. 5a-b.

³⁸⁶ Nahl, 16/44.

³⁸⁷ Tirmizî: İlim 7/2656-2657 (2657 numaralı hadiste hadisin ilk kısmı aynı olmakla beraber devamında ‘davet’ konusuyla ilgili farklı bilgilere de yer verilmektedir.); Ebû Dâvud, İlim

el-Menîni bu hadisi de delil olabilecek nitelikte görmekte ve et-Tirmizî'nin de (ö. 279/892) bu hadis ile ilgili olarak 'hasen-sahihtir' dediğini aktarmaktadır.³⁸⁸

Konuyla ilgili bir başka hadis ise şudur; Peygamberimiz (as) Vedâ Haccı esnasında dedi ki, *'Allah benim bir sözümü işiten, onu iyice belleyen, ezberleyen ve tebliğ eden kimsenin yüzünü parlak eylesin. Nice bilgili kimseler vardır ki, o bilgisini kendisinden daha bilgili birisine nakleder.'*³⁸⁹ Bu hadisle ilgili olarak Bezzâr'ın (ö. 292/905) 'bu hadisin isnâdı hasendir' dediğini nakleden el-Menîni, açıklamalarına İbn Hıbbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'inde Zeyd İbn Sabit (ö. 45/665 (?)) hadisini, el-Kastalânî'nin de zikrettiği gibi birçok sahabiden rivayet ettiğini belirterek devam etmekte, el-Münzirî'nin de (ö. 656/1258) söz konusu hadisle ilgili olarak 'tarîklerinden (isnadlarından) bazıları sahihtir' dediğini aktarmaktadır.³⁹⁰

Konuyla ilgili bir başka rivâyetse İbn Abbâs (ö. 68/687-88) hadisidir ki burada şöyle buyurulmaktadır;

عن ابن عباس قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اللهم ارحم خلفاءنا قلنا يا رسول الله وما خلفاؤكم قال الذين يأتون من بعدي يروون أحاديثي وسنتي ويعلمونها الناس

*'Allah'ım benden sonra gelen halifelerime rahmet eyle. Biz; Yâ Rasûlallah halîfelerin kimlerdir? Dedik. Buyurdu ki, Onlar benden sonra gelirler ve hadislerimi, sünnetimi sonraki nesillere rivayet ederek aktaran ve onları insanlara öğretenlerdir.'*³⁹¹ Bu hadisi et-Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta zikrettiğini belirten el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd* adlı eserinde adı geçen rivayeti naklederek konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır; 'Hz. Peygamber'in (as) sünnetinin müslümanlara

---

10/3660; İbn Mâce, Mukaddime: 18. Bu hadis birden fazla hadis kaynağında yer almaktadır. Bunlardan Ebû Davûd'da yer alan rivayet şu şekildedir;

‘نَصَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مِنْهُ حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ قُرْبَ حَامِلٍ فَقَهَّ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرَبَّ حَامِلٍ فَقَهَّ لَيْسَ بِفَقِيهِ‘

³⁸⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 5b.

³⁸⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6a-b. Aynı hadis diğer hadis kaynaklarında da yer almaktadır.

‘نَصَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاها وَحَفِظَهَا وَبَلَّغَهَا، فَرَبَّ حَامِلٍ فَقَهَّ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ‘

et-Tirmizî, *Sünen*, İlim, 39/6. İbn Mâce, *Sünen*, 40/235-236-242; Abmed b. Hanbel, 4/82.

³⁹⁰ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6ab.

³⁹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/77, Hadis no; 5846.

ulaştırılması bu ulemâ için bir görevdir, bu görevi kimler yaptıysa onlar da o hadisi hangi şahıslardan aldıysa onun halifesidir. Peygamberler (as) nasıl üzerlerindeki sorumluluğu daha sonraki nesillere aktardıysa ulemâ da bu yolu takip etmiş, dolayısıyla da enbiyâ'nın (as) vazifelerini devam ettirmişlerdir. Şu halde sünneti bilene düşen görev, gayretinin tamamını hadisin neşrine hasretmek olmalıdır. Zira Hz. Peygamber (as), 'Şayet bir âyet bile olsa onu benden tebliğ ediniz.' buyurmuştur.³⁹²

Görüldüğü gibi el-Menînî, Hz. Peygamber'in sünnetinin sonraki nesillere aktarılması vazifesini delillendirme bağlamında zikri geçen rivâyeti ve 'Şayet bir âyet bile olsa onu benden tebliğ ediniz.' hadisini vermekte ama burada geçen 'âyet' kelimesi hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu da belirtmeyi ihmal etmemektedir. Örneğin Beydâvî (ö. 685/1286) 'Hz. Peygamber (as) burada bir ayet demiştir, bir hadis dememiştir. Buradan zaten öncelikli olarak hadisin tebliği anlaşılır. Çünkü ayetler yaygın bir şekilde bilinmekte ve ezberleyen hafızlar çokça bulunmaktaydı. Bir de Allah'ın (cc) Kur'an ayetlerini her türlü tahrif ve kaybolmaktan koruyacağına yönelik tekeffülü bulunmaktadır'³⁹³demektedir. Yine söz konusu rivâyetteki 'benden ulaştırınız' ifadesinden hareketle İmam Malik'in (ö. 179/795) de; 'Alimler aynen nebilerin tebliğden sorulacağı gibi kıyamet gününde tebliğlerinden sorulacaktır' dediğini ve Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) hadis ilmiyle ilgili, 'Allah'ın rızasını istiyerek hadis talebinde bulunan kimsenin bu fiilinden daha faziletli bir amel bilmiyorum. Çünkü insanlar yiyecek ve içecekleri konusunda bu bilgiye ihtiyaç duyarlar. Farz-ı kifâye olan

³⁹² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6a-b; Buhârî, Enbiyâ, 50/128 (3461)

قَالَ 'بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً' ، وَحَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَى مُنْعَدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ' *'Şayet bir ayet bile olsa onu benden tebliğ ediniz. İsrâîloğulları'ndan da bazı haberler verebilirsiniz. Bunda bir sıkıntı olmaz. Kim bile bile bana yalan isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazır olsun'* Ayrıca bu rivâyetle ilgili olarak bkz: ed-Dârimî, *Müsned*, I/455; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/25 (6486), Tahk: Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşit, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 2001; et-Tirmizî, *Sünen*, İlim, 8-9. (Burada bu hadis hasen sahîhtir denilmektedir) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/159 Hadis no: 6487.(Buhârî'nin şartı üzere isnadı sahîh, Ebû Kebşe es-Selûlî hariç ricâli sikadır.)

³⁹³ Hicr, 15/9.

bu ilim ile uğraşmak nafilâ namaz kılmak ve oruç tutmaktan daha faziletlidir' şeklinde açıklamalarda bulunduğunu aktarmaktadır.³⁹⁴

el-Menînî daha önce zikri geçen hadislerle ve et-Taberânî'nin rivayet ettiği '*Allah'ım benden sonra gelen halifelerime rahmet eyle*' hadisinin sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Oysaki zayıf olduğu yönünde değerlendirmeler bulunan bazı hadislerle ilgili yeri geldiğinde açıklamalarda bulunmuştu. Söz konusu bu rivayet, el-Menînî'nin hakkında sıhhat değerlendirmesi yaptığı diğer rivayetlerden daha problemlî ve hakkında, sahih olmadığı, senedinde yer alan Ahmed b. İsâ b. Abdillâh el-Hâşimî'nin yalancı olduğu yönünde ulemanın değerlendirmeleri kaynaklarda yer almaktadır.³⁹⁵

el-Menînî, hadis ilminin ve muhaddislerin din ilimleri içindeki yerlerini ve yüceliklerini hem ilgili rivâyetleri hem de ulemânın konuyla ilgili değerlendirmelerini vererek açıklamaya çalışmaktadır. Buna ilaveten el-Menînî İbn Kattân'ın³⁹⁶ (ö. 628/1231) 'Dünyada ehli hadise buğzetmeyen hiçbir mübtedî' (bidatçı) yoktur³⁹⁷ ve Hâkim'in, (ö. 405/1014) 'isnadları ezberleyen muhaddis taifesi olmasaydı İslâm'ın nurunu öğretmezdik ve ilhadçıların, bidatçıların hadis vaz' edenlerin ve isnadları karıştıranların sapkınlıklarına hâkim olup kontrol altında tutamazdık' dediğini aktararak

³⁹⁴ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6b.

³⁹⁵ 'Allahım benden sonra gelen halifelerime rahmet eyle...' rivayetinin sahih olmadığı ve Ahmed b. İsâ b. Abdillâh el-Hâşimî el-Alevî ile ilgili olarak bkz: el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. H. 807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Tahk: Hüsamuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1994, (10), I, 126; el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Daîfü't-Terğîb ve't-Terhîb*, (2), I, 55, Mektebetü'l-Maarif, Riyâd, I. Baskı, 2000; el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, II, 247, Dâru'l-Maarif, Riyâd, I. Baskı, 1992. (el-Elbânî, bu konuda geniş açıklamalarda bulunmakta, rivayetle ilgili ulemanın değerlendirmelerini zikretmekte ve söz konusu rivayet için 'bâtıl' demektedir.); Abdullâh b. Dayfullâh er-Rahîlî, *Da'vetün ile's-Sünne fî Tatbîki's-Sünneti Menhecen ve Üslûben*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, I, 141, bty. (Burada Taberânî'nin rivayetinin mevzu, batıl ve adı geçen râvinin yalancı olduğu ile ilgili bilgiler yer almaktadır.)

³⁹⁶ Ünal, İsmail Hakkı, 'İbnü'l-Kattân el-mağribî', DİA, XXI, s. 107-108.

³⁹⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6b.

hadis ehlinin konumuna dikkat çekmektedir.³⁹⁸

Görüldüğü gibi el-Menînî, hadis ilminin ve hadis ehlinin şerefi konusunu açıklarken bazı rivayetlerin sıhhatine işaret etmiş, sened bakımından değerlendirmelerde bulunmuş bazı rivayetleri ise hiçbir şekilde değerlendirmeye tâbi tutmamıştır. Bu yönüyle el-Menînî'nin bu konuda genel geçer bir ilke çerçevesinde hareket ettiği söylenemez.

Hadis ilminin ve hadis ehlinin şerefi çerçevesinde hadisin dindeki konumuna da dikkat çeken el-Menînî, ilmin aslının muhkem ayetler, sabit-sahih sünnet ve miras taksimindeki adeletli ferâiz ilmi³⁹⁹ olduğunu, bunların dışındakilerin ise zâid addedildiğini ifade etmektedir. Açıklamaların devamında özellikle 'sünnetün kaimetün-
'سُنَّةٌ قَائِمَةٌ' ifadesine ayrı bir vurgu yapan el-Menînî, bu ifadeyi 'kâim olan sünnet; ezberlenerek tespit edilen, uygulanan sünnet olarak açıklamaktadır.⁴⁰⁰

Hadis ashabının Hz. Peygamber'e (as) en yakın kimseler olacağını, onların hem hadis ile uğraşmaları hem de Ona (as) bolca salavât getirmeleri⁴⁰¹ sebebiyle şereflerinin yüce olacağını ifade etmektedir. O, bu bağlamda Hatib el-Bağdâdî'nin, (ö. 463/1071) Ebû Nuaym'ın; 'hadis, rivayeti zor ve şerefli bir görevdir' dediğini aktarmakta ve diğer bazı alimlerin⁴⁰² görüşlerini vererek hadis ehlini övmekte,⁴⁰³ bazı eserlerde yer alan

³⁹⁸ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6b.

³⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Ferâiz*, 18/2885,

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ
'İlim üçtür: Bunların dışındakiler zâiddir. Bunlar, muhkem âyetler, sabit sünnet ve adaletli ferâizdir.' İbn Mâce, *Mukaddime*, 8/55.

⁴⁰⁰ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 6a.

⁴⁰¹ Tirmizî, *Salât*, 240/486. (*Kıyamet gününde insanların bana en yakın olanı bana en çok salavât getirenlerdir.*)

⁴⁰² el-Menînî'nin görüşlerine müracaat ettiği kimseler arasında, İbn Asâkir, İzzeddîn b. Abdi's-Selam gibi alimler yer almaktadır.

⁴⁰³ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 8a.

‘kendilerine rahmet inen Sâlihler’ ifadesinden kastedilenin de hadis ehli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁴

Bütün bu anlatılanlardan hareketle özetle şunlar söylenebilir; hadisin/lerin sıhhatini araştırma konusunda çok da titiz davranılmadığı, nakledilen hadislerin sadece mevcut hadis kaynaklarında yer almasının yeterli sayıldığı bir ortamda el-Menîni’nin, eserinde yer verdiği bazı hadislerle ilgili de olsa sıhhat değerlendirmesinde bulunması bu konuda ilmî bir bakış açısının olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Onun, bir hadisi özellikle sened bakımından tahlil edebilme ve sıhhatiyle ilgili kanaat ortaya koyabilme yetkinliğine sahip olduğu söylenebilir. Ancak aynı duyarlılık ve uygulamanın rivayetlerin metin açısından değerlendirilmesinde ortaya konulduğu söylenemez. Araştırmalarımız neticesinde metin tenkidıyla ilgili birkaç kısa değerlendirmenin dışında her hangi bir örneğe ulaşamamıştır. el-Menîni bir rivayeti sıhhat açısından değerlendirirken sâbık ulemânın sıklıkla kullandığı, rivayetin sened-isnad açısından tetkik edilmesi yöntemini kullanmış metin tenkidine ise ya hiç yer vermemiştir. Metin tenkidıyla ve hadisin anlaşılmasıyla ilgili kanaatini ortaya koymasına bu bağlamda şu örnek verilebilir.

el-Menîni ‘gelecekte hadisi tahrifçilerin ve bidatçilerin tasallutundan kurtaracak alimlerin var olacağını’ ifade eden hadisi⁴⁰⁵ açıklarken hadiste belirtilen bu evsftaki hadisçilerin her dönemde var olduğunu, buna da adı geçen rivayetin işaret ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hadis metninde yer alan içeriğin tahakkuk ettiğini belirterek konuyu açıklama yoluna gitmektedir. Ayrıca O, bu rivayetin, hakkında menfi değerlendirmeler bulunsa da mütâbi‘ ve şâhitlerinin olması sebebiyle hasen ligayrihî olduğunu ve delil olarak kullanılabileceğini kabul etmektedir. Elbette söz konusu

---

⁴⁰⁴ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 17b. (Süfyân b. Uyeyne, ‘sâlihîni’ ‘Allah’ın (cc) ‘Şehitler ve Salihler’ kavlinde geçen sâlihlerden maksad, ehli hadistir. Bunların itikâdında bozukluk ve ilminde bid’at yoktur.’ şeklinde açıklamıştır.)

⁴⁰⁵ et-Taberânî, *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, I, s. 344.

hadisin metniyle ilgili bu açıklamaların metne yönelik açıklamalar bakımından yeterli olup olmadığı da ayrıca değerlendirilmelidir.⁴⁰⁶

el-Menîni hakkında farklı sıhhat değerlendirmeleri bulunan rivayetlerle ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra uyarıda bulunmayı da ihmal etmemekte ve ‘teemmel, fihi nazar..’ vb. düşünmeye, yeniden üzerinde durmaya yönelik ikazlarda da bulunmaktadır. Buradaki ikaz, hadisin sıhhati konusundaki farklı değerlendirmelerin var olduğunu hatırlatmaya yönelik olduğu kadar bundan da öte, esas olarak hadisin ifade ettiği mananın gerçekleştiğini yeniden iyice düşünmeye yöneliktir denilebilir. Buna ilaveten hakkında zayıflık iddiası bulunan rivayetin mütâbi’ ve şâhidinin bulunması sebebiyle zayıf olmaktan kurtulacağını ve hasen ligayrihî olacağını düşünmeye yönelik olduğu da ifade edilebilir. Netice olarak el-Menîni’nin hadisleri sened bakımından değerlendirdiği ama metin bakımında tenkide yönelik bir değerlendirmede bulunmadığı söylenebilir.

2.5. HADİS RİVAYETİNDE SENED

el-Menîni, her seferinde sahih hadis kavramını ön plana çıkartmaya gayret göstermekte, bu bağlamda senedi olmayan bir hadisin Hz. Peygamber’e (as) isnad edilerek rivayet edilmesinin doğru olup olmadığını da tartışmakta, konuyla ilgili özel bir başlık açarak değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Hadis rivâyetinde uyulması gereken belli kurallar olduğu gibi râvîde de bulunması gereken bazı nitelikler ve alt yapı bilgisinin bulunması gerekir. Aksi takdirde herkes ‘Peygamber (as) şöyle dedi’ diyerek doğrudan Peygamberimiz’den hadis nakletmeye kalkacaktır ki bu durum, sened durumlarına bakılmadan, hadisin rivayet zinciri hakkında hiçbir bilgi sahibi olunmadan rivayette bulunulmasını ortaya çıkartacaktır. Bu bağlamda acaba hadisin sıhhati hakkında kanaat sahibi olunmadan nakilde bulunmak caiz midir? sorusunu gündeme getirip tartışan el-Menîni, şunları ifade

---

⁴⁰⁶ el-Menîni ‘bu ilmi her nesilden âdil (udûl) olan (güvenilir) kimseler yüklenir...’ rivâyetiyle ilgili detaylı açıklamalara yer vermemektedir.

etmektedir.⁴⁰⁷ ‘Bu başlık altında hatırlatmamızda çok mühim faydalar bulunan bir konu daha vardır ki, o da şudur: ‘Alimler, bir kimsenin hadisin tariklerinden herhangi bir tarikten de olsa senedi olmadan bir hadisi, meşhur kitaplardan birinden Hz. Peygamber’e nisbetle ‘قال رسول الله’ ‘Allah Rasûlü dedi ki’ şeklinde nakletmesinin caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.’ el-Menînî, bu ihtilafı açıklamakta ve bu bağlamda şu tafsilata yer vermektedir: ‘Cumhur bunu caiz görmektedir. Ancak aralarında Ebû Bekr el-İşbilî (ö.543/1148) ve el-İrâkî (ö. 806/1404) gibi kimi âlimlerin de bulunduğu bir grup alim ise buna karşı çıkıp itiraz etmişlerdir.’⁴⁰⁸ Konuyu, çeşitli âlimlerin görüşlerini de naklederek tartıştıktan sonra O, Ebû İshâk el-İsferâyîni’nin (ö. 418/1027) bu konuda şöyle dediğini aktarmaktadır; ‘Bu konudaki icmâ’, eğer güvenilir kitaplardan nakil yapılacak ise bu, caizdir, senedin musannifine ittisâli şart değildir. Ancak bu rivayet işleminin hadis ve fıkıh kitaplarından olması gerekir.’ el-Menînî, el-İsferâyîni’nin bu görüşünü nakletmekte ama hemen arkasından da ‘Hadis ehlinde bir grubun râvî kendisi o hadisi bizzat işitmediği için ‘Peygamber (as) dedi ki’ şeklinde bir ifadeyle bu hadisi rivâyet etmesinin caiz olmadığını belirtmiştir.’⁴⁰⁹ görüşünü naklederek böyle bir rivayetin caiz olmayacağına dikkat çekmektedir. Konu, İmâm eş-Şafîî, (ö. 204/820), İzzeddîn b Abdi’s-Selâm (660/1262), ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi alimlerin görüşlerine yer verilerek geniş bir şekilde ele alınıp tartışılmaktadır.⁴¹⁰ Bu bağlamda o, ‘sema’ konusunu açıklamakta, rivayet edilen hadisin sahih hadis kaynaklarında olması durumunda bunun caiz olacağını aksi takdirde caiz olmayacağını nakillerle ifade etmektedir. Ayrıca burada bir konuya daha dikkat çekilmekte ve bu çerçevede el-Menînî, rivayet edilen hadisin isnadı ve hangi hadis kitabında olduğu zikredilmeden yapılan rivayetleri daha çok hatiplerin yaptığını, bunun ise doğru olmadığını, böyle yapan kimselerin şiddetli bir şekilde uyarılması/paylanması

⁴⁰⁷ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 8b.

⁴⁰⁸ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 8b.

⁴⁰⁹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 8b.

⁴¹⁰ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 10a.

gerektiğini ifade etmektedir. Bununla da yetinmeyen el-Menînî, daha da ileri giderek rivâyet ettiği hadisin aslının olup olmadığını bilmeyen, rastgele rivayette bulunan hatiplerin, beldelerinin hâkimleri-yetkilileri tarafından sorguya çekilmesi ve bu hadisin senedini, isnâdını bilmesi gerektiğinin kendisine hatırlatılmasının lüzumunu özellikle vurgulamaktadır. Hatta ‘hatîbin hadisi hangi kaynaktan aldığını, aslının olup olmadığını bilmesi gerektiği konusunda zorlanması gerekir’ diyen el-Menînî, bu kimselerin hadis kaynakları dışındaki kitaplardan rivâyetine mani olunması gerektiği kanaatinde olduğunu açıklamaktadır.⁴¹¹ Kanaatini bu şekilde ortaya koyan el-Menînî, meselenin çok önemli olduğunu ama hiç kimsenin buna değinmediği gibi her hangi bir yaptırımın da bu güne kadar yapılmadığını üzümlere ifade etmektedir.

el-Menînî’nin, hadis rivayetinde tesahül gösteren kimselerin önce uyarılması, arkasından gerekirse rivayet ettiği hadislerin kaynaklarının sorulması ve bu konuda ikna edici bir açıklama olmaması durumunda yetkililer tarafından cezalandırılması gerektiği yönündeki düşüncesi büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu sayede hiç olmazsa hadis nakledenlerin hangi hadisi nereden, nasıl aldıkları ve bu hadis ile ilgili ulemanın ne tür değerlendirmelerde bulundukları ortaya konulmuş olacaktır. Bunun sonucunda her hatibin, naklettiği hadisin mevzu, zayıf veya ihticaca uygun olup olmadığını bilmeden hadis nakletmesinin önüne kısmen de olsa geçilmiş olacaktır. Yoksa günümüzde de olduğu gibi ister mevzu/uydurma, isterse zayıf olsun sahihi sakîminden ayırt edilmeden her türlü rivâyet ve haber, hadis adı altında aktarılmaya devam edilecek, sonuç olarak da halk, sahih din anlayışından uzaklaşmış olacaktır. Bunun önlenebilmesi için hadisin sıhhati konusunda gevşeklik gösteren kimselere bu hadis ile ilgili muhaddislerin sıhhat değerlendirmeleri sorulur ve burada gerçekten bir olumsuzluk tespit edilirse hiç olmazsa bu kimselerin hadis konusunda ilmi dirayetleri sorgulanmaya açılmış olur.

---

⁴¹¹ el-Menînî, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 8b.

Hadis rivayetinde senedin önemi konusunu gündemine alıp açıklamalarda bulunan el-Menînî, kendisi de bu çerçevede hangi hocalarından hangi hadisleri aldığını ve bunları rivayet etme izinlerini ihtiva eden icazetlerini zikretmiştir. Bu bağlamda el-Menînî'nin hadis ilmindeki yeriyle alakalı olarak değinilmesi gereken noktalaran biri de, hadis rivayetinde hoca-talebe ilişkisi ve hadisler de dahil, okunulan kitapların kimlerden alındığı ile ilgili **icâzet** silsilesidir. O, bu silsileye önem vermiş ve kendisi de daha önce zikredildiği gibi kendisinden faydalandığı, hadis aldığı şeyhlerini/hocalarını *el-Kavlü's-Sedîd* adlı eserinde tek tek saymıştır.⁴¹² O, ilk ve en önde gelen hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'den özellikle hadisle ilgili iki defa icâzet aldığını ifade etmekte ve bu icazetlerin bir sûretini de eserinde vermektedir.⁴¹³ Elbette burada bu icazetlerin içeriklerine ve diğer hocalarından aldığı icâzetlerin tamamına veya hangi fıkıh, tefsir ve hadis kitabını hangi şeyhinden okuduğuna dair bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir.⁴¹⁴ Ancak örnek olması bakımından kendisinden hem '*el-Kavlü's-Sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd*', hem de '*İdâetü'd-Derârî*' adlı eserinde çokça alıntı yaptığı el-Kastalânî'nin '*İrşâdü's-Sârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*' adlı eserini kimlerden aldığını (rivayet zincirini) vermemiz yeterli olacaktır. el-Menînî bu eseri ve el-Kastalânî'nin diğer müellefâtını aşağıdaki âlimlerden aldığını belirtmektedir;

Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî, (ö.1126 h) O, babası Abdulbâkî el-Hanbelî'den, (ö.1071 h.) O, Abdurrahman el-Behûtî'den (el-Buhûtî), (ö.1051/1641) O, Şemsüddîn el-Alkamî'den, (ö. 969/1561-62) O da eserin müellifi el-Kastallânî'den (ö. 923 h) rivayet etmiştir. el-Menînî, icazetlerini ve rivayet zincirini verdikten sonra bütün bu çalışmalardaki maksadının sadece ve sadece Hz. Peygamber'in (as) sahih hadislerini yaymak olduğunun altını ısrarla çizmektedir.⁴¹⁵

⁴¹² el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 10a-b.

⁴¹³ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 17b.

⁴¹⁴ el-Menînî'nin *el-Kavlü's-Sedîd*, adlı eserinin 35-83. varakları arası hocalarından aldığı icazetlere, kitaplara ve bunların senedlerine, rivayet zincirine ayrılmıştır.

⁴¹⁵ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 105a.

el-Menîni'nin hadis ilmindeki yeri ve hadis rivâyetinde senedin gerekliliği bağlamında zikredilmesi gereken noktalardan biri de müselsel hadislerden⁴¹⁶ oluşan rivâyet zincirlerini ayrıntılı olarak vermesidir. Bu doğrultuda müselsel hadislerin, Şâmlılar'ın, Mısırlılar'ın, Hanefîlerin ve Sûfî'lerin müselsel rivayetleri şeklinde taksime ayrıldığı ve rivayet zincirinde yer alan râvîlerin isimlerinin ayrıntılı olarak zikredildiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili örnek olması bakımından bazı hadislerle yer verilecek ve 'müselsel rivayet zinciri' ile ilgili kısa bilgi aktarılacaktır. Mesela el-Menîni, muhaddislerin âdeti olduğu üzere diye söze başlayarak 'Medine-i Münevvere sâkini olan Şeyhimiz büyük âlim Burhânuddîn İbrâhîm b. Hasen el-Kûrânî el-Kerderî eş-Şâfiî'nin bu konuda ilk zikrettiği' hadis olması sebebiyle 'rahmet' hadisini öncelikli olarak zikredeceğini belirtmekte ve konuya bu hadisle başlamaktadır; *'Merhamet edenlere, Rahmân olan Allah (cc) merhamet eder. Siz yerde olanlara merhamet ediniz ki gökteki/ler de size merhamet etsin.'*⁴¹⁷

el-Menîni, bu hadisi 1122 senesinde Mekke'de hocasının evinde Şeyhi Abdullah İbn Sâlim el-Basrî el-Mekkî'den aldığını belirtmekte ve bu şeyhinden başlayarak hadisin senedinde yer alan râvîleri *'el-Kavlü's-Sedîd'* adlı eserinde sıralamaktadır; Abdullah İbn Sâlim el-Basrî el-Mekkî, (ö. 1134 h) Muhammed b Süleyman el-Mağribî... Süfyan b. Uyeyne'ye kadar onaltı râviyi sıralamakta ve Süfyan b. Uyeyne'nin de Amr ibn Dînâr, Ebî Kâbûs (Abdullah b. Amr b. Âs'ın mevlâsı), Abdullah ibn Amr b. Âs'dan rivayet ettiğini belirtmektedir.⁴¹⁸ el-Menîni 'rahmet' hadisinin farklı tariklerinde yer alan râvîleri de 73. varaktan başlayarak 75. varaka kadar zikretmektedir.⁴¹⁹

---

⁴¹⁶ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 82b.

⁴¹⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 58/4941; Tirmizî, Birr, 16/1924.

الرَّاجِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مَّن فِي السَّمَاءِ

⁴¹⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 73a.

⁴¹⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 73a. (Burada 'Rahmet' hadisi ve Allahın rahmeti konusunda ve de ilk müselsel hadis olması konusu geniş bir şekilde açıklanmaktadır)

el-Menîni Dımaşk'lıların müselsel senedli hadislerine örnek vermeye ve bu rivâyetlerde yer alan râvîleri zikretmeye ve hangi icâzet silsilesiyle rivâyetleri aldığına işaret etmekte ve bu bağlamda şu rivâyeti zikretmektedir; 'لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ' 'Allah insanlara merhamet etmeyene merhamet etmez.'⁴²⁰

Müselsel hadislere bir diğer örnekte ise Şâmlılar'ın müselsel olarak rivâyet ettikleri aşağıdaki hadise yer verilmektedir. el-Menîni, bu bağlamda Ebû Zerri'l-Gıfârî'nin (ö. 32/653) rivâyet ettiği bir kudsî hadisi vermektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ بَهْرَامٍ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا رَوَى عَنْ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ: «يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلَا تَظَالَمُوا،

*'Bize Abdullah b Abdi'r-Rahmân b. Behrâm ed-Dârimî rivâyet etti (dediki), Bize Mervân (yani ibn Muhammed ed-Dımaşkî, Saîd b Abdi'l-Azîz rivayet etti. O da Ebû İdrîs el-Havlânî'den o da Ebî Zerr'den o da Nebî'den (as) naklen Allah'ın (tebâreke ve teâlâdan) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: Allah (cc) buyurdu; Ey kullarım, Ben zulmü kendime haram kıldım. Zulmü sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyiniz.'*⁴²¹

el-Menîni, bu hadis ile ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır; Bu hadis Dımaşk'lıların müselsel hadislerindendir. Bu hadis sahîhtir, isnadı âlî'dir, sika olan Dımaşk'lıların Ebû Zerri'l-Gıfârî'ye (ö. 32/653) kadar ulaşan güzel teselsüle sahip rivayetlerindendir.⁴²² Ki, Ebû Zerr Dımaşk'a gelmiş ve orada Muâviye'nin Şam valisiyken şikayeti üzerine Osman b Affân'ın Medine'ye çağırmasına kadar ikamet etmiştir. el-Menîni bu hadis ile ilgili olarak Müslim'in bu rivayetinde tek kaldığını ifade etmekte ve Ebû Müshir ve Ahmed b. Hanbel'in 'Şam'lıların bu hadisten daha üst

⁴²⁰ Buhârî, Tevhîd, 2/5.

⁴²¹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 75b; Müslim, Birr, 55/2577.

⁴²² el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 86a.

derecede, yüce bir hadisi yoktur' dediğini nakletmektedir.⁴²³ Devamla en-Nevevî'nin (ö.676/1277) bu hadis ile ilgili olarak; 'isnâdının ve metnin sahihliği, uluvvü'l-isnâd olması ve müselsel olması yönüyle tüm güzellikleri içinde barındırmaktadır' dediğini aktarmaktadır. el-Menîni diğer müselsel hadislerin rivayet zincirini vererek konuyu açıklamayı sürdürmektedir.⁴²⁴ Yine O bu bağlamda Şâm ile ilgili hadislerle⁴²⁵ yer vererek açıklamalarına devam etmektedir. Şâm'ın fazileti konusu, konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için burada buna yer verilmeyecektir.

Hadis ile doğrudan ilgisi bulunmasa da rivayet zincirlerini vermesi bağlamında el-Menîni, çeşitli tarîkatlara⁴²⁶ ait silsileleri, namazlardan sonra ve diğer zamanlarda okunması gereken 'hizb'leri⁴²⁷ vermekte ve bazı eserlerini zikretmekte, bunların dışında risâlelerinin varlığını da belirtmekte ama isim vermemektedir.⁴²⁸

2.6. EL-MENÎNÎ'YE GÖRE FIKHÎ ANLAMDA SÜNNET VE KUR'ÂNI NESHİ

2.6.1. Sünnet

Ahmed el-Menîni'nin hadis ilmindeki yeri başlığı altında Onun hadis konusundaki açıklamalarına; hadis ilminin tanımı, bazı hadis kavramlarını tarifi, hadis ilminin ve ehlini şerefi başlığı altında yer verilmiştir. Burada özel olarak fıkıh ıstılahı bağlamında sünnet konusundaki açıklamalarına ve sünnetin delil olma bakımından

⁴²³ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 75b.

⁴²⁴ Mısırlıların müselsel rivayetleri için bk: el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 80a. Hanefî imamlarının müselsel rivayetleri için bkz: el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 78a-b.

⁴²⁵ Bu hadislerin tamamı aynı kaynakta ve aynı şekilde yer almamakta, hadis farklı rivayetleri bulunmaktadır. Bunlardan (*Aleyküm bi's-Şâm; Size Şâm'da bulunmayı öneririm*) kısmı için bkz; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/471 hadis no; (37320,) Tahk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409 h. Hadisin farklı ve ziyadeli rivayeti için bkz; Tirmizî, *Fiten*, 27/2197; Ahmed b Hanbel, 8/134, 4536, 5146, 5376, 5738, 6002; İbn Hıbbân, *Sahîh*, 16/294, 7305; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 5/308, Tahk; Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabellî, Daru'r-Risâle el-Âlemiyye, I. Baskı 2009. Ayrıca Şâm ile ilgili 'Safvetullah' hadisi için bkz; et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, 22/58, Hadis no; 130, (1015), Tahk; Hamdi b Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, II. Baskı 1994; et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 4/307 (3386), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

⁴²⁶ Şâzelî, Nakşibendî vb. tarikatlar için bkz; el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 89a-b.

⁴²⁷ Nevevî'nin hizbi vb. için bkz; el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 88a.

⁴²⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 112b.

dindeki konumuna bakış açısına işaret edilecektir. Onun fikhî bağlamda sünnete bakış açısını ortaya koyduğu eseri İbn Kutluboğa'nın *Şerhu Muhtasaru'l-Menâr* adlı eserine yaptığı *Kitâbu'l-Arfi'n-Nâsim Şerhu Risaleti'l-Allâme Kâsım* adlı şerhidir. Konu bu şerhi bağlamında ele alınacaktır.

el-Menîni İbn Kutluboğa'nın şerhindeki açıklamalarına tâbi olarak önce şer'i delilleri kitap, sünnet, içma' ve kıyas olarak aktarmakta ve bunlarla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. O, birinci sıradaki delil olması hasebiyle önce Kur'an'ı zikretmekte, dindeki konumuna ve delil olma özelliğine yönelik geniş bilgi vermektedir. Bu bilgilerden sonra ikinci sırada delil olması hasebiyle Sünnet konusu ve aynı minval üzere sırayla icmâ ve kıyas delilleri açıklanmaktadır.⁴²⁹ Burada Onun diğer şer'i delillerle ilgili açıklamalarından ziyade delil olma yönü itibarıyla Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer alan sünnetle ilgili açıklamalarına yer verilecektir.

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan Sünnet, adı geçen şerhte 'sünnetin kısımlarının açıklanması' başlığı altında ele alınmakta, lügat ve ıstılah anlamları verilmekte ve Sünnet, 'Hz Peygamber'den (as) Kur'an dışında sâdır olan şeyler' olarak tarif edilmektedir.⁴³⁰ Bu tariftten sonra Sünneti, 'Sünnet'in kısımları'⁴³¹ başlığı altında detaylandıran el-Menîni, ikinci sırada Sünnetin de Kitap gibi dinde huccet oluşuna geniş bir şekilde yer vermektedir.⁴³² Bu kısımda Sünnet'in kısımları mütevâtir, meşhûr, âhâd ve mürsel olarak sınıflandırılmakta ve her birinin bilinen tanımları geniş bir şekilde aktarılmaktadır. el-Menîni, sünnet konusunu açıklarken şerhinde detaylara girmekte, önce mütevâtir hadisten başlamak üzere tarifler vermekte ve mütevâtirin ilim ifade

⁴²⁹ el-Menîni, *Arfü'n-Nâsim*, 8a, 9b.

⁴³⁰ el-Menîni, *Arfü'n-Nâsim*, 66a.

⁴³¹ İbn Kutluboğa'nın sünneti 'Nebî'den rivayet olunan söz ve fiil' olarak zikrettiği, 'takrire' yer vermediği görülmektedir. el-Menîni şerhinde bu konuyu şöyle açıklamaktadır: 'Burada 'takrir' ifadesi zikredilmemiştir, ancak 'takrir' ifadesi sanki 'fiil' içinde zikredilmiş, dercedilmiş gibidir. Çünkü Nebî'nin (as) bir iş yapıldığı anda ona sukûtundan onu yapan müslümanın fiilini onayladığı anlaşılır.' Bkz: el-Menîni, *Arfü'n-Nâsim*, 66b.

⁴³² el-Menîni, *Arfü'n-Nâsim*, 66b, 67a. Kur'an ve Sünnetin dindeki konumu ve teşri'deki yeri konusunda bkz: Coşkun Medet, a.g.e. s. 40-79.

edeceğini özellikle vurgulamaktadır. İkinci olarak sünnetin kısımlarından olan ‘meşhur’ hadisi değerlendirmekte ve şu açıklamaya yer vermektedir: ‘Meşhur hadisin ittisâlinde sureten şüphe vardır. Çünkü o, asıl itibarıyla yani ilk ravisi olan sahâbi bakımından ilk asırda ‘âhad’dır’⁴³³ bilgisini aktaran el-Menînî, meşhur hadisin mana bakımından ümmet tarafından kabul edildiğine, başta birinci yüzyılda âhâd olan bir haberin ikinci ve üçüncü yüzyıllarda büyük bir topluluk tarafından rivayet edilmesine dikkat çekmektedir. Bununla beraber O, meşhur hadisin ilk asırdan sonra çok sayıda râvi tarafından rivayet edilmesine rağmen mütevatir gibi ilim ifade edip etmeyeceği gibi daha teknik konulara yer vermektedir.⁴³⁴ Örneğin meşhur hadisin fikhî konularda delil kabul edildiği ile ilgili olarak özetle bunu, birinci asırda yani sahâbe döneminde ümmetin delil olarak kabul ettiğinden, daha sonraki ikinci asırda da bu anlayışın yaygınlaştığından bahsetmekte ve ilerleyen dönemlerde de Sünnet’in bu kısmının delil olarak kabul edildiğine dikkat çekmektedir.⁴³⁵ Kıyas konusunda ise, şayet sahâbî sözüyle kıyas arasında bir tercihte bulunulacaksa sahâbî sözünün kıyastan önde geldiğine işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca âhad haber,⁴³⁶ munkatı‘ ve mürsel hadis ile ilgili de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yine ‘umum’, ‘husûs’ vb. konularda ayetle hadis arasındaki münasebete yer verilmekte ve bu bağlamda tahsîs, takyîd ve beyan konuları ele alınmaktadır.⁴³⁷ Şayet konuyla ilgili farklı değerlendirmeler söz konusu olursa bu farklılıklara da yeri geldiğinde değinilmektedir.

2.6.2. Sünnetin Kur’anı Neshi

el-Menînî, fıkıh usulünü yakından ilgilendiren konulara tabîi olarak değindiği gibi fıkıh usûlünün bir konusu olan nesh konusuna da özellikle Kur’ân’ın Sünnetle,

---

⁴³³ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 66b.

⁴³⁴ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 67a-b.

⁴³⁵ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 67a.

⁴³⁶ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, ‘Âhâd Hadislerin Akâid ve Ahkamda Huccet Olması Meselesi’, Çeviren: Ahmet Yıldırım, *SDÜ, İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 2012, sayı 9, (ISSN 1300-9672)

⁴³⁷ el-Menînî, *Arfü’n-Nâsim*, 73a.

Sünnet'in Kur'an'la nesh edilmesinin mümkün olup olmadığına da değinmektedir. Nesh konusunda ulemâ arasında ihtilaf olduğunu belirten el-Menînî, neshin tebdîl, izâle anlamına geldiğine ve bir şeyin ortadan kaldırılması, yerine başka bir şeyin gelmesi için bu iki kavramın kullanıldığına işaret etmektedir. Neshin mahiyetiyle ilgili değerlendirmelerde de bulunan el-Menînî, neshin, bize göre tebdîl, ancak Şârî'ye göre ise beyân anlamı taşıdığını ifade etmektedir.⁴³⁸ Bu bağlamda kıyâsın neshetme özelliğinin bulunmadığı teferruatlı bir şekilde açıklanmaktadır.

Nesh konusunda önemli konulardan biri olan 'Kitâb'ın Kitap'la', 'Sünnet'in Sünnet'le' neshi konusu açıklanmakta ve bunun caiz olduğu, Kitap'ın Sünnet'le ve Sünnet'in de Kitap'la neshinin ise ulemâ indinde ihtilaf konusu olduğu belirtilmektedir. Bu konuda detaya girilerek Sünnetin sünnetle neshinde de mütevâtirin mütevatirle, âhad haberin de yine âhad haberle nesh edilebileceği ifade edilmektedir.⁴³⁹ Bu konuya örnekler verilmekte ve bu bağlamda kabir ziyaretinin ve kurban etlerinin üç günden fazla saklanması önce yasaklanması daha sonra ise bunlara izin verilmesiyle ilgili hadislerle konu açıklanmaktadır.⁴⁴⁰ Sünnet'in kitapla neshine de Beyt-i Makdis'e yönelmenin 'yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir'⁴⁴¹ ayetiyle neshedildiği örnek olarak verilmektedir.

Kitabın Sünnet'le neshine ise, 'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.'⁴⁴² ayeti örnek olarak verilmektedir. Bu ayetin Peygamberimizin 'mirasçıya

---

⁴³⁸ el-Menînî, *Arfü'n-Nâsim*, 75a-b.

⁴³⁹ el-Menînî, *Arfü'n-Nâsim*, 76b.2.

⁴⁴⁰ Kabirleri ziyaret etmenin ve Kurban etlerini üç günden fazla saklamanın önce yasaklanması, sonra ise serbest bırakılması konusundaki hadislerle ilgili olarak bkz: Müslim, Cenâiz, 11/106; Nesâî, Cenâiz: 21/100; İbn Mâce, Cenâiz: 6/47; Tirmizî, Cenâiz, 8/60; Buhârî, Edâhî, 73/16; Müslim, Edâhî, 35/5.

⁴⁴¹ Bakara, 2/149.

⁴⁴² Bakara, 2/180.

vasiyyet yoktur'⁴⁴³ hadisiyle nesh edildiği örnek olarak zikredilmektedir. Ancak söz konusu ayetin hadisle değil, Nisâ Sûresinin, 4/11-12. ayetleriyle nesh edildiği yönünde ulemânın değerlendirmelerinin varlığı da unutulmamalıdır.⁴⁴⁴

el-Menînî, ulemânın ihtilaf ettiği veya kendisinin çoğu zaman farklı düşündüğü konularda 'fihi nazar' diyerek itirazını belirtmektedir. Kitab'ın Sünnet'le neshi konusunda da aynı yola başvuran el-Menînî, şerh kısmında bu örneğin hemen peşinden 'fihi nazar' diyerek konunun hemen kabul edilmemesi ve üzerinde durulması, düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmekte, devamla da çünkü hadis, 'âhad'dır, bununla Kur'ân nasıl nesh olunur? diyerek bu konudaki çekincesini, farklı bir görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴⁵ Devamla el-Menînî, bu konuda şayet Kur'anî bir hükmü neshettiğinden bahsedilen hadisin şöhret bulmuş, yani meşhur⁴⁴⁶ hadis olmasından hareketle sünnetin Kur'ânı neshedeceğini iddia eden olursa, bu konuda farklı görüşte olanların varlığı da unutulmamalıdır diyerek Kâdî Ebû Zeyd'in (ed-Debûsi) (ö. 430/1039) bu konuda şöyle dediğini aktarmaktadır; 'Allah'ın Kitabı'nda Sünnet'le nesh olunan bir şey bulunmamaktadır. Ancak nas üzerine ziyâde tarîkı ile böyle bir şey olabilir.'⁴⁴⁷

Görüldüğü gibi el-Menînî, Sünnet'in Kur'ân'ı nesh etmesi anlayışını Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen 'fihi nazar' diyerek ihtiyatla karşılamakta ve bu düşüncesine diğer alimlerden de delil getirmektedir. Bu bağlamda İmâm eş-Şâfiî'nin iki

---

⁴⁴³ Buhârî, Vesâyâ, 6; Tirmizî, Vesâyâ, 31/5, (Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, dolayısıyla miras alana vasiyyet yoktur.); Nesâî, Vesâyâ, 30/5; İbn Mâce, 20/6.

⁴⁴⁴ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Coşkun, Medet, *Sünnetin Kuranı Neshi Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 95-137, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Ana bilim Dalı, Ankara, 1995.

⁴⁴⁵ el-Menînî, *Arfü'n-Nâsim*, 76b.

⁴⁴⁶ Hanefilerde meşhur sünnetin/hadisın Kuran'ı neshedebileceği yönündeki görüşler için bkz; Coşkun, Medet, a.g.e. s. 95-137.

⁴⁴⁷ el-Menînî, *Arfü'n-Nâsim*, 76b.

kavlınden esah olanında ‘Sünnetin Kitap ile (Kur’ân) neshi caiz değildir, aksi de aynıdır demektir’ denilerek⁴⁴⁸ konu, bu bağlamda detaylandırılarak açıklanmaktadır.⁴⁴⁹

2.7. EL-MENÎNÎ’NİN FEZÂİL RİVÂYETLERİNE BAKIŞI

Ahmed el-Menîni, *Târîhu’ş-Şam* adlı eserinde önce Şâm isminin nereden türediğini, gramer açısından hangi köklere sahip olduğunu açıklamakta, daha sonra ise Şâm’ın faziletiyle ilgili, kaynaklarda yer alan bilgilere ve bu bağlamda Şâm’ın faziletiyle ilişkilendirdiği ayet ve hadislerle⁴⁵⁰ yer vermektedir. Konu ile ilgili olduğu belirtilen ayetlerde doğrudan Şâm’a yönelik her hangi bir işaret olmadığı için söz konusu ayetlerdeki bazı ifadelerden hareketle müfessirlerin görüşleri verilerek konu açıklanmaya çalışılmaktadır.⁴⁵¹ Şâm’ın fazileti ile ilgili, ayetlerde yeterli veri bulunmadığı için ikinci sırada hadislerle müracaat edilmekte ve buradan deliller çıkartılmaya çalışılmaktadır. Devreye hadisler girdiğinde de hadisin sıhhati konusu en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Genelde fezâil konusu özelde de Şâm’ın fazileti konusunda kısa bir açıklama yapmak konunun anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Öncelikle ifade edelim ki, fezâil konusu ve özelde de şehirlerin fazileti, bu bağlamda da Şâm’ın fazileti konusunda çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu eserlere kaynaklık eden bilgiler daha çok hadislerde yer almaktadır. Fezâil konusu, sadece ülkelerle ilgili değil Kuran’ın fazileti, ashabin fazileti ve amellerin fazileti vb. konularda ulemâ tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁴⁵² Bu bağlamda Suriye-Şâm’ın tarihi ve fazleti ile ilgili de eserler yazılmıştır. Bunların en meşhuru diyebileceğimiz eser, İbn

---

⁴⁴⁸ el-Menîni, *Arfü’n-Nâsim*, 76b

⁴⁴⁹ el-Menîni, *Arfü’n-Nâsim*, 98b.

⁴⁵⁰ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, Hadis no: 19/420, (17596.) Bazı farklılıklarla aynı hadisin bulunduğu hadis numaraları; (4105,) (7620,) (15030,) (16359); Tirmizî, *Menâkıb*, 42/3949, 3954, *Cihâd*, 15/2482, 2483.

⁴⁵¹ el-Menîni, *Târîhu’ş-Şam*, 6-9/a-b; Mâide, 5/21; İsrâ, 17/1.

⁴⁵² Kandemir, Yaşar, ‘Fezail’, *DİA*, XII, s. 529.

Asâkir'in (ö. 571/1175) '*Târîhu Medîneti Dimaşk*' adlı eseridir.⁴⁵³ el-Menînî de bu bağlamda *Târîhu's-Şâm (el-İ'lâm bi Fadâili's-Şâm)* adlı eserini yazmıştır. Genellikle Şam'ın veya diğer beldelerin faziletiyle ilgili hadisler⁴⁵⁴ sıhhat bakımından fazlaca değerlendirmeye tabi tutulmazken; el-Menînî, eserine aldığı, hakkında bazı ulemânın zayıf olduğu yönünde görüş belirttiği kimi rivayetleri sıhhat bakımından ele almış ve değerlendirmeye tabi tutmuştur. O, değerlendirmeye tâbi tuttuğu hadislerin çoğunun Şamlılar tarafından 'muttasıl-müsel'le⁴⁵⁵ bir senedle aktarılan hadisler olmasına dikkat çekmektedir.⁴⁵⁶ el-Menînî açıklamalarına da Şamlılar'ın bu tür rivayetlerine yer vererek konuyu açıklamaya başlamaktadır.

Şamlılar'ın müsel-muttasıl senedimizle rivayet ettiğimiz hadislerden ilki Ebû Zerri'l-Gıfârî'den gelen şu hadistir; '....Size Şâm'ı (oraya gitmeyi) öneririm,⁴⁵⁷ Çünkü

⁴⁵³ İbn Asâkir'in '*Târîhu Medîneti Dimaşk*' adlı eseriyle ilgili olarak bkz: Baş, Eyüp, '*İbn Asâkir ve Târîhu Medîneti Dimeşk'i Üzerine*' s. 692-706. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXIX, Ankara 1999.

⁴⁵⁴ Bu konudaki rivayetlerden bazıları ve özellikle Şâm'ı öven ve yeren rivayetler için bkz; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî (ö 907 h) *Tenzihü's-Şerîati'l-Merfûa an Ehâdisi's-Şenâti'l-Mevdûa*, II, s. 46-65, 57-58, Tahk; Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sıddîk, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, II. Baskı, Beyrût-Lübnân, 1981.

⁴⁵⁵ Muttasıl ile Müsned'in tarifleri ve birbirleriyle olan anlam ilişkisiyle ilgili olarak bkz: İbn Salâh, a.g.e s. 42, 275; Muhammed Ahmed ez-Zehebî, *el-Mûkızatü fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, s. 43, Matbaatü'l-İslâmiyye, Halep, ty.

⁴⁵⁶ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 5a.

⁴⁵⁷ '*Size Şâmı öneririm. Çünkü ora Allah'ın seçtiği yerdir. Orada Allahın kullarından hayırlı olanlar iskan ederler*' hadisi ile ilgili olarak İbn el-Cevzî, 'bu hadis sahih değildir' demektedir. Bkz; el-Hût, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Muhammed Dervîş (ö. 1277 h), *Esne'l-Metâlib fî Ehâdisi Muhtelifeti'l-Merâtib*, I/188 (913) Tahk; Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Neşr; *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, I. Baskı, 1997; es-Sâgânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Husnî el-Kahlânî Ebû İbrâhîm İzzuddîn (ö 1182), *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmiu's-Sagîr*, 7/297 (5514) Tahk; Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, Mektebetü Dâru's-Selâm, Riyâd, I. Baskı, 2011. Et-Taberânî, bu hadisi isnadlarının tamamı zayıf olarak rivayet etmiştir. Hâkim tahrîc etmiş ve 'isnâdı sahihtir' demiştir. Bkz; Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, 9/443 (8779); Mekhûl'un Vâsile'den rivâyet ettiği hadisin sahih olmadığını ifade eden görüşler için bkz: İbnü'l-Cevzî, Cemâllüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö.597 h), *el-İlelû'l-Mütenâhiye fî l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, 1/120, Tahk; İrşadü'l-hak el-Eserî, Nâşir; İdâretü'l-ulûm el-Eseriyye, Faysalâbâd, Pakistân, II. Baskı, 1981; Ali Nâyif eş-Şuhûd, *Buhûs ve Makalât Havle's-Sevreti's-Sûriye*, 3/143, 1. Baskı 2012; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/55, Hadis no; 130, (1015), Tahk; Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, II. Baskı 1994; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 4/307

*Şâm Allah'ın kendi beldelerinden seçtiği yerdir. Kullarından seçtiğini oraya sevk eder. Kim oraya gitmeyi istemezse Yemen'e gitsin. Oranın havuzlarından (pınarlarından) su içsin.*⁴⁵⁸ *Allah bana Şâm ve halkı hakkında güvence verdi.*⁴⁵⁹

Şâm'a gitmeyi öneren 'Size Şâm'ı öneririm...' hadisi konuyla ilgili kaynaklarda ilk başta zikredilen ve Şâm'ın faziletini anlatmak için hadisin başı ve sonu atlanarak sadece bu kısmı maksadı kısaca anlatması sebebiyle ilk olarak müracaat edilen bir rivâyettir. Ancak bazı rivâyetlerde hadisin sadece bu kısımdan oluşmadığı baş tarafında şu bölümün de yer aldığı görülmektedir: 'Ordulara, topluluklara ayrılacaksınız. Bunlardan biri Şâm'da, biri Irak'ta ve biri de Yemen'de olacaktır...' denilince bir adam kalkarak 'Yâ Rasûlallah, ben daha gencim, o vakte erişirsem bana nereyi tavsiye edersiniz?' demesi üzerine Peygamberimiz'in (as) Şâm'ı önerdiği belirtilmektedir.⁴⁶⁰

(3386); Hadisin farklı rivayetleri bulunmaktadır. Hadisin 'Aleyküm bi's-Şâm'; 'Size Şâm'ı öneririm' kısmı hemen hemen Şâm ile ilgili rivâyetlerin tamamında yer almaktadır. Bununla ilgili olarak bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 7/471, (37320). Ayrıca aynı hadis, baş kısmı farklı olmakla beraber son kısmı aynı içeriktedir ve 'Kıyamet gününden önce Hadramevt tarafından veya Hadramevt Denizi tarafından bir ateş çıkacak ve insanları toplayacaktır. Dediler ki, Yâ Rasûlallah, bu durumda bize ne emredersin?, Buyurdu ki, Size Şâm'ı öneririm.' şeklindedir ve bu hadis, Tirmizî, Fiten, 27/2197; Ahmed b. Hanbel, 8/134, (4536, 5146, 5376, 5738, 6002,); İbn Hıbbân, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu İbn Hıbbân*, 16/294, (7305), Tahk: Şuayb el-Arnevûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993; Ebû Dâvûd, Sünen, 5/308, Tahk; Şuayb el-Arnevût-Muhammed Kâmil Karabellî, Daru'r-Risâle el-Âlemiyye, I. Baskı 2009 da yer almaktadır.

⁴⁵⁸ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 7b. (el-Menînî, el-Münâvî'nin Camiu's-Sagîr üzerine yaptığı şerhinde şöyle dediğini aktarmaktadır; hadiste geçen 'havuzlarından içsin' ifadesindeki zamir Yemen'e değil Şâm'a râcîdir.)

⁴⁵⁹ el-Müttekî el-Hindî, Alâuddîn Ali b. Husâmeddîn İbn Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şa'zelî el-Hindî el-Burhânfü'rî, *Kenzul-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, 12/280 (35041) Tahk; Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sakâ, Müessesetü'r-Risâle, V. baskı, 1981; es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, 9/443 (8779) byk, ty.

⁴⁶⁰ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يجند الناس أجنادا جند باليمن وجند بالشام وجند بالمشرق وجند المغرب قال رجل يا رسول الله إني فتى شاب فلعلي أدرك ذلك فأبي ذلك تأمرني قال : عليكم بالشام فإنها صفوة الله من بلاده يسوق إليها صفوته من عباده عليكم بالشام فإن الله تكفل لي بالشام وأهله فمن أبى فليلق بيمينه

'Allah Rasûlü buyurdu: 'İnsanlar ordulara, topluluklara ayrılacak. Bunlardan biri Yemen'de, biri Şâm'da, biri doğuda ve biri de batıda olacaktır...' denilince bir adam kalkarak 'Yâ Rasûlallah, ben daha gencim o vakte erişirsem bana nereyi tavsiye edersiniz?' demesi üzerine Peygamberimiz'in (as); Size Şâm'ı (oraya gitmeyi) öneririm. Çünkü Şâm Allah'ın kendi beldelerinden seçtiği yerdir. Kullarından seçtiğini oraya sevk eder. Size Şâm'ı öneririm. Allah bana Şâm ve halkı hakkında güvence verdi.' et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-

Aynı şekilde ‘Size Şam’ı öneririm’ rivâyetinin söylenişi sırasında râvî Vâsile b. el-Eskâ ve Abdullah b. Havâle kendi rivâyetlerinde Peygamberimiz’e (as) bana bir yer, ülke seçer misin? demeleri üzerine Peygamberimiz’in onlara Şam’a gitmeyi tavsiye ettiği ve de Muâz ve Huzeyfe için de yine aynı şekilde Şâm’ı işaret ettiği ifade edilmektedir.⁴⁶¹ el-Menînî, konuyla ilgili bu hadisi verdikten sonra Ebû Zerr’den bu hadisi rivâyet eden tâbiî Ebû İdrîs el-Havlânî’nin⁴⁶² ‘Allah kime teminat verdiyse Ona kaybetme yoktur’ dediğini nakletmekte ve el-Menînî, bu hadisi et-Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*’de ve es-Suyûtî’nin *el-Câmiu’s-Sagîr*’de rivayet ettiklerini belirtmektedir.

el-Menînî, konu ile ilgili hemen hemen aynı içerikteki Vâsile b. El-Eskâ’dan rivayet olunan ve Peygamberimiz’in (as) Huzeyfe ve Muâz için ikamet yeri olarak Şam’ı işaret ettiği ve bunu da üç kere tekrarladığıyla ilgili rivayetleri vererek açıklamalarına devam etmektedir. O râvînin, Peygamberimiz’in Huzeyfe b. Yemân ve Muâz’a yerleşim yeri olarak Şâm’ı işaret ettiğini işittim dediğini⁴⁶³ aktarmakta ve konuyu bu minval üzere açıklamaktadır.

el-Menînî eserine aldığı bazı hadisleri sadece nakletmekle yetinmemekte, bununla beraber sıhhat değerlendirmesinde de bulunmaktadır. Burada O, zikri geçen hadis ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır;

Kebîr, 22/55, hadis no: 130; İbn Hamza el-Huseynî, İbrâhim b Muhammed b Muhammed Kemâlüddîn b. Ahmed b. Huseyn Burhâneddîn, (ö.1120 h) *el-Beyân ve’t-Ta’rîf, fî Esbab-ı Vurûd’l-Hadîs eş-Şerîf*, 2/108, Tahk; Seyfüddîn el-Kâtib, Neşr; Dâru’l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, ty.

⁴⁶¹ el-Menînî, *Târîhu’s-Şâm*, 7b. et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 22/58, no: 137.

عن وائلة بن الأسقع قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يقول لحذيفة بن اليمان و معاذ بن جبل وهما يستشيرانه في المنزل فأومى إلى الشام ثم سألاه فأومى إلى الشام ثم سألاه فأومى إلى الشام قال : عليكم بالشام فإنها صفوة بلاد الله يسكنها خيرته من خلقه فمن أبى فليلحق بيمنه وليسق من عذره فإن الله تكفل لي بالشام وأهله

⁴⁶² Ebû İdrîs el-Havlânî (Âizullah b. Abdillâh b. Amr) (ö. 80/699) ile ilgili olarak bkz; Yardım Ali, ‘Ebû İdrîs el-Havlânî’, DİA, X, s. 168. (Hz. Ömer, Ebü’d-Derdâ, Ebû Zerr el-Gıfârî, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Bilâl-i Habeşî, Ebû Hüreyre, Avf b. Mâlik, Ubâde b. Sâmit gibi sahâbîlerden hadis almıştır.)

⁴⁶³ Tirmizî, Cihad, 15/2482, 2483. (Bazı küçük farklılıklarla)

el-Menînî önce bu rivâyetin zayıf olduğuyula ilgili çeşitli değerlendirmelerin varlığını belirtmekte ve el-Heysemî'nin (ö. 807) 'Taberânî, bu hadisi tamamı zayıf olan senedlerle rivayet etmiştir.'⁴⁶⁴ dediğini nakletmektedir;

Devamla Heysemî'nin bu değerlendirmesine cevap sadedinde 'ben derim ki' diyerek konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır;

'اقول تضعيف الهيثمي لاسانيد الطبراني لايلزم منه ضعف الحديث مطلقا بل ضعفه من رواية الطبراني فان لنا به سندا جيدا من غير رواية الطبراني وهو السند المسلسل بالدمشقيين الذي رؤيناه الحديث القدسي وهو ياعبادي اني حرمت الظلم علي نفسي وجعلته بينكم محرما فلا تظالموا.'

'Ben derim ki el-Heysemî'nin, (ö. 807) et-Taberânî'nin (ö. 360/971) senedlerini zayıf sayması mutlak olarak hadisin bu sebebple zayıf olmasını ilzam etmez/gerektirmez. Bilakis bu hadisin zayıflığı sadece Taberânî'nin rivayetindedir. Bizim o hadisle ilgili Taberânî'nin rivayetinin dışında 'ceyyid' senedi olan Dımaşklılar'ın müselsel senede sahip rivayetleri de vardır. Bu senedle biz; '*Allah (cc) buyurdu; Ey kullarım zulmü kendime haram kıldım. Zulmü sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyiniz.....*)'⁴⁶⁵ kudsî hadisini rivayet ettik' demekte ve devamla, el-Heysemî'nin zayıf saydığı hadisin mütâbi' ve şâhitlerinin varlığını zikrederek konu ile ilgili şunlara işaret etmektedir: 'Hadis usûlünde mukarrer olduğu gibi senedlerin adedinin çok olması zayıf hadisi zayıf olmaktan çıkarır hasen li-gayrihî mertebesine yükseltir.'⁴⁶⁶ el-Heysemî'nin Taberânî'nin rivâyetindeki senedleri zayıf saydığı ama Ebû Ya'lâ'nın,

⁴⁶⁴ el-Menînî, *Târihu 'ş-Şâm*, 7b.

⁴⁶⁵ el-Menînî, *Târihu 'ş-Şâm*, 7b; Müslim, Birr, 15/ 55; Ahmed b. Hanbel, V/160.

⁴⁶⁶ el-Menînî, *Târihu 'ş-Şâm*, 5b; (Bir hadisin zayıflık derecesinden hasen li-gayrihi drerecesine yükselmesiyle ilgili olarak kullanılan kavramlardan Mutâbeât, (tâbi'); 'Mutâbeât, şeyhinden rivayetiyle tek kalmış bir râviye, bir başka râvinin tâbi olarak, ya o şeyhten yahutta şeyhin şeyhinden aynı hadisi rivayet etmesi demek olur.' Şahit; 'Ferd olduğu sanılan bir hadisin, cami', musned, sünen ve cüz gibi çeşitli hadis kitaplarında yapılan araştırma sonunda, manâ yönünden bir benzerine rastlanırsa, bu benzer hadise şâhid denir; çünkü araştırma neticesinde bulunan benzer hadis, ferd sanılan hadisi şehâdet yolu ile takviye etmiş, onun şâhidi olmuş demektir.' Bu kavramların tarifleri için bkz; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s, 404, 335-336; Aydınli, a.g.e. s. 119.

ricâli sahih olarak bu hadisi rivayet ettiği belirtilmektedir.⁴⁶⁷ Ayrıca bu hadisin râvîsi Vasîle b el-Eska‘ bununla amel etmiş, Şam’a yerleşmiş, burada vefat etmiş ve bâbu’s-sağır kabristanına defnedilmiştir.⁴⁶⁸ Devamla el-Menînî ‘hadisi rivâyet eden sahabî onunla amel ederse bu durum o hadisin sıhhatine delalet eder’ demektedir. Bu bağlamda Dimaşk’lıların müselsel olarak rivayet ettikleri hadisi rivayet ettik ki, bunu rivayet eden Abdullah b Havâle onunla amel ederek Şam’a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁴⁶⁹

el-Menînî, yaşadığı dönemde ve daha önceki dönemlerde mukarrer olan hadis usulü kâidelerine müracaat ederek söz konusu hadisi sıhhat açısından değerlendirmeye tâbi tutmakta ve buna göre hadisin ‘mütâbi‘ ve şâhit’lerinin bulunması sebebiyle zayıf olmaktan çıkıp hasen li-gayrihî seviyesine çıktığını ifade etmektedir. O eserine aldığı rivayetlerden bazılarını sıhhat açısından değerlendirmiş bazılarını da değerlendirmeye tabi tutmamış sadece ulemanın o hadis ile ilgili değerlendirmelerini aktarmakla yetinmiştir. Örneğin el-Heysemî’nin, et-Taberânî’nin rivayetiyle ilgili olarak ‘zayıftır’ demesini nakletmiş ve bunun doğru olmadığını açıklayarak ortaya koymaya çalışmış ama bazen de ulemânın hakkında menfi değerlendirmelerini gündeme getirmemiş sadece hadisi nakletmekle yetinmiştir. Buradan hareketle el-Menînî’nin eserine aldığı tüm hadisleri sıhhat bakımından değerlendirmeye tabi tutmadığı söylenebilir. Değerlendirme ihtiyacı hissetmediği hadisler genellikle el-kütübü’s-Sitte’de yer alan hadisler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle el-Menînî geçmiş ulemanın bir hadisin sıhhat açısından değerlendirilmesinde başvurduğu yöntemlerden farklı, metin tenkidini de içine alan özgün bir yöntem uygulamadığı da görülmektedir.

---

⁴⁶⁷ el-Münâvî, a.g.e, 4/342 (5532); el-Heysemî, Ebü’l-Hasen Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, (ö. 807) *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid*, 10/61 (16663) Tahk; Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire, 1994.

⁴⁶⁸ el-Menînî, *Târihu’s-Şâm*, 5b.

⁴⁶⁹ el-Menînî, *Târihu’s-Şâm*, 5b.

el-Menîni'nin bu hadisi açıklarken sıhhatine delil olarak ortaya koyduğu; Sahabî râvînin rivayet ettiği hadisle amel etmesi meselesi, aynı rivayet tarikiyle sahih hadis rivayet edilmesi her seferinde aynı tarikle rivayet edilen hadisin sahih olacağı anlamına gelir mi? Bir rivâyetin sened ve metin bakımından mütâbî' ve şâhid'inin bulunması o hadisin sıhhatini doğrudan etkiler mi? sorularının cevabı ve değerlendirilmesi 'el-Menîni'nin bir hadisin sıhhatini tesbitte başvurduğu yöntemler' başlığı altında ileride incelenecektir.

el-Menîni, Şam'ın faziletiyle ilgili hadisleri vermeye devam etmekte ve İsrâ gecesinde Peygamberimiz'in meleklerin taşıdığı inci gibi bir sütun taşıdıklarını gördüm, ve bu nedir? diye sordum. Onlar da bunun İslam sütünü olduğunu ve bunu Şâm'a koymakla emrolunduklarını belirttiklerini ifade eden rivayeti vermektedir.⁴⁷⁰ el-Menîni bu rivâyetle ilgili sıhhat değerlendirmesi yapmadığı gibi her hangi bir açıklamada da bulunmamakta, adı geçen rivâyeti sadece zikretmekle yetinmektedir. Araştırmalarımız esnasında 'islam sütunu' konusunu ihtivâ eden çok sayıda farklı rivâyetin varlığına şahit olunmuştur. Bu rivayetlerden bazılarıyla ilgili zayıflık değerlendirmesi söz konusuysa bazıları hakkında ise isnâdı sahih ve ricâli sika ifadeleri kullanılmaktadır.⁴⁷¹ el-Menîni'nin açıklamaları, hepsini olmasa da Şam ile ilgili hadislerden bir kısmını vererek bu minval üzere devam etmektedir.

---

⁴⁷⁰ el-Menîni, *Târihu's-Şâm*, 8b; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/198 (17810), 5/198 (21781). (Burada Şuayb el-Arnâvût şöyle demektedir; 'Bu hadis sahîh fakat bu isnâdı zayıftır, Çünkü râvî Abdulazîz b. Ubeydillâh zayıftır.' Elbânî aynı içerikteki farklı rivayetlerden bazılarının sahih olduğunu belirtmekle beraber bu rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bkz; Elbânî, Ebu Abdîrrahman Muhammed Nâsiruddîn İşkodrî, *Daifu't-Tergîb ve't-Terhîb*, 2/280 (1805) Mektebet'ül-Meârif, Riyâd, I. Baskı, 2000; İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, 8/2; Ali b. Nayif eş-Şuhûd, *El-Mufasssal fi Ahkâmi'l-Hicre*, II/243, byy. ty; *Mevsuatü'r-Red Ale's-Sûfiyye*, 19/16, 19/44, (Hâfız İbn Hacer, isnâdı 'hasen' demiştir.) byy. ty. es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr*, 3/529; el-Burhânfü'rî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 12/282, 14/155, (Hadisin sıhhatinde problem olduğu, Salih b. Rüstem Ebû Abdisselâm'ın mechul biri olduğu belirtilmektedir.)

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, 5/198 (21781) Şuayb el-Arnâvût bu rivâyetle ilgili olarak şu açıklamada bulunmaktadır: 'İsnâdı sahih, ricâli sika, ricâlü's-sahîh'

Bu bağlamda el-Menîni, Abdullah b. Ömer'den rivayet olunan hadiste '*Kıyamet gününden önce Hadramevt tarafından veya Hadramevt Denizi tarafından bir ateş çıkacak ve insanları toplayacaktır* buyuran Hz. Peygamber'e (as) dediler ki, Yâ Rasûlallâh bize ne emredersin, dediki; 'size Şâm'ı öneririm.'⁴⁷² buyurduğunu belirtmektedir. O bu hadis ile ilgili de her hangi bir sıhhat değerlendirmesinde bulunmamaktadır. el-Menîni bu hadis ile ilgili değerlendirmede bulunmamakta ama söz konusu rivayetle ilgili olarak yapılan araştırmada kaynaklarda yer alan aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır; et-Tirmizî bu hadis için 'hasen-sahihdir' demiş ama aynı zamanda İbn Ömer (ra) tarafından rivayet edilen aynı içerikteki başka hadis için 'garip'tir ifadesini kullanmıştır.⁴⁷³ Aynı hadis ile ilgili hem et-Tirmizî'nin hem de bunun dışında başkalarının farklı değerlendirmeleri kaynaklarımızda yer almaktadır.⁴⁷⁴ Ayrıca et-Tirmizî bu hadisi ve bazı farklılıklarla aynı anlamdaki diğer hadislerden bazılarını tahrîc etmiş ve eserinde yer vermiştir.⁴⁷⁵

el-Menîni'nin eserinde yer verdiği bu hadis ile ilgili ulemânın değerlendirmeleri devam etmekte ve bu bağlamda şunlar ifade edilmektedir: Yine bu hadisi, Ahmed b. Hanbel ve et-Tirmizî İbn Ömer'den sahih bir isnadla rivayet etmişlerdir.⁴⁷⁶ Şâm'ın

---

⁴⁷² Tirmizî, Fiten, 27/2197; Ahmed b. Hanbel, 8/134, (4536, 5146, 5376, 5738, 6002,); İbn Hibbân, Sahîh, 16/294, (7305).

⁴⁷³ Tuveycirî, Hamûd b. Abdillâh b. Hamûd b. Abdirrahmân (ö. 1413 h), *İthâfu'l-Cemâa bimâ Cae fi'l-Fiteni ve'l-Melâhim ve Eşrâtü's-Sâa*, 1/333, Dâru's-Sâmîi, Riyâd, II. Baskı, 1414; Bu hadis ile ilgili olarak Tirmizî'nin 'hasen-sahih-garîb' dediği ve Elbânî'nin 'sahih' dediği nakledilmektedir. Bunun için bkz; Suheyb Abdulcabbâr, *el-Müsnedü'l-Mevdû el-Câmiu li'l-Kütübi'l-Aşera*, 2/325, byy, 2013.

⁴⁷⁴ Ömer b. Süleymân b. Abdillâh el-Aşkâr Uteybî, *el-Kıyâmetü's-Suğrâ*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, IV. Baskı, 1991. Et-Tirmizî, 'hasen, sahih, garib' dedi. Bkz: Hüsâmeddîn b. Mûsâ Muhammed b. Afâne, *Ahâdîsü'd-Tâife ez-Zâhire*, 1/40, Beytül Makdis, I. Baskı, 2002; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsü's-Sahîha ve Şey'ün min Fıkhihâ ve Fevâidihâ*, 6/36 (2768) Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, I. Baskı, 1995; Elbânî, *Sahîhu ve Daîfü Süneni Tirmizî*, 5/217. byy, ty.

⁴⁷⁵ Tirmizî, Fiten, 29/42 (2378), 'Hadramevt tarafından bir ateş çıkacak' hadisi ile ilgili olarak bkz; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/471 (37320); Ahmed b. Hanbel, 8/135 (4537).

⁴⁷⁶ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed el-Medû b. Abdirezzak b. Tâcu'l-Ârifîn b. Ali b. Zeynü'l-Âbidin el-Haddâdî, (1031 h) *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, 2/56, Mektebetü İmâm eş-Şâfiî, Riyâd, III. Baskı, 1988.

fazileti ile ilgili çok hadisin var olduğu ama haklarında zayıf, münker ve mevzu şeklinde değerlendirmelerin bulunduğu kaynaklarda yer almakta ve bu vaz'ın sebeblerinden birinin Emevîler dönemindeki bazı münafıklar olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca hadiste zikredilen Şâm isminin günümüzdeki Şâm olmaktan ziyade Hicaz'dan Türkiye'ye, Mısır'dan Irak'a kadar olan geniş bir bölgeyi kapsadığı ifade edilmektedir.⁴⁷⁷ Bu bağlamda yine Şâm'ın Peygamberler şehri olduğu ve Peygamberimiz'in de ikisi nübüvvetten önce ikisi de nübüvvetten sonra olmak üzere Şâm'a dört defa gittiği ve de çokça (on bin)⁴⁷⁸ sahabînin buraya ulaştığı (yerleştiği) ifade edilmektedir.⁴⁷⁹

el-Menîni'nin eserinde yer verdiği hadislerden biri de Muaz ve Huzeyfe'ye Şâm'ı işaret ettiği⁴⁸⁰ ve meleklerin Şâm üzerine kanatlarını serdiği ve Şâm'a ne mutlu dediği yönündeki hadisdir.⁴⁸¹ Ancak İbnü'l-Cevzî, Mekhûl'un, Vâsile el-Eskâ'dan rivayet ettiği hadis ve Muaz b. Cebel ve Huzeyfe'ye Şâm'ı işaret ettiği hadisler için 'sahih değildir' demektedir.⁴⁸²

İslam sütununun, direğinin Şâm'a dikileceği ve ora halkının kurtuluşa ereceği...,⁴⁸³ Şâm'da doğmanın fazileti, orada doğanın rızkının bol olacağını ifade eden rivayetler ve '*Allah'ım bizim için Şâm'ımızı mübarek eyle, Yemen'imizi de mübarek*

⁴⁷⁷ Abdulkadir b. Molla Havîş es-Seyyid Mahmûd Âli Gâzî el-Ânî, (ö 1398 h), *Beyânü'l-Meânî*, 1, 234, Matbaatü't-Terakkî, Dımaşk, I. Baskı, 1965.

⁴⁷⁸ Hz. Ebû Bekr'in sevkettiği fetih ordusunda yer alan sahabilerden bazıları ve bunların sayılarının (10.000) olduğu ile ilgili olarak bkz; Yardım, *Hadis* I, 125.

⁴⁷⁹ Ahmed es-Sefîrî, Şemsüddîn Muhammed b. Ömer b. Ahmed, (ö 956 h) *el-Mecâlisü'l-Va'ziyye fî Şerhi Ehâdisi Hayri'l-Beriyye (Şerhu'l-Buhârî li's-Sefîrî)*, I/253, Tahric-Tahk; Ahmed Fethî Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, I. Baskı, 2004.

⁴⁸⁰ Suheyb Abdulcabbâr, a.g.e. 2/21.

⁴⁸¹ el-Muzhirî, Huseyn b. Mahmûd b. el-Hasen, (ö 727 h) *el-Mefâtîh fî Şerhi'l-Mesâbîh*, 6/360 (4921) Tahk; Nuruddîn Tâlib, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt, I. Baskı, 2012.

⁴⁸² İbn Muhammed el-Cevzî, *el-İlelî'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, I/125.

⁴⁸³ el-Menîni, *Târîhu's-Şam*, 8b; eş-Şuhûd, *el-Mufasssal fî Ahkâmî'l Hicre*, II/243, es-Suyuti, *ed-Durrül Mensur*, 3/529; el-Burhanfûrî, a.g.e. 12/282, 14/155. et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/345.

eyle...’ rivayeti,⁴⁸⁴ Peygamber (as) ‘*Şâm’a ne mutlu*’ buyurdu. Biz; ‘*Yâ Rasûlallah hangi şeyden dolayı*’ dedik. Hz. Peygamber (as); ‘*Rahman olan Allahın melekleri kanatlarını Şâm’ın üzerine yaymıştır*’ buyurdu⁴⁸⁵ rivâyetleri verilmiş, el-Menînî tarafından sıhhatleri ile ilgili değerlendirmede bulunulmamıştır.

el-Menînî’nin, ‘*Size Şam’ı öneririm*’⁴⁸⁶ hadisinin âli isnadla Dimaşklî’lar⁴⁸⁷ tarafından rivâyet edildiğini belirterek Şâm’ın fazileti hakkındaki bu hadislerin amel edilebilir hadisler olduğu yönündeki kanaatini ispata çalıştığı görülmektedir. Ayrıca bu konuda merfû’⁴⁸⁸ hadislerin varlığını da ifade eden el-Menînî, söz konusu hadis, Dimaşk ehlinden olanların âlî isnadının dışında müselsel ‘ceyyidü’l-isnaddır’ demektedir. Buraya kadar ki açıklamalarda el-Menînî’nin, eserinde yer verdiği hadislerden çoğuna ve bu hadislerle ilgili ilk başta yapmış olduğu sıhhat değerlendirmelerine ve de ulemanın bu konudaki görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Kısaca el-Menînî, yukarıda da değinildiği gibi hakkında zayıf olduğu yönünde kanaat belirtilen bir hadisi hemen zayıf olarak kabul etmemekte, o hadis ile ilgili sıhhat değerlendirmesi yapmakta ve söz konusu hadisin isnad zincirinde yer alan ravilerin durumunun ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Aynı şekilde rivayetin başka tariklerden gelen mütabi’ veya şâhidi olup olmadığına bakarak kendisi bir kanaata varmaktadır. el-Menînî’nin bütün bu gayretinin sebebinin, hakkında zayıf kanaati

---

⁴⁸⁴ Buhârî, Fiten, 92/16; Tirmizi, Menâkıb, 45/75 (3953); ‘*Allah’ım bize Şâm’ımızı mübarek kıl, Yemen’imizi mübarek kıl...*’ hadisidir. Bunun üzerine Ashab: “*Necid’imizi de*” dediler. Rasûlullah (s.a.v.): “*Allah’ım bize Şam’ımızı mübarek kıl, Yemen’imizi mübarek kıl*” buyurdu. Ashab yine: “*Necid’imizi de*” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Sarsıntılar ve fitneler oradadır. Şeytanın boynuzu da orada veya oradan çıkacaktır.*”

⁴⁸⁵ Tirmizi, Menâkıb, 45/75 (3954.)

⁴⁸⁶ et-Taberânî, *Mucemu’l-Kebîr*, 4/233 (4222); et-Taberânî, a.g.e, 22/15 (130); 58, (137); 19/420 (1015) Burada hadis şu şekilde verilmektedir; ‘...Size Şam’ı öneririm. Çünkü orası beldelerinden ‘safvetu’llah’ olanıdır...’

⁴⁸⁷ el-Menînî, *Tarihu’s Şam*, 9a.

⁴⁸⁸ el-Menînî, *Tarihu’s Şam*, 9a.

belirtilen rivayetleri zayıf olmaktan çıkartıp, amel edilebilir ve hasen ligayrihi seviyesinde olduğunu ispat etmeye yönelik bir uğraş olduğu ifade edilebilir.

el-Menîni'nin Şam'ın faziletiyle ilgili rivayetlere eserinde yer vermesi Onun yaşadığı bölgeyi övmeye yönelik bir gayreti olarak değerlendirilebilir. Ancak bu rivâyetlerin şehirlerin fazileti üst başlığı altında değerlendirmesi de mümkündür. Bu bağlamda şurası unutulmamalıdır ki, şehirlerin faziletiyle ilgili rivayetlerin çoğunun sıhhat durumlarının problemlili olduğu ifade edilmektedir.⁴⁸⁹ Dolayısıyla şehirlerin faziletiyle ilgili rivayetler konusunda şu genel ilke çerçevesinde hareket etmek isabetli olacaktır; '...bazı önemli hadisçilerimiz bile, Hz. Peygamber'den nice sonra kurulmuş şehirler hakkındaki rivayetlerle, bölgeler arasında düşmanlık doğuracak türden haberleri dahi sahih saymakta tereddüt etmemişlerdir. Bunda, kişinin ve yakınlarının yaşadığı bölgeye bağlılığının, yani vatan sevgisinin ağır bastığı açıkça görülmektedir.'⁴⁹⁰

Şehirlerin faziletiyle ilgili özellikle de Şam'ın faziletiyle ilgili çok sayıda rivayetin varlığı ortadadır. Ancak bu rivayetlere daha önce de belirttiğimiz gibi ihtiyatlı yaklaşmak gerekir ve 'bu rivayetler sadece, Hz. Peygamber'e ait olup olmadıklarını tesbit açısından hadisçilerin ilgi alanında olmalıdır ve bu tesbiti sağlıklı yapabilmek için de sosyal bilimlerin ilgili branşlarından yardım almak zorunludur.'⁴⁹¹ Şehirlerin ve Şâm'ın faziletiyle ilgili rivayetlerin sıhhati konusunda uydurma ve zayıf yönünde çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁴⁹² Bu değerlendirmelerde özellikle Hz peygamber

---

⁴⁸⁹ Ünal, a.g.m. 69; Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis, (Önsöz)*, VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1991.('şehirlerin faziletlerine veya kötülüklerine dâir vârid olan hadislerin birçoğunun zayıf, hatta mevzû olduğu ilk bakışta görülebilecek kadar açıktır.' Ayrıca bkz: Akgün, Hüseyin, 'Şam Bölgesinde Rivayet Edilen Hadislerin Bölgesellik Açısından Tahlili', *Amasya Ü.İ.F.D.* sayı: 7, 2016; s: 7-32.

⁴⁹⁰ Ünal, a.g.m. 70. Ayrıca Şam ile ilgili hadislerin değerlendirmesi ile ilgili olarak bkz: s. 74-77.

⁴⁹¹ Ünal, a.g.m. 70.

⁴⁹² Konu ile ilgili olarak bkz: Ünal, a.g.m. s. 67-90.

(as) döneminde henüz mevcut olmayan Bağdat ve Kûfe hakkında dahi Hz. Peygamber'den (as) rivayetlerin varlığına dikkat çekilmektedir.⁴⁹³

el-Menîni, görüldüğü üzere konuyla ilgili rivayetlerin tamamını değerlendirmemiş, bazı rivayetleri sened bakımından değerlendirirken metin bakımından hiç tenkid edilmemiştir. Bazı rivayetleri de ne sened ne de metin bakımından değerlendirmiştir. Bunların sadece kaynaklarını zikretmekle yetinmiştir.⁴⁹⁴ Her ne kadar Onun yaşadığı dönem de dahil geçmiş ulema tarafından sened tenkidi kadar yoğun bir şekilde metin tenkidi yapılmamışsa da⁴⁹⁵ hiç yapılmadığını söylemek yerine yeterince bu konuya yer verilmediğini ifade etmek daha isabetli olacaktır. el-Menîni de aynı yolu takip etmiş, hadisleri sened yönünden yoğunluklu olarak tenkide tabi tutmuş, metin yönünden ise yeterli bir tenkitte bulunmamıştır. Sonuç olarak '...sadece senede bakarak bu konuda uydurma olanla olmayan arasında sağlam bir ölçü tesbiti de son derece zordur.'⁴⁹⁶

2.8. EL-MENÎNÎ'NİN BİR HADİSİN SİHHATİNİ TESBİTTE BAŞVURDUĞU YÖNTEMLER

el-Menîni bir hadisin sıhhat derecesini değerlendirirken daha önceki ulemânın da uyguladığı bazı kriterleri uygulamıştır. Bu bağlamda Onun kullandığı kriterleri ortaya koymak ve bu kriterleri/yöntemleri değerlendirmek yerinde olacaktır.

---

⁴⁹³ Ünal, a.g.m. s. 68.

⁴⁹⁴ el-Menîni, *Tarihu's-Şam*, 7a-b, 8a.

⁴⁹⁵ Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi, (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)* s, 66, Fecr Yay, Ankara, 2011.

⁴⁹⁶ Ünal, İsmail Hakkı, Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayrul Buldan' Risalesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C,41, Sayı, 1, s, 67-90, Ankara, 2000; Alimlerin Sünneti korumak için isnada önem vermeleri ve Metin tenkindinde izlenecek yol ile ilgili olarak ve de hadisin metni kabul edilemez olsa da sahih, sağlam bir isnad koyulabileceği ile ilgili olarak bkz: Abdulfettah Ebû Gudde, *Mevzu hadisler*, s. 87, 100-101, 103; Terc; Enbiya Yıldırım, İnsan yay, İstanbul, 1995; Kandemir, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları Tenkidi*, 118-139, Marmara Ün. İlâhiyat fak vakfı yay, 121, İfav, IV. Baskı, İstanbul, 2002.

Muhaddislerin mesâî harcadıkları alanlardan biri de bir rivayetin sahih olup olmadığını tespit etmektir. Bu tespiti yapabilmek için geçmiş ulema, hakkında zayıf olduğu yönünde iddialar bulunan bir hadisin zayıf olmaktan çıkıp hasen derecesine ulaşabilmesi için bazı kriterler uygulamışlardır.⁴⁹⁷ Bir rivayetin sahih veya zayıf olduğunun belirlenmesi hadis usûlünün başlıca konusunu oluşturmaktadır.⁴⁹⁸ Bu bağlamda hadisçiler de hadis usûlü kaynaklarında yer alan bu kriterlere göre bir rivayet hakkında zayıftır veya şu sebeplerle zayıf olmaktan çıkar şeklinde bir hükme ulaşmaya çalışmışlardır. el-Menîni'nin de aynı kriterleri uyguladığını, bunların dışında özgün bir yöntem uygulamadığını ifade etmek gerekir. Her ne kadar el-Menîni bu konuda özgün bir yöntem uygulamadıysa da alışlagelen yöntemleri kullanması dahi sahih hadisi tespit konusunda bir gayretinin olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca Onun bu gayreti, dikkatlerin hadisin sıhhatini tespiti ve sahih hadislerin öncelenmesine yönelik bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda el-Menîni muhaddislerin bir hadisin sıhhatini tespit için ne kadar titiz davrandıklarını, bu uğurda gece gündüz demeden nasıl çalıştıklarını ve nice fedakarlıklara göğüs gererek hadis tahammülü faaliyetinde bulunduklarını aktararak konunun önemini bir kez daha ortaya koymaya çalışmış, kendisinin gayesinin de selefin yolunu takip ederek sadece Hz. Peygamber'in (as) sahih sünnetini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁹

el-Kütübü's-Sitte'de bulunan hadislerle ilgili hem halkın hem de ulemanın söz konusu hadisin genelde sahih olduğu yönünde kanaata sahip oldukları bilinen bir gerçektir. el-Menîni de hadisin sıhhatini tespit için uyguladığı diğer yöntemlerin yanısıra bir hadisin zikri geçen hadis kaynaklarında yer alıp almadığına da özen

---

⁴⁹⁷ Bir rivayetin zayıf olmaktan çıkıp hasen/hasen ligayrihi olmasıyla ilgili olarak bkz: Şahyar, Ayşe Esra, Kütübü Sitte'den Örneklerle *Zayıf Hadis Rivâyeti*, s. 43-56, 88-90, akdem yay. İstanbul, 2011.

⁴⁹⁸ Şahyar, Ayşe Esra, a.g.e. s. 27.

⁴⁹⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 105a.

göstermiştir. Ancak kaynağın genel olarak sahih olarak kabul edilmesi bir hadisin sıhhati için yeterli ve tek yöntem olarak görülebilir mi? Bunun irdelenmesi ve ortaya çıkacak sonuca göre hüküm verilmesi gerekir. Bir rivâyetin sıhhatinin belirlenmesinde asıl olan rivayetin sened ve metin bakımından araştırılması ve buna göre bir kanaat ortaya konulmasıdır.

Bu bağlamda el-Menîni'nin bir rivayetin sıhhatini tespitte kullandığı yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:

el-Menîni, bir hadisi değerlendirirken önce senediyle ilgili kanaatini ortaya koymakta, ilgili rical kitaplarından râvilerle ilgili bilgiler vermekte ve söz konusu hadisin **sened-isnâd** bakımından sağlamlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece hadisin senedinin sağlam olup olmadığı ve rivâyet zincirinde yer alan **râvilerin** cerh ve ta'dîl açısından durumları ortaya konulmuş olmaktadır. Şurası bir gerçektir ki, 'İslam alimleri isnadın vaz geçilmezliği üzerinde görüş birliğine varmış, onu başta hadis olmak üzere ilimlerin ayrılmaz bir parçası kabul etmiştir.'⁵⁰⁰ Hadisçiler isnadı bir tenkid ve denetim aracı olarak görmüşler⁵⁰¹ ve 'Muhaddislere göre isnat, hadisin garantisidir. Ancak bu garanti hiç şüphe yok ki, isnat zincirini meydana getiren her bir ravi halkasının sağlam ve güvenilir olmasıyla teşekkül eder.'⁵⁰² Bu güvenirliliğin belirlenebilmesi, bir rivayet hakkında zayıf hükmünün verilebilmesi de 'isnad ve ravi tenkidi ile mümkündür.'⁵⁰³ el-Menîni de bu yöntemi birincil yöntem olarak uygulamış ve zayıf olduğu belirtilen rivayetin sened ve ravilerini detaylı bir şekilde incelemiştir.

el-Menîni'nin zayıf olduğu belirtilen bir hadisin zayıf olmadığını ispat etme sadedinde başvurduğu yöntemlerden biri de adı geçen hadisin **mütâbi'** ve **şâhid**'inin

---

⁵⁰⁰ Küçük, Râşit, 'isnad', DİA, XXIII. S. 154.

⁵⁰¹ Tekineş, Ayhan, Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, s. 28, (ISSN. 1304-3617), II, sayı 2, yıl, 2004.

⁵⁰² Eren, Mehmet, , Hadis İlminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları –I-, s. 134, *Dînî Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000, C. 2, s. 6.

⁵⁰³ Şahyar, a.g.e, s. 9.

bulunup bulunmamasıdır. Şayet zayıf olduğu iddia edilen rivayetin mütâbi‘ ve şâhidi varsa bu rivayet zayıf olmaktan çıkar, hasen ligayrihî olur.⁵⁰⁴ Bu yöntem hadis usulünde var olan, geçmiş ulemânın da uyguladığı bir yöntemdir. Dolayısıyla ‘Hadisçilerin benimsedikleri genel kural, zayıf hadisin iki veya daha fazla tarikten rivayet edilmesi halinde bazen sahih bazen de hasen hadis düzeyine yükselmesidir. Bu durumda, tariklerin teaddüdü, zayıflığı giderici bir unsur olarak kabul edilmektedir.’⁵⁰⁵ Zayıf bir ravinin rivayeti başka tariklerden gelen bir rivayet ile desteklenirse bu durumda ravinin bu rivayetinde hata yapmadığı anlaşılır ve bu hadis, zayıf olmaktan çıkar hasen olur. İşte el-Menîni de bu yöntemi daha önce işaret ettiğimiz gibi rivayetleri değerlendirirken uygulamıştır. Bu mutâbeât ve şâhid yöntemi, rivayetlere uygulanabilirliğinin nispeten kolay ve somut olması sebebiyle daha çok başvurulmuş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Şayet mutâbeât ve şâhid varsa Ona göre bu durum zayıf hadisi hasen ligayrihi seviyesine yükseltir ve bu durumdaki bir hadis de zayıf olmaktan çıkar. Çünkü hadis usulünde bu ilke mukarrerdir ve bu ilkeyi geçmiş hadis uleması da uygulamıştır.⁵⁰⁶ el-Menîni’nin, hadiste sened konusuna önem vermesine karşın daha öncede belirttiğimiz gibi metin tenkidine yeterince yer vermediği, bunu sadece metnin nasıl anlaşılması gerektiği yönündeki görüşünü destekleme bağlamında zikrettiği görülmektedir.⁵⁰⁷

el-Menîni’nin bir hadisin sıhhatine delil olarak kabul ettiği ilkelerden biri de hadisin râvisinin rivayet ettiği **hadisle amel** etmesidir. Bu bağlamda söz konusu ‘Size Şam’ı öneririm.’ hadisinin râvîsi Vâsile b. El-Eskâ’ bu hadisle amel ederek Şam’a yerleşmiş, orada vefat etmiştir. Eğer sahabî olan râvî o hadisle amel etmişse bu, o hadisin zayıf olmadığına delalet eder diyen el-Menîni, bu bağlamda aynı şekilde

⁵⁰⁴ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 5b; el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 57-58/ab.

⁵⁰⁵ Şahyar, a.g.e, s. 9.

⁵⁰⁶ Bkz; Polat, Selahaddin, Zayıf Hadislerle Amel, 83-109, Erciyes Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Kayseri, 1983.

⁵⁰⁷ el-Menîni, *el-Kavlü’s-Sedîd*, 4b.

Dimaşk'lıların müselsel senedi ile rivayet ettiğimiz hadiste de râvî Abdullah b. Havâle Şâm'a yerleşmiş ve orada da vefat etmiştir demektir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla O, buradan hareketle bu durumun söz konusu hadisin sıhhati ile ilgili bir karine olduğunu ifade etmektedir. Ancak burada bir noktanın üzerinde yeniden durulması ve değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. O da bir hadisin sıhhat derecesinin tespitinde veya o hadisin zayıf olmadığını ortaya koymada ravi sahabinin bu hadisle amel etmesinin ne derece etkisi vardır? Bu durum acaba genel geçer bir kural olarak alınabilir mi? Bunların sorgulanması gerekir. Bir hadisin ravisinin o rivayetle amel etmesinin o hadisin sıhhatine delalet etmesi konusunda alimlerin aynı kanatta olmadıkları, ihtilaf ettikleri ortadadır. Bu ihtilafa rağmen el-Menînî, bu durumu zayıf olan bir hadisin zayıf olmaktan çıkmasına bir karine olarak değerlendirmekte ve bu bağlamda 'eğer bir hadisle bir râvi/sahâbi amel etmişse bu durum bu hadisin sahih olduğuna delalet eder' demektir.⁵⁰⁹ Bir hadisle sahabenin amel etmesi konusuna genel olarak bakacak olursak bu konunun daha önce de ifade edildiği gibi ulema nezdinde tartışıldığı, kendisiyle râvisinin veya diğer ehli ilmin amel etmediği rivayete/rivayetlere sahih nazarıyla bakma konusunda temkinli davranıldığı görülmektedir. Her ne kadar el-Menînî'nin de içinde bulunduğu bazı ulemâ bu durumu bir hadisin sahihliği konusunda delil saymışsa da bu konuda farklı düşünenlerin var olduğu da unutulmamalıdır.⁵¹⁰

el-Menînî'nin, söz konusu hadislerin sıhhatiyle ilgili olarak başvurduğu kriterlerden biri de zayıf olduğu söylenen hadisin ulemâ indinde kabul görmüş **hadis kaynaklarında** var olup olmadığını zikretmesidir. Şöyle ki, el-Menînî, Abdullah b.

---

⁵⁰⁸ el-Menînî, *el-Kavlî's-Sedîd*, 4b.

⁵⁰⁹ el-Menînî, *Târîhu's-Şâm*, 5b.

⁵¹⁰ Sahabenin bir hadisle amel etmesinin hadisin sıhhatine katkısı konusunda bkz: Acar, Yusuf, 'Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizi'nin Süneni,' *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 37, 2014, s. 41-70. Ayrıca bkz; Polat, a.g.m. 83-109; Erdoğan, Mehmet, 'Bâtınî Inkıta,' *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 4, s. 416-427, İstanbul, 1986.

Havâle'den gelen Şam'ın faziletinden bahseden 'Size Şamı öneririm...' hadisinin başka kaynaklarla beraber Ebû Dâvûd tarafından da rivâyet edildiğini belirtmektedir.⁵¹¹

el-Menînî hakkında zayıf olduğu iddiası bulunan, değerlendirmeye tabi tuttuğu hadisin isnadında yer alan ravilerden bu rivayetin dışında **başka sahih hadis rivayetinde** bulunduğunu belirterek aynı ravilerden oluşan isnad zinciriyle gelen bir hadisin de amel edilebilir bir hadis olacağını ifade etmektedir. Ancak burada şunu ifade etmekte yarar vardır; acaba aynı rivayet zincirinde yer alan ravilerle rivayet edilen hadis bir önceki rivayetle her zaman aynı sıhhat derecesinde olur mu? Bu soruya verilebilecek cevap rivayet zincirleri aynı da olsa her bir rivayetin aynı sıhhat derecesinde olmayacağı şeklindedir. Şu halde el-Menînî'nin de uyguladığı bu yöntem de genel geçer bir yöntem olarak görülemez. Kimi alimler aynı rivayet zinciri ile bir sahih hadisin rivayet edilmesinin başka bir rivayet için de aynı sonucu ortaya koyacağını ifade ederken -ki el-Menînî böyle düşünmektedir- kimi alimler de bunun yeterli olmadığını ve her hadisin hem sened hem de metin açısından ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmasının gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵¹² Burada en önemli nokta hadisin metninin ayrıca tenkidinin yapılması, değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Çünkü sened sağlam olabilir ama hadisin metni aynı oranda doğru olmayabilir. Dolayısıyla rivayetlerin içerik itibarıyla da değerlendirilmesi ve metin tenkidinin yapılması gerekir. Bu tenkitten sonra sahih hadiste bulunması gereken diğer şartlarla birlikte bir rivayet hakkında kanaata varılabilir.

Sonuç olarak el-Menînî'nin, eserine aldığı hadisleri sened-isnad bakımından sağlam olması, mütâbi' ve şahid'inin olup olmaması, açıklanan hadisin sahih kabul edilen hadis kaynaklarında yer alıp almaması, râvînin rivayet ettiği hadis ile amel edip etmemesi, aynı rivayet zinciriyle sahih hadis rivayet edilmesi ve konunun uzmanı sayılacak alimlerin söz konusu hadis ile ilgili lehte vealeyhteki değerlendirmelerini göz

⁵¹¹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 3/2485.

⁵¹² Abdulfettah Ebû Gudde, a.g.e. s. 87, 100-101, 103; Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 118.

önünde bulundurarak o hadisin sıhhati konusunda bir kanaata varmayı ilke olarak benimsediği ifade edilebilir.

2.9. EL-MENÎNÎ'NİN ŞAM'IN FAZİLETİ KONUSUNDAKİ BAZI HABERLERE YER VERMESİ

el-Menînî Şam'ın fazileti ile ilgili bilgi verdiği 'Tarîhu's-Şam' adlı eserinin ikinci bölümünde konuyla ilgili hadislere yer vermiş, üçüncü bölümde ise bu konuda vârid olan haberleri nakletmiştir. Öyle ki Şam-Dımaşk ile ilgili doğruluğu kabul edilemeyecek veya sadece tarihi malumat olarak değerlendirilebilecek ne kadar rivayet ve haber varsa başta el-Kazvî'nin '*Acâibu'l-Buldân*' adlı eserinden olmak üzere diğer tarihi kaynaklardan da alınarak bir araya getirildiği görülmektedir. Burada bizi ilgilendiren nokta el-Menînî'nin konuyla ilgili haberler başlığı altında mevzu' olan bazı rivayetlere yer vermesidir. Acaba burada bu rivayetlere hadis kavramı olarak hadis, eser ve haber bağlamında mı yer vermiştir? Yoksa Şam'ın faziletiyle ilgili bilgi mahiyetinde çeşitli haberler vardır şeklinde bir aktarımda mı bulunmuştur? Bu konuda el-Menînî kendisi her hangi bir açıklamada bulunmamış sadece bu konuda varid olan haberler olarak bazı rivayetleri zikretmiştir. Bu rivayetleri hadis kavramı içinde yer alan haberler olarak değerlendirmek yerine⁵¹³ hadis kavramıyla alakası olmayan her türlü tarihi malumat olarak görmek yerinde olacaktır. Çünkü el-Menînî'nin bu rivayetleri konuyla ilgili hadisler başlığı altında değil de haberler başlığı altında zikretmesi bunların tarihî malumat olarak görülmesi sonucunu ortaya çıkartacaktır. Zira zikredilen rivayetlerin hadis literatürü içerisinde yer almasının mümkün ol(a)mayacağı ve mevzu' olduğu zaten ulema tarafından ifade edilmiştir.⁵¹⁴

⁵¹³ Haber kavramının hadis ilmi bağlamında kullanımlarıyla ilgili olarak bkz: Kandemir, M. Yaşar, 'Hadis', DİA, XXV, 27; Aydın, Abdullah, a.g.e. s. 62; Yılmaz, Muhammed, Mevkuf Hadisler ve Hükmen Merfu' Kavramı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt.1, s.161-179, 2001.

⁵¹⁴ Dört şehir cennet şehirlerinden dört şehir de cehennem şehirlerindendir rivayetinin mevzu' olduğu ile ilgili olarak bkz; Ebü'l-Hasan Ali b Muhammed b Arrâk el-Kinânî, a.g.e, s, 48; Abdulfettah Ebu Gudde, *Mevzu hadisler*, s, 64. Mevzu hadis konusundaki açıklamalar için

el-Menîni bu bağlamda Şam ile ilgili sahâbeden, tâbiden ve onlardan sonrakilerden vârid olan haberlere yer vermektedir.⁵¹⁵ Bu haberlere kısaca bakacak olursak bunlardan ilki, Onun, Ebû Yahyâ ez-Zekeriyyâ b. Muhammed el Kazvîni'nin (ö.682/1283 h) '*Acâibu'l-Buldân*' adlı eserinden nakille verdiği Abdullah b. Amr b. El Âs (ra) rivayetidir; 'Hayır ve şer taksim olundu. Hayrın onda dokuzu Şam'da biri ise diğer beldelerde, aynı şekilde şer de on'a taksim olundu ve bu şerden biri Şam'da diğer kısmı ise Şâm dışındaki beldelerdedir.'⁵¹⁶

Konuyla ilgili diğer rivayet ise şöyledir; '*Mehâsinü's-Şâm*' adlı eserde Ebu Hüreyre'nin şöyle dediği belirtilmektedir: 'Dört şehir cennet şehirlerindendir, dört şehir de cehennem şehirlerindendir Cennet şehirleri; Mekke, Medine, Beytü'l-Makdis (Kudüs) ve Dımaşk'tır. Cehennem şehirleri ise; Kostantiniyye, Taberiyye (kimi rivayetlerde, Tuvana), Antâkiyye ve San'a.'⁵¹⁷ Bu haberde geçen şehirlerin bu olup olmadığıyla ilgili çeşitli farklı değerlendirmelerin aktarılmasıyla açıklamalar devam etmektedir.⁵¹⁸

Burada el-Menîni'nin adı geçen rivayetlerle ilgili sıhhat değerlendirmesinde bulunması, en azından bu rivayetlerin mevzu' olduğunu açıkça belirtmesi gerekirdi. Ancak O, ne söz konusu uydurma rivayetler ne de konu ile ilgili diğer tarihi bilgiler konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamış sadece aktarmakla yetinmiştir. Onun daha önce de ifade ettiğimiz gibi bazı zayıf hadisleri sıhhat bakımından

---

bkz; Ali el-Kârî el-Herevî el-Mekkî, (ö1014h) *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû' (Mevdûât es-Suğrâ)* Tahk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûat el-İslâmiyye, Beyrut, 1978.

⁵¹⁵ el-Menîni, *Târîhu's-Şâm*, 11ab.

⁵¹⁶ el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî (ö.h: 626) *Mu'cemu'l-Buldân*, 3/312, Dâru Sâdır, Beyrût, II. Baskı, 1995; el-Kazvîni, Zekeriyya b Muhammed b Mahmûd, (ö. 682 h), *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, I, s. 205, Dâru Sâdır, Beyrût, ty.

⁵¹⁷ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Tahk: Hamdî b. Abdilhâmid es-Selefi, Müessesetü'r- Risâle, II/106. el-Mervezî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *Fedâilü's-Şâm*, I/47, Tahk: Amr Ali Ömer, Dâru's-Sekâfe el-Arabiyye, I. Baskı, 1992; el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 450; Ayrıca bu hadislerin değerlendirilmesi ve Şâm'ın fazileti konusunda bkz; Ünal, a.g.m, s. 70, 74-77.

⁵¹⁸ el-Menîni, *Târîhu's-Şâm*, 11b.

değerlendirmesine karşın burada hiçbir açıklamada bulunmaması büyük bir eksiklik olarak görülebilir. Çünkü aslı olmayan bir rivayeti konuyla ilgili hadisler başlığı altında değil de haberler başlığı altında da olsa yeterli açıklama yapmadan sadece nakletmek ilmî bakımdan kabul edilebilir bir durum değildir.

2.10. EL-MENÎNÎ'NİN ESERLERİNE HADİS ALANINDA YAPILAN ATIFLAR

Ahmed el-Menîni'nin hadis ilmindeki yeri bağlamında değinilmesi gereken noktalardan biri de çağdaşı veya daha sonraki dönemde yaşayan alimlerin eserlerinde el-Menîni'nin fıkıh, tefsir ve diğer ilmî disiplinlerle ilgili görüşlerine özellikle de hadis alanındaki değerlendirmelerine/görüşlerine yer vermiş olmalarıdır. Âlimler hadis konusunda açıklamalarda bulunurken el-Menîni'ye ve O'nun eserlerine özetle şu atıflarda bulunmuşlardır;

Cemâleddin el-Kâsimî (ö. 1914) *'Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs'* adlı eserinde 'Şerefu İlmi'l-Hadîs' konusu işlenirken bu başlık altında Allâme Şihâb Ahmed el-Menîni'nin, *'el-Kavlü's-Sedîd'* adlı eserinde 'Hadis ilmi, mertebesi yüksek, övünç kaynağı ve şerefli bir ilimdir ki, bu ilimle ancak derinlemesine ilim sahibi olanlar ilgilenir ve ondan ancak ham ve tecrübesiz olanlar mahrum kalır...' ⁵¹⁹ dediği aktarılarak O'na ve eserine atıfta bulunmaktadır. Buradan hareketle özellikle el-Menîni'nin *'el-Kavlü's-Sedîd'* adlı eserinin ulemâ indinde bilinen ve müracaat edilen bir eser olduğu söylenebilir.

Aynı şekilde Allâme İlyâs b. İbrâhîm el-Kûrânî eş-Şâfiî'nin (ö. 1101/1690) vefatından bahsedilirken bu âlimden rivayette bulunanlar arasında Ahmed el-Mellevî (ö.1181) ve telif ve hâşiyeleri bulunan Şihâb Ahmed b. Alî el-Menîni gibi asrın şeyhlerinin/âlimlerinin de bulunduğu zikredilmiştir. ⁵²⁰ Bu bağlamda bir başka örnek ise bir rivâyet değerlendirilirken bu rivayet zincirinde Muhaddis Ebû Abdillâh b. Alî el-

⁵¹⁹ Cemalüddîn el-Kâsimî ed-Dımaşkî, *Kavâidü'd-Tahdîs Min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, I/8.

⁵²⁰ El-Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Târîhu Acâibu'l-Âsâr fi'tterâcimi ve'l-Ahbâr*, I, s. 140, Beyrut, ty.

Ma'mer el-Kâmilî'den (ö. 1131) oğlu Abdusselâm, Muhammed b. Ahmed et-Tartûsî ve Şeyh Ebü'l-Abbâs el-Menînî'nin ondan rivayette bulundukları zikredilmiştir.⁵²¹

el-Menînî'nin hadis ilmindeki yeri bağlamında zikredilmesi gereken bir diğer nokta da daha sonraki dönemlerdeki alimlerin rivayet zincirlerinde Ona yer vermiş olmalarıdır. Bu bağlamda Zahid el-Kevserî, hocalarından rivâyet izinlerini aldığı kitapları eserinde⁵²² zikrederken el-Menînî'ye de yer vermiştir. Kevserî'nin söz konusu eseri 'icazetnamede' 'son dönem Osmanlı âlimleri arasında yaygın olan isnadlar yer aldığı gibi, başka âlimlerin icâzetnâmelerinde pek rastlanılmayan birçok rivayet iznine de rastlanılmaktadır.'⁵²³ 19. Yüzyılın sonlarında bazı âlimler Şam, Mısır ve diğer bazı bölgelerdeki hocalardan aldıkları rivayet izinlerini bu yüzyılda İstanbul'a taşımışlar ve bu bölgeler arasında hadis ilimleri açısından hareketli bir ilim alış verişi dönemi oluşmuştur.⁵²⁴ 18. Yüzyılda İstanbul'a gelen alimler arasında yer alan el-Menînî de bu hareketlilik içinde bulunmaktadır. Kevserî rivâyet izni aldığı hadislerin ve kitapların çoğunu Gümüşhanevî için rivâyet izni veren el-Ervâdî'den (1275/1858) almıştır. Bu rivayet izinleri silsilesi aktarılırken Ahmed el-Menînî'nin de bulunduğu belirtilmiş: 'eş-Şihâb Ahmed el-Menînî'nin (1172/1759) *el-Kavlu's-sedîd fi'ittisâli'l-esânîd* adlı meşyeha türündeki eserindeki isnadların rivayet iznini de aldığı belirtilmiştir.⁵²⁵

Görüldüğü gibi el-Menînî'ye ve eserlerine sınırlı sayıda da olsa atıfta bulunulmuştur. Bu da Onun ilim camiası tarafından bilinen ama çok yaygın bir şekilde tanınan ve eserlerine müracaat edilen biri olmadığını düşündürmektedir. Ancak bu düşünce, yapılan atıf sayısı bakımından doğru olarak gözüксе de el-Menînî'nin eserlerinin bir kaçı hariç, tamamının elyazması olması ve bunlara ulaşmanın zorluğu

⁵²¹ el-Cebertî, a.g.e, I. s. 141.

⁵²² 'et-Tahrîru'l-vecîz fîmâ yebtegîhi'l-müstecîz' adlı eser. Bkz; 'Ayaz, Kadir, Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi,' s. 63-102, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 2015.

⁵²³ Ayaz, a.g.m. s. 67.

⁵²⁴ Ayaz, a.g.m. s. 75.

⁵²⁵ Ayaz, a.g.m. s. 77.

hesaba katıldığında ortaya çıkan sonucun normal olduğu ifade edilebilir. Özellikle Onun yaşadığı dönemde elyazması eserlere anında ulaşmanın ne kar zor olduğu âşikardır. Bir de henüz eserlerinin istinsah edilmediğı hesaba katılırsa bunlara ulaşmanın zorluğu bir kat daha artmaktadır. Günümüz dijital ortamında dahi el-Menîni'nin tüm eserlerine ulaşmak mümkün olmadığı gibi özel bir çalışmamız olmasaydı özellikle Türkiye'de bulunmayan, yurt dışında sadece Şam, Mısır ve Suudî Arabistan'daki kütüphanelerde yer alan *'İdâtü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî'* adlı şerhe ulaşmamız imkan dahilinde olmayacaktı. Adı geçen şerh, Mekke'deki Harem kütüphanesinden ancak uzun uğraşlar sonucu elde edilebilmiştir.

III. BÖLÜM

EL-MENÎNÎ'NİN 'İDÂETÜ'D-DERÂRÎ ALÂ ŞERHÎ SAHÎHÎ'L-BUHÂRÎ'

ADLI ŞERHÎ

İDÂETÜ'D-DERÂRÎ, MUKADDİME VE KAYNAKLARI

Bu kısımda *İdâetü'd-Derârî* hakkında genel bilgi verilecek, eserin mukaddimesinde verilen bilgilerle şerhte müracaat edilen kaynaklar zikredilecektir.

3.1. İDÂETÜ'D-DERÂRÎ HAKKINDA GENEL BİLGİ

İdâetü'd-Derârî alâ Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, Ahmed el-Menînî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yapmış olduğu şerhtir. Araştırmalarımız esnasında çalışmamızın odak noktasını oluşturan el-Menînî'nin hadis ilmindeki yeri konusuna katkı sağlayacak olan *İdâetü'd-Derârî* adlı elyazması Buhârî şerhinin varlığına, kaynaklarda yer verildiğini müşahade ettik. Bunun üzerine araştırmalarımızı adı geçen şerhi bulma konusuna teksif ettik. Ancak tüm araştırmalarımıza rağmen el-Menînî'nin bu şerhine Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (Süleymaniye Kütüphanesi) vb. Türkiye'deki kütüphanelerde ulaşamadık. el-Menînî'nin *İdâetü'd-Derârî* adlı şerhinin var olduğu bilgisi hem kendi eserinde hem de konuyla ilgili bilgi veren diğer eserlerde bulunmasına rağmen hangi kütüphanede bulunduğuyla ilgili bilgi bulunmamaktaydı. Araştırmalarımız sonunda Necm Abdurrahman Halef'in, *'İstidrâkât alâ Târîhu't-Türâs el-Arabî li-Sezgin'* adlı kitabında, bu eserin üç adet nüshasının bulunduğu bilgisine ulaştık.⁵²⁶ Söz konusu eserde yer alan bilgiye göre adı geçen şerhin bir nüshası Suûdî Arabistan'da, Mekke'de bulunan Mektebetü'l-Haram kütüphanesinde birinci cilt (c, 1) rakam, 864 ve ikinci cild, (c, II) rakam 865 de (c, 1+c, 2) olarak yer almaktadır. Aynı nüshanın bir kopyası, Riyad'da Melik Suud Üniversitesi, rakam 185/2,f'de

⁵²⁶ Halef, Necm Abdurrahmân, *İstidrâkât alâ Târîhu't-Türâs el Arabî li Sezgin*, I, s. 234, Nâşir: Dâru'l-Beşâyiri'l-İslamiyye, byk, bty.

bulunmaktadır. Ayrıca bir diğer nüshası da Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, rakam 711'de kayıtlıdır.⁵²⁷

Eserin Suudi Arabistan, Mektebetü'l-Haram'daki nüshası uzun uğraşlar sonucu temin edilerek dijital ortamda alınmıştır. Şerhi incelememiz sonucunda eserin fizikî durumuyla ilgili aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir.

Şerhin birinci cildinin ilk sayfasında içindekiler, 'bâb' olarak belirtilmiş, altına şerh edilecek hadis yazılmış ve hangi sayfada olduğu da not düşülmüştür. Daha sonraki sayfada ise eserin isminin; 'الجزء الاول من اضاءة الدراري علي صحيح البخاري للشيخ الامام احمد ابن علي الشهير بالمنيني' (el-Menîni diye meşhur olan eş-Şeyh el-İmâm Ahmed b. Alî'ye ait olan *İdâetü'd-Derârî Alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'nin ilk cüzü -c, I-) şeklinde verildiği görülmektedir.⁵²⁸ Eserin birinci cildi 240 varak (480 sayfa) ikinci bölüm ise (النصف الثاني) şeklinde verilmiş ve 241. varaktan başlayıp 494a. varakta son bulmaktadır. Dolayısıyla eserin tamamı 494a varaktan (987 sayfa) oluşmaktadır.

İkinci bölümün sonunda Ahmed el-Menîni'nin künyesiyle beraber adı Ahmed b. Ali b. Ömer b. Sâlih b. Ahmed b. Ömer el-Adevî el-Osmânî eş-Şehîr bi'l-Menîni şeklinde verilmekte ve söz konusu şerhin ikinci bölümünün (cildin) sonunda 'Allah bu şerhi hayırla tamamlamayı lutfetsin' denildikten sonra 'ikinci cildde 'kitâbu'l-hayz' konusu gelecektir' denilmektedir.⁵²⁹ Kaynaklarda şerhin 'kitâbu's-Salât' bölümüne kadar yapıldığı belirtilmektedir.⁵³⁰ Ancak şerhin hayız bölümüne kadar yapıldığı ve *İdâetü'd-Derârî*'nin bu cildinin tahrîrinin Rebîu'l-evvel ayının dokuzu Perşembe gününün sabahında 1167(h) senesinde tamamlandığı belirtilmektedir.⁵³¹ Şerhin

⁵²⁷ Halef, a.g.e, s. 235 (İthâfu'l-Kârî, li'l-Huseynî'den nakille)

⁵²⁸ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî Alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Haram, Mekke, rakam, 864, 865.

⁵²⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, s. 987.

⁵³⁰ Bkz: el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, s. 976. Kehhâle, a.g.e. s. 50; el-Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emîn, b. Mir Selîm el-Bâbânî, (1399h) *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zünûn*, III, s. 94; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 176.

⁵³¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 987.

‘kitâbü’s-Salat’ bölümüne kadar yapıldığı, el-Menînî’nin vefat etmesiyle tamamlanamadığı kaynaklarda belirtilse de şerhin ‘kitabu’l-hayz’a kadar yapıldığı namaz bölümüne ulaşmadan ‘kitabu’l-hayz ve kitabu’t-teyemmüm’ bölümlerinin de eksik olduğu görülmektedir.

Malum olduğu üzere Buhârî’nin *Sahîhi* üzerine çokça şerh yapılmıştır.⁵³² Bu şerhlerden bazıları gün yüzüne çıkartılmış bazıları da elyazması şeklinde kütüphanelerde yer almaktadır. Ahmed el-Menînî’nin *‘İdâetü’-d-Derârî’* adlı Buhârî şerhi,⁵³³ elyazması olarak yurtdışındaki kütüphanelerde ortaya çıkarılmayı beklemekteydi. Biz de adı geçen şerhi temin ederek hem el-Menînî’nin hadis ilmindeki yeri (hadisçiliği) hem de söz konusu şerhin kaynakları, üslubu ve şerh metodu bağlamında değerlendirmeye tabi tutacağız.

Bu şerhle ilgili çalışmamızla el-Menînî’nin şerhinin, hem dönemin ilim anlayışına hem de el-Menînî’nin şerh metodu ve üslubunun ortaya konulmasına imkan sağlayacak olması yönüyle önem arz ettiği düşünülmektedir.

3.2. İDÂETÜ’D-DERÂRÎ’NİN MUKADDİMESİ

Ahmed el-Menînî, şerhine altı varak (12 sayfa) mukaddime yazmış, bu kısımda eseri tanıtıcı ve hadis ilmiyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Belîğ bir Arapça ile şerhe giriş yapan el-Menînî *Sahîh-i Buhârî*’nin hadis eserleri arasındaki seçkin yerine işâret

⁵³² Buhârî’nin meşhur şerhlerinden bazıları şunlardır: el-Hattâbî (ö. 388/998), *A’lâmu’l-âlamî’s-Sünen*, el-Kirmânî (ö. 786/1384), *el-Kevâkibu’-d-Derârî*, İbn Hacer (ö. 852/1449), *Fethu’l-Bârî*, el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetu’l-Kârî*, el-Kastallânî (ö. 923/1517), *İrşâdu’s-Sârî*. Geniş bilgi için bkz: Kandemir, M. Yaşar, ‘el-Câmiu’s-Sahîh’, *DİA*, VII, s. 114.

⁵³³ el-Menînî ve şerhi ile ilgili olarak bkz: İbn el-Mülekkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî (ö. 804 h) *et-Tavdîh li-Şerhi’l-Câmi’i’s-Sahîh*, I, s. 183, Tahk: Dâru’l-Felâh li’l-Bahsi’l-İlmî, Neşr; Dâru’n-Nevâdir, Dımaşk/Sûriye, I. Baskı, 2008. (Eserde el-Menînî hakkında da bilgi verilmekte ve bu eserin zikrinin geçtiği diğer bazı kaynaklara da işâret edilmektedir.) Bkz; İsmâîl Pâşâ b. Muhammed b. Mir Selîm el-Bâbânî (el-Bağdâdî), *Idâhu’l Mekkûn fi’z-Zeyli alâ Keşfi’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, I, s. 94, byy, 1945; Ayrıca bkz; Sezgin, Fuâd, *Tarihu’t-Turâs el-Arabî*, 1, s. 425, S. Arabistan, 1991. (Burada söz konusu şerhin ismi ‘*ed-Derârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*’ şeklinde verilmektedir.)

etmiş, Hz. Peygamber'in (as) 'cevâmiu'l-kelîm' oluşuna özel vurgu yapmıştır.⁵³⁴ Şerhine 'ma'na hazinelerini Nebevî sünnet anahtarlarıyla açan Allah'a hamd olsun' diyerek başlayan el-Menînî, mukaddimenin girişinde hadis ilmi ve hadis ehliyle ilgili genel bilgiler vermiş, Allah'ın hadis ehlinin kadrini her zaman yüce kıldığını ifade etmiştir.⁵³⁵

Devamla el-Menînî 'Allah (cc), hadis ehlinin kadrini günümüzde de geçmişte de yükseltmiş ve onların yüzlerini Peygamberimiz'in (as) duası sebebiyle hep nurlandırmış⁵³⁶ ve Allah (cc), '*...Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*' ayetini vererek ulemânın konumuna dikkat çekmiştir.⁵³⁷

Bu bölümde ayrıca sahih hadise vurgu yapıldığı ve bunun ortaya çıkarılması, korunması için isnadın önemine değinildiği, bu uğurda ulemânın gösterdiği eşsiz gayretlere dikkat çekildiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk dönemlerden günümüze kadar başta ashabı olmak üzere âlimler hep Onun izini takip ettiler, sözlerini dinlediler, hadisleri iyice hıfz ettiler sonra da işittikleri gibi gelecek nesillere aktardılar denilerek 'isnad' konusuna ve bu uğurdaki gayretlere dikkat çekilmiştir. el-Menînî, hadis, eser ve bunlarla ilgili kavramları açıklayarak devam etmekte⁵³⁸ ve şerhini yazmaya nasıl başladığı ile ilgili de açıklamalarda bulunmaktadır.

el-Menînî, İmâm Buhârî'nin *Sahîhi*'ni Şâm-Dımaşk'da Emevî Câmii'nde 'Kubbetü'n-nesr' altında öğrencilere okutma vazifesiyle görevlendirildiğini belirtmekte,⁵³⁹ bu görevi kendisine Şeyhu'l-İslam Feyzullah efendi'nin oğlu Osmanlı

---

⁵³⁴ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a.

⁵³⁵ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a.

⁵³⁶ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a.

⁵³⁷ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a. (Mücadele, 58/11)

⁵³⁸ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a.

⁵³⁹ el-Menînî, *İdâetü't-Derârî*, 2a.

Şeyhu'l-İslamı Feyzullahefendizâde Seyyid Mustafa Efendi'nin⁵⁴⁰ (ö. 1158/1745) verdiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Mustafa Efendi'nin kendisinden bu konudaki birikimlerini yazmasını istediğini, el-Menînî'nin de bu isteği/işareti kabul edip bu şerhi hazırladığını zikretmektedir.⁵⁴¹ el-Menînî aralıksız olarak devam ettirdiği Buhârî'nin *Sahîh*'ini okutma görevini yerine getirdiği sırada, müzakereler esnasında *'Îdâetü'd-Derârî'* adlı Buhârî şerhinin temellerinin oluştuğunu, daha sonra ise başta Şeyhulislam Mustafa Efendi olmak üzere bazı gönül ehli kimselerin ve önde gelen ulemânın Buhârî'nin *Sahîhi* üzerine bir şerh yazmasını istediklerini ifade etmektedir. Bunun üzerine kendisinin 'ben, bu konuda iddialı değilim, bu konuda kıymetli şerhler mevcuttur' diyerek özür beyan ettiğini ama ısrarlar üzerine daha önce yapılmış Buhârî şerhlerinden de yararlanarak bu şerhi yazmaya başladığını zikretmektedir. Her ne kadar bu konuda iddialı olmadığını ifade etse de 'bu şerhe bakan kimse başka şerhlere bakmaya ihtiyaç duymasın' diyecek kadar da detaylı bir şerh olacağını ifade etmektedir.⁵⁴² Şerhine *'Îdâetü'd-Derârî Alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî'* adını verdiğini, şayet başka bir isim verilseydi 'ez-Zendü'l-Vârî'⁵⁴³ Şerhu Sahîhi'l-Buhârî' adının verilmesi de yerinde olurdu demektedir.⁵⁴⁴

el-Menînî'nin mukaddimede birçok konuya temas ettiği görülmektedir. Ancak burada özellikle hadis ilmi, Buhârî ve *Sahîh*'i hakkında verdiği bilgilere kısaca yer verilecektir. Çünkü özellikle hadis ilmiyle ilgili verdiği bilgilere daha önce hadis

⁵⁴⁰ Şeyhulislam Feyzullah Efendinin oğludur. (13 Nisan 1736) senesinde Şeyhulislamlığa getirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: İpşirli, Mehmet, 'Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde', DİA, XXXI, s. 297-298.

⁵⁴¹ el-Menînî, *Îdâetü't-Derârî*, 2a-b.

⁵⁴² el-Menînî, *Îdâetü't-Derârî*, 2b.

⁵⁴³ Bu ismin الرِّئْدُ الوَارِي 'Çıngı saçan çakmak' şeklinde (Nûn) harfinin üstün veya الرِّئْدُ الوَارِي şeklinde (Nûn) harfinin cezimli olarak okunabileceğiyle ilgili olarak bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 1871; Muhammed b. Abdirrezzâk el-Huseynî (Ebû'l-Feyz, Murtezâ, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, s. 1205, Dâru'l-İhyâ, byk. ty; Ebû İshâk el-Huseynî, *Neslü'n-Nübâl bi Mucemi'r Rical*, (Cem ve tertîb; Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl) 4/153, Dâru İbn Abbâs, Mısır, I. Baskı, 2012.

⁵⁴⁴ el-Menînî, *Îdâetü't-Derârî*, 2b.

ilmindeki yeri konusu işlenirken yer verilmiştir. Hadis ilmiyle ilgili verdiği bilgiler şunlardır:

3.2.1. Hadis İlminin ve Ashabının Şerefi (شرف علم الحديث واصحابه)

el-Menînî, mukaddimede hadis ilminin ve ehlinin şerefine yer vermekte, bu konuda çokça meşhur haberlerin var olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda bazı rivayetlere yer vermekte ve bunlara atıfla konuyu açıklamaktadır. el-Menînî, önce bu ilmi her nesilden âdil olan güvenilir kimseler yüklenir⁵⁴⁵ rivayetini vermiş daha sonra ise Hz Peygamberin sözünü işiten, hıfzeden ve başkalarına ulaştıran kimsenin yüzünü Allah (cc) ak eylesin,⁵⁴⁶ Yarabbi, hadislerimi rivayet eden halifelerime merhamet eyle,⁵⁴⁷ vb. rivayetleri geniş bir şekilde açıklamıştır.⁵⁴⁸

3.2.2. İsnad ve İsnad Erbâbı (Râvîler) (الاسناد واربابه)

el-Menînî *İdâetü'd-Derârî*'nin mukaddimesinde isnad konusunu da işlemekte ve konuyla ilgili geniş sayılabilecek açıklamalarda bulunmaktadır. Burada el-Menînî'nin Abdullah ibn Mübarek'in 'İsnad dindendir. Senedsiz ilim talep etmek merdivensiz yukarıya (çatıya) çıkmak gibidir' sözüne ve Süfyan es-Sevrî'nin 'isnad mü'minin silahıdır silahı olmazsa ne ile savaşıacaktır' ifadelerine yer verdiği görülmektedir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, s. 344.

⁵⁴⁶et-Tirmizî: *İlim* 7/2656-2657.

⁵⁴⁷et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/77, Hadis no; 5846. el-Menînî'nin şerhinin mukaddimesinde yer verdiği yukarıda işaret ettiğimiz rivayetler, Buhârî'nin şerhlerinin mukaddimelerinin neredyse tamamında hadis ehlinin fazileti ve şerefi başlığı altında yer almakta ve adı geçen rivayetlerle ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (c. 13), I, mukaddime (birinci bölüm) , 31-39, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1379; el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b Ebî Bekr bAbdumelik el-Kastallânî el-Kuteybî, (ö. 923h) (c. 10), I, s. 4-5, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 7. Baskı, 1323.

⁵⁴⁸el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 3a.

⁵⁴⁹el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 3b-4a.

3.2.3. Hadis İlmi Rivâyet ve Dirâyet İlmidir. (علم الحديث رواية ، علم

(الحديث دراية)

el-Menînî hadisin anlaşılmasında önce rivâyet ilmini daha sonra ise dirayet ilmini zikretmektedir. Her iki kavramla da senedin ve metnin araştırılmasının hedeflendiğini belirten el-Menînî nihâi olarak bir rivâyetin sahih olup olmadığının bilinmesinin amaçlandığını ifade etmektedir.⁵⁵⁰

3.2.4. Buhârî İle İlgili Bilgiler

el-Menînî şerhin mukaddimesinde Buhârî hakkında biyografik bilgiler aktarmakta, soyuyla ve doğum tarihiyle ilgili nakillerde bulunarak geniş açıklamalara yer vermektedir.⁵⁵¹ İmâm Buhârî 13 Şevvâl 194 h/810 m. tarihinde Buhârâ'da doğmuş ve 256 h/870 m tarihinde vefat etmiştir. Önce eş-Şeyhu'l-İmâm, Hâfizu'l-İslam, hadis tenkid âlimlerinin büyüklerinin sonuncusu, Şeyhu'l-Hadis ve hadis ilel'inin geçmişte de günümüzde de tabîbi, Araplar ve bunlar dışındaki imamların imâmı, Ebû Abdillâh b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğiyre b. Berdizbeh el-Cu'fî el-Buhârî şeklinde künyesini veren el-Menînî, babası İsmâil'in Buhârî küçükken vefat ettiğini ve yetim büyüdüğünü belirtmektedir. Küçüklüğünde Buhârî'nin gözlerini kaybettiğini annesinin rüyasında İbrahim Halil'i (as) gördüğünü ve ona 'senin, oğluna çok dua etmen sebebiyle Allah ona gözlerini geri verdi' dediğini, bunun gerçekleştiğini yani Allah'ın (cc) Buhârî'ye gözlerini tekrar bahşettiğini aktarmaktadır.⁵⁵² Yine Ebû Ca'fer İbn Ebî Hâtım

⁵⁵⁰ Bkz: el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 4b.

⁵⁵¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 5a. Huhârî hakkında geniş bilgi için bkz: el-A'zamî, M. Mustafa, 'Buhârî, Muhammed b. İsmâil', DİA, VI, 1992, s. 368-372. Ayrıca el-Menînî'nin kendisinden çokça faydalandığı el-Kastallânî'nin *İrşâdü's-Sârî* adlı eserine müracaat ettiğimizde *İdâetü'd-Derârî*'nin mukaddimesinde özet olarak verilen bu bilgilerin orada da yer aldığını müşahade ettik. Ancak el-Kastallânî'nin eserinde sadece Buhârî'nin hayatını anlatan kısmın dokuz-on sayfa civarında olduğu düşünülürse el-Menînî'nin alıntılarının çok da fazla olduğu söylenemez. Bkz: el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b Ebî Bekr bAbdumelik el-Kastallânî el-Kuteybî, (ö. 923h) (c. 10), I, s. 31-39, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 7. Baskı, 1323; Ayrıca benzer bilgiler için bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî* c. 1, s. 8.

⁵⁵² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 5a.

(varrâku'l-Buhârî) dedi ki, 'Buhârî'ye dedim; senin bu hadis işine başlaman nasıl oldu? O da: henüz on yaşlarımdayken mektebde (medresede) hadis öğrenmeye merak sardım, on yaşından sonra mektepten ayrıldım ve İmâm ed-Dâhilî'nin ve başkalarının derslerine katıldım. Bir gün insanlara hadis aktarırken ed-Dâhilî aktardığı hadisin senedini şöyle verdi: Süfyân Ebi'z-Zübeyr'den o da İbrâhim'den rivayetle şöyle dedi. Ben dedim ki, Ebû Zübeyr İbrâhim'den rivayette bulunmadı. Bunun üzerine beni azarlamasına rağmen yanındaysa aslına bakmasını söyledim. İçeri girdi, aslına baktı ve çıkıp şöyle dedi: Bu nasıl oluyor, nereden biliyorsun ey çocuk. Ben de dedim ki, oradaki râvî Zübeyr b. Adî'dir ve İbrâhim'den rivayette bulunmuştur. Bunun üzerine benden kalemi aldı ve düzeltme yaparak doğru söylediğimi kabul etti.⁵⁵³ Buhârî'nin ashabından bazıları bu durum vuku bulduğunda kaç yaşlarındaydın dediklerinde onbir yaşında olduğunu ifade etti. el-Menîni devamla Buhârî'nin ilim yolculuğunu anlatmakta ve konuyla ilgili şunları aktarmaktadır: 'Onaltı yaşıma geldiğimde (Abdullah b. Mübârek'in ve Vek'i (b. Cerrâh'ın) kitaplarını ezberledim. Rey ashabının kelimini (görüşlerini) öğrendim. Daha sonra da kardeşim Ahmed ve annemle beraber Mekke'ye gittim ve hac yaptım, annemle kardeşim Buhârâ'ya döndü ve orada vefat etti.⁵⁵⁴ İmâm Buhârî'nin hadis talebi için Mekke'de kaldığını ifade ettiğini belirten el-Menîni devamla Buhârî'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: 'On sekiz yaşıma ulaştığımda sahabe ve tâbiînin meselelerini konu alan *'Kadâyâ's-Sahabe ve't-Tâbiîn ve Akvâlihîm'* adlı kitabı tasnif ettim ve yine Nebî'nin (as) kabri yanında mehtaplı gecelerde *et-Târîhu'l-Kebîr*'i yazdım, elimde ashab ve tabiîlerle ilgili daha fazla anlatılacak şey (kıssa) mevcuttu ama kitabı uzatmamak için bu kadarla yetindim demektedir.⁵⁵⁵ el-Menîni açıklamalarına devamla Buhârî'nin hadis

⁵⁵³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 5a.

⁵⁵⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 5a.

⁵⁵⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 5a. Buhârî'nin *'Kadâyâ's-Sahabe ve't-Tâbiîn ve Akvâlihîm'* adlı bir eserinin var olduğu kaynaklarda yer almakta ama Buhârî'nin böyle bir eserine ulaşılabilmiş değildir. Eserin kaynaklarda yer almasıyla ilgili olarak bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 478; el-Kastallânî, a.g.e. I, 32; el-A'zamî, M. Mustafa, 'Buhârî, Muhammed b. İsmâîl', DİA, VI, 368.

şeyhlerinden semâ‘ yoluyla hadis almak için uzak diyarlara seyahat ettiğinden ve şöhretinin etrafa yayıldığından bahsetmektedir. Bu bağlamda çocuk yaşta yetmiş bin hadis ezberlediği belirtilen Buhârî’nin bir kitaba sadece bir defa bakmakla onu ezberlediği rivâyet olunmaktadır diyen el-Menînî, Buhârî’nin kâtibi (varrâk) Muhammed b. Ebî Hâtim’in Hâşid b. İsmâil ve diğerlerinden şunu işittiğini aktardığını belirtmektedir: Küçük yaştayken Buhârî bizimle hadis dinlemeye (semâ‘) sıklıkla katılırdı. Biz işittiklerimizi yazardık ama o yazmazdı. Aradan günler geçtikten sonra bize o yazdığımız hadisleri ve daha ziyadesini okurdu ve imla ettirirdi. el-Menînî Buhârî’nin hafızasının güçlülüğü, pratik zekalılığı ve âlimlerin onunla ilgili övücü sözlerini de nakletmektedir. Bu bağlamda Müslim b. Haccâc’ın (ö. 261/874) Buhârî’ye ‘Bırak ayaklarını öpeyim ey hocaların hocası, muhaddislerin efendisi, hadiste ilel ilminin tabîbi’⁵⁵⁶ dediğini ve et-Tirmizî’nin ben Irak ve Horasan’da ilel ilmi, tarih ve sened bilgisi konusunda Muhammed b. İsmail’den daha bilgili hiç kimseyi görmedim’ sözünü aktarmaktadır.⁵⁵⁷

İbn Adî’den ‘Buhârî’nin yüz bin sahih ve iki yüz bin gayrı sahih hadis ezberlediğini’ ifade eden sözünü nakleden el-Menînî, Buhârî’nin *Sahih*’ini yaklaşık altıyüz bin sahih hadis içinden tahriç ettiğini aktarmaktadır.⁵⁵⁸

el-Menînî hadislerin senedleri karıştırılarak biri Bağdat’da olmak üzere ashâbı hadisın bir araya gelerek Buhârî’nin imtihana tâbi tutulmasını ve hangi senedin hangi hadise, hangi metnin de hangi hadise ait olduğunu eksiksiz olarak cevaplandırmasını bu bağlamda zikretmeyi ihmal etmemektedir. Yine Subkî’nin (ö. 771/13470) *Tabâkât*’ında Buhârî için ‘ O, Müslümanların imamı, Mü’minlerin örneği, muvahhidlerin şeyhi, Hz. Peygamber’in hadisleri konusunda kendisine en çok güvenilen kimse’ olduğunu, İbn Kesir’in de (ö. 774/1373) ‘ O, yaşadığı dönemde hadis imamı ve kendisine tâbî olunan,

⁵⁵⁶ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 5a.

⁵⁵⁷ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 5b.

⁵⁵⁸ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 5b.

hadis konusunda benzerlerine ve akranlarına mukaddem olan biridir' dediğini aktararak açıklamalarına devam etmektedir.⁵⁵⁹ Kuteybe b. Saîd'in (ö. 240/855), Muhammed b. İsmâîl'in yaşadığı dönemdeki konumunu anlatmak üzere 'ben zâhidlerle, fakihlerle ve ibadet ehli insanlarla çokça beraber oturdum. Ancak aklettiğim andan itibaren o devirde Muhammed b. İsmâîl gibisini görmedim. O, Ömer'in (ra.) ashab içindeki konumundaydı.'⁵⁶⁰ dediğini aktaran el-Menînî, ulemânın Buhârî hakkındaki övgü dolu sözlerini vererek açıklamalarına devam etmektedir.

el-Menînî Buhârî'nin hadis ilmindeki yeri ve ulemânın onun hakkındaki kanaatlarını ifade eden sözlerine yer verdikten sonra eseri *el-Câmiu's-Sahîh* ile ilgili de bilgi vermektedir. Bu bağlamda şunlar ifade edilebilir;

Allah'ın kitabından sonra kitapların en sahihinin Buhârî'nin *Sahih* i, daha sonra ise Müslim'in *Sahih* i olduğunda ümmet ittifak etmiştir. Elbette güvenilirlik bakımından ilk sırada Buhârî'nin *Sahîh* i gelmektedir. Çünkü O, bu hadis ilminin üstadıdır. Buhârî'nin *Sahih* i ulema katında değerli ve faziletli bir kitap olarak kabul edilmesi sebebiyledir ki, darlık ve sıkıntı anlarında okunduğunda bunların giderileceği, bununla ümmetin gönlünün açılacağı ve okunduğunda müminler üzerine rahmetin ineceği umulur.⁵⁶¹

Sahih 'de mükerrerlerle birlikte 7275 hadis bulunmakta, mükerrersiz hadislerin sayısı ise 4000'dir. *Sahih* 'de tekrarlanan hadisler, bir faydaya binaen veya râvideki bir fazilete dairdir diyen el-Menînî, devamla Buhârî'nin 'bu kitabımı altıyüzbin hadisten seçtim, bunlardan sahih olanlarını aldım olmayanlarını attım. Bu kitaba gusül yapıp iki rekat namaz kılmadıkça hadis koymadım. Bu kitabın telifi Peygamber'in (as) mescidinde 16 senede tamamlandı.'⁵⁶² dediğini nakletmektedir.

---

⁵⁵⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 6a.

⁵⁶⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 6a.

⁵⁶¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 6a.

⁵⁶² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 6a.

el-Menîni *el-Câmiu's-Sahîh*'i sonraki nesillere aktaran râvilerin başında gelen Ebü Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî'den de (ö.320/932) şunları nakletmektedir: 'Rüyamda Nebî'yi (as) gördüm, Buhârî onun arkasından yürüyordu. Nebî (as) ayaklarını kaldırdığında O'nun ayaklarını kaldırdığı yere Buhârî ayaklarını koyuyordu.'⁵⁶³ Bu durum Buhârî'nin Peygamberin sünnetine tabi' olduğu şeklinde ta'bir olunmuştur. el-Menîni, devamla şiirlerle Buhârî'yi ve kitabı *el-Câmiu's-Sahîh*'i öven ifadelere yer vererek açıklamalarını detaylandırmaktadır. Ayrıca bu şerhi ecel gelmeden tamamlamayı dileyen el-Menîni kendi şerhinin kapsayıcı bir şerh olacağına da dikkat çekmektedir.

3.3. EL-MENÎNÎ'NİN KULLANDIĞI BUHÂRÎ NÜSHASI

3.3.1. Buhari Nüshalarıyla İlgili Genel Bilgi

el-Câmiu's-Sahîh'i Buhârî'den doksan bin kişinin dinlediği belirtilmekle beraber onu daha sonraki nesillere aktaran râvî sayısı dinleyen sayısına oranla daha azdır.⁵⁶⁴ Buhârî'nin vefatını takip eden yüzyılda dinleyenler arasından râvî olarak kabul edilen bin kişiden sadece beş isim öne çıkmış ve meşhur olmuştur.⁵⁶⁵ 'Buhârî ravileri olarak şöhret bulan bu isimler, Hammad b. Şakir en-Nesevî (ö. 290/902), İbrahim b. Ma'kil en-Nesevî (ö. 295/907), Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (ö. 320/932), Mansur b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 329/940) ve Hüseyin b. İsmail el-Mehâmîlî'dir (ö. 330/941).'⁵⁶⁶

⁵⁶³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 6a. Bkz; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 7.

⁵⁶⁴ Bkz: Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 168, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, s. 39; Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', *DİA*, VII, s. 114-123.

⁵⁶⁵ Sezgin, a.g.e, s. 168.

⁵⁶⁶ Özşenel, Mehmet, *Sahîh-i Buhârî* Neşirleri: Sehârenpûrî Neşri ile II. Abdülhamid Neşrinin Karşılaştırılması, s. 459, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 21, 2013, (457-484). Yukarıdaki beş isimle ve onlardan rivayette bulunanlarla ilgili geniş bilgi için bkz: Özsoy, Abdulvahap, *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*, s. 30, I. Baskı, Orka Matb. Kayseri, 2016.

Öne çıkan râviler yukarıda işaret edildiği şekilde olsa da Buhârî'nin *Sahîh*'i sonraki nesillere daha çok bilinen iki râvisi tarafından nakledilmiştir. Bunlardan ilk grupta yer alanları *Sahîh*'in 'son kısmından bir bölümünü Buhârî'den dinleme imkânı bulamayan Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (ö. 290), 'Kitâbü'l-Ahkâm'dan sonrasını bizzat duymadığı için bu kısımları Buhârî'den icâzet yoluyla alan İbrâhim b. Ma'kıl en-Neseî (ö. 294/908) ve Buhârî'den el-Câmîi en son rivayet eden Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Pezdevî (ö.329) dir.⁵⁶⁷

Buhârî'nin önde gelen meşhur râvisi ise biri Firebr'de (248/862) diğeri de Buhârâ'da (252/866) olmak üzere iki defa Buhârî'den *Sahîh*'i dinlemiş olan Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî'dir (ö. 320/932).⁵⁶⁸

'Buhârî'nin en meşhur rivayetlerinden biri olan Ebû'l-Vakt (ö. 553/1158) nüshası, müstakil olarak devam etmiş olsa da birden fazla rivayeti içeren nüshalar daha çok kabul görmüştür. Bunlardan el-Müstemlî, es-Serahsî ve el-Küşmîhenî rivayetlerini bir nüshada yansıtan Ebû Zer (ö. 434/1043) ile el-Mervezî ve el-Cürcânî rivayetlerini nakleden el-Asîlî (ö. 392/1002) nüshaları önemli çalışmalar olarak bilinmektedir.⁵⁶⁹

Buhârî'nin nüshalarından en-Neseî nüshası erken dönemlerde bazı alimler tarafından kullanılmıştır. Bu bağlamda *el-Câmiu's-Sahîh*'in ilk şârihi olan Hattâbî (ö. 388/998) en-Neseî rivâyetini kullanmış, noksan kısımlarını da el-Firebrî'den

⁵⁶⁷ Kandemir, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123. Bkz: Kastallânî, a.g.e, I, s. 39.

⁵⁶⁸ Sezgin, a.g.e, 170; Kandemir, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz: Uzundağ, Mehmet Sait, *el-Kastallânî (158-923 / 1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012. Firebrî'nin râvileri için bkz: Bilen, Mehmet, İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar, s. 57; Uzundağ, a.g.e, s.151-152; el-Kastallânî, a.g.e, s. 39-40; Râvilerin isimleriyle ilgili olarak Bkz: Aydın, Arafat-Ali Albayrak, *Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular: Bulak Baskısı, Yûnînî Yazmaları ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî Nüshası*, s. 4-5, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 1-39 (Burada Buhârî'nin Sağânî, Yûnînî, el-Asîlî gibi nüshaları ile ilgili bilgiler de verilmektedir; Özsoy, Abdulvahap, a.g.e. s.39-151.

⁵⁶⁹ Aydın, Arafat-Ali Albayrak, a.g.mak. s. 5.

tamamlamış, böylece el-Firebrî nüshasını ikinci sıraya koymuştur.⁵⁷⁰ el-Firebrî rivayetinin ‘semâ’ yoluyla gelmiş olması diğer nüshalara göre tercih edilmesini sağlamıştır. el-Firebrî nüshasının tercih edilmesinin sebeplerinden biri de ‘el-Firebrî nüshasına dayanan rivâyetlerin el-Asilî, (ö.392/1002) Ebu Zer el-Herevî (ö.434/1043), es-Sağani (ö.650/1252) ve el-Yûnînî (ö.701/1301) gibi muhaddisler tarafından karşılaştırılarak titizlikle yeni nüshaların oluşturulmasıdır.” Günümüzdeki Buhârî nüshalarının neredeyse tamamının el-Firebrî nüshasına istinad etmesi sebebiyle el-Firebrî ve nüshası/rivâyeti hakkında biraz daha bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.3.2. el-Firebrî Nüshası (ö.320/932)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî ‘231’de (845) Ceyhun ile Buhârâ arasındaki Firebr (Ferebr) köyünde doğdu. Müslim ve et-Tirmizî gibi muhaddislerin hocası olan Ali b. Haşrem el-Mervezî’den hadis tahsil ettiği bilinmekte(dır).⁵⁷¹ el-Firebrî’nin hocaları başta Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî olmak üzere Ali b. Haşrem ve Kuteybe b. Saîd olarak verilmektedir.⁵⁷² Ancak Kuteybe b. Saîd’in 240 yılında Firebr’de değilde Firebr dışında vefat etmesi, dolayısıyla da bulundukları yer sebebiyle el-Firebrî’nin ondan ilim öğrenmesinin mümkün olmadığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.⁵⁷³

el-Firebrî’nin Buhârî’den bu eseri 248’de (862) Firebr’de, 252’de (866) veya 253-255 (867-869) yılları arasında Buhara’da dinlediği belirtilmektedir. Her ne kadar Firebrî’nin, *el-Câmiu’s-Sahîh*’i Buhârî’den birçok kişinin dinlediğini, fakat bu râvilerin hepsinin kendisinden önce vefat ettiğini söylediği ileri sürülmekteyse de Zehebî bu rivayetin doğru olmadığını belirterek eseri Firebrî’den sonra Buhârî’nin talebelerinden

---

⁵⁷⁰ Sezgin, a.g.e, s. 173.

⁵⁷¹ Koçkuzu, Ali Osman, ‘Firebrî’, DİA, XIII, s. 132.

⁵⁷² Özsoy Abdulvahap, a.g.e. s.63-64.

⁵⁷³ Ez-Zehabî, (ö.748h) *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*,(I-XVIII), II, s. 351-352, Nâşir: Dâru’l-Hadîs-Kâhire, 2006. El-Firebrî’nin hocaları ve ondan rivayette bulunanlarla ilgili olarak bkz: Özsoy, a.g.e. s. 82-145.

Pezdevî'nin (ö. 329/940-41) rivayete devam ettiğini bildirmektedir.⁵⁷⁴ Asıl Buhârî nüshasının el-Firebrî'de bulunduğu rivayet edilmektedir.⁵⁷⁵ Bu konuyla ilgili şu bilgiler aktarılabilir: el-Firebrînin öğrencilerinden Ebû İshâk el-Müstemlî bu konuda şöyle demektedir: ... انتسخت كتاب البخاري من أصله كان عند محمد بن يوسف الفريسي... 'Ben Buhârî'nin kitabını Muhammed b. Yâsuf el-Firebrî'nin yanında bulunan aslı'ndan istinsah ettim.⁵⁷⁶ Bu bilginin devamında söz konusu asl'ın henüz tamamlanmadığı ve beyaz kısımların bulunduğu ifade edilmekte⁵⁷⁷ ve bu bağlamda bazı farklı değerlendirmelerin var olduğu aktarılmaktadır.⁵⁷⁸ 'Bilindiği üzere günümüzde mevcut Buhârî nüshalarının tamamı el-Firebrî rivâyetinden oluşmaktadır.'⁵⁷⁹

3.3.3. el-Yûnînî (ö. 701/1302) Nüshası

el-Câmiu's-Sahîh'in el-Firebrî rivayetinden gelen el-Hamevî, el-Kuşmîhenî ve el-Müstemlî rivayetlerini birleştiren, bunlar için kullandığı rumuzlarla daha önceki çalışmalardan faydalanan ve neticede kendine has bir nüsha oluşturan el-Yûnînî bu alanda önemli bir yere sahip olmuştur.⁵⁸⁰ Hicrî yedinci asırda kendisinden önceki çalışmaları daha da ileriye götüren el-Yûnînî daha önceki rivayetler arasında bulunan farkları kaldırarak metnine daha sabit bir şekil vermek istemişti. Bunları yaparken de faydalandığı rivayetlerden el-Asîlî için (ص), Ebu Zer el-Herevî için (ه) İbn Asâkir için (س), Ebü'l-Vakt için (ظ) harflerini rumuz olarak kullanmıştır.⁵⁸¹ el-Yûnînî, elde ettiği rivayetlerin arap dil ve grameri açısından doğruluğunu tespit etmek üzere o dönemin dil âlimi (nahivci) İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) ile birlikte çalışarak mevcut metinlerin

⁵⁷⁴ Koçkuzu, Ali Osman, 'Firebrî', DİA, XIII, s. 132.

⁵⁷⁵ Özsoy Abdulvahap, a.g.e. s. 71.

⁵⁷⁶ El-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecîbî el-Kurtubî el-Bâcî el-Endülüsî, (ö.474h), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, (I-III), I, s. 273, Tahk: Ebû Lübâbe Huseyn, Nâşir: Dâru'l-Livâ, Riyad, I. Baskı, 1986.

⁵⁷⁷ El-Bâcî, a.g.e. I, 311.

⁵⁷⁸ Konuyla ilgili farklı değerlendirmeler ve geniş bilgi için bkz: Sezgin, a.g.e. 177-181; Özsoy, Abdulvahap, a.g.e. s. 70-71.

⁵⁷⁹ Özsoy, Abdulvahap, a.g.e. 82.

⁵⁸⁰ Sezgin, a.g.e, s. 181.

⁵⁸¹ Sezgin, a.g.e, s.182

dil ve gramer açısından değerlendirilmesini de sağlamıştır. İbn Mâlik'in her düzeltmesini el-Yûnînî'nin kabul etmediği bunun üzerine İbn Mâlik'in *Şevâhidu't-tavdîh ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmi's-sahîh* adıyla müstakil bir kitap telif ettiği de aktarılmaktadır.⁵⁸²

el-Yûnînî nüshası bazı nüshaların karşılaştırılması sonucu olduğu ve tek tek okunarak özenle hazırlandığı için rağbet görmüştür. Günümüze kadar ulaşmış olan Buhârî nüshalarının yarısından fazlasını el-Yûnînî'nin hazırladığı nüshalardan kopya edilen baskılar oluşturmaktadır.⁵⁸³ *Sahih-i Buhârî*'nin II. Abdulhamid'in emriyle el-Yûnînî nüshası esas alınarak Mısırda 1313 yılında yapılan dokuz ciltlik baskısı en güvenilir baskıdır.⁵⁸⁴ 'Sahîh-i Buhârî İstanbul, Kahire, Bulak, Hindistan ve Avrupa'da birçok defa basılmıştır. Bunların içinde en mükemmeli, el-Yûnînî nüshası esas alınarak kenarında diğer nüsha farkları gösterilmek suretiyle II. Abdülhamid'nin emriyle yapılan neşirdir'⁵⁸⁵ 'Hacı Zihni Efendi'nin tashihi ve el-Kastallânî şerhinin yardımıyla harekeli olarak 1315 yılında sekiz cilt halinde Matbaay-ı Amire'de yapılan baskısı da muteberdir ve memleketimizde yaygındır.'⁵⁸⁶

3.3.4. el-Menînî'nin Kullandığı Nüsha

Ahmed el-Menînî *İdâetü'd-Derârî* adlı şerhinin mukaddimesinde ve nüsha farklarına işaret ettiği yerlerde şerhinde hangi nüshayı kullandığını açıkça belirtmemektedir. Ancak el-Menînî daha önce de ifade ettiğimiz gibi hadislerin şerhinde en çok el-Kastallânî'nin *İrşâdü's-Sârî* adlı eserinden faydalanmıştır. el-Kastallânî şerhinde el-Yûnînî nüshasını kullanmıştır.⁵⁸⁷ el-Kastallânî'nin kullandığı el-Buhârî (*el-*

⁵⁸² Sezgin, a.g.e, s. 182-183; Kızıllı, Fatma, 'Yûnînî, Ali b. Muhammed', DİA, XLII, s. 595-596.

⁵⁸³ Sezgin, a.g.e, 183.

⁵⁸⁴ Sezgin, a.g.e, 183; Çakan İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 84, Marmara Ünv. İlahiyat Vakfı yay, Nu: 35, 20. Baskı, İstanbul, 2016.

⁵⁸⁵ Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

⁵⁸⁶ Çakan İsmail Lütfi, a.g.e, s. 84.

⁵⁸⁷ El-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, (Mukaddime), I, s. 58, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, I. Baskı 1996; Uzundağ, a.g.e, s. 153; Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

Câmiu's-Sahîh) metni ile el-Menîni'nin kullandığı metni karşılaştırdığımızda aynı metin olduğu görülmektedir. Örneğin el-Kastallânî (باب كيف كان بدء الوحي الي رسول الله ص) şeklinde 'bâb' kelimesinin yer aldığı rivayetle başlamış, el-Menîni de aynı rivayetle başlamıştır. Bundan sonraki açıklamalarına ise her iki şârih de 'Ameller niyetlere göredir' ve 'Sana vahiy nasıl geliyor yâ Rasûlallâh?' hadisleriyle devam etmişlerdir.⁵⁸⁸ Şu an ülkemizdeki Buhârî'nin *Sahîhi*'nin baskıları daha önce de ifade ettiğimiz gibi neredeyse tamamına yakını el-Yûnîni nüshasına dayanmaktadır. Mevcut baskılar dikkate alındığında bunların da el-Menîni'nin kullandığı nüsha ile aynı olduğu görülmektedir. Bu veriler bizi el-Menîni'nin kullandığı nüshanın el-Yûnîni nüshası olmasının daha kuvvetle muhtemel olduğu kanaatine sevk etmektedir.

Bizi el-Menîni'nin şerhinde el-Yûnîni nüshasını kullandığı kanaatine götüren sebeplerden biri de el-Menîni'nin hadisleri şerh ederken nüsha farklarına da işaret etmesi ve bu nüsha farklarına işaret ederken yaptığı açıklamalardır. el-Menîni, farklı nüshalara işaret ederken Ebû Zer ve el-Asîlî vb. nüshalardaki farklılıklara işaret ettiği halde el-Yûnîni nüshasında şu fark vardır şeklinde asıl kullandığı nüshadan farklı bir rivayet şekline yer vermemiştir. Örneğin el-Menîni, yukarıda ifade ettiğimiz 'vahy nasıl başlamıştır' konusunu açıklarken kendi kullandığı nüshada 'bâb' kelimesi yer almaktadır. Ancak bu kelimenin Ebû Zer ve el-Asîlî nüshalarında bulunmadığını ifade etmektedir.⁵⁸⁹

Konuyla ilgili bir diğer örneğe şu rivayette yer almaktadır:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الرُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْهُ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ،...

'Bize Yahya b. Bukeyr tahdîs edip şöyle dedi: Bize Leys Ukayl'den, o da İbn Şihâb'dan, o da Urvetu'bnu'z-Zubeyr'den tahdîs etti. Mü'minlerin annesi Âişe (r.ah) şöyle demiştir:

⁵⁸⁸ Bkz: El-Kastallânî, a.g.e, I, s. 47, 57. el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, I, s. 8, 12, 29.

⁵⁸⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 8a-b.

‘Rasûlullah’ın ilk vahy başlangıcı uykuda sadık rüya görmekle olmuştur. Hiç bir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi açık seçik ortaya çıkmasın.’

Peygamberimiz’e (as) vahyin rüyada sadık rüya şeklinde gelmeye başladığını ifade eden Buhârî’nin vahyin geliş şekillerini açıkladığı bölümde üçüncü sırada zikrettiği yukarıdaki hadiste yer alan ‘haddesenâ’ ifadesinin Ebû Zer rivayetinde atıf vâvı ile ‘ve haddesenâ’ şeklinde olduğunu⁵⁹⁰ belirten el-Menîni, aynı hadisteki ‘fekâne’ kelimesinin el-Asîlî rivayetinde ‘vâv’ harfi ile ‘vekâne’ şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁹¹

Konuyla ilgili bir örnek daha vererek konu neticelendirilecektir. Yukarıdaki hadisin devamında yer alan Hz Hatice’nin Peygamberimizi Varaka b. Nevfel’e götürdüğünde onun ne gördüğünü sorması üzerine Rasûlullah’ın gördüklerini anlatması konusunda yer alan ‘خَبَرَ مَا رَأَى’ ifadesindeki ‘habera’ kelimesinin el-Asîlî ve Ebû Zer’in el-Kuşmîhenî’den rivayetinde ‘bihaberi’ şeklinde yer aldığını belirtmektedir.⁵⁹² el-Menîni hadisleri şerh ederken nüsha farklarına ilk önce işaret etmekte, daha sonra hadisi açıklama yoluna gitmektedir. İlerleyen kısımlarda şerh metodu incelenirken nüsha farklarına işareti yeri geldiğinde zikredilecektir.⁵⁹³

3.4. İDÂETÜ’T-DERÂRÎ’NİN KAYNAKLARI

Herhangi bir konuda eser ortaya koyan bir müellifin, konuyla ilgili daha önceki kaynaklardan faydalanması normal, hatta gerekli bir durumdur. Bu bağlamda el-Menîni de daha önceki dönemlerde hazırlanmış olan eserlerden faydalanmış, faydalandığı ve alıntı yaptığı kaynaklara bazen sadece isim belirterek örneğin el-Kastallânî şöyle dedi şeklinde bazen de eser ismiyle birlikte el-Kastallânî *İrşâdû’s-Sârî*’de şöyle dedi şeklinde atıfta bulunmuştur. Biz de bu bölümde söz konusu şerhin ilmî kaynaklarını tespiti çalışacağız.

⁵⁹⁰ el-Menîni, *İdâetü’-d-Derârî*, 36a.

⁵⁹¹ el-Menîni, *İdâetü’-d-Derârî*, 38b.

⁵⁹² el-Menîni, *İdâetü’-d-Derârî*, 48b.

⁵⁹³ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz: el-Menîni, *İdâetü’-d-Derârî*, 41-42b. el-Menîni aynı şekilde Ebû Zer’in el-Hamevî’den rivayetini ve el-Müstemlî nüshasındaki farka işaret etmektedir. Bkz: el-Menîni, *İdâetü’-d-Derârî*, 45b.

3.4.1. Hadis İle İlgili Kaynaklar

el-Menîni'nin şerhinde faydaladığı hadis kaynaklarına geçmeden önce bir noktanın açıklanmasında fayda vardır. el-Menîni, şerhinde öncelikle ayetlerden faydalanmış ve bu konudaki meşhur tefsirlere de müracaat etmiştir. Bunlara ilerleyen kısımlarda sadece tek tek ayetler olarak değil, tefsir kaynakları olarak yeri geldiğinde işaret edilecektir. el-Menîni, bir hadisi şerh ederken o hadisin farklı tarîkleri varsa öncelikle onlara yer vermiş, daha sonra aynı konuyla ilgili aynı veya benzer hadisleri önce şerhini yaptığı Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha sonra ise diğer meşhur hadis kaynaklarından vermiştir. Örneğin '*İslam beş temel üzerine bina olunmuştur...*' hadisi ile ilgili açıklama yaparken hadiste namazdan sonra zekatın ve zekattan sonra oruç ve haccın peş peşe zikredilmesiyle ilgili Buhârî'nin bazı nüshalarında farklılıkların olduğu ve orucun hacdan önce zikredildiği bunun sebebinin de orucun sadece bedeni bir ibadet olduğu haccın ise hem bedeni hem de mâlî ibadet olduğu yönünde açıklamalara yer verdiği görülmektedir.⁵⁹⁴ Çalışmamıza esas olan söz konusu şerh Buhârî'nin *Sahîhi*'ni esas aldığı için aynı hadisin farklı tarikeleri ve takdim te'hirler varsa bu konuda tabîi olarak başvurulacak ilk kaynak *Sahîh-i Buhârî* olacaktır. Söz konusu kaynaklar şunlardır;

Sahîhler

1. **Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)*⁵⁹⁵
2. **Müslim**, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874) *el-Câmiu's-Sahîh*.⁵⁹⁶

el-Menîni şerhinde ulemâ indinde genel olarak Buhârî'nin *Sahîh*'inden sonra güvenilirlik bakımından ikinci sırada kabul edilen Müslim'in *Sahîh*'ine, şerh ettiği hadise kaynak vermek üzere başvurmuştur. Eğer her iki rivâyet arasında farklılıklar

⁵⁹⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 9a.

⁵⁹⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 35a, 42b....

⁵⁹⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 13b, 111a, 110b, 111a, 113b, 212a.

varsa bunlara da işaret etmiştir. Örneğin, yukarıda da işaret edildiği gibi *‘İslâm beş temel üzerine binâ olunmuştur...’*⁵⁹⁷ hadisinin Müslim’deki rivayetinde haccın oruçtan sonra yer aldığına dikkat çekilmiştir.⁵⁹⁸ el-Menîni şerh ettiği hadisle ilgili Müslim’in *Sahîh*’inde az da olsa farklılık varsa buna işaret etmiş ve konuyu açıklama sadedinde ilk önce adı geçen esere başvurmuştur. Böylece hem hadisin Müslim’de de yer aldığı belirtilmek istenmiş hem de şerh edilen hadisin özellikle Müslim’de yer alıp almadığı konusunda oluşacak soru işaretlerine vevap verilmiştir. Konu ile ilgili bir başka örnekte de yine aynı şekilde Buhari’de bulunan *‘Hayâ imandandır’* hadisi şerh edilirken hayâ konusuyla alakalı olarak Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan *‘Hayânın hepsi hayırdır’*⁵⁹⁹ hadisinin konuyu açıklama sadedinde verildiği görülmektedir.⁶⁰⁰

3. **Ebû Avâne**, Ya’kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929) *es-Sahîh*⁶⁰¹

4. **İbn Hibbân**, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) *es-Sahîh*⁶⁰²

5. **İbn Huzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü’rî (ö. 311/924) *es-Sahîh*⁶⁰³

Sünenler

1. **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886) *es-Sünen*.

el-Menîni, İbn Mâce’nin *es-Sünen*’ine şerh ettiği hadisin benzerleri bulunduğunda hem kaynak gösterme hem de hadis ile ilgili sıhhat değerlendirmelerinde

⁵⁹⁷ Buhârî, İmân, 1. Müslim, İmân, 5/19. Tirmizî, İmân, 3/2813. (Müslim’in Hanzala’dan rivayetinde hem rivayet farklı hem de ‘hac’ oruç’tan sonra gelmiştir.)

‘إِنَّ الْإِسْلَامَ بُنِيَ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَحَجِّ الْبَيْتِ’

⁵⁹⁸ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 105ab. Müslim’in *Sahîh*’ine atıfta bulunduğu diğer yerler için bkz: el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 241a, 90b, 299a.

⁵⁹⁹ Müslim, İmân, 12/61.

⁶⁰⁰ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 113b.

⁶⁰¹ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 7a, 25b.

⁶⁰² el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 7a.

⁶⁰³ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 401b.

Onun görüşlerine müracaat etmiştir.⁶⁰⁴ Örneğin, Hz. Peygamber (as) hakkında O'nun ağzından yalan uyduran kimseyi bu yalanın cehenneme sokacağını⁶⁰⁵ ifade eden hadisi şerh ederken el-Menîni, İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde yer alan ilgili hadise atıfta bulunarak hadisin kaynağını belirtme yoluna gitmiştir.⁶⁰⁶

2. Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888) es-Sünen.

el-Menîni, diğer hadis kaynaklarına olduğu gibi Ebû Dâvûd'un *es-Süneni*'ne de şerh ettiği hadisin kaynağını zikretme bağlamında müracaat etmiştir.⁶⁰⁷

3. et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892) el-Câmiu 's-Sahîh. (es-Sünen)

el-Menîni'nin, şerhinde et-Tirmizî'nin hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerine sıklıkla atıfta bulunduğu ve kaynak olarak da *es-Sünen* adlı eserine her seferinde müracaatta bulunduğu görülmektedir. Bu, bazen şerh edilen hadisin aynına veya benzerine işaret etmek şeklinde olmuş bazen de farklılıkları göstermek veya kimi 'kavramlarla' ilgili et-Tirmizî'nin görüşlerini aktarmak şeklinde olmuştur. Örneğin, 'haya imandandır' hadisi açıklanırken önce haya kavramı alimlerin görüşleri verilerek açıklanmaya çalışılmış daha sonra ise bu bağlamda et-Tirmizî ve el-Beydâvî'nin konuyla ilgili tarifleri ve değerlendirmeleri verilerek konu açıklanmıştır.⁶⁰⁸ Ayrıca 'âlimler peygamberler'in (as) mirasçılarıdır' hadisi açıklanırken et-Tirmizî'nin sözü konusu hadis ile ilgili rivâyet zinciri eksiksiz olarak verilerek konu değerlendirilmiştir. Şöyle ki; O وَرَثَةُ الْعُلَمَاءِ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ hadisini⁶⁰⁹ açıklarken el-Menîni, et-Tirmizî'nin bu hadisin bir benzerini bazı farklılıklarla tahrir ettiğini, bunu, Mahmûd b. Hıdâş, (ö. 60h) Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî, Âsım b. Recâ b. Hayve, Kays b. Kesîr, Ebu'd-Derdâ'dan

⁶⁰⁴ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 299a.

⁶⁰⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, Mukaddime, 4/31.

⁶⁰⁶ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 7a, 299a, 492b. 96a.

⁶⁰⁷ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 7a, 95b. 22b. 42a. 96a.

⁶⁰⁸ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 27a, 131a.

⁶⁰⁹ Buhârî, *İlim*, 3/10.

O da Peygamberimizden şöyle rivayet etmiştir şeklinde tahrir etmiştir.⁶¹⁰ Söz konusu hadiste Âlimler peygamberlerin varisleridirler. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim ilimden nasibini alırsa çok büyük hayırlara kavuşmuş olur.”⁶¹¹ buyurulmaktadır.

4. **en-Nesâî**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Suayb (ö. 303/915) *es-Sünen*.⁶¹²

5. **ed-Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer (ö.385/995) *es-Sünen*.

el-Menînî, şerhinde ed-Dârekutnî'nin hem açıklanan hadisin sıhhatiyle ilgili görüşlerine hem de hadis kaynağı olarak *es-Sünen* adlı eserine müracaat etmiştir. Ayrıca el-Menînî, açıkladığı hadisin sıhhati ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken Dârekutnî'nin *İlâlü'l-Hadis* adlı eserinden de faydalanmış ve O'nun görüşlerini zikretmeyi ihmal etmemiştir.⁶¹³

6. **el-Beyhâkî**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhâkî (ö. 458/1066) *es-Sünen*⁶¹⁴

Mu'cemler

1. **et-Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.

360/971). *el-Mu'cemü's-Sagîr*⁶¹⁵

2. **et-Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.

360/971) *el-Mu'cemü'l-Evsat*⁶¹⁶

3. **et-Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.

360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*⁶¹⁷

Müsnedler

---

⁶¹⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 4b, 95b, 241b.

⁶¹¹ Müslim, *İlim*, 37/19 (2898)

⁶¹² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 7a,13b, 241a, 308b. 24a, 27b, 96a, 110b, 212a.

⁶¹³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 34a, 298b, 241b, 291a, 358b, 492b.

⁶¹⁴ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*,3a, 34a, 38a, 213b.

⁶¹⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 18a, 120b.

⁶¹⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 3a, 212a.

⁶¹⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*,73a, 97a-b.

1. **eş-Şâfiî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) *el-Müsned*.⁶¹⁸

2. **Ahmed b. Hanbel**, b. Muhammed (ö.241/855) *el-Müsned*.⁶¹⁹

el-Menînî, şerhinde şerh ettiği hadisin aynısı veya benzeri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alıyorsa buna atıfta bulunmuş ve farklılıklar varsa buna da işaret etmiştir. Bunun yanı sıra el-Menînî genel olarak sıhhat değerlendirmesi yaptığı hadislerle ilgili Ahmed b. Hanbel'in kanaatlerine yer vermiş, bu konuda açıklamaları varsa bunları da şerhinde zikretmiştir. Örneğin el-Menînî, '*Şüphesiz ki, âlimler peygamberlerin vârisleridirler. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakırlar. Onlar sadece ilim bırakırlar. Kim o ilimden alırsa büyük bir nasip/pay almış olur*,⁶²⁰ hadisini Ahmed b. Hanbel'in merfu olarak rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁶²¹

3. **Haris b Ebi Üsame**, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî (ö. 282/895) *el-Müsned*⁶²²

4. **el-Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) *Müsned*.⁶²³

Diğer Hadis Kaynakları

1. **Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir (ö.179/795) *el-Muvattâ*.⁶²⁴

2. **Abdurrezâk**, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî (ö. 211/826-27) *el-Musannefi'l-Hadîs*.⁶²⁵

3. **İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) *el-Musannefi*.⁶²⁶

⁶¹⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 67a, 72b.

⁶¹⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 22b, 110b.

⁶²⁰ Tirmizî, *İlim*, 19; Ebû Dâvûd, *İlim*: 17; İbn Mâce, *Mukaddime*, 27.

⁶²¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 242b.

⁶²² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 151b.

⁶²³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 3a.

⁶²⁴ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 26a, 433a.

⁶²⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 93a, 101b.

4. **el-Harbî**, İbrahim b. İshak Harbî (ö.285/899): *Garibü'l-hadis*.⁶²⁷
  5. **et-Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933)
Müşkilü'l-Âsâr.⁶²⁸
  6. **Hâkim en-Nisâburî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed
el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*⁶²⁹
  7. **el-Begavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b.
Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-Sünne, Şerhu's-Sünne*.⁶³⁰
  8. **ez-Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1144)
*el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs (el-Fâik)*⁶³¹
  9. **Kadı İyaz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, b. İyâz el-Yahsubî (ö.544/1149) *eş-Şifâ
bi tarîfi hukuk'il Mustafa*⁶³²
  10. **İbnü's-Salâh**, Takiyyüddîn Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân b. Osmân
(ö.643/1245) *Ulûmü'l-Hadîs*.⁶³³
- el-Menînî, söz konusu esere, hem *el-Kavlü's-Sedîd'* adlı eserinde hem de
şerhinin birinci cildinin giriş kısmında hadis ve hadis ehlinin şerefi konusunda ve 'hadis
usûlü' ile ilgili bilgi verirken yer vermiştir.
11. **el-Münzirî**, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b.
Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *Cevâbü'l-Hâfiz Ebî Muhammed
Abdilazîm el-Münzirî el-Mısrî an Es'ile fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*.⁶³⁴

---

⁶²⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 95b, 96a-b.

⁶²⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 68a.

⁶²⁸ Buhârî, Gusûl, 28/43.

⁶²⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 90a, 315b.

⁶³⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 35b, 205a, 218b, 341b, 486b.

⁶³¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 62b, 65a; 71a.

⁶³² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 81b, 111a, 139b.

⁶³³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 105b, 211a.

⁶³⁴ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 3a.

- 12. el-Münzirî**, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-Terhîb*⁶³⁵.
- 13. es-Sehâvî**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497) *el-Makâssidü'l-Hasene (fî Beyâni Kesîrin Mine'l-Ehâdisi'l-Müştehire Ale'l-Elsine)*⁶³⁶
- 14. es-Suyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerhi Taḳrîbi'n-Nevevî*.⁶³⁷
- 15. İbn Hacer el-Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567) *ez-Zevâcir (an İktirâfî'l-Kebâir)*⁶³⁸

3.4.2. el-Menînî'nin Şerhinde Yer Verdiği Buhârî Şerhleri

Ahmed el-Menînî'nin şerhinde alıntı yaptığı şerhlere geçmeden önce şerh ve özellikle de Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yapılan şerhlere değinmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Çünkü hadis kaynağı olarak Buhârî'nin *Sahîh*'i daha önce de ifade edildiği gibi üzerine en çok çalışma yapılan hadis kaynağıdır.

İslam dininde ikinci delil olarak kabul edilen hadislerin, anlaşılması meselesi büyük önem arz etmekte, bu sebeple de ilk dönemlerden itibaren yoğun bir şekilde hadislerin açıklanmasına, şerhine yer verildiği görülmektedir. İslam dinini tebliğ⁶³⁹ ve tebyin⁶⁴⁰ (beyan) etme görevi olan Hz. Peygamber (as), bu görevin gereği olarak ayetlerde açıklanması gereken kavramları açıkladığı gibi hadislerde de ashabın gelip sorduğu konuları ve kavramları açıkladığı bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle Hz.

⁶³⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 28a, 123b,

⁶³⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 241b. (*el-Makâssidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin Mine'l-Ehâdisi'l-Müştehire Ale'l-Elsine*)

⁶³⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 4b.

⁶³⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 418a.

⁶³⁹ Âl-i İmrân, 3/20; Ra'd, 13/40; Mâide, 5/67; Nahl, 16/82....

⁶⁴⁰ Nahl, 16/44, 64.

Peygamber'in (as) Kur'an'ın ilk müfessiri ve hadisinde ilk şârihi konumunda olduğu söylenebilir.⁶⁴¹ Ashab Hz. Peygamber'in ağzından çıkanları kaçırmamak için kendileri gelemiyorlarsa arkadaşları, komşuları ile anlaşarak münâvebe yoluyla Onu dinliyorlar ve daha sonra gelemeyen arkadaşlarına anlatıyorlardı.⁶⁴² Hz. Peygamber (as) döneminde ashab, anlayamadıkları konuları bizzat O'na (as) sorarak öğreniyor ve problemlerini rahatlıkla halledebiliyorlardı. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde coğrafi olarak genişlemenin de etkisiyle Hz Peygamberle (as) devamlı olarak beraber olan ve hadisleri ve açıklamalarını takip eden daha bilgili ashaba ulaşma imkanı ortadan kalkınca, hadislerin şerh edilmesi ihtiyacı iyiden iyiye hissedilir hale gelmiştir. Bu bağlamda 'Hadislerin anlaşılması sorununu çözmek adına temel hadis kitaplarının şerh edilmesi geleneği ise hicrî dördüncü asırda başlamıştır.'⁶⁴³ Şerh ve ilk hadis şerhi ile ilgili geniş ve bazı farklı değerlendirmeler bulunmakla beraber '...günümüze ulaşabilen ilk şerh Ebû Süleyman el-Hattabî'nin, Buhârî'nin *Sahîh*'i ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine yaptığı şerhlerdir. O Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini Buhârî'nin *Sahîh*'inden önce şerhetmiştir. Buna göre bugünkü anlamıyla üzerinde şerh çalışması yapılan ilk eser Ebu Davud'un *Sünen*'idir.'⁶⁴⁴ Yine Hattâbî tarafından yapılan Buhârî şerhi (*el-A'lâmü (İ'lâmü) l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi l-Buhârî*) bu alandaki ilk Buhârî şerhidir.⁶⁴⁵ 'Türünün ilk örneklerini telif eden Hattâbî'nin bu iki şerhinin de özgün olduğu açıktır. Ondan önce başka şerh olmadığı için Hattâbî'nin şerh yöntemi ve şerhteki muhtevası daha

---

⁶⁴¹ Geniş bilgi ve örnekler için bkz; Sancaklı, Saffet, 'İbn Battal (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi,' s. 61, 62, *Dinbilimleri Akademik Arastırma Dergisi*, VII (2007), sayı: 1.

⁶⁴² Şerhin tarihî seyri ve konu ile ilgili geniş bilgi için bkz; Türcan, Zîşan, *Hadis Şerh Geleneği* s. 7, Diyanet Vakfı yay. I. Baskı, Ankara 2011; Türcan, Zîşan, *Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi*, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, c. 8, sayı: 16, ss. 101-134.

⁶⁴³ Erul, Bünyamin, *Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu* (Aynî'nin (ö.855), Runeddin el-Kırımı'den (ö. 783) Yararlandığı İddiası Üzerine), *İslam ve Yorum, (Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar)*, c. II, s. 396, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017.

⁶⁴⁴ Karacabey, Salih, 'Sahîhi Buhârî'nin İlk Şerhi,' *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.* Sayı: 4, Cilt: 4, yıl: 4, 1992.

⁶⁴⁵ Bkz; Karacabey, Salih, 'Hattâbî', *DİA*, XVI, s. 491.

önceki başka bir alimin eseriyle mukayese edilemez.⁶⁴⁶ Hattâbî'nin bu ilk şerhinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yüzlerle ifade edilecek oranda şerh ve değişik çalışmalar yapılmıştır. Buhârî şerhlerinden meşhur olanlarından bir kaçının ismi bu bölümün baş kısmında genel açıklamalar yapılırken verilmiştir. el-Menînî de el-*Câmiu's-Sahîh* üzerine şerh yazma geleneğini devam ettirmiş ve *İdâetü'd-Derârî*' adlı şerh ortaya çıkmıştır. el-Menînî, şerhini kendinden önceki şerhlerden de faydalanarak hazırladığını ifade etmektedir ki, bu da el-Menînî'nin, şerhinin kaynaklarının önemli bir bölümünü şerhlerin oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu şerhlerden kimilerinden fazlaca yararlanmış kimilerinden ise yeri geldiğinde atıfta bulunmakla yetinmiştir. 'Geleneksel şerhçiliğimize baktığımızda bazı şerhlerin daha önceki bir veya birkaç temel şerhe dayandığı görülmektedir.'⁶⁴⁷ el-Menînî'nin adı geçen şerhi de kendinden önceki yapılan bazı temel şerhlere dayanması yönüyle özgün bir şerh olarak nitelendirilemez. Ancak Arap dili ve belâğatı, gramer konularındaki açıklamaları ve kendine has ifade tarzı ile şerh geleneğine az da olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. el-Hattâbî, Ebû Süleymân Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî (ö.388/998) *el-*

*A'lâmü'l-lâmü'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî ve (Meâlimu's-Sünen)*⁶⁴⁸

el-Menînî şerhinde Hattâbî'nin hem Buhârî şerhinden hem de Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine yaptığı şerhten faydalanmıştır.⁶⁴⁹ Ayrıca el-Menînî şerh ettiği hadisteki konuyu açıklarken Hattâbî'nin görüşlerine de atıfta bulunmuştur. Hattâbî'nin şerhlerinin bu alanda yapılan ilk şerhler olması hasebiyle el-Menînî'nin şerhinde bu kaynaklara yer vermesi, söz konusu şerhin genelde kaynak özelde de şerh kaynakları açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu anlamına gelmektedir.

⁶⁴⁶ Hadis şerhçiliğinde özgünlük sorunuyla ilgili olarak bkz: Erul, Bünyamin, a.g.t. s. 396-407.

⁶⁴⁷ Erul, Bünyamin, ag.t. s. 405.

⁶⁴⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 301a, 80b, 101a, 114a, 154b, 38a, 42a... (*Meâlimü's-Sünen*. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* 'inin şerhidir) bkz: Karacabey, Salih, 'Hattâbî', DİA, XVI, s. 491.

⁶⁴⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 21b, 300a.

2. **İbn Battâl**,⁶⁵⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî, (ö.449/1057) *Serhu Câmiî's-Sahîh li'l-Buhârî*.⁶⁵¹

el-Menînî, İbn Battâl'ın şerhinden nakilde bulunurken kimi zaman 'kâle İbn Battal' 'İbn Battal dedi ki' şeklinde kimi zaman da hem eser hem de yazar ismi zikrederek 'kâle İbn Battâl fî *Serhu Câmiî's-Sahîh li'l-Buhârî* 'İbn Battal *Serhu Câmiî's-Sahîh li'l-Buhâr dedi ki*' şeklinde nakillerde bulunmaktadır.

3. **el-Kirmânî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384)⁶⁵² *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁶⁵³

Kirmânî'nin Sahîh-i Buhârî şerhleri arasında önemli⁶⁵⁴ bir yere sahip olan el-Kevâkibu'd-Derârî adlı şerhinden de yaralananan el-Menînî, şerhini yaptığı hadislerlerin anlaşılmasıyla ilgili adı geçen şerhe sıkça müracaat etmiştir.⁶⁵⁵

4. **ez-Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *et-Tenkîh li elfâzî'l-Câmiî's-Sahîh (Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Hâşiyetü'l-Buhârî)*⁶⁵⁶

5. **el-Bulkînî**, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ömer b. Raslân el-Bulkînî (ö. 824/1421) *el-İfham Limâ fi'l-Buhârî mi-ne'l-ibhâm. (Şerhu'l-Buhârî)*⁶⁵⁷

⁶⁵⁰ 'Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, Buhârî şârihi. İbn Battâl'ın *Şerhu'l-Câmiî's-Sahîh'i (Şerhu İbn Battal alâ Sahîh'l-Buhârî)* Sahîh-i Buhârî'nin ilk şerhlerinden olup aynı eser için daha sonra yazılan şerhlerin vazgeçilmez kaynağı olmuştur.' Sakallı, Talat, 'İbn Battâl', DİA, XIX, s. 360.

⁶⁵¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 23a, 70a, 93a, 106a, 318a.

⁶⁵² Ünal, İsmail Hakkı, 'Kirmani Şemsüddîn', DİA, XXVI, s. 65.

⁶⁵³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, Ayrıca geniş bilgi için bkz: Saranç, Ali, *Kirmânî'nin (ö.717/786) el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

⁶⁵⁴ Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

⁶⁵⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 9a, 33a, 34a, 59b, 60a, 62a-b, 64b, 65a, 67b, 68b, 69b, 70b, 71a, 72a-b, 74a, 75a, 80b, 90b, 92a-b, 93a, 96b, 97a, 99b, 100a-b, 102a-b, 111a-b, 112a, 114a, 116a, 117a-b, 120b, 128a, 128b, 133b, 139b, 151a, 155a, 222b, 243b, 256a.

⁶⁵⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 33a, 46b, 76a, 93a, 212a, 240b, 308b.

⁶⁵⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 8b, 74a.

6. **İbnü'd-Demâmînî**, (Demâmîn) Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî (ö. 827/1424) *el-Mesâbîh ale'l-Câmiî's-Sahîh*⁶⁵⁸

İbnü'd-Demâmînî Arap dili ve edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla temayüz etmiştir. 'Ezher'de Arap dili ve edebiyatı dersleri veren'⁶⁵⁹ müellifin farklı alanlarda eserleri de bulunmaktadır.

7. **el-Birmâvî**, Şemseddin Ebu Abdullah, Muhammed b. Abdüddâim b. Musa b. Abdüddâim en-Nu'aymî el-Akalâni el-Birmâvi (ö.831/1428): *el-Lâmi'u's-Sabîh fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahih li'l-Buhârî*⁶⁶⁰

8. **İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*.⁶⁶¹

İbn Hacer el-Askalânî'nin (*Fethu'l-Bârî*) adlı bu eseri, *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinin en mükemmeli olarak kabul edilmektedir.⁶⁶² Dolayısıyla daha sonraki dönemlerde yazılan şerhlerde müellifler, İbn Hacer el-Askalânî'nin adı geçen şerhinden az veya çok çok yararlanmışlardır. el-Menînî de şerhinde söz konusu şerhten çokça faydalanmıştır. Bu atıfların bazıları 'İbn Hacer şöyle dedi,' veya '*Fethu'l-Bârî*'de şöyle dedi' şeklinde yapılırken bazıları da sadece 'İbn Hacer *Feth*'de şöyle dedi' şeklinde yapılmıştır.⁶⁶³ Bir eserden bilgi aktarırken el-Menînî, genelde bu bilgi, başka bir eserden alıntı ise buna da işaret etmeyi ihmal etmemiş ve bu bağlamda İbn Hacer'den yaptığı nakilde de buna işaret etmiştir. Örneğin, suyun temiz veya necis olmasıyla ilgili açıklamalarda bulunulurken, hangi durumda suyun necis olacağı konusu açıklanmakta

⁶⁵⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 338b, 443a, 64b, 308b.

⁶⁵⁹ Özbalıkcı, M. Reşit, 'İbnü'd-Demâmînî', DİA, XXI, s. 10.

⁶⁶⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 8b, 68b, 69b, 74a.

⁶⁶¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 15b, 16b, 23a, 24a, 28a, 32b, 34a, 69a, 68b, 69b, 70b, 71b, 74a-b, 92a-b, 97b, 100a, 102a, 105a, 111a, 113b, 133b, 136b, 150b.

⁶⁶² Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

⁶⁶³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 66a, 92b, 316b.

devamla el-Menîni, İbn Hacer'den şu nakilde bulunmaktadır: '(İbn Hacer) *Feth*'de Kirmânî'den alıntı olarak şöyle dedi' diyerek bilginin asıl kaynağına da işaret etmektedir.⁶⁶⁴

9. el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.⁶⁶⁵

'*Umdetü'l-Kârî*, Büyük Türk âlimi el-Aynî'nin *Fethu'l-Bârî* ile birlikte *Sahîh-i Buhârî* şerhleri içinde en fazla itibar görenidir.'⁶⁶⁶ Bu itibar sebebiyledir ki, hadis alanında çalışma yapan araştırmacılar özellikle hadislerin şerhi, anlaşılması konusunda söz konusu şerhe müracaat etmişlerdir. el-Menîni, el-Aynî'nin adı geçen eserinden faydalanırken bazen 'Aynî şöyle dedi' diyerek bazen de hem müellif hem de eser adı zikrederek 'Aynî *Umdetü'l-Kârî*'de şöyle dedi' diyerek nakillerde bulunmuştur.⁶⁶⁷

10. el-Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517) *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁶⁶⁸

Kastallânî'ye ait '...bu eser, daha önceki şerhlerin aksine her kelimeyi tekrardan kaçınmadan kısa ve özlü bir şekilde açıklaması sebebiyle her seviyedeki okuyucunun kolayca faydalanabileceği mahiyette olup *Fethu'l-Bârî* ve *Umdetü'l-Kârî*'den sonra üçüncü sırada anılagelmıştır.'⁶⁶⁹ el-Menîni de şerhinde kelimeler üzerinde ısrarla durması, manalarını derinlemesine vermesi ve gramerle ilgili açıklamalara yer vermesi sebebiyle söz konusu şerhten yoğun bir şekilde faydalanmıştır. Elbette bu atıfların tamamını burada zikretmemiz mümkün değildir. İleride hadislerin şerhine örnekler

⁶⁶⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 439a.

⁶⁶⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 7a-b, 9a, 11a, 8b, 12b. 62a, 65ab, 66a, 92b.

⁶⁶⁶ Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

⁶⁶⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 26b, 32b, 39b, 41b, 61a-b, 64b, 65b, 67a-b, 68a-b, 70b, 72a-b, 74a, 76a, 90b, 92a, 93a, 96b, 99a, 100a-b, 104b, 106a, 111a, 116a, 117b, 129b, 131b, 150a, 151a, 310a-b, 315b, 365b.

⁶⁶⁸ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 3a, 16a, 23a, 23b, 40a, 41b, 62a, 65b, 68b, 142b, 372a, 69b, 70b, 74a, 75b, 100b, 114a, 117a, 150, 245a.

⁶⁶⁹ Kandemir, M. Yaşar, 'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII, s. 114-123.

verilirken bu atıflara işaret edilecektir. Burada bir örnek vermek gerekirse el-Menîni, ‘vahy nasıl başlamıştır’ başlığı altında açıklamalarda bulunurken vahy kavramını dilbilim açısından irdelemekte ve daha sonra şariat ıstılahında vahy nedir? Sorusunu sorarak tarifini yapmakta ve el-Aynî’nin *Umdetü’l-Kârî*’ ve el-Kastallânî’nin de *İrşadü’s-Sârî* adlı eserinde ‘Nebî’lerinden bir nebiye indirilmiş olan Allah kelimadır’ şeklinde tarif ettiklerini aktarmaktadır.⁶⁷⁰

3.4.3. Buhârî’nin *Sahîh*’i Dışındaki Diğer Şerhler

el-Menîni, şerhinde Buhârî’nin *Sahîh*’i üzerine yapılan şerhler dışındaki diğer şerh kaynaklarından da faydalanmıştır. Bunlardan özellikle en-Nevevî’nin hadis usûlü konusundaki görüşlerine ‘*el-Kavlü’s-Sedîd*’ adlı eserinde yer verdiği gibi, O’nun Müslim şerhinden de çokça faydalanmıştır. el-Menîni’nin bu bağlamda faydalandığı şerhlerden bazıları şunlardır;

1. **el-Mâzerî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî es- Sıkkîlî

el-Mâzerî (ö.536/1141) *el-Mu’lim bi Fevâidi Müslim*⁶⁷¹

2. **en-Nevevî**, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî (ö.676/1277)

el-Minhâc fî serhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc.⁶⁷²

3. **et-Tîbî**, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-

Tîbî (ö. 743/1343) *el-Kâsif an Hakâiki’s-Sünen (Şerhu’t-Tîbî alâ Mişkâtî’l-Mesâbîh)*

el-Kavlü’s-Sedîd adlı eserinde hadis usulü ile ilgili bilgiler verirken de et-Tîbî’den

nakillerde bulunan el-Menîni, şerhinde hadislerin anlaşılması sadedinde onun adı geçen eserinden yararlanmıştır.⁶⁷³

4. **et-Tîbî**, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-

Tîbî (ö. 743/1343) *Fütûhu’l-Gayb fî (ve) ’l-keşf an Kınâi’r-Reyb (Şerhu/Hâşiyetü’l-*

Keşşâf). Eser daha çok *Şerhu’l-Keşşâf*⁶⁷⁴ adıyla meşhurdur.

⁶⁷⁰ el-Menîni, *İdâetü’d-Derârî*, 10a, 452a.

⁶⁷¹ el-Menîni, *İdâetü’d-Derârî*, 106a, 135a.

⁶⁷² el-Menîni, *İdâetü’d-Derârî*, 42b, 66a, 69a-b, 80b, 114a. 38a, 126b, 133b, 213a.

⁶⁷³ el-Menîni, *İdâetü’d-Derârî*, 136b, 213b.

5. **er-Râfî**, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî el-Kazvînî (ö. 623/1226), *Şerhu Müsnedi 'ş-Şâfî*.⁶⁷⁵
6. **en-Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî (ö.676/1277) *el-Ezkâr*.⁶⁷⁶
7. **en-Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî (ö.676/1277) *Şerhu 'l-Erbâin*.⁶⁷⁷
8. **el-Beydâvî**, Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286) *Şerhu 'l-Mesâbîh*⁶⁷⁸
9. **İbn Dakîkul 'îd**, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî (ö. 702/1302), *el-İmâm fî Ma'rifeti Ehâdîsi 'l-Ahkâm*.⁶⁷⁹
10. **es-Suyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505), *Şerhu's-Sağîr ala 'l-Muvatta (Tenvîru 'l-Havâlik alâ Muvatta Mâlik)*⁶⁸⁰
11. **İbn Hacer el-Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567) *Şerhu 'l-Erbe 'în li 'n-Nevevî*⁶⁸¹
12. **Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605) *Şerhu Mişkâtî 'l-Mesâbîh, (Mirkâtü 'l-mefâtîh)*⁶⁸²

3.4.4. el-Menînî'nin Şerhinde Yer Alan Tefsir Kaynakları

el-Menînî, şerhinde konuları açıklarken doğrudan Kur'an ayetlerine müracaat ettiği gibi bunun yanında bazı tefsir kaynaklarından da yararlanmışır.

---

⁶⁷⁴ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 42b.73a, 214a. 'et-Tîbî' ismi 'et-Tayyibî' şeklinde de okunabilirse de 'et-Tîbî olarak okunduğu görülmektedir.. Bkz: Özkan, Halit, 'et-Tîbî', DİA, XLI, s. 125.

⁶⁷⁵ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 68a, 371a.

⁶⁷⁶ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 83b.

⁶⁷⁷ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 316b.

⁶⁷⁸ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 92a-b, 93b.

⁶⁷⁹ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 23b.

⁶⁸⁰ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 25b.

⁶⁸¹ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 104a, 105b, 110b, 121a, 122b.

⁶⁸² el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 23a, 42b, 101b, 103b, 111b, 114a, 116a.

1. **et-Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*⁶⁸³
2. **ez-Zemahserî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1144) *el-Kessâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*⁶⁸⁴
3. **el-Bağavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*⁶⁸⁵
4. **er-Râzî**, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb, et-Tefsîrû'l-Kebîr*⁶⁸⁶
5. **el-Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*⁶⁸⁷
6. **el-Beydâvî**, Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*⁶⁸⁸
7. **Nesefî**, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310) *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, (Tefsîru'n-Nesefî)*⁶⁸⁹
8. **Ebu Hayyan**, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhî*⁶⁹⁰
9. **et-Teftâzânî**, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390), *Hâşiye ale'l-Keşşâf (Şeru'l-Keşşâf)*⁶⁹¹

---

⁶⁸³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 100a, 147b.

⁶⁸⁴ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 14a, 35b, 39b, 50b, 56a, 71a, 71b, 73a, 97a, 111a, 132b, 242a-b.

⁶⁸⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 101a, 106b, 123b.

⁶⁸⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 97b, 223a.

⁶⁸⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 132b, 205a, 323a.

⁶⁸⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 12a, 56a, 62a, 91a, 95a, 101a, 105a, 106b, 107a, 108b, 112a, 223b.

⁶⁸⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 62a, 91a.

⁶⁹⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 34b.

⁶⁹¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 71b.73a, 114a, 129b.

10. ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'an*.⁶⁹²

11. Ebussuud, (ö. 982/1574) *Îrşâdü 'l-Akli 's-Selîm ilâ Mezâya 'l-Kitâbi 'l-Kerîm*⁶⁹³

12. eş-Şihâb el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659) *Înâyetü 'l-Kâdî ve Kifâyetü 'r-Râzî (Hâşiye alâ Tefsîri 'l-Beydâvî)*⁶⁹⁴

3.4.5. Akâid ve Kelam Kaynakları

1. el-Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36), *Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn*.⁶⁹⁵

2. et-Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390), *el-Makâsîd*⁶⁹⁶

3. et-Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî, *Şerhu 'l-Akâid*.⁶⁹⁷

4. En-Nesefî, Ebü'l-Fazl Burhânüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Nesefî el-Hanefî (ö. 687/1289) *Akâidü 'n-Nesefî*⁶⁹⁸

5. İbn Kemâl Paşa, (Kemâl Paşa Zâde), (ö. 940/1534) *Akâid-i İslâm*⁶⁹⁹

6. Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği *ez-Zerîa ilâ Mekârimi 'ş-Şerîa*⁷⁰⁰

⁶⁹² el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 76a, 240b, 308b.

⁶⁹³ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 106b

⁶⁹⁴ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 106a.

⁶⁹⁵ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 90a, 92b, 102a.

⁶⁹⁶ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 105b.

⁶⁹⁷ 'Necmeddin en-Nesefî'nin *Akâidü 'n-Nesefî* diye bilinen muhtasar akaid kitabına Şâban 768'de (Nisan 1367) Hârizm'de iken yazdığı şerhtir. Teftâzânî'nin en meşhur eseri olup asırlar boyu okunduğundan kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Gerek müstakil gerekse üzerinde yapılan çalışmalarla birlikte pek çok defa basılmıştır' Özen, Şükrü, 'Teftazânî', DİA, XL, s. 299-308.

⁶⁹⁸ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 65a, 94a, 105b. 131a.

⁶⁹⁹ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 60a, 92b, 93b, 94b, 95b, 97a-b, 100a-b, 111b, 112a, 113b, 114a, 115b, 128b, 130b, 133b, 137a.

⁷⁰⁰ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 93a

3.4.6. Fıkıh Kaynakları

el-Menîni, şerhinde ilgili hadisleri açıklarken fıkhi bilgiler de vermiş ve fikhî konularla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda el-Menîni'nin şerhinde yer verdiği fıkıh kaynakları şunlardır;

1. **el-Mâverdi**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi (ö. 450/1058) *el-Hâvi'l-Kebîr*.⁷⁰¹
2. **el-Merginânî**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197) *el-Hidaye*⁷⁰²
3. **İbn Rüşd**, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*⁷⁰³
4. **İbn Kudâme**, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223) *el-Muğni*⁷⁰⁴
5. **İbn Abdüsselâm**, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262), *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm (el-Kavâidü'l-Kübrâ)*.⁷⁰⁵
6. **İbnü'l-Hümâm**, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457) *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-fakîr*⁷⁰⁶ Burhâneddin el-Merginânî'nin el-Hidâye adlı eserinin şerhidir.
7. **Şürünbülâlî**, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri (ö.1069/1659) *Gunyetü Zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-Hükkâm*.⁷⁰⁷
el-Menîni, Hanefî mezhebinin görüşleri konusunda faydalanmıştır.⁷⁰⁸

⁷⁰¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 97a.

⁷⁰² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 312a, 341b.

⁷⁰³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 413b. 439a.

⁷⁰⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 446b.

⁷⁰⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 24a.

⁷⁰⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 104a, 243b.

⁷⁰⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 450b.

⁷⁰⁸ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 234b, 324a.

3.4.7. Arap Dili ve Belâgatı Kaynakları

Ahmed el-Menîni, şerhinde Arap dili ve belâgatı kaynaklarına da yer vermiş ve özellikle kelimelerin anlamları ve bu kelimelere harf ziyadesiyle manada ortaya çıkacak farklı, güçlü anlamlar vb. konularda bu alandaki eserlerden çokça faydalanmıştır. Kendisi de Arap dili ve belâgatı konusunda yetkin bir âlim ve şâir olan el-Menîni, meşhur dilbilimcilerin lügatlarına ve görüşlerine şerhinde yer vermiştir.

1. **Kutrub**, Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı) *el-Ilel fi'n-Nahv*⁷⁰⁹
2. **el-Ferrâ**, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö.207/822) *Meâni'l-Kur'ân (Tefsîru müşkili İ'râbi'l-Kur'ân)*⁷¹⁰
3. **ez-Zeccâc**, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh.*⁷¹¹
4. **el-Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö.370/980) *Tehzîbü'l-Luğa*⁷¹²
5. **el-Cevherî**, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sihâh*⁷¹³
6. **İbnü'l-Medîni**, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmîlî ed-Dabbî (ö. 415/1024) *el-Lübâb fi'l-Fıkh (Lübâbü'l-Fıkh)*⁷¹⁴
7. **el-Merzûkî**, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî (ö. 421/1030) *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*⁷¹⁵

⁷⁰⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 12b. (Kutrub hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmâs b. Abdillâh b. Muhammed el-Cel'ûd, *el-Müvâlât ve'l-Muâdât fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye*, (II) I, s. 51, Neşr: Dâru'l-yakîn, I. baskı, 1987, byyk.

⁷¹⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 111a.

⁷¹¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 97b, 104a.

⁷¹² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 62b, 75b, 97a.

⁷¹³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 10a, 33a, 38a, 68a, 69a, 72b, 75b, 104a, 111a, 129b, 132b, 222b, 256b.

⁷¹⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 151a.

⁷¹⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 159b, 234a.

8. **el-Harîrî**, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122)
*Dürretü 'l-Gavvâs fî Evhâmi 'l-Havâs*⁷¹⁶
9. **el-Meydânî**, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî
en-Nîsâbü'rî (ö. 518/1124) *el-Mecmau 'l-Emşâl*⁷¹⁷
10. **el-Mutarrizî**, (Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî
el-Hârizmî (ö. 610/1213) *el-Misbâh fî 'n-Nahv*⁷¹⁸
11. **Ebü'l-Bekâ**, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-
Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî (ö. 616/1219), *İ'râbü 'l-Kur'ân*⁷¹⁹
12. **İbnü'l-Hâcib**, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö.
646/1249) *el-Kâfiye ve eş-Şâfiye*⁷²⁰
13. **es-Sâgânî**, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-
Sâgânî (ö. 650/1252) *el-Ubâbü 'z-Zâhir ve 'l-Lübâbü 'l-Fâhir*.⁷²¹
14. **en-Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277),
Tehzîbü 'l-Esmâ ve 'l-Lugât.⁷²²
15. **Seyyid Şerif (el-Cürcânî)** (Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-
Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) *et-Ta'rîfât*⁷²³
16. **İbnü'l-İrâkî**, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-
Kürdî el-Mihrânî (ö. 826/1423), *Elfiyye fî Tefsîri Garîbi Elfâzi 'l-Kur'ân*.⁷²⁴
17. **İbnü'd-Demâmînî**, (Demâmîn) Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî
Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî (ö. 827/1424) *el-
Menhelü 'ş-Şâfi (eş-Şâfi) fî Şerhi 'l-Vâfi* adlı eseri Arap dili konusundaki

⁷¹⁶ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 55b.

⁷¹⁷ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 213b.

⁷¹⁸ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 111a, 431b, 465a.

⁷¹⁹ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 72b.

⁷²⁰ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 35b, 47a, 61b.

⁷²¹ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 111a.

⁷²² el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 3a, 23b.

⁷²³ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 90a, 105b.

⁷²⁴ el-Menînî, *İdâetü 'd-Derârî*, 111b.

eserlerinin başında gelmektedir. Bu eser Muhammed b. Osman el-Belhî'nin *el-Vâfi fi'n-Nahv* adlı eserinin şerhidir.

İlerleyen sayfalarda da açıklanacağı üzere el-Menînî, şerhinde gramer tahlillerine sıklıkla girmekte, bu tahliller esnasında aynı şekilde Arap dili ve edebiyatı âlimi İbnü'd-Demâmînî'nin görüşüne yer vererek konuyu açıklamaktadır.⁷²⁵

3.4.8. Siyer, Tarih Kaynakları ve Diğer Kaynaklar

Ahmed el-Menînî, şerhinde siyer ve tarih konularında da geniş bilgiler vermektedir. Özellikle Onun tarihçi yönünün ön planda olması sebebiyle şerhte siyer ve tarih konularında fazlaca bilgi verdiği ve tarih ve siyer kaynaklarına atıfta bulunduğu görülmektedir.

1. **İbn İshâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768) *Kitâbü'l-Megâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-Megâzî)*⁷²⁶
2. **el-Vâkidî** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkidî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823). *Kitâbü'l-Megâzî*⁷²⁷
3. **İbn Hişam**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebevîyye*⁷²⁸
4. **İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*⁷²⁹
5. **Kadı İyaz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, b. İyâz el-Yahsubî (ö.544/1149) *eş-Şifâ bi Tarifi Hukuk'il Mustafa*⁷³⁰

⁷²⁵el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 23b, 39a, 57a, 60a, 64b, 70b, 136b, 139b.

⁷²⁶el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 47b, 93a.

⁷²⁷el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 90a, 120b, 434a.

⁷²⁸el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 39b, 60a, 73b.

⁷²⁹el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 118a, 77b.

⁷³⁰el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 66b, 151b.

6. **İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dımaşk*⁷³¹
7. **es-Sübkî**, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-Kübrâ*.⁷³²
8. **Şihabu'd-Dîn**, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659) *Nesîmü 'r-Riyâz fî Şerhi Şifâi 'l-Kâdi İyâz*⁷³³
9. **el-Fezârî**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Hâris el-Fezârî (ö. 188/804) *Kitabü 's-Siyer*.⁷³⁴
10. **el-Herevî**, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838) *Kitâbü 'l-Emsâl*.⁷³⁵
11. **el-Kûrânî**, Ebü'l-İrfân (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Hasen b. Şihâbiddîn el-Kûrânî eş-Şehrezûrî (ö. 1101/1690) *İnbâhü 'l-Enbâh alâ Tahkîki İ'râbi lâ ilâhe illallâh*⁷³⁶ el-Kûrânî, el-Menîni'nin hocasıdır.

El-Menîni'nin şerhinde kullandığı kaynakları ilim dallarına göre kısaca vermeye çalıştık. Elbette kitap ismi verilmediği için bu kısma alamadığımız müellif ve eserleri de bulunmaktadır. el-Menîni şerhinde nakilde bulunurken bazen konu ve kitap ismi belirtmeden doğrudan şahıs isimleri vererek alıntı yapmaktadır. Konu belli olduğunda adı geçen müellifin o konudaki eserine müracaatla esere ulaşmak mümkün olmaktadır. Fakat sadece isim zikredildiğinde bu mümkün olamamaktadır. Bu sebeple burada eser adı zikretmeden el-Menîni'nin şahıs isimleriyle atıfta bulunduğu müelliflerin adları verilecektir.

---

⁷³¹ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 25a, 47b.

⁷³² el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 5b, 17b.

⁷³³ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 8a, 14b, 45b.

⁷³⁴ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 67b.

⁷³⁵ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 67b.

⁷³⁶ el-Menîni, *İdâetü 'd-Derârî*, 103b.

Ebü'l-Âliye, (ö. 90/709)⁷³⁷ el-Cîzî, (ö. 256/870)⁷³⁸ Muhammed b. Nasr el-Mervezî, (ö. 294/906),⁷³⁹ İbnül Enbârî, (ö. 328/940) İbn Şâhîn,⁷⁴⁰ (ö. 385/996), İbn Cinnî, (ö. 392/1002)⁷⁴¹ el-Kâbisî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, (ö. 403/1012)⁷⁴² el-Vâhidî, (ö. 468/1076)⁷⁴³ Ebu Hâmid el-Gazâlî, (ö.505/1111)⁷⁴⁴ Süheylî,⁷⁴⁵ (ö. 581/1185), İbnü'l-Cevzî, (ö. 597/1201)⁷⁴⁶ İbn Ferhun, (ö. 769/1367)⁷⁴⁷ es-Subkî, (ö. 777/1375)⁷⁴⁸ İbn Sirâc, (ö. 848/1444)⁷⁴⁹ vb. birçok âlimden nakillerde bulunmuş ama hangi eserlerinden nakilde bulunduğunu belirtmemiştir.⁷⁵⁰

3.5. AHMED el-MENÎNÎ'NİN ŞERHTEKİ ÜSLÛBU, METODU VE BU BAĞLAMDA HADİSLERİ ŞERHİ

3.5.1. Üslubu

el-Menînî'nin şerhindeki üslubu, içinde bulunduğu ilim çevresinin, dil, şiir ve genel müktesabâtının sonucu olarak ortaya çıkmış olan anlatım özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu kısımda el-Menînî'nin üslubu kısaca ele alınacak, kullandığı kelime ve kavramlar verilerek aktarılacak, detaya girilmeyecektir. Çünkü şerhindeki metodu bağlamında hadisleri şerhi anlatılırken örnekler verilerek açıklamalar detaylandırılacaktır. el-Menînî Arap diline hakim olması sebebiyle şerhinde hem nazım hem de şiir olarak anlatımlarda bulunmuştur.⁷⁵¹ Dil ve üslub bakımından anlaşılması mesâî isteyen anlatım şekilleri kullandığı gibi anlaşılması kolay anlatım özelliklerine de

⁷³⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 448b..

⁷³⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 379a.

⁷³⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 132a.

⁷⁴⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 434b.

⁷⁴¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 115a.

⁷⁴² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 302a.

⁷⁴³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 324b.

⁷⁴⁴ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 91b, 142b, 316b, 349b.

⁷⁴⁵ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 447a.

⁷⁴⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 434a, 452a.

⁷⁴⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 477a.

⁷⁴⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 136b.

⁷⁴⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 312a.

⁷⁵⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 301a.

⁷⁵¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 119b, 120a.

yer vermiştir. Şerhteki cümleler bazen kısa, öz, ama bazen de uzun ve anlaşılması sıkıntılı cümleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da eserin anlaşılabilirliğini kısmen de olsa güçleştirmektedir.

el-Menîni'nin üslubu bağlamında kısaca şunlar zikredilebilir:

1. el-Menîni, nakillerde bulunurken bazen doğrudan 'قال' 'dedi' ifadesini kullanarak 'kâle İbn Battâl, kâle el-Aynî ve kâle el-Kastallânî....' diyerek sadece müellifin adını zikretmekte bazen de eser adını kullanarak nakillerde bulunmakta ama kimi zaman da örneğin, 'el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî'de* şöyle dedi' diyerek hem müellif hem de eserin adını birlikte zikretmektedir.⁷⁵² Bu nakillerden sonra ise eleştirmesi gereken veya ilave etmesi gereken noktalar varsa buna da 'ben derim ki-اقول' diyerek işaret etmektedir.⁷⁵³ Bu bağlamda el-Menîni'nin, fukahânın 'secde ayetini dinleyen kimsenin tilavet secdesi yapmasının 'sünnet' olduğunu belirtmeleri karşısında ben derim ki demekte ve tilavet secdesi yapmanın sünnet oluşunun Hanefilerin görüşüne uymadığını, çünkü Hanefiler'de 'vacib' kavramının bulunduğunu' açıklamaktadır. Yine aynı üslubu kullanarak râcih olan görüşe yer vermeyi ihmal etmeyen el-Menîni, bu üslubunu şerhin çoğu yerinde sürdürmekte ve yine görüşünü desteklemek için örneğin, 'Zuhrî, (ö. 124/742) İbn Abbâs (ö. 68/687-88) vb. alimler şöyle dedi' diyerek nakillerle destekleme sadedinde 'kâle' 'dedi' ifadesini kullanmaktadır.⁷⁵⁴

2. el-Menîni, şerhinde bazı görüşleri ifade sadedinde 'قيل' 'denildi ki' ifadesini de kullanarak açıklamalarda bulunmaktadır.⁷⁵⁵ Örneğin 'iman' konusunu açıklarken kalb ile tasdikten sonra dil ile ikrar gerekli midir? Sorusuna cevap olmak üzere 'denildi ki, kelimesini kullanarak 'ikrar bir kimseye dini hükümlerin icrası için şarttır ama kul

⁷⁵²el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 65b, 109a.

⁷⁵³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 324a, 328b, 338a.

⁷⁵⁴el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 62a, 64b.

⁷⁵⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 324b, 456b, 91b, 365a, 400b, 419b.

ile Rabbı arasında imanın sıhhati için şart değildir⁷⁵⁶ demektir. Bu açıklamalardan sonra el-Menîni, en-Nesefi'nin şöyle dediğini nakletmektedir: 'Bu görüş Ebû Hanife'den mervîdir, Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve el-Eş'arî de ondan gelen iki rivayetten en sahih olanın da bu görüşü benimsektedirler.'⁷⁵⁷ Yine kendi açıklamaları ve bu konudaki görüşleri zikretme bağlamında 'kîle' ifadesini kullanan el-Menîni, daha sonra verdiği bu bilgiyi açıklama yoluna gitmektedir. Örnek; 'denildi ki imanı dil ile ikrar aslî bir rûkun değil, zâiddir. Bu sebeple ikrah ve acz halinde bu rûkun düşer. Bu sebeple bir kimse kalb ile tasdik etse ve âniden ölse icmâ ile o kimse mü'mindir.' bilgisini veren el-Menîni, gerçek olan istek halinde ikrarın rûkun, ahkâmın icrası için ise şart olmasıdır diyerek şu ayeti zikretmektedir: '*Sen, sevdiğini doğru yola erdirmemezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola erdirtir. Doğru yola girecekleri en iyi O bilir.*'⁷⁵⁸

3. el-Menîni'nin şerhinde hadisi açıklarken okuyucuya tenbih, başlangıç anlamında 'واعلم ان' 'va'lem enne' veya sadece 'va'lem' 'bilesin ki' ifadelerini kullandığı görülmektedir. el-Menîni bu ifadeyi genellikle konuyla ilgili nakiller yapıp okuyucuya kendi görüşünü naklederken veya bu açıklamalar konusunda ve de konunun anlaşılmasını temin için dikkatli olunmasını tenbih etme sadedinde kullanmaktadır.

4. el-Menîni konuyla ilgili açıklamalarını yaptıktan ve âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra işi Allah'a (cc) havâle etmekte ve açıklamaların sonuna geçmiş ulemanın da âdeti olduğu üzere 'والله اعلم' 'Allah (cc) en iyi bilendir' ifadesini koyarak mutlak bilgi sahibinin ancak Allah (cc) olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁵⁹

5. el-Menîni'nin, şerhinde üslup olarak 'فتامله, تأمل' 'düşün' lafzını sıklıkla kullandığı görülmektedir ki bunun, konunun önemine dikkat çekmeye ve anlaşılmasını sağlamaya yönelik bir üslup olduğu söylenebilir.⁷⁶⁰ Örneğin el-Menîni'nin 'iman artar

⁷⁵⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 91b.

⁷⁵⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 93a.

⁷⁵⁸ Kasas, 28/56.

⁷⁵⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 65a, 71ab, 72a.

⁷⁶⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 90b, 91a, 100b, 102a, 109a, 117b, 132b, 236a.

veya eksilir mi?’ konusunu işledikten sonra uyarıda bulunarak ‘bu konuda iyice düşünmen gerekir çünkü iman konusu, ayakları kaydıran, ciddî bir durumdur’ dediği görülmektedir.⁷⁶¹

6. el-Menînî’nin, şerhinde hakkında ihtilafların çokça bulunduğu konularla ilgili olarak okuyucuyu uyardığı ve bu konuda görüşlerin, delillerin iyice değerlendirilmesi ve üzerinde yeniden düşünülmesi gerektiği yerlerde tenbihte bulunduğu ve bağlamda ‘فيه نظر، تدبر، تحرر’ (bu konuda düşünmek, araştırmak ve tetkik etmek gerekir) diyerek okuyucuyu yeniden düşünmeye ve araştırmaya yönlendirdiği görülmektedir. Örneğin imanın dil ile ikrarı konusu açıklanırken imanın organların, azaların fiili denilince kalbin fiili olan inanmak da bunun içine girer, ama sadece inancın dil ile ikrarı ise yeterli olur mu? sorusuna cevap verirken nakillerle konuyu açıklamakta ama konunun hassasiyetine binaen dikkatli olunması, düşünülmesi gerektiğini ifade sadedinde söz konusu ifadelere yer vermektedir.⁷⁶²

7. el-Menînî, şerhinde kendi görüş ve değerlendirmelerini verirken yukarıda da ifade edildiği gibi genellikle ‘ben derim ki’ ifadesini kullanmaktadır. Ancak Onun bir konuda cevap vermesi, fikrini açıklaması gereken bir durum söz konusuysa bu bağlamda bazen ‘انا احيب’ ‘ben şöyle cevap veririm’ dediği, bazen de kendi mezhebinin görüşünü açıklarken veya başka bağlamda ‘نحن نجيب’ ‘biz deriz ki’ şeklinde ifadeler kullandığı görülmektedir.⁷⁶³

8. el-Menînî’nin şerhinde kullandığı ifadelerden biri de ‘وان قلت اقول’ ‘sen böyle dersin ben de şöyle derim’ ifadesidir.⁷⁶⁴ el-Menînî, bu ifadeyi daha çok açıkladığı konuyla ilgili alimlerin görüşlerini verdikten sonra onlara cevap verme sadedinde kullanmaktadır. Örneğin el-Menînî bu bağlamda el-Kirmânî’den, eş-Şâfiî’den ve İbn

⁷⁶¹ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 94a.

⁷⁶² el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 91a, 92b, 133a, 136a, 153a, 236a, 238a, 343b, 346b, 446b.

⁷⁶³ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 328b, 401a.

⁷⁶⁴ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 361a.

Kemâl'den nakillerde bulunmakta ve bunların görüşlerine karşılık 'ben de derim ki' diyerek kendi görüşünü açıklamaktadır.⁷⁶⁵

9. el-Menîni şerhinde alimlerin görüşlerine yer verdikten sonra bu naklin bittiğini belirtmek için sonunda (انتهى) ifadesini kullanmaktadır. Böylece nakil yaptığı alime ait olan görüşün bittiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra ise el-Menîni, bu alıntılarla ilgili ya kendi görüşünü açıklamakta ya da başka yeni bir konuya geçmektedir. Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse; el-Menîni 'İslam beş temel üzerine bina olunmuştur' hadisini açıklarken en-Nevevî'nin (ö.676/1277) İslam kavramıyla iman kavramını açıklarken her ikisinin aynı anlama kullanılabileceği yönündeki görüşünü verdikten sonra 'intehâ' ifadesini kullanmaktadır ki, böylece naklin bittiği anlaşılmaktadır. Bunun akabinde Ali el-Kârinin, *Şerhu'l-Mişkât*'da İslam şariat için bir isimdir. Manası da her ahvalde kalple ve diğer organlarla teslim olmaktır dediğini naklederek açıklamalarına devam etmektedir.⁷⁶⁶

3.5.2. el-Menîni'nin Şerhindeki Metoduna Genel Bakış

'Şerhlerde umûmiyetle önce şerh edilecek metin verilir. Daha sonra metnin şerhine geçilir. Bu konuda genel olarak iki usûl kullanılmıştır: Birincisinde şârih önce şerh edilen metindeki kelimelerin lugat manasını, gramer yapısını v.b. sıralar daha sonra metindeki asıl kastedilen manayı söyler. İkinci usulde ise, yukarıda sıraladığımız metnin zâhirî özellikleri üzerinde hiç durulmadan doğrudan şerh edilen metnin manası üzerinde durulur.'⁷⁶⁷ el-Menîni de hadisi şerhe geçmeden önce bâb başlıklarını ve bu hadisin hangi sebeple burada yer aldığını ve varsa gramer özelliklerini açıklayarak rivayet zinciriyle birlikte hadisi sırasıyla şerh etme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda el-Menîni

⁷⁶⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 66a, 111b, 242a, 338b, 339a, 340a, 346a, 358a, 242b, 312b, 318b, 347a, 366a, 378b, 406b, 409b, 428b, 443a, 445a, 446/ab, 455b, 76a, 102a.

⁷⁶⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 101b. Ayrıca bkz: 30a, 31b, 40a-b...

⁷⁶⁷ Erdoğan, Mustafa, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel bir Bakış, Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, Celal Bayar Üniversitesi, 11-13 Eylül 1996, Manisa (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s.286-293).

şerhinde kendinden önceki şerh metodlarını takip etmiş ve hadisleri açıklarken de onlardan faydalanmıştır. el-Menî'nin bu şerhi hazırlarken metod olarak aşağıdaki şekilde bir yol izlediği söylenebilir.

Önce konuyla ilgili genel bir değerlendirme, Buhârî'deki sıraya göre hadisleri şerh etme, kelimelerin, kavramların açıklanması, 'bâb' başlıklarıyla ilgili değerlendirmeler, rivayet zinciri ve bu zincirdeki râvilerin cerh ve ta'dil yönünden durumları ve en son olarak da söz konusu hadisin açıklanmasından ibaret olan bir metod izlendiği görülmektedir. Bunların yanısıra ileride hadislerin şerhleri konusu işlenirken de bahsedileceği gibi açıklamalar önce, ayet varsa ona müracaat edilerek sonra hadisler ve daha sonra da farklı ilmî disiplinlere sahip müelliflerin görüşleri verilerek devam edilmekte ve bu görüşlerden itiraz ettikleri var ise onları da zikrederek açıklamalarını sonlandırdığı görülmektedir.

Şerhte hadisler kırmızı renkte yazılmış ve böylece açıklanan hadislerin belirginleşmesi sağlanmıştır. Ancak her konuya (bâb) müstakil bir başlık açarak önceki açıklamalardan ayrılması sağlanmamış biraz da hadisler birbirine girmiş, karmasık olarak açıklamalar devam etmiştir. El yazması olması sebebiyle eserde bazı yerler zor okunur olsa da genel itibarıyla eser, okunabilir durumdadır.

el-Menî'nin şerhine yukarıda ifade ettiğimiz metod çerçevesinde bakılacak bu doğrultuda açıklamalarına yer verilecektir. Ancak bu açıklamalara geçmeden önce bir noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. O da el-Menî'nin, şerhinde hem sened tahlilleri hem de gramer ve hadisleri izah bakımından geniş sayılabilecek açıklamalara yer vermiş olmasıdır. Bu açıklamaların tamamının bu bölümde aksettirilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu çalışma sadece el-Menî'nin şerhini konu almayıp hayatını, eserlerini ve özellikle de hadis ilmindeki yerini konu almaktadır. Bu sebeple söz konusu şerhe, metoduna başta sened sonra da râviler hakkında bilgi vermesi ve Buhârî'nin farklı nüshalarına işaret etmesi göz önünde bulundurularak temas edilecektir.

Ahmed el-Menîni'nin şerhinde izlediği metotla ilgili yukarıda ifade edilen çerçevede şerh metodu verilecek ve bu bağlamda hadisleri nasıl şerh ettiği de aynı başlık altında aktarılmaya çalışılacaktır.

3.5.3. el-Menîni'nin Hadisleri Şerhi

3.5.3.1. Bâb Başlıkları ve Hadiste Yer Alan Konuyla İlgili Genel Bilgi Vermesi

el-Menîni, şerhine genel bir değerlendirme ile başlamakta ve hadiste açıklanan konu ile ilgili bilgiler vermekte, hadisleri Buhârî'deki yer alış sırasına göre şerh etmektedir. Örneğin 'vahyin başlangıcı' konusu işlenirken önce başlıkta yer alan 'bâb' kavramını açıklamakta sonra da vahiy ile ilgili genel bilgiler vermektedir. O bazı bölümleri ifade için 'bâb' bazıları içinse 'kitab' kelimesinin kullanıldığını, bunun sebebinin ne olabileceğini değerlendirmekte ve bu bağlamda açıklamalarda bulunmaktadır. el-Menîni Hz. Peygamber'e (sav) ilk defa vahiy nasıl gelmeye başladı (باب كيف كان بدء الوحي الي رسول الله ص) konusunu başlıkta bulunan kelimeleri ayrı ayrı ele alarak açıklamaktadır.

Öncelikle el-Menîni'nin bu başlıkla ilgili Buhârî nüshalarındaki farklılıklara işaret ettiğini ifade etmemiz gerekir.⁷⁶⁸ Daha sonra ise el-Menîni bu başlıktaki 'باب' kelimesini es-San'ânî (ö.211/826-27) vb. alimlerin görüşlerini vererek açıklamaktadır. Örneğin, el-Menîni'nin 'bâb' kelimesinin aslının 'bevvebe' den geldiğine, daha başka kullanımlarının bulunduğu, buradaki 'bab' kelimesinin 'nev' anlamına geldiğine ve bâb denildiğine ama 'kitab' denilmediğine işaret etmekte ve bunun sebeplerinin neler olabileceği konusunu açıklamaktadır.⁷⁶⁹ Bu bağlamda şunları ifade etmektedir: Buradaki 'bâb'dan' kasıt 'kim ilimden bir bâb açarsa' sözündeki anlamda olduğu gibi 'nev' anlamındadır. Çünkü şayet altında 'bâblar' ve 'fasıllar' varsa bu durumda 'kitâb'

⁷⁶⁸ Bu nüsha farklarına 'el-Menîni'nin Kullandığı Buhârî Nüshası' başlığı altında değinilmiştir. Ayrıca Buhârî'nin rivayet farklılıklarına aşağıda ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

⁷⁶⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 8b.

denilir. Buradaki ‘bâb’ da bir faslı ifade etmek üzere böyle kullanılmıştır.⁷⁷⁰ Buhârî de bu bağlamda ‘bâb’ ifadesini kullanmıştır. el-Menînî, Buhârî’de ‘kitâbu’l-îmân’ başlığı altında yer alan ‘باب دُعَاؤُكُمْ إِيْمَانُكُمْ’ başlığını da açıklamakta ve özetle şunları ifade etmektedir:

Şârihlerin çoğu buradaki ‘bâb’ ifadesinin hazfedilmesi görüşündedirler. Ancak hazfedilmeyip bu haliyle kabul edenler ise ‘bâb’ ifadesinin tenvinli, ‘be’ harfinin iki ötreli olması gerektiğini ifade etmektedirler. en-Nevevî, (ö.676/1277) nüshalardaki ‘bâb’ ifadesinin yer almasının yanlış, hazfının ise doğru olduğunu belirtmektedir. Buraya ‘bâb’ ifadesinin girmesi doğru olmaz çünkü burada bir müteallık bulunmamaktadır.⁷⁷¹ es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî’nin (ö. 816/1413) ‘kütüb, ebvâb ve envâ’ kavramlarıyla ilgili açıklamalarını veren el-Menînî, ona göre ‘kitab’ kavramının ulemanın örfünde diğer kavramlardan daha geniş bir anlama geldiğini ifade ettiğini zikretmektedir.⁷⁷²

Her ne kadar bu konuda farklı değerlendirmeler bulunsa da bu konudaki rivayetlerin çoğunda örneğin Ebû Zer rivayetinde ‘bâb’ ifadesi yer almaktadır. el-Aynî’den ve Kudbeddîn el-Halebî’den bu konuda görüşler nakleden el-Menînî, bazı nüshalarda bu haliyle yer aldığını el-Asîlî ve İbn Asâkir rivayetlerinde ise ‘bâb’ lafzının yer almadığını, düştüğünü belirtmektedir. Görüldüğü gibi el-Menînî bâb başlıklarının okunuşu ve bazı Buhârî nüshalarındaki farklara işaret etmektedir.

el-Menînî, hadisin ana konusuyla ilgili genel bilgi vermekte ve neden bu hadis burada yer aldı? Bununla ilgili de açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin el-Menînî Buhârî’nin eserinde ilk hadis olan ‘Vahyin Başlangıcı Nasıldı?’ hadisini açıklamaya geçmeden önce vahiy kavramını ve bununla alakalı olan bazı kavramları da açıklamaktadır. el-Menînî, Buhârî’nin *Sahîhi*’ndeki bâb başlıklarını ve esere ‘bed’ü’l-

⁷⁷⁰ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 8b.

⁷⁷¹ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 101b.

⁷⁷² el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 90b.

vahy’ ‘vahyin başlaması’ konusuyla başlanmasını sorgulamakta, bu bağlamda vahyin, şeriatın kaynağı olması sebebiyle bu başlıkla başlandığını belirtmekte ve daha sonra ise ‘iman’ konusunun geldiğine dikkat çekmektedir. el-Menîni el-Bulkînî’nin (ö. 824/1421) ‘Buhârî ‘bedü’l-vahy’ konusunu öne almıştır. Çünkü vahy, bütün hayırların başıdır ve vahiy ile şeriat kâim olur, risalet, vahy ile gelmiştir. Ayrıca iman ve ilimler onunla bilinir’ sözünü nakletmektedir.⁷⁷³ Yine el-Menîni el-Birmâvî’nin (ö. 831/1428) de Buhârî üzerine yaptığı şerhinde Buhârî’nin *Sahîh*’e ‘bedü’l-vahy’ ile başlamasının sebebini vahyin şeriatın kaynağı olması ile açıkladığını belirtmekte ve daha sonra ise ‘esas’ olması ve amelden önce gelmesi sebebiyle genel kabul gördüğünden ilim konusuyla devam edildiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁴ el-Menîni’nin bu doğrultudaki açıklamaları iman yarısı olması hasebiyle taharet konusunun, namazın zekatla, orucun hacla birlikte zikredilmesi ve bunların birbirlerinden önce veya sonra gelmelerinin muhtemel sebepleri/hikmetleri zikredilerek konunun açıklandığı görülmektedir.

el-Menîni ‘bâb’ başlığında yer alan ana konu hakkındaki açıklamalarına devam etmekte ve bu bağlamda O, ‘bâbu’l-îmân’ başlığındaki ‘iman’ kavramıyla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Bu bağlamda iman öneminde dikkat çeken el-Menîni, ‘Onlar, gaybe inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarfederler.’⁷⁷⁵ ayetinde ve ‘İslam beş temel üzerine bina olunmuştur’ hadisinde önce iman zikredildiğini daha sonra da namazın geldiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁶ İmanın ‘el-enn’ ‘güven’ fiilinden geldiğini ve ‘O’na güvendim’ şeklinde demek olduğunu, böylece yalan vb. kötü fiillerden uzak kalındığını açıklayan el-Menîni, ez-Zamahşerî ve el-Beydâvî’nin iman tasdik anlamına geldiğini ve kimi alimlerin de teslim, tasdik ve itiraf anlamlarına geldiğini ifade ettiklerini naklederek iman konusunu açıklamaya

⁷⁷³ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 8b.

⁷⁷⁴ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 8b.

⁷⁷⁵ Bakara, 2/2.

⁷⁷⁶ el-Menîni, *İdâetü’l-Derârî*, 90b.

devam etmektedir.⁷⁷⁷ Bu bağlamda et-Turbeştî'nin iman, biri Allaha inanmak (الايمن بالله) diğeri de (الايمن لله) Allah için inanmak şeklinde iki sığada ortaya çıktığını, birincisinde Allah'ın varlığını tasdîk, ikincisinde ise Allah'a 'hudu' boyun eğme ve O'ndan gelen her şeyi kabul etme, emrettiği şeylere tabi' olma ve nehyettiği şeylerdense uzak durma anlamında kullanıldığını ifade ettiğini nakleden el-Menînî, iman konusunu nakillere de başvurarak açıklamaya devam etmektedir.⁷⁷⁸

el-Menînî, imanla ilgili açıklamalarına kelâmî açıdan da bilgiler vererek devam etmekte ve bu bağlamda Eşarîlerin, çoğu ulemanın ve muhakkıkların imanın mücerred olarak Nebî'nin (as) getirdiği şeyleri zaruri şekilde tasdikten ibaret olduğunu, dil ile ikrar kalb ile tasdik olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. Ayrıca imanın kalb ve lisanın ameli olarak isimlendirildiğini ifade eden el-Menînî, ikrarın kişi hakkında dini hükümlerin icrası için şart olduğunu yoksa imanın sıhhati için şart olmadığını ifade etmektedir.⁷⁷⁹ Hâfızüddîn en-Nesefî'den nakille bu görüşün Ebû Hanîfe'den rivayet olunduğunu, Ebû Mansûr el-Mâtûîdî'nin ve el-Eşarî'nin de bu konudaki iki rivayetten en sahihi olanında bu görüşte olduklarını belirtmektedir.⁷⁸⁰

el-Menînî devamla amel imandan cüz müdür? sorusunu sormakta ve konuyla ilgili Hâricîlerin ve ehli sünnetin görüşlerini vererek konuyu tartışmaktadır.⁷⁸¹ Ayrıca iman artar eksilir mi? iman mahluk mudur? sorularına et-Taftazanî ve en-Nesefî'den nakillerle cevaplar-açıklamalar vererek konu detaylandırılmaktadır. Kısaca el-Menînî ilgili hadisi açıklamadan önce konu başlığı hakkında geniş bir şekilde genel bilgi vermekte ve daha sonra ise hadisi açıklamaktadır.

---

⁷⁷⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 91a.

⁷⁷⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 91b..

⁷⁷⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 91b.

⁷⁸⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 92a-b.

⁷⁸¹ Bkz: el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 91b.

3.5.3.2. İsnad ve İsnadda Yer Alan Râviler Hakkında Biyografik Bilgi

Vermesi

Yukarıda ifade ettiğimiz açıklamalardan sonra el-Menîni'nin hadisin senedini verdiği,⁷⁸² genel bir bilgilendirme yaptığı, daha sonra ise açıklamalarına geçtiği görülmektedir. Bu açıklamalarda sadece hadisin isnad zinciri verilerek bırakılmamış bu rivayet zincirindeki râvilerlerin durumlarıyla ilgili hem hadis ulemasının görüşlerini hem de kendi değerlendirmelerini ortaya koyduğu ve hadisle ilgili kendi şeyhlerinin isimlerini ve bu 'tarîki' de zikrettiği müşahede edilmektedir.⁷⁸³ Buhârî'nin adı geçen hadisi kimlerden rivayet ettiği ve bu rivayetlerinde farklılıklar varsa buna işaret edilmiş ve konuyla ilgili olarak İbn Hacer el-Askalânî ve el-Hattâbî vb. alimlerin görüşlerine yer verilerek konu açıklanmıştır.⁷⁸⁴ Hadislerin isnad zincirinin zikredilmesi ve râvîlerin değerlendirilmesi⁷⁸⁵ yöntemi, el-Menîni'nin şerhinde ve 'el-Kavlü's-Sedîd' adlı eserinde hadislerin isnadı konusunda takip ettiği yöntemlerden biri olarak ilk etapta göze çarpmaktadır. el-Menîni'nin bu konudaki değerlendirmelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda metnini verdiğimiz hadisin senedinde yer alan râvilerle ilgili değerlendirmeleri örnek olarak verilebilir.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ « إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ »

el-Menîni yukarıda metnini verdiğimiz hadisteki ravilerin isimlerinin okunuşunu açıklamakta ve ravilerle ilgili bilgi vermektedir. Örnek, حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ, noktasız ha harfinin dammeli okunuşu ve tasğir sıygasıyla okunacağını belirten el-Menîni, râvî el-

⁷⁸² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 59b, 110a, 139a, 142a, 143b.

⁷⁸³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 13b.

⁷⁸⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 21b.

⁷⁸⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 57b.

Humeydî'nin kim olduğunu şöyle açıklamaktadır: Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubeydillah b. ez-Zübeyr b. Ubeydillah b. Humeyd b. Üsâme b. Züheyr b. el-Hâris b. Esed b. Kusâ el-Kureşî el-Esedî. Daha sonra ise bu ravinin Mekke'de 219 senesinde vefat ettiği ve adı geçen râvinin sika olduğu belirtilmektedir.⁷⁸⁶

Aynı rivayette yer alan râvî Süfyan hakkında da bu ismin baş harfinin 'س' harfiyle yazılması gerektiğine ve isminin açılımına yer veren el-Menînî vefatıyla ilgili de bilgi vermektedir. Bu râvinin de sika olduğunu ama ömrünün sonlarında hıfzını koruyamadığını belirtmektedir.⁷⁸⁷

Aynı hadiste yer alan 'أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ النَّيْمِيُّ' hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: el-Menînî Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hâris b. Hâlid el-Medenî el-Kureşî şeklinde râviyi tam ismiyle vermektedir.⁷⁸⁸ İlgili rivayette geçen 'et-Teymî' ifadesinin de rivayette yer alan 'Muhammed'in' sıfatı olarak 'ref' ile okunabileceği gibi İbrahim'in sıfatı olarak alınırsa 'cer' olarak da okunabileceğini açıklamakta, hicri 120 yılında Medine'de vefat ettiğini belirtmektedir.⁷⁸⁹ el-Menînî aynı şekilde diğer ravilerin de tam adlarını, mensup oldukları kabileyi ve isimlerinin nasıl okunacağını açıklamaktadır.⁷⁹⁰

Hadiste geçen Ömer b. el-Hattâb ile ilgili de açıklamalarda bulunan el-Menînî, Emiru'l-mü'minîndir, künyesi Ebû Hafs, Peygamberimiz'in lakablandırmasıyla el-Fârûk'tur. Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Riyâh...el-Kureşî el-Adevî şeceresidir. Hz Ömer ile ilgili geniş bilgi veren el-Menînî, hilafeti ve fazilet bakımından Ebû Bekr'den sonra geldiği konularına da temas etmekte, hicretten 13 veya 14 yıl sonra vefat ettiğini zikretmektedir. Hz. Ömer'in Peygamberimiz'den 539 hadis rivayet ettiği⁷⁹¹ bu

⁷⁸⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 13b.

⁷⁸⁷ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 13b.

⁷⁸⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 13b-14a.

⁷⁸⁹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 14a.

⁷⁹⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 14a.

⁷⁹¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 14b. el-Menînî'nin verdiği bilgilerle kaynaklarda yer alan bilgilerin kontrol etmemiz sonucunda örtüştüğü görülmüştür. Hz. Ömer'in rivayet ettiği

rivayetlerden 26'sı üzerinde Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri, Buhârî'nin 34 hadiste tek kaldığı Müslim'in ise 21 hadiste tek kaldığı belirtilmektedir.⁷⁹² Bu bağlamda bir diğer örnek de şudur:

el-Menîni Peygamberimiz'e vahiy nasıl gelirdi konusunu açıklarken Abdullah b. Yûsuf'un, Mâlik'ten, Onun Hişâm b. Urve'den, Onun babasından, babasının da mü'minlerin annesi Âişe'den (rah) rivayetinde Haris ibn Hişâm'ın 'Yâ Rasûlallah, sana vahy nasıl gelir?' diye sorduğunda verilen cevabı içeren hadisi aktarmakta ve Rasûlullah: *'Bâzı vakitlerde çingirak sesi gibi gelir ki, bana en ağır geleni de budur. Benden o hâl gidince, (meleğin) bana söylediği şeyi iyice bellemiş olurum. Bazen de melek bana bir insan şeklinde gelir, benimle konuşur, ben de söylediğini iyice bellerim'* buyurdu⁷⁹³ hadisini aktarmakta ve bu hadisin senedinde yer alan raviler hakkında da açıklamalarda bulunmaktadır. Şöyleki; Hadisin rivayet zincirinde yer alan Abdullah b. Yûsuf, Dımaşk asıllıdır, sonra Tinîs'e nisbetle el-Mısrî et-Tinîsî olarak anılmıştır. Tinîs, Mısır'da deniz sahilinde bir şehirdir ve bu gün harab bir durumdadır. Hicrî 218'de Mısırdan vefat etmiştir. Senedde yer alan bir sonraki râvî Mâlik ise, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Malik b. Ebî Âmir el-Esbahî'dir.⁷⁹⁴ Diğer râvî ise, Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr, b. el-Avvâm el-Kureşî el-Esedî'dir. Künyesi ise, Ebü'l-Münzir veya Ebû Abdullah'dır ve tabîin'dendir. Bağdat da hicrî 145 de vefat etmiştir.⁷⁹⁵

el-Menîni aynı hadiste yer alan ravilerden Hz. Âişe hakkında da bilgi vermekte ve Hz. Âişe'nin muksirûndan olduğunu belirtmektedir. Buhârî ve Müslim bu

---

hadis sayısı ile ilgili olarak bkz: Fayda, Mustafa, 'Ömer', DİA, XXXIV, s.44-51. Ayrıca Hz. Ömer'in hadisçiliği ile ilgili olarak bkz: Çelik, Ali, Hz. Ömer'in Hadisçiliği, s. 253-275, Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı, 2, 1995.

⁷⁹² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 14b.

⁷⁹³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 27a-b. Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1/2.

⁷⁹⁴ Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 27b.

⁷⁹⁵ Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 27b.

rivayetlerden 174 tanesinde ittifak etmişler, ellidördü yalnız Buhârî'nin *Sahîh*'inde, altmış dokuzu da sadece Müslim'in *Sahîh* 'inde yer almaktadır demektir.⁷⁹⁶

Hadisin senediyle ilgili yaptığı açıklamalarda ravilerle ilgili verdiği bilgilere bir diğer örnekse şudur: Peygamberimiz'e (as) vahyin sadık rüyalar şeklinde geldiğini ifade eden hadisi açıklarken râvîleri Yahyâ b. Bukeyr, el-Leys, Ukayl, İbn Şihâb, Urve b. ez-Zübeyr, Âişe (rah) şeklinde vermekte ve bu rivayet zincirinde yer alan râvîlerle ilgili bilgi vermektedir. Yahyâ b. Bükeyr ile ilgili bilgi veren el-Menînî, râvînin tam adını Ebû Zekerîyya el-Kureşî el-Mahzûmî şeklinde vermekte ve 231h. senesinde vefat ettiğini, babasının adının da Abdullah olduğunu, Mısırlı hadis hafızlarının büyüklerinden bir alim olarak bilindiğini ifade etmektedir.⁷⁹⁷ Yine rivayet zincirinde yer alan el-Leys ile ilgili de bilgi veren el-Menînî, el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmî şeklinde râvînin tam ismini vermekte ve künyesinin de Ebû'l-Hâris el-Mısırî olduğunu belirtmektedir. Adı geçen râvînin etbeu't-tâbiînden olduğunu ve Ebû Nuaym'ın ifadesine göre elliden fazla tâbiîyi idrak ettiğini, 175 h. yılında da vefat ettiğini ifade etmektedir. Devamla râvî el-Ukayl hakkında bilgi veren el-Menînî, tam isminin Ukayl b. Halid b. Akıyl (ayn harfinin fethasıyla da okunabilir) el-Kureşî el-Emevî olduğunu ve Osman b. Affân'ın mevlâsı olarak bilindiğini belirtmekte, 141 h. de Mısır'da vefat ettiğini zikretmektedir.⁷⁹⁸

---

⁷⁹⁶ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 28a. el-Menînî'nin açıklamalarıyla kaynaklarda yer alan bilgilerin örtüştüğü görülmüştür. Hz. Âişe hakkında geniş bilgi için bkz: Fayda Mustafa, 'Âişe', DİA, II, s. 201-205. 'Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinin daha sonraki nesillere ulaştırılmasında emsalsiz hizmetler ifa etti. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210'dur. Bunlardan Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde rivayet ettikleri 297 hadisin 174'ü her iki eserde, elli dördü yalnız Buhârî'de, altmış dokuzu da yalnız Müslim'de yer almaktadır.'

⁷⁹⁷ el-Menînî'nin burada ravi ile ilgili verdiği bilgilere el-Kastallânî'nin *İrşâdü's-Sarî*'de verdiği bilgiler aynıdır. el-Menînî bazı küçük ilavelerde bulunmuştur. Bkz: Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, I, s. 61.

⁷⁹⁸ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 28a-b.

el-Menînî râviler hakkında bilgi verme metodunu hemen hemen her hadis için uygulamıştır. Konuyu fazlaca örneklere boğmamak için bir örnek daha verilerek el-Menînî'nin açıklamaları sonlandırılacaktır.

‘Vahyi tam alma telaşı yüzünden dilini acelece kımıldatma...’ (Kıyâme, 75/16) âyetinin tefsîri hakkındaki rivâyette ‘Rasûlullah (as), indirilen âyetleri tam olarak ezberlemek için çok defa dudaklarını kımıldatırdı.’⁷⁹⁹ Bu hadisi Hz. Peygamberden rivayet eden İbn Abbas hakkında el-Menînî, şöyle bilgi vermektedir: İbn Abbas Nebi'den (as) 1660 hadis rivayet etmiştir. Bunun doksanbeşi üzerinde Buhârî ve Müslim ittifak etmişler. 120 hadiste Buhârî, 49 hadiste de Müslim tek kalmıştır. Bu bilgiden sonra Onun İbn Abbas ile ilgili biyografik bilgiler de verdiği görülmektedir.⁸⁰⁰

3.5.3.3. Hadisteki Bazı Kelimelerin Anlamlarını ve Farklı Okunuşlarını Açıklaması

Şerhte dikkat çeken noktalardan biri de el-Menînî'nin bab başlıklarındaki kelimelerin okunuşlarını vermesi ve şerh ettiği hadislerde geçen kelimelerin nasıl okunacağı konusunda açıklamalarda bulunmasıdır. Örneğin ‘Bedü'l-Vahy’ tâbirinin neden böyle kullanıldığını i‘rab konularına girerek uzun tahliller yapmak suretiyle açıklamaktadır. Konu o kadar geniş tutulmakta ki, gramer konularıyla ‘hadislerle istişhâd’ getirenlerden ‘Bedreddîn İbnü'd-Demâmînî (827/1424)⁸⁰¹ de bunu zikretmiştir’ denilerek konu derinlemesine işlenmektedir.⁸⁰² Öyle ki el-Menînî, ‘Bedü'l-Vahy’ ifadesindeki ‘bed’ü’ ifadesinin ‘bed’ü’ mü yoksa ‘bed’vü’ mü olduğunu veya bazı kaynaklarda ‘İbtidâü'l-Vahy’ şeklinde de kullanıldığını ve hangi kullanım şeklinde nasıl bir mana ifade edeceğini açıklamaktadır.⁸⁰³

⁷⁹⁹ Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1/4.

⁸⁰⁰ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 59a.

⁸⁰¹ Nahivde hadisle istişhâd konusunda bkz: Bolelli, Nusrettin, ‘Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi,’ s, 168, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 5-6, İstanbul, 1993.

⁸⁰² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 9b.

⁸⁰³ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 10a.

‘إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ’ hadisindeki ‘innemâ’ ifadesi ile ilgili olarak el-Menînî şu açıklamalarda bulunmaktadır: Bu ifade basit bir ifadedir denilmektedir. Oysaki en doğru olanı bu ifadenin basit bir ifade olmayıp mürekkebi bir ifade olmasıdır. Çünkü buradaki ‘innemâ’ ifadesinin kendisinden sonra gelen hükmü ve o hükmün kapsamını güçlendirmek için ‘innemâ’ şeklinde kullanıldığıdır. Aynı şekilde ‘el-a‘mâl-الاعمال’deki ‘elif-lâm’ ifadesinin ‘istiğrâk’ ifade ettiğini, dolayısıyla ‘hasrı’ gerektirdiğini ifade eden el-Menînî, bunun da ‘her amel niyet ile, niyetsiz amel olmaz.’ anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁸⁰⁴

3.5.3.4. Hadisteki Kavramları Açıklaması

el-Menînî, şerhinde bazı kavramları lügatlara da başvurarak açıklamaktadır. Örneğin, ‘vahy’ kelimesini ele alan el-Menînî, bu kelimenin sözlük anlamını vererek açıklamakta daha sonra ise ıstılâhî anlamda vahyi detaylandırmaktadır. Vahyin lügat anlamını çeşitli lügatlardan hareketle şöyle açıklamaktadır: el-Menînî es-Sagânî *el-Ubâbü’z-Zâhir ve’l-Lübâbü’l-Fâhir* adlı eserinde ‘bedee-بدء’ fiilinin anlamlarını ‘ibtidâi olarak bir şeyle başladım, onunla başladım, bir şeye başladım, onu ilk olarak yaptım’ şeklinde verdiğini nakletmekte daha sonra ise Kâdî İyâd’ın ‘bedee’ fiili ‘hemze ile ‘ebdee’ şeklinde veya hemze olmaksızın zuhur etmek, ortaya çıkmak, görünmek anlamındaki ‘bedâ’ fiilinden ‘büdüvvü-بدو’ şeklinde okunabileceğini belirttiğini zikretmektedir. el-Menînî, kimi alimlerin birinci şekilde kullanımın doğru olduğunu kimi alimlerin ise daha kapsayıcı olması sebebiyle ikinci şekilde ‘bedâ’ olarak kullanımının, kapsayıcı olması bakımından daha doğru olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. El-Aynî de *Umdetü’l-Kârî*’de bu başlığı ‘ibtidâü’l-Vahy’ şeklinde vermiştir diyerek adı geçen kelimenin farklı kullanımlarının varlığına işaret etmiştir. Bu bağlamda konuyu değerlendiren el-Menînî, Râgıb el-İsfahânî’nin vahyin; işâret, kitâbet, risâle, ilhâm, gizli konuşma vb. manalara geldiğini ifade ettiğini belirtmektedir. İstılâhî

⁸⁰⁴ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 15a.

olaraksa vahyi Kastallânî'nin 'Allah'ın (cc) Peygamberlerine bir şeyi kitabla, melek göndererek, rüyada yahutta ilham ile bildirmesidir ki işte bu vahydir.⁸⁰⁵ tarifini nakleden el-Menîni, ıstılâhî olarak vahyin 'Nebîlerinden bir Nebî'ye indirilmiş olan Allah kelâmı' olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰⁶ Bu açıklamalarından sonra el-Menîni, vahye istinad eden kitapları, İncil, Tevrat, Zebur ve Kurân-ı Kerîm olarak zikretmekte ve 'suhuf'un hangi Peygambere ve ne kadar verildiğini zikrederek açıklamalarına devam etmektedir.⁸⁰⁷

el-Menîni'nin kavramları açıklamasına bir başka örnek vermek gerekirse bu bağlamda şunlar zikredilebilir. 'Ameller niyetelere göredir...' hadisini zikrettikten sonra buradaki 'niyet' kavramını hem dilbilim hem de fikhî açıdan ayetler ve hadislerle açıklayan el-Menîni, 'Halbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.'⁸⁰⁸ ayetini zikretmekte ve hadiste geçen niyyetin bu ayette geçen 'ihlas ve muhlisîn' ifadeleri doğrultusunda anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

Ayrıca el-Menîni, kavramlar arasında karşılaştırma da yapmakta ve bu bağlamda 'niyet' kavramıyla 'irâde' kavramını karşılaştırmakta, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklara işaret etmektedir. Bu karşılaştırmayla ilgili olarak şunlar ifade edilebilir: el-Menîni, her ne kadar her iki kavramın birbirine benzer çağrışımları olsa da ayrılıklarının bulunduğunu belirtmekte, Kur'ân'da müstakil olarak 'irâde' kavramının kullanıldığını ama 'niyet' kavramının kullanılmadığını ifade etmekte ve delil olarak da şu ayete yer vermektedir. 'sizden kimi dünyayı, kimi ahireti istiyordu...'⁸⁰⁹ Burada özellikle 'irade' kelimesinin kullanıldığına dikkat çekmektedir.

---

⁸⁰⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 10a.

⁸⁰⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 10b.

⁸⁰⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 10a, 59b.

⁸⁰⁸ Beyyine, 98/5.

⁸⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/152.

el-Menîni, şerhinde buradaki niyet kavramının sırf niyyeti mi kapsadığı yoksa ameli de içine alıp almadığı konusunda da açıklamalarda bulunmakta ve İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ve İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) görüşlerini vererek namaz, zekat gibi ibadetleri de yani ameli de kapsadığı konusunda icma olduğu ya da tâatlarda taharet ve setr-i avrette olduğu gibi şart olduğu hükmünü açıklamaktadır.⁸¹⁰ Burada mezheplerin farklı görüşlerine de yer veren el-Menîni, fikhi tahlillere yer vermekte ve niyyetin meşru kılınmasının ibadeti adetten ayırmaya yönelik bir kural olduğunu vurgulamaktadır.⁸¹¹

el-Menîni 'ameller niyetlere göredir' hadisinin devamında yer alan 'hicret' kavramını da açıklamakta ve lügat bakımından 'terk' anlamına geldiğini ıstılâhî olarak da 'dâru'l-küfr'den ayrılıp 'dâru'l-İslam'a' gitmek anlamına kullanıldığını ifade etmektedir. Hicret kavramının ıstilahtaki anlamı ve tarih boyu kullanım alanları ile ilgili bilgiler verdikten sonra el-Menîni, bid'at kavramını sünnetle de irtibatlandırarak hicretin, 'bid'attan sünnete hicret etmek' olduğunu ifade etmektedir.⁸¹²

el-Menîni, hadislerde geçen kelimelerle ilgili açıklamalarda bulunmaya devam etmektedir. Örneğin; hadiste geçen 'kalp çarpması için kullanılan 'يرجف فؤاده' ifadesindeki 'fuad' kelimesini sadece 'kalp' olarak mı anlamak gerekir yoksa 'kalp' ile 'fuad' arasında fark var mıdır? Bunu, İbn Kemal Paşazâde'den (ö. 940/1534) ve diğer alimlerden nakillerle geniş bir şekilde açıklamaktadır.⁸¹³ Konuyla ilgili daha başka müşahhas örnek vermek gerekirse hadislerde veya açıklamalar esnasında yer verdiği ayetlerde geçen kelimeleri de aynı şekilde açıklamaktadır. Örneğin, Müddessir sûresinin 5. ayetini açıklarken bu ayette yer alan 'والرجز فاهجر' 'Pisliklerden ve günahlardan uzak dur' ifadesinin önce 'والرجز' kelimesinin lügat anlamını 'azab' olarak verdikten sonra burada kastedilenin 'putlara kulluk etmek' şeklinde açıklandığı görülmektedir. el-

⁸¹⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 17a.

⁸¹¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 18b.

⁸¹² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 22a.

⁸¹³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 44ab.

Menîni, devamla el-Beydâvî'den nakille 'والرجز' kelimesiyle ilgili açıklamalarını nakletmekte ve 'والرجز' kelimesinin nasıl okunacağıyla ilgili bilgi vermekte ve 'ر' harfinin 'dammeli' ve 'kesreli' okunabileceğini belirtmektedir.⁸¹⁴

3.5.3.5. Buhârî'nin Farklı Rivâyetlerine/Nüshalarına İşaret etmesi

el-Menîni şerhinde hadisi açıklamaya başlamadan önce Buhârî metninden hemen sonra Buhârî'nin rivayet/nüsha farklarına işaret etmektedir. Bunlardan bazı örnekler şunlardır;

i. 'Sana vahiy nasıl geliyor?' hadisini açıklarken el-Menîni, Peygamberimiz'in 'فَقَالَ' ifadesindeki 'ف' harfinin Ebu Zer, Ebü'l-Vakt ve İbn Asâkir rivayetlerinde bulunmadığını, 'قال' şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁵

ii. el-Menîni Peygamberimiz'e vahyin geliş şekillerini anlatan hadisteki 'وَأَحْيَانًا رَجُلًا' 'bazen melek bana insan suretinde temessül eder' kısmındaki 'رَجُلًا' kelimesinin Ebü'l-Vakt nüshasında 'يُمَثِّلُ عَلَي مِثَالِ رَجُلٍ' 'alâ misâli raculin' şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁶

iii. Hz. Peygamber'e (as) vahyin salih rüyalar şeklinde geldiğini açıklayan hadisi⁸¹⁷ açıklarken el-Menîni, hadisin senedinde yer alan 'haddesenâ' ifadesinin Ebü Zer nüshasında 've haddesenâ' şeklinde atıf 'vâv' ı ile olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁸

iv. Aynı hadiste yer alan 'فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ' cümlesindeki 'fekâne' kelimesi el-Asîlî nüshasında 'vâv' harfinin ilavesiyle 've kâne' şeklinde yer almaktadır demektir.

⁸¹⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 57a.

⁸¹⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 29a.

⁸¹⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 33a.

⁸¹⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1/3.

⁸¹⁸ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 36a.

v. El-Menîni, ilk vahyin nasıl geldiğini ve Cebrail'in (as) kendisine 'اقرأ' 'oku' dediğinde Hz peygamberin 'قال' dediğini açıklayan hadisteki 'قال' ifadesi Ebu Zer ve Ebü'l-Vakt nüshalarında 'قلت' 'ben dedim' şeklinde yer aldığını belirtmektedir.⁸¹⁹

vi. Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde, vahyin ağırlığıyla Hz. Hatice'ye 'beni örtün' dedikten sonra Hz. Hatice'nin cevabındaki 'فَقَالَتْ' kelimesindeki 'ف' harfi Ebû Zerr'in el-Hamevî'den ve el-Müstemlî'den rivayetindeki nüshada 'ف' harfi bulunmadan doğrudan 'قَالَتْ' şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁸²⁰

vii. Yine aynı hadiste yer alan 'زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي' 'beni örtün, beni örtün' ifadesi Ebû Zer, Ebü'l-Vakt ve el-Kerîme nüshalarında iki defa değil bir defa yer almaktadır.⁸²¹

viii. Aynı hadiste Hz. Hatice'nin 'وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا', 'Allah'a andolsun ki Allah hiçbir vakit seni utandırmaz.' ifadesindeki 'يُخْزِيكَ' kelimesinin Ebû Zerr'in el-Küşmîhenî'den rivayetinde 'يُخْزِنُكَ' 'yuhzinüke' şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁸²²

ix. Peygamberimizin Cebrâil'in kendisine öğrettiğini tekrarlamasını ifade eden hadiste yer alan 'fe enzelallahu teâlâ' ifadesindeki 'teâlâ' kelimesinin Ebû Zer ve Ebü'l-Vakt nüshalarında 'azza ve celle' şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁸²³

x. Konuyla ilgili bir başka örnekse Peygamber'in (as) gelen vahyi muhafaza için lisanını hareket ettirmesini ifade eden İbn Abbas hadisindeki '(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımuldatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir.'⁸²⁴ ayetini açıklarken el-Menîni 'قَالَ جَمَعُهُ لَهُ فِي' 'Onu, vahyi kalbinde toplamak O'na aittir, böylece sen de okursun.' bölümündeki 'جَمَعُهُ' kelimesinin okunuşuyla ilgili de nüsha farklarına işaret etmekte ve

⁸¹⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 41b.

⁸²⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 43b.

⁸²¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 56a.

⁸²² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 45b.

⁸²³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 61a.

⁸²⁴ Kıyâmet, 75/16-17.

el-Kerîme ve el-Hamevî rivayetlerinde ayette ‘ayn’ harfinin fetha’lı olmasına rağmen yukarıdaki hadis metninde ‘cim’ harfinin fetha ve mîm’in sakin’ ‘ayn’ harfinin ‘dammeli’ okunması şeklinde olduğu ve Ebû Zer, Ebü’l-Vakt ve İbn Asâkir nüshalarında da ‘mîm’in sukunu ve ayn harfinin dammeli’ şekilde olduğu belirtilmektedir.⁸²⁵

xi. el-Menînî ‘باب امور الايمان’ başlığını açıklarken el-Aynî’den nakille el-Küşmîhenî rivayetinde ‘امور’ lafzının çoğul değil de ‘امر’ şeklinde tekil olduğunu belirtmektedir.⁸²⁶ Aynı başlığın devamında ‘وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى’ ifadesindeki ‘teâlâ’ kelimesinin Ebû Zerr, Ebü’l-Vakt ve el-Asîlî rivayetlerinde ‘azze ve celle’ şeklinde olduğunu belirtmektedir.

xii. el-Menînî ‘باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه’ hadisinideki ‘باب’ ifadesinin el-Asîlî rivayetinde yer almadığını belirtmektedir.⁸²⁷ «أنا» باب قول النبي -صلى الله عليه وسلم-: «أنا» ‘ben Allah’ı sizin en iyi bileninizim’ hadisinde de el-Asîlî rivayetinde ‘باب’ kelimesinin yer almadığını belirtmektedir. Ayrıca Ebû Zer rivayetinde de ‘أَعْلَمُكُمْ’ ‘sizin en iyi bileninizim’ lafzı aynen yer almakta ama el-Asîlî rivayetinde bu kelime ‘أعرفكم’ şeklinde yer almaktadır.⁸²⁸

3.5.3.6. Şerhedilen Hadisin Farklı Kaynaklarına İşaret Etmesi

Şerhteki bir diğer yöntem/metot ise açıklanan hadisin farklı rivayetlerinin verilmesi ve konuyla ilgili kaynaklara işaret edilmesidir. Örneğin ‘ameller niyetlere göredir’ hadisiyle ilgili olarak bu rivayetin baş kısmında yer alan ‘innemâ’ ifadesinin İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde yer alan rivâyette bulunmadığını, ‘الأعمال بالنيات’ şeklinde

⁸²⁵ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 62a.

⁸²⁶ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 106a. El-Menînî’nin el-Aynî’den yaptığı nakil, *Umdetü’l-Kârî*’den karşılaştırılmış ve orada da el-Kuşmîhenî rivâyetinde ‘umûr’ lafzının ‘emr’ olarak müfred halinde olduğu görülmüştür.

⁸²⁷ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 120b.

⁸²⁸ el-Menînî, *İdâetü’ d-Derârî*, 138a.

olduğunu⁸²⁹ belirtmektedir.⁸³⁰ Konuyla ilgili bir diğer örnekte ise el-Menîni aynı yolu izleyerek hadisin farklı kaynaklarına işaret etmektedir. el-Menîni şerhine başlarken Buhârî'nin Sahîhine 'besmele' ile başlamasını Kur'an'a iktida ve Hz Peygamber'in bu konudaki sünnetine ittiba için olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda 'bismillah ile başlanmayan her iş güdük kalır'⁸³¹ hadisini veren el-Menîni, daha sonra bu rivayetin farklı versiyonlarında Allah'a hamd ile (elhamdü lillâh) denilerek başlanmayan her kelam sonuçsuz kalır⁸³² ve hamd ile başlanmayan her iş kesik olur, neticeye ermez⁸³³ rivâyetlerini Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin Sünen adlı eserlerinden vererek farklı kaynaklarına işaret etmektedir.

3.5.3.7. Kelâmi Konulara Yer Vermesi

'Vahyin başlangıcı' konusunu açıklarken vahiy getiren meleğin insan suretine girip giremeyeceği sorusunu soran el-Menîni, melek kavramı ile ilgili kelâmî/felsefî tartışmalara ve tariflere de yer vermektedir. Bu bağlamda mütekellimûnun meleklerin cisimlerinin ulvî, latîf olduğunu ve istedikleri şekle girebileceklerini söylediklerini, felsefecilerin ise melekleri ruhânî cevher olarak düşündüklerini ifade etmektedir.⁸³⁴ Melek insan şekline girer mi? Sorusuna el-Menîni'nin nakiller de yaparak ama daha çok da aklî olarak cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda yine Cebrâil'in insan suretine girmesinin nasıl gerçekleştiği, Cebrail insan suretine girdiğinde yine melek özellikleri devam etmekte miydi? yoksa tamamen insan özelliklerine mi bürünmüştü? bu konular uzunca değerlendirmelerde bulunmakta ve konunun delillendirilmesi için pamuk-yün örneği verilmekte; pamuk kabartıldıktan,

---

⁸²⁹ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Teymî el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân*, Bâbu'l-İhlâs, (18) c.II, s. 119, hadis no: 388, Tahkîk: Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1993.

⁸³⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 18a, 20b.

⁸³¹ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, I, 555, Hadis no: 2490.

⁸³² Ebû Dâvud, *Sünen*, Edeb, hadis no: 4200; el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 7a.

⁸³³ İbn Mâce, *Sünen*, Nikah, 19 (1969).

⁸³⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 32b.

didiklendikten sonra büyük bir şekil alır ama aslına döndüğünde, toplandığında yine aslı olur⁸³⁵ denildiği görülmektedir.

3.5.3.8. Hadiste Yer Alan Kelimeleri Gramer Bakımından Açıklaması

el-Menîni şerhinde gramer konularına fazlaca yer vermiştir. ⁸³⁶ Hatta şerhte gramerle ilgili açıklamalara bu kadar yer verilmesi eleştiri konusu dahi yapılabilir. Acak şerhten maksadın şerh edilen hadisın her açıdan anlaşılması olduğu düşünülürse bu durumun izah edelebilir olduğu söylenebilir. Hatta meseleye spesifik olarak gramer çalışmaları bağlamında bakılacak olursa bu konuda geniş ve özel bilgilerin⁸³⁷ verildiği değerlendirilebilir. Kanaatimizce o dönemde ve daha önceki dönemlerde hadislerin şerhinde gramer konularına fazlaca yer verilmesi, el-Menîni'nin de Arap dili konusunda yetkin bir alim olması sebebiyle onun da gramer konularına çok yer vermesinde etkin olmuştur. Farklı bir açıdan bakıldığında da gramerle ilgili verilen bilgiler, hadis metinlerini anlamada ve özel olarak Arap dili ve belağatı alanında önemli bir veri olarak kabul edilebilir. Konuyla ilgili örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

-Hz. Ömer'in 'ameller niyetlere göredir' hadisini rivayet ederken 'على المنبر' 'minber üzerindeydi' ifadesinin bizdeki isimlendirildiği halde bir minber olmadığı yüksekçe bir mekan olduğu veya 'nebera' fiilinden hareketle sesini yükselttiği anlamına gelebileceği el-Menîni tarafından ifade edilmektedir. Bu ifadenin gramer yönü ise şöyledir: 'ale'l-minber' ifadesinin Hz. Ömer'in halini, durumunu açıkladığı için bu ifadenin Hz. Ömer'den 'hal' olduğu bunun da Hz. Ömer'in minber üzerindeyken (yüksek bir mekan veya kürsü) üzerinde olduğu halde anlamına geldiğidir.

-Hz. Peygamber'e (as) ilk vahiy gelince Hz Hatice Rasûlullâhı (as) Varaka b. Nevfele götürmüş ona 'Amcam oğlu, dinle bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor?' demiş. Varaka da: Ne var kardeşimin oğlu? diye sorunca, Rasûlullah gördüğü şeyleri kendisine

⁸³⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 33b.

⁸³⁶ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 90a, 93a, 96b, 101ab, 103b.

⁸³⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 1a, 16a.

haber vermiştir.’ Bu hadiste yer alan ‘فَقَالَ لَهُ يَا بَنِي أَخِي مَاذَا تَرَى’ cümlesindeki ‘ما’ harfinin istifham ‘ذَا’ zamirinin ise işaret için olduğunu belirtmekte, yine ‘mâ’ harfi, istifhâm ama ‘ذَا’ edatı için ‘mevsule’ de denilebileceğini ifade etmektedir. Bu açıklamaları için de ayetten ve hadislerden örnekler vererek konuyu açıklamaktadır.⁸³⁸

- Aynı şekilde el-Menînî, gramer ve harflerin okunuşlarıyla ilgili bilgiler vermekte ve bu bağlamda açıklamalarda bulunmaktadır. İlk vahyin gelişini anlatan hadisteki ‘فَقَالَتْ خَدِيجَةُ كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا’ cümlesinde yer alan ‘مَا يُخْزِيكَ’ kelimesindeki ‘ي’ harfinin ‘damme’ ile okunması gerektiğine işaret etmektedir.⁸³⁹ Konuyla ilgili bir diğer nokta da açıklanan kelimelerin cümle içerisinde ‘hal cümlesi mi? sıfat mı? olduğuna işaret edilmesidir.⁸⁴⁰

-Kelimelerin kullanım yerlerine göre ifade ettikleri manalar veya vurgular konusunda da yeri geldiğinde açıklamalarda bulunulmakta, Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in (as) hızlı hızlı okumasıyla ilgili ayet zikredildikten sonra bu bağlamda hadislerle yer verilirken, İbn Abbâs’ın (ra) ‘فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا’ ifadesini, ‘dudaklarımı hareket ettiriyorum’ şeklinde açıkladıktan sonra ‘ene’ ifâdesinin fiil üzerine takdim edilmesi, fiilin kuvvetini hissettirmek ve vukûunun kesin olarak gerçekleştiğini ifade etmek için olduğu belirtilmektedir.⁸⁴¹

-Şerhinde gramerle ilgili açıklamalarına devam eden el-Menînî, imân bölümündeki açıklamalarında şunları ifade etmektedir; Konu başlıklarında bulunan ‘Kitâbu’l-Îmân’dan maksat ‘هَذَا كِتَابُ الْإِيمَانِ’ ‘hâzâ kitâbu’l-îmân’ demektir ve ‘Kitâbu’l-Îmân’ ifadesi mahzûf mübtedânın haberidir.⁸⁴² Bunun aksi görüşte olanların da var

⁸³⁸ el-Menînî, *Îdâetü’l-Derârî*, 48b, 49b, 51a; 52b, 53b. (Burada tamamen gramer ağırlıklı açıklamalara yer verilmiştir.)

⁸³⁹ el-Menînî, *Îdâetü’l-Derârî*, 44b, 48b, 136b, 45b, 46a, 62/1, 101a, 131b.

⁸⁴⁰ el-Menînî, *Îdâetü’l-Derârî*, 48a, 64b.

⁸⁴¹ el-Menînî, *Îdâetü’l-Derârî*, 60a.

⁸⁴² el-Menînî, *Îdâetü’l-Derârî*, 90a, 64b, 135b.

olduğunu belirten el-Menînî, gizli bir fiilin mefulu olarak nasb şeklinde ‘kitâbe’l-îmân’ olarak okunmasının da mümkün olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁴³

-el-Menînî, ‘İslam beş temel üzerine bina olunmuştur’ hadisini açıklarken ‘بُنِيَ’ buradaki ‘şehâdeti’ kelimesinin nasıl okunacağı, harekesinin nasıl olacağı ile ilgili açıklamalarda bulunmakta ve bu bağlamda şunları zikretmektedir: Buradaki ‘şehâdeti’ kelimesinin sonunun cer, yani kesra ile okunması en meşhur olanı, bilinenidir. Çünkü o ‘atfu beyandır veya ‘hamsin’ ifadesinden bedeldir ki bu da ‘bedel küll’ olur. Bu durumda esre ile okunması gerekir. Nasb ile okunmasına gelince bu durumda ‘اعني’ ‘ben kastediyorum ki’ ifadesinin takdiriyle olur. Ref‘ ile okunması ise mahzûf bir mübtedanın ‘hüve هو veya هي hiye’ yahutta ‘onlardan biri şudur’ şeklinde yapılan takdirin haberi olması durumunda olur... el-Menînî bu minval üzere açıklamalarına devam etmektedir.⁸⁴⁴

-Konuyla ilgili bir diğer örneğe şöyledir; el-Menînî, Peygamberimize vahyin nasıl geldiği konusunu işlerken söz konusu hadisin son kısmındaki ‘قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا’ cümlesinde yer alan ‘ولقد رأيته’ kısmınının yer alan ‘Vâv ve Lâm’ harfleri ile ilgili olarak el-Aynî ve el-Kastallanî’den nakille buradaki ‘vav’ harfinin kasem, ‘lam’ harfinin de te’kid olduğunu belirtmekte ama burada ‘nazar’ (düşünmek gerekir) çünkü kasem vâv’ı isim dışındaki şey üzerine girmez demektedir.

-el-Menînî, bu doğrultuda ‘melâike’ kelimesinin aslının ‘mel’eke ملائكة’ olduğunu ve bu kelimenin aslının ne anlama geldiğini ve kullanım sırasında bu kelimenin en son hangi şekli nasıl aldığını sözlüklerden de alıntılarla ifade etmektedir.⁸⁴⁵ Daha önce de

⁸⁴³ el-Menînî, *Îdâetü’ d-Derârî*, 90b.

⁸⁴⁴ el-Menînî, *Îdâetü’ d-Derârî*, 103b.

⁸⁴⁵ el-Menînî, *Îdâetü’ d-Derârî*, 33ab.

ifade edildiği gibi el-Menîni, burada da ‘fe teemmelhu’ diyerek aynı şekilde okuyucuyu düşünmeye sevk etmektedir.⁸⁴⁶

- el-Menîni, şerhinde detay bilgilere de sıkça yer vermektedir. Öyle ki bazı tefsir kaynaklarından nakille Cebrâil’in Peygamberimiz’e (as) yirmi dört bin defa, Âdem’e (as) oniki defa, İdris’e (as) dört defa, Nûh’a (as) ise elli defa indiği belirtilmektedir. Ancak bu tür bilgilere de ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ayrıca ifade etmektedir.⁸⁴⁷

3.5.3.9. Hadisi Sıhhat Açısından Değerlendirmesi

el-Menîni, şerhinde açıkladığı hadislerin sıhhat durumlarıyla ilgili değerlendirmelerde de bulunmaktadır. el-Menîni’nin bir hadisin sıhhati ile ilgili değerlendirmede bulunması ve bu konuda kanaat belirtmesi genellikle şu şekilde olmaktadır. Öncelikle el-Menîni, hadis hakkında zayıf olduğu yönünde bilgi varsa söz konusu hadisi zayıftır diye hemen reddetmemekte, şayet onun başka tariklerden gelen ‘şevâhidi, mütâbii’ var ise bunları zikretmekte ve bu yönüme çoğu zaman özel bir itina göstermektedir. Ancak bunu yaparken hadis hakkında zayıf olduğu yönünde kanaat ortaya koyanlara da ilmi disiplin içinde cevap vermektedir. Kısaca bu konuda el-Menîni’nin ‘ihmal etmek yerine i‘mâl etmek’ ilkesini ön planda tuttuğu görülmektedir.⁸⁴⁸

el-Menîni, ‘ameller niyetlere göredir’ hadisininin mütevatir veya meşhur olduğu yönündeki açıklamaları hatırlatmakta, bu bağlamda el-Kastallânî’nin *İrşâdü’s Sari* adlı eserinden hadisin sıhhatiyle ilgili nakiller yapmakta⁸⁴⁹ ve bu meyanda şunları aktarmaktadır: Bazıları bu hadisin mütevatir olduğunu zannetmişlerdir. Oysaki böyle değildir. Sahih olan bu hadisi Hz. Peygamber’den (as) sadece Hz. Ömer’in (ra) rivayet etmiş olmasıdır. Hz. Ömer’den sadece Alkame, Alkame’den Muhammed b. İbrâhîm,

⁸⁴⁶ el-Menîni, *İdâetü’ d-Derârî*, 59a, 76a

⁸⁴⁷ el-Menîni, *İdâetü’ d-Derârî*, 34b.

⁸⁴⁸ Rivayetlerin değerlendirilmesiyle ilgili olarak bkz: el-Menîni, *İdâetü’ d-Derârî*, 77b, 105a, 337b.

⁸⁴⁹ el-Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, I, s. 56. el-Menîni, *İdâetü’ d-Derârî*, 25b. (el-Menîni el-Kastallânî’den uzunca bir nakilde bulunmuştur.)

ondan Yahya b. Saîd el-Ensârî rivayet etmiş ve bundan sonra hadis yayılmıştır. Yahya b. Saîd el-Ensârî'den bu hadisi ikiyüz, yediyüz⁸⁵⁰ kişinin rivayet ettiği belirtilmiştir. Bu hadisin sonuna göre meşhur, evveline nisbetle de 'garîb' olduğu ifade edilmektedir. Bu açıklamalardan sonra el-Menînî, eğer bazı şartları taşıyorsa meşhur, zanni ilim ifade etmesinin dışında hadisçilere göre tevatüre mülhaktır görüşünü zikrederek devam etmektedir.⁸⁵¹ el-Menînî, bu açıklamalarından sonra kendisi değerlendiremelerde bulunmakta ve şöyle demektedir; yukarıdaki açıklamalarda evveline göre bu hadis garibdir denilmiştir. Evveline göre bu hadis nasıl garib olur. Çünkü burada Alkame, İbrahim et-Teymî ve Yahya b. Saîd el-Ensârîye mütabaat vardır. Senedlerden birinde teferrüd vaki olmamıştır. Durum bu aldığı halde garabetle hükmetmek garibtir. Ama şu denilebilir, bu mutabaat bu hadiste Hz Ömer hariçinde Peygamber'e (as) merfu olarak ulaşmamıştır.⁸⁵²

El-Menînî söz konusu niyet hadisinin Buhârî'de yedi yerde⁸⁵³ tekrarlandığını bu tekrarların senede, metne yönelik bir faideye mebni olduğunu ve bazen aynı lafızların, aynı senedle veya farklı sahabiden olduğunu bazen de başka bir yerde hüküm çıkarmak için veya başka bir sebeple zikrettiğini açıklamaktadır.

el-Menînî, 'niyet' hadisini şerhi bağlamında niyet hadisinin başka kaynaklardaki benzerlerine de yer vermektedir. Örneğin, 'İnsanlar niyyetleri üzere diriltilecektir',⁸⁵⁴ 'Ümmetimin şehitlerinin çoğu, yatakta ölenlerdir. Savaşta iki saf arasında nice öldürülenler vardır ki, onların niyetini Allah bilir.'⁸⁵⁵

---

⁸⁵⁰ İsmâîl el-Herevî, Yahyâ b. Saîd'in ashabından 700 kişinin bu hadisi yazdığını belirtmektedir. el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 26a.

⁸⁵¹ el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 26a.

⁸⁵² el-Menînî, *İdâetü'd-Derârî*, 26a.

⁸⁵³ Buhârî, İman, 2/41; Itk, 49/6; Menâkibu'l-Ensâr, 63/45; Nikah, 67/5; el-Merdâ, 75/13; el-Eymân ve'n-Nuzûr, 83/23; el-Hıyel, 90/1.

⁸⁵⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Niyet, 26, Tahk: Şuayb el-Arnâvût, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, I. Baskı, 2009; Süheyb Abdalcabbâr, *el-Câmiu's-Sahîh li's-Süneni ve'l- Mesânîd*, 4/336, byk, 2014.

⁸⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 397/3772.

Aynı şekilde el-Menîni, Hz. Âişe'den gelen vahyin salih rüya⁸⁵⁶ şeklinde oluşuyla ilgili rivayeti geniş bir şekilde isnâd zincirini de vererek açıklamakta⁸⁵⁷ ve bu rivayet hakkında ulemanın bu hadisin mürsel olduğu yönündeki beyanlarını vererek bunu değerlendirmekte, Hz. Âişe'nin Peygamberimiz'den işittiği bir hadis ile ilgili olarak nasıl 'mürsel' ifadesinin kullanıldığını tartışmaktadır.⁸⁵⁸

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi el-Menîni, şerh ettiği hadislerle ilgili sened bakımından ne tür bilgiler varsa vermekte ve hadisin zayıf, hasen veya sahih olduğuy la ilgili görüş belirtmektedir. Şayet zayıf olduğu yönünde değerlendirmeler söz konusuysa hadisin mütâbinin var olduğunu belirterek hadisin hasen li-gayrihî seviyesine yükseleceğine işaret etmektedir.⁸⁵⁹ Buradan hareketle el-Menîni'nin, bir hadis zayıftır denildiği için o hadisi bu hal üzere bırakmayıp, o hadisin 'mutâbî ve şâhitlerini' ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.⁸⁶⁰

3.5.3.10. Hadisteki Konuyu Ayetle Açıklaması

el-Menîni şerh ettiği hadiste yer alan konuyu açıklarken ayetlerden de yararlanmıştır. Örneğin, vahyin geliş şekillerini açıklayan hadisi şerh ederken 'bazen melek bana insan suretinde temessül eder' kısmını açıklarken 'Sonra, insanlardan gizlenmek için bir perde germiştir. Rûhu, (Cebrail'i) göndermiştik de ona tam bir insan olarak görünmüştü'⁸⁶¹ ayetini vererek konuyu açıklamıştır. Bu ayette Meryem'e gönderilen Rûh'un, Cebrâil'in ona insan suretinde görüldüğü ifade edilmektedir.

'Vahyin başlangıcı salih rüya şeklinde idi' hadisini açıklarken de el-Menîni ayetten yararlanmış, şu şekilde konuyu açıklamıştır. وَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ جِرَاءٍ فَيَتَحَنَّنُ فِيهِ - وَهُوَ
التَّعَبُّدُ - اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ '...O (as) Hirâ mağarasında yalnızlığa çekilir ve

⁸⁵⁶ Buhârî, Bedu'l-vahy, 3.

⁸⁵⁷ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 37a.

⁸⁵⁸ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 32b, 42ab.

⁸⁵⁹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 57-58/ab.

⁸⁶⁰ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 58ab.

⁸⁶¹ Meryem, 19/17.

orada ailesinin yanına gelinceye kadar adedi belli gecelerde tehannüs -ki taabbüd demektir- ederdi.’ el-Menînî, bu hadiste yer alan ’zevâtî’l-adedi’ kelimesini açıklarken bunun hadiste geçen ‘geceler’ ifadesinin sıfatı olduğunu ve çok fazla ibadet yapmayı değil, ‘مغيد لقلتها’ azlığı ifade ettiğini, ibadet yaptığı gecelerin azlığını ifade ettiğini belirtmektedir. Bunun benzerinin Yûsuf sûresinin yirminci ayetindeki دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ (Kafile Mısır’a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar.’ ayetiyle aynı anlamda yani ‘kalîl’ anlamında kullanıldığını açıklamaktadır.⁸⁶²

el-Menînî vahy konusunu açıklarken vahyin lügavî olarak çeşitli anlamlara geldiğini belirtmekte ve bu anlamlara ayetlerden örnekler vermektedir. Şöyle ki, Vahy kavramının lügat anlamlarından birinin de ‘işâret’ olduğunu belirten el-Menînî, ‘فَأَوْحَى ’ (Zekeriyya) Sabah akşam Allah’ı tesbih edin’ diye işaretle bulundu⁸⁶³ ayetindeki ‘فأوحى’ fiilinin vahyin anlamlarından biri olan ‘işâret’ anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Yine aynı şekilde ‘وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ’ ‘Rabbın bal arısına vahyetti’⁸⁶⁴ ayetindeki ‘ve evhâ’ fiilinin, ‘Rabbın bal arısına ilham etti, öğretti’ anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁶⁵

‘Ameller niyetlere göredir’ hadisini açıklarken el-Menînî, hadiste yer alan ‘kimin hicreti bir kadınla nikahlanmaksa o kadını nikahlar’ kısmını açıklarken İbn Battal’dan şu nakilde bulunmaktadır: ‘Burada sebebin kadına tahsisi, Arapların köle olanlarla evlenmemeleri, neseb bakımından kefâeti (denkliği) gözetmeleri sebebiyledir. İslam onların bu kadınlarla evlenmeleri konusunda müslümanları eşitledi. Daha önce çeşitli sebeplerle evlenme imkanı bulamayan insanlar bu imkanı bulabilecekleri ümidiyle Medine’ye hicret etti.’⁸⁶⁶ İşte her kimin niyeti Allah ve Rasulü değil de bir

⁸⁶² el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 39b.

⁸⁶³ Meryem, 19/11.

⁸⁶⁴ Nahl, 16/68.

⁸⁶⁵ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 10a.

⁸⁶⁶ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 23b.

kadınla evlenmekse ona hicret ettiği şey vardır, bunun dışında başka bir kazancı, sevabı olmaz diyen el-Menînî, hadisin bu kısmını ayetten delil getirerek açıklamakta ve bu bağlamda ‘Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.’⁸⁶⁷ ayetini zikretmektedir. Dolayısıyla farklı niyetle yapılan hicretten sevap yoktur, ne için hicret yapıldıysa ancak o vardır.⁸⁶⁸

3.5.3.11. Mezheb Farklılıklarına Yer Vermesi

el-Menînî yeri geldiğinde mezheplerin görüşlerine de işaret etmektedir. Örneğin İslam ve iman kavramaları açıklanırken İslam kavramının iman kavramından farklılıkları nelerdir ve özellikle de amel imanının bir parçası mıdır? Konusu işlenirken İslam’ın tasdik, söz ve amelden ibaret olduğu görüşü mutezilenin ve bazı ehl-i sünnete mensup olmayan muhaddislerin ve selefın görüşüdür. Ehli sünnetden müteahhirin olanların görüşü ise mutezilenin anlayışının tersidir. Keza Ebû Hanîfe ve ashabı da bu konuda onlara muhalefet etmişlerdir.⁸⁶⁹

el-Menînî ‘Müslüman diğer müslümanların elinden ve dilinden emniyette olduğu kimsedir’⁸⁷⁰ hadisini açıklarken bu hadiste yer alan müslümandan muradın, alimlerin çoğuna göre kâmil anlamda İslam’a boyun eğmiş kimsedir dediğini ifade etmektedir. Kim İslam’ın beş rüknünü yerine getirirse bu arada müslümana da eza ederse bu durumda ehli sünnetin görüşüne göre imandan çıkmayacağı konusunda icma vardır. Ancak kim de bir müslümana eza ederse eza etmeyen müslümana nisbetle nâkısul-îmandır. el-Menînî, *Fethu’l-Bârî*’den nakille şöyle demektedir: **المُسْلِمُ** ifadesindeki ‘elif-lâm’ kemâl içindir, kâmil insan anlamındadır. El-Hattâbî de bu hadisten

---

⁸⁶⁷ Şûrâ, 42/20.

⁸⁶⁸ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 23b.

⁸⁶⁹ el-Menînî, *İdâetü’l-Derârî*, 103a.

⁸⁷⁰ Buharî, İman, 2/4.

maksadın Allahın ve insanların hukukunu eda hususunu bünyesinde toplayan Müslümanların en faziletlisi analamına gelmektedir.

el-Menîni, şerhinde ulemâ nezdinde tartışmalı konulara da yer vermektedir. Örneğin iman kalp tasdik midir, dil ile ikrar mıdır? İman içerisinde amelin yeri nedir? Bu konularla ilgili olarak İmâm Eş'arî ve Mâturîdî'nin görüşlerini veren el-Menîni, bu bağlamda İmâm Ebû Hanîfe'nin konuyla ilgili görüşünü zikretmekte ve konuyla ilgili şöyle bir örnek vererek açıklamalarına devam etmektedir; 'ikrâh' ve 'âcizlik' halinde kişi, tasdikinin hilafına bir şey söylese ve bu durumdayken de aniden vefat etse bu kimsenin mü'min olduğu konusunda icma⁸⁷¹ bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca el-Menîni, konuyla ilgili olarak hadis ashâbının, ve Mu'tezile'nin görüşlerini ayetler⁸⁷² ve hadisler çerçevesinde değerlendirmektedir.⁸⁷³

el-Menîni, abdestte ayakların yıkanmasını gerekli görmekte ve bu gerekliliğe Peygamberimizin sesini yükseltmesini delil olarak getirmektedir.⁸⁷⁴ Konuyla ilgili Mâide sûresi 6. ayeti ve İbn Battal'dan Kirmânî'den ve Moğoltay'dan (b. Kılıç) nakillerde bulunan el-Menîni, ayakları yıkamanın sarîh olduğunu ve bu konuda hadis bulunduğunu da belirtmektedir.⁸⁷⁵

3.5.3.12. Hadiste Yer Alan Konuları Sosyal İlişkilerle İrtibatlandırması

el-Menîni, bazı hadisleri açıklarken sadece söz konusu hadisi açıklamamakta bununla beraber günlük hayata yansımalarını da gündeme getirmektedir. Örneğin 'bir

---

⁸⁷¹ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 91a.

⁸⁷² el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 91b. Nisa, 4/116; 'Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür.'

⁸⁷³ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 91a-b.

⁸⁷⁴ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 226b, 226b..

⁸⁷⁵ el-Menîni, *İdâetü'd-Derârî*, 332b. Buhârî, İlim, 3/2. Abdullah ibn Amr'dan rivayet olunmuştur: 'Gittiğimiz yolculuklardan birinde Peygamber (as) geride kaldı ve sonra bize yetişti. O sırada biz de namaz için abdest alıyorduk. Ayaklarımızı, mesh eder gibi, az su ile yıkamağa başladık. Peygamber bu hâli görünce en yüksek sesiyle iki yâhud üç kerre: 'Cehennem'de yanacak topuklara yazık' diye seslendi.'

kimseye meşgul durumdayken soru sorulduğunda sözünü tamamladıktan sonra soru sorana cevap vermesi' konusunu açıklarken konuyla ilgili yazılmış olan eserlere atıfla bu durumun hem insani ilişkilerdeki kuralları hem de ilim sahibi kimsenin bu suale karşı nasıl davranması gerektiği konusunda örnek teşkil etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in bir mecliste insanlara söz söylerken birden bir bedevînin gelip kıyametin ne zaman olduğuyla ilgili soru sormasını ve Peygamberimiz'in konuşmasına devam ederek konuşması bittiğinde bu soruyu kimin sorduğunu sorup ona cevap vermesini ve bunun bizler için örnek olduğunu zikretmektedir.⁸⁷⁶

3.5.3.13. Hadisin Muhtevâsıyla İlgili Açıklamalarda Bulunması

Hz Peygamber hakkında yalan uyduran kimselerin biz, O'nun aleyhinde değil lehinde hadis uydurduk şeklindeki yaklaşımlarının doğru olmadığını, çünkü nakillerde ister lehine ister aleyhine olsun Onun adına yalan söylenemeyeceğinin yer aldığını belirten el-Menîî, Hz. Peygamber'in lehine yalan söyleneceğini savunanları Arapça'yı bilmemekle nitelendirmektedir.⁸⁷⁷ el-Menîî, Hz. Peygamber'den yalan uyduranın cezasıyla ilgili nakillerle konuyu açıkladıktan sonra kendisi de değerlendirmelerde bulunmakta ve bu bağlamda konuyla ilgili hadisleri aktararak şunları ifade etmektedir; *'Bana isnad ederek yalan uydurmayın. Çünkü kim benim üzerimden yalan uydurursa Cehenneme girer'*⁸⁷⁸, *'....Kim bana kasten yalan isnad ederse Cehennemdeki yerine hazır olsun.'*⁸⁷⁹ Bu hadislerle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan el-Menîî, bu hadislerin 'Hz Peygambere (as) yalan isnad eden, O'nun ağzından hadis uyduran kimselerin ateşe atılmayı hak ettikleri zahirdir' demekte ve konuyla ilgili başka hadislerle de yer vererek şu değerlendirmelerde bulunmaktadır; Buhârî'nin rivayetinde *'Bana yalan isnad ederek yalan söylemeyin, Çünkü kim benim ağzımdan yalan söylerse*

⁸⁷⁶ el-Menîî, *İdâetü'd-Derârî*, 224b.

⁸⁷⁷ el-Menîî, *İdâetü'd-Derârî*, 298b.

⁸⁷⁸ Müslim, Mukaddime, 2/1.

⁸⁷⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 4/31.

cehenneme girsin‘ buyurulmaktadır.⁸⁸⁰ Bu hadisin açıklaması bağlamında el-Menîni, ‘buradaki *‘cehenneme girsin*’ ifadesi emir kipinde olmasına rağmen haber anlamındadır’ demektedir.⁸⁸¹

el-Menîni’nin şerhinde ortaya koyduğu metodu genel hatları itibariyle yukarıda açıklamaya çalışıldığı şekildedir. Şerhin ikinci kısmının sonunda el-Menîni, gusül bölümünü tamamladığını beyan etmekte ve ‘Allah’ım, bu şerhe başlamayı bana lütfettiğin gibi onu yüce rızâna hâlis kıl ve bana bu şerhi tamamlamayı nasib eyle!. Yâ Râb! Senden ömrüm bitip nihayete ermeden önce bu şerhi tamamlamayı istiyorum’ diye dua etmektedir. Ancak el-Menîni’nin ömrü bu şerhi tamamlamaya yetmemiş, söz konusu şerh eksik kalmıştır. Ayrıca el-Menîni’nin şerhinin son kısmında isminin uzunca; Abdullah Ahmed b. Ali b. Ömer Salih b. Ahmed ibn Ömer el-Adevî el Osmani eş-Şehîr bi’l-Menîni şeklinde verildiği görülmektedir. el-Menîni son olarak kendine has duasını yapmakta ve Allahtan bağışlanmasını dilemektedir.

3.5.3.14. el-Menîni’nin Hadisleri Şerhine Örnek

el-Menîni şerhinde hadisleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Örneğin ‘ameller niyetlere göredir’ hadisini her bir kelime üzerinde uzunca durarak yaklaşık 30 varak, (60 sayfa), ‘sana vahiy nasıl gelirdi’ bölümünü 13 varak, (26 sayfa) ve ‘müslüman, elinden ve dilinden diğer insanların emniyette olduğu kimsedir’ hadisini ise 6 varak, (12 sayfa) olarak şerhetmiştir. Biz burada konuyu fazla uzatmamak adına örnek olması bakımından çok uzun olarak şerhedilen hadislerin tercümesi yerine orta uzunlukta olan ‘باب الحياء من الإيمان’ ‘Haya imandandır bölümü’nün tercemesini vereceğiz. Konuyla ilgili hadis şöyledir:

---

⁸⁸⁰ Buhârî, İlim, 39.

⁸⁸¹ el-Menîni, *İdâetü’l-Derâî*, 299a. Hadislerde ‘tekzîb’ ve ‘kim bana yalan isnad ederse’ hadisinin açıklamasıyla ilgili olarak bkz: Erul, Bünyamin, Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXXIX, Ankara, 1999. Ayrıca bkz; Işık, Mustafa, Sebebu Zikru’l-Hadis Bağlamında ‘Men Kezebe Aleyye’ Örneği, *ERUIFD*, 2014 / 1, Sayı: 18.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ»

Bize Abdullah b. Yûsuf tahdis ederek dedi ki, Bize Mâlik b. Enes, İbn Şihâb'dan; o da Salim b. Abdillâh'dan, o da babası Abdullah b. Ömer'den (ra) haber vererek şöyle dedi: Rasûlullah bir gün Ensâr'dan, haya konusunda kardeşine nasihat eden (ona bu huyundan vazgeçmesini telkin eden) bir kimsenin yanından geçiyordu. Rasûlullah (sas): 'Onu (bulunduğu hal üzere) bırak, çünkü haya îmândandır.' buyurdu.⁸⁸²

باب الحياء من الايمان

(باب) 'Bâb' kelimesi 'Bâbün' şeklinde tenvinlidir. Med'le uzatılarak okunması gereken 'الحياء, el-Hayâu' kelimesi, müptedâdır. Metindeki 'من الايمان' 'mine'l-îmani' ifadesi ise mübtedânın haberidir. el-Aynî, bu bağlamda şöyle demiştir: 'Şayet yukarıda mezkûr 'bâb' ifadesinin tenvinli olduğunu söylersen, ben de bu durumda söz konusu sözcüğün mahzuf bir mübtedânın haberi olduğunu ifade ederim. Dolayısıyla bu halde, bir cümle teşekkül etmiş olacaktır. Diğer taraftan 'الحياء من الايمان, el-Hayâu mine'l-îmani' ifadesi de başka bir cümledir. Böyle bir durumda izafet de söz konusu değilse bu iki cümle arasındaki rabîta/ilgi kurucu şey nedir?' denilirse, ben (el-Aynî) de: 'Bu durumda rabitanın mahzuf olduğunu söylerim.' demiştir. Bu takdirde de cümle şöyle oluşacaktır: 'هذا باب فيه الحياء من الايمان, hâzâ bâbun fihi el-hayâu mine'l-îman' 'bu, içinde hayâ imandandır bölümü bulunan bir bâb'tır'. Yani bu bâb içinde hâyânın imandan olduğunu ve tefsirini beyan vardır.⁸⁸³(el-Aynî'den yapılan alıntı burada bitti.)

⁸⁸² Buhârî, Îmân, 2/24.

⁸⁸³ el-Menîni'nin şerhinde yaptığı atıf kontrol edilmiş ve ilgili eserde yer aldığı görülmüştür. Bkz: el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Huseyn el-Kaytânî el-Hanefî Bedruddîn, (ö.855 h) *Umdetü'l-Kâri Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 175, Nâşir: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ty.

Ben (el-Menîni) derim ki, ‘burada bir rabitanın takdir edilmesine gerek yoktur. Çünkü bu ‘bâb’ başlığı, kendisinden sonra gelecek olan bilgilerin tercemesidir.⁸⁸⁴ Tıpkı diğer benzeri ‘bâb’lar gibi kendisiyle sonraki cümleler arasında, terceme olmasının dışında herhangi bir irtibat yoktur. Bunun benzeri, tıpkı ‘باب اي الاسلام افضل’, Bâbun eyyü’l-İslâmi efdalu’ ve ‘باب اطعام الطعام من الاسلام’ ‘bâbun it‘âmu’t-taâmi mine’l-İslam’ bâb başlıklarında olduğu gibidir. Buhârî’nin terâciminin birçoğu da bu kabildendir. Bu örneklerde ille de rabita olmasını şart koşturmak, gereksiz bir zorlamadır. İbn Hişam, Muğni’l-Lebib’de⁸⁸⁵ bir rabıtaya ihtiyaç duyan şeyleri onbir adet olarak zikretmiştir. Bizim örneğimiz ise, bunların arasında yer almamaktadır. Konunun bu minvalde düşünülmesi isabetli olacaktır.’

Hayâ, kınanacak ya da ayıplanacak şeylerin vukuundan endişe duyulduğunda meydana gelen değişim ve kırılma halidir. Hayâ, Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında ise ondan murad olan; hayânın lazımıdır, o da terk etmektir. Şu ayet bu kullanıma bir örnektir: ‘Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermektan hayâ etmez/terketmez.’⁸⁸⁶ ‘باب امور الايمان’, Babu umuri’l-îman’ bahsinde bu hususun açıklanması detaylı bir şekilde yer almıştır. Orada öncelikle hayânın imandan bir parça olması yönü açıklanmıştır.

Bu ‘bâb’la öncesi arasındaki münasebete gelince bu konuda şu hususlar zikredilebilir: Önceki birinci ‘bâb’da iman ehlinin ameller konusundaki üstünlükleri zikredilmişti. Yine bu ‘bâb’da da imanın kendisiyle faziletli hale geldiği, üstün olduğu şeylerden biri olan ‘hayâ’ konusu zikredilmiştir. Ki hayâ, sahibini Allah ve insanlar nezdinde kerih görölmeye yol açacak hususlardan alıkoymaktadır.

⁸⁸⁴ Terceme (c. terâcim) ‘hadis kitaplarındaki ana bölüm (kitab) ve alt bölüm ‘bab’ başlığı anlamına gelir. Aydınli, Abdullah, a.g.e. ‘terceme (c. Teracim)’, s. 154.

⁸⁸⁵ Bkz: İbn Hişam, Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Yûsuf. Ebû Muhammed Cemalüddîn, (ö. 761h) *Muğni’l-Lebib An Kütübi’l-Eârîb*, s. 653, Tahk: Muhammed Ali Hamdullah, Nâşir: Dâru’L-Fikr, Dımaşk, VI. Baskı, 1985.

⁸⁸⁶ Bakara Suresi, 2/26.

Müellif merhuma varan bir senetle bu bağlamda şu hadis rivayet edilmiştir: Bize hadisi ‘Abdullah b. Yûsuf’ tahdis etmiştir ki, bu rivayette yer alan Abdullah, yukarıda daha önce zikri geçen kişinin aynısı olup et-Tenîsî nisbetiyle bilinmektedir. O dedi ki, ‘Ahberanâ’ ‘bize haber verdi’. Bu rivayetteki ‘ahberanâ’ ifadesi el-Asîlî nüshasında ‘Haddesenâ’ ‘bize tahdis etti’ şeklindedir. Hadiste yer alan ‘Malik’ ismi ise Kerîme ve Ebû'l-Vakt rivayetlerinde hicret yurdunun imamı ‘Malik b. Enes’ şeklindedir. ‘İbn Şihâb’dan yani Muhammed b. Müslim ez-Zühri’den, o da ‘Salim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî’den⁸⁸⁷ rivayet etmiştir ki, O, (Salim b. Abdillâh) büyük bir tâbiîdir. Bir görüşe göre ise Medine’nin fukahâ-i seb‘asından biridir.⁸⁸⁸ İbnu’l-Müseyyeb, Abdillâh b. Ömer’in, çocukları arasında babasına en çok benzeyenin o (Sâlim) olduğunu, Abdillâh’ında kardeşleri arasında babası Ömer b. el-Hattâb’a en çok benzeyen kişi olduğunu belirtmiştir.

Mâlik, Salim’in (b. Abdillâh) zamanında önceki salihlere züht hususunda onun kadar benzeyen kimsenin olmadığını ve yine onun iki dirhemlik elbiseler giydiğini ifade etmiştir. İshak b. Râhûyeh’e göre, tüm isnadların en sahih olanı (esahhu’l-esânîd), Zühri > Sâlim b. Abdillâh > Abdillâh b. Ömer senedidir. Babası Abdillâh b. Ömer’in, oğlu Sâlim’e olan sevgisinde aşırıya gittiği gerekçesiyle zaman zaman eleştirildiği nakledilmektedir. Sâlim, 106 yılında; bazı görüşlere göre de 105 veya 108 yılında Medine’de vefat etmiş, cenaze namazını (Halife) Hişâm b. Abdilmelik kıldırmıştır. Onun Abdillâh, Âsım, Hamza, Bilâl, Vâkîd ve Zeyd adında kardeşleri vardır. Bunlardan Abdillâh, kardeşlerine babalarının vasîsiydi. Bu kardeşlerden dördü;

⁸⁸⁷ Tam adı Ebû Ömer Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 106/725) el-Kureşî el-Adevî el-Medenî’dir. Bkz: Kaya Eyyüp Said, ‘Sâlim b. Abdillâh b. Ömer’, DİA, XXXVI, s. 47.

⁸⁸⁸ ‘Medineli yedi tâbiîn fakîhi, bunlardan Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 93/712), Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullâh b. Abdillâh, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr ve Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 107/ 725) üzerinde ittifak varsa da yedinci fakih için Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer olmak üzere üç farklı isim zikredilmektedir.’ Konuyla ilgili bkz: Kallek Cengiz, ‘Fukahâi Seb’a’, DİA, XIII, s. 214.

Abdullah, Sâlim, Hamza ve Bilâl, babaları Abdullah'tan rivayette bulunmuştur. O, babasından, Abdullah b. Ömer tarikiyle (r.a) bize şu hadisi rivayet etmiştir:

'Peygamber efendimiz (a.s) Ensar'dan bir adamın yanından (merra alâ raculin) geçiyordu.' Ma'mer tarikinden gelen Müslim rivayetinde (ب) harfi cerri ile 'merra biraculin' 'مر برجل' şeklindedir. Merra 'مر' fiili, hem 'ب' 'ba' hem de 'alâ' (عَلَى) harfi cerri ile müteaddi olabilir. "Ensardan olan bu kişi o esnada kardeşine (yeizu) öğüt vermektedir/eleştirmektedir." Buradaki kardeşlik ya din kardeşliği ya da nesep kardeşliğidir. (İbn Hacer) el-Fethu'l-(Bârî'de) şöyle dedi⁸⁸⁹: Hadisteki (يعظ) fiilini şârihler, 'ينصحه, اويخوفه اويذكر' 'kardeşine nasihat ediyordu' veya 'onu korkutuyordu' ya da 'ona hatırlatmada bulunuyordu' anlamlarıyla nakletmiş ve bu şekilde şerh etmişlerdir. Bu hadisin musannıfın *el-Edebü'l-Müfred* adlı eserinde zikrolunan, Abdülaziz b. Ebî Seleme tarikiyle İbn Şihâb'dan gelen rivayeti esas alınarak şerh edilmesi daha doğru olacaktır. Bu rivayetin ilgili kısmı şöyledir: *'Hayâsından ötürü kardeşini (yuâtibu) kınıyor, ona şöyle diyordu: "Sen öyle çok hayâ ediyorsun ki bu hayâ sana zarar verir oldu.'*⁸⁹⁰ (Edebü'l-Müfred'den yapılan alıntı burada bitti.)

Diğer taraftan hadiste geçen kişinin kınama ve öğüt verme eylemlerini bir arada yapmış olması da mümkündür. Bu durumda bazı râviler diğerlerinin zikretmediği

⁸⁸⁹ İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde, el-Menîni'nin yaptığı atıfların yer aldığı görülmektedir. Bkz: İbn Hacer, a.g.e. I, s. 74.

⁸⁹⁰ Abdulazîz b. Ebî Seleme'nin İbn Şihab'dan rivayet ettiği Buhârî, Edeb, 78/77'de yer alan hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَجُلٍ، وَهُوَ يُعَالِئُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، يَقُولُ: إِنَّكَ لَتَسْتَحْيِي، حَتَّى كَأَنَّهُ يَقُولُ: قَدْ أَضَرَّ بِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُهُ، فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ»

...Abdullah ibn Ömer (ra) şöyle demiştir: Peygamber (as) bir adama uğradı. O adam o esnada (kardeşini) hayasından ötürü kınayıp azarlamakta ve Sen muhakkak utanıp sıkılıyorsun. Diyordu, sanki ona bu utanma sana zarar vermiştir, diye söyleniyordu. Rasûlullah da: 'Şu haya sahibi kardeşini bırak. Çünkü hayâ îmândandır' buyurdu. Adı geçen rivayet tarîkinde ve burada nasihat, öğüt veriyor ifadesi yerine 'kınayıp azarlıyordu' ifadesi yer almaktadır.

(lafızları) zikretmiş olurlar. Fakat rivayetin çıkış yeri, mahreci birdir. Görüldüğü kadarıyla lafız farlılıkları râvinin, bu lafızlardan her birinin diğerinin yerine kâim olacağına inanması sebebiyle kişisel tasarrufudur. (Fethu'l-Bârî'den yapılan alıntı burada bitti.)

el-Aynî ise, dil bakımından uzak bir ihtimal olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştır. Ona göre, vaaz, *zecretmek* (engellemek) demektir. *Îtâb* 'ın anlamı ise 'الوجد عليه, el-vecdü aleyhi' demektir, yani karşıdakini azarlamak, birine kızmaktır. Biri başkasına kızdığında 'عتب عليه, atebe aleyhi, ona kızdı' ifadesi kullanılır. Atebe 'عتب' fiilinin muzarisi ve diğer çekimleri şu şekildedir: يَعْتَبُ وَيَعْتَبُ ، عَتَبًا وَعَتَابًا وَمَعْتَبًا. Dolayısıyla her iki rivayet de yukarıda zikri geçen (va'z, itâb) bu önemli iki anlama delalet eder. Bu anlamlardan herhangi birinde diğeriyle açıklanmaya muhtaç bir gizlilik, kapalılık da söz konusu değildir. Kısaca olayın aslı şudur: Hadiste nasihatte bulunan mezkûr kişi, hayâyı istimal etme (biçimi) açısından kardeşini ayıplamış, eleştirmiştir. (Aynî'den yapılan alıntı burada bitti.)

Hadiste yer alan 'في الحياء, *Hayâ hususunda*' ifadesinden maksat ise 'onun hayâ konusundaki tutumu hakkında kardeşine kızıyor, onu utangaçlığı yüzünden azarlıyordu' anlamınadır. Belki de onun hayâsı, kardeşinin önemseydiği bir talebin yitip gitmesine yol açmıştı. 'Hz. Peygamber (s.a.s) de ona: 'دعه', bırak onu' Yani onu hayâlî haliyle baş başa bırak, hayâsı yüzünden ona ilişme, baskı kurma! dedi.' Araplar, '*yedau ve yezeru*' fiillerinin mazi kalıplarını ölüme terk etmişler, kullanmamışlardır. Fakat az da olsa '*yedeu*' fiilinin mazisi kullanılmıştır. Nitekim Duhâ suresindeki 'ما ودعك ربك' ayetinde (Duhâ, 93/3) 'Rabbin seni bırakmadı' kısmı 'dal' harfinin tahfîfî ile şeddesiz olarak şâz olarak da olsa okunmuştur. Bununla beraber aşağıdaki Enes b. Zenîm tarafından söylenen dizede *yedau* fiilinin mazisi de kullanılmıştır.

ليت شعري عن خَلِيلِي مَا الَّذِي ... غَالَهُ فِي الْحُبِّ حَتَّى وَدَعَهُ

‘Dostumu sevgide (aşkta) helak eden şey nedir ? Ki, sonunda onu da terk etti. Keşke bunu bir bilebilseydim.’⁸⁹¹

Araplar, ‘yedau’ ve ‘yezaru’ fiillerinin mazi kalıplarını hiç kullanmadıkları gibi muzârî ve emir dışındaki tüm çekimlerini de yokluğa terk etmişlerdir. Örneğin ne ‘وَادِعْ, vâdiun’ ne de ‘مَوْدِعْ, mevdûun’ derler. Bu çekimlerin yerine eş anlamlı bir sözcüğün ilgili kalıplarını tercih ederek ‘تَارِكْ, târikun, مَتْرُوكْ, metrûkun’ derler.

... ‘Hayâ imandandır’ Yani hayâ îmânın şubelerinden bir şubedir. Şer’i ölçüler içerisinde sergilendiğinde kişiye ancak hayır ve iyilik getirir. Günahlara engel olduğu gibi taat ve iyiliklere de olumlu katkı sağlar. Diğer taraftan şer’i ölçü ve anlamdan uzak olan (hayâ) utangaçlık ise zemmedilmiş, kınanmıştır. Hakkın ihlaline yol açan ya da dini konuların sorularak öğrenilmesine engel teşkil eden hayâ da bu türdendir. Dolayısıyla bu türe dahil olan haya, aslında hayâ olarak değil, korkaklık olarak adlandırılır. İbn Kuteybe hayâ’nın işlevini şöyle açıklamıştır: ‘Şüphesiz ki iman, sahibinin günah işlemesine nasıl engel oluyorsa hayâ da aynen iman gibi sahibinin günah irtikâb etmesine engel olur.’ Hadisteki ifade de hayânın imandan bir şube olarak tesmiye edilmesi, bir şeyin kendisinin yerine kaim olacak/geçebilecek şeyle nitelendirilmesi kabilindendir. Kısaca, hayânın imandan olduğu ifadesi, mecazdır. Feth(u’l-Bârî) de Râğıb’ın hayâyı şöyle tanımladığı aktarılmaktadır: ‘Hayâ, kişinin nefsini/kendisini çirkin işlerden uzak tutmasıdır ki, bu da insana mahsus özelliklerden biridir. Yine hayâ nefsin her arzusunu yerine getirmesine engel olarak insanın hayvanlar gibi olmasına mani’ olmaktadır. O (hayâ), korku ve iffet karışımından müteşekkil bir kavramdır. O yüzden hayâ sahibi olan kimse fâsık (kötü yolda) olmaz, ama az da olsa kötülük işleme konusunda cesur ve atılgan olabilir. Bazen de hayâ, bazı çocuklarda

⁸⁹¹ Şu şekilde de tercüme edilebilir:

Keşke bileydim dostumu bu hale getireni!

Onu aşkta mahvedip sonunda terkedeni?

görüldüğü üzere, aşırı içe kapanıklıktan da neşet edebilir.⁸⁹² (Söz konusu alıntının muhtasar nakli burada son bulmuştur.)

Hayâ'yı bir başkası da şöyle tarif etmiştir: Hayâ nefsin, kerih görülen bütün şeyleri irtikab etme korkusuyla bunlardan uzak tutulmasıdır. Ki bu kerih görülen şeyler, şer'î, aklî ve örfî bakımdan tek tek her birine göre kötü görülen şeylerden ziyade daha kapsamlı, umûmî bir anlam ifade eder. Birincinin yani şer'î olarak emredilen şeyi hayâ sebebiyle yapmayan kimsenin karşılığı fâsık, ikincinin, yani aklen doğru olan ve yapılması gereken bir şeyi yapmayan kimsenin mukâbili deli ve örfen doğru görüleni yine hayâ sebebiyle yapmayan kimsenin karşılığı (mukabili) ise ebleh/apıdır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s), 'hayâ imandan bir şubedir'⁸⁹³ sözü, iman alametlerinden bir alamettir anlamına gelmektedir.

Halîmî, hayâyı şöyle tanımlar: Gerçek anlamda hayâ, kişinin kötülükle anılarak kınamaya uğramaktan korkması, çekinmesidir. Başkaları da şunu eklemiştir: Eğer hayâ haram bir şey konusundaysa kişinin bu konuda hayâ duyması vaciptir. Bir mekruha karşı hayâ duyuluyorsa burada hayâ menduptur. Mubah bir konuda duyulan hayâ ise örfün gerektirdiği hayâ türü olup hadiste "Hayâ, kişiye ancak hayır getirir"⁸⁹⁴ ifadesiyle kastedilen bu kabildendir. Bu hükümler şu şekilde bir araya getirilebilir; Mübah, şeriata uygun olan olan ve yapma ya da yapmama noktasında dince yasak olmayan, yapılmasına izin verilen eylemlerdir. Allah en doğrusunu bilir. Yukarıdaki nakil harfiyen yapılmış olup burada bitmiştir.

Hadiste hayânın imandan olduğunu belirten cümlenin (ان الحياء من الايمان , inne'l-hayâe mine'l-îman) şeklinde, "inne" edatıyla pekiştirilmesinin gerekçesi şudur: Hadiste öğüt veren (nasihat eden) olarak tasvir edilen kişinin, hayânın imandan olup olmadığı konusunda şüpheleri, tereddütleri vardı. Bu durumda tekit 'inne'sinin gelmesi

⁸⁹² Bkz. İbn Hacer, a.g.e. I, s. 74.

⁸⁹³ Müslim, Şuabu'l-Îmân, 12/58.

⁸⁹⁴ Müslim, Şuabu'l-Îmân, 12/60.

istihsan kabilinden olur. Te'kidin münker kabilinden olması da ihtimal dâhilindedir. Ki mezkûr kişi, kardeşini bu yüzden hayâdan nehyetmiştir. Bu takdirde te'kidin bulunması vacip olur. Bazen de te'kid bu durumlar olmaksızın yani ne münkirin ne de şüphenin olmadığı yerlerde, sırf konunun başlı başına önemli olması hasebiyle gelebilir.

el-Kirmânî'de şöyle bir mülâhaza yer almaktadır: 'Daha önce geçenlerden hareketle hayânın imandan olduğu zaten açığa çıkmıştır. Hal bu iken onun tekrar edilmesinin anlamı nedir? Diye bir istifham oluşursa cevabımız şu olur: burada amaçlanan, imandan olan hususların açıklanmasıdır. Nitekim hayâ da iman kapsamındadır. Bu sebeple imana tâbi (tebeyyet) ve arz etme itibariyle söz konusu husus zikrolunmuştur. Hayânın özellikle burada anılması ise, onun kast olunması neticesinde bizzat yer almasının uygun görülmüş olmasındandır. Şayet, hayâ imanın bir cüzünü oluşturuyorsa; hayânın bir kısmı yok olduğunda iman da bir kısmı yok olur. Yani iman da bir kısmı yok olduğunda iman hakikati de yok olur. Bu durumda da utanmayan kişinin kâfir olmuş sayılması gerekir. Ben derim ki (hadisteki) imandan maksat, kâmil imandır. Bu hususun takriri/sağlaması açıktır. Evet, eğer ameller iman hakikatine dâhildir ve imandan bir parça addedilir denilirse bu takdirde gerçekten de müşkül bir durum söz konusu olur. (El-Kirmânî'nin mülâhazası burada sona ermektedir.)

el-Aynî, yukarıdaki işkâlin varit olabileceği noktasında el-Kirmânî ile aynı görüştedir. "Evet, ameller iman hakikatine dâhildir ve imandan bir parça addedilir görüşünde olanlara göre, müşkül bir durum söz konusudur. Ne var ki yukarıda zikrettiğimiz nakillerde de görüleceği üzere muhakkik âlimlerden hiçbiri böyle bir iddiada bulunmamıştır." el-Aynî'den yapılan nakil burada bitmektedir.

(el-Menîni) Bu konuda benim kanaatim şudur der: Amellerin bir kısmının yokluğunun iman hakikatinin yokluğunu gerektireceği anlamıyla amellerin iman hakikatine dâhil olduğunu ehl-i-sünnet'ten hiçbir kimse söylememiştir. Bu görüş, ancak

günahların kişiyi imandan çıkaracağını, fakat küfre de düşürmeyeceğini savunan mutezileyle; günahların kişiyi hem imandan çıkaracağını hem de küfre düşüreceğini iddia eden Haricilerin görüşüdür. Bu durumda işkâlin varlığı ancak bu iki mezhebin görüşü dikkate alındığında söz konusu olur ki, bu iki mezhep de zaten ehl-i-sünnet mezheplerinden değildir. Bu minvalde düşünülmesi doğru olur.

El-Kirmânî’de şu hususa da değinilmiştir: ‘Allah, bir sivrisineği ve ondan daha düşük şeyleri dahi misal getirmekten hayâ etmez’ ayetindeki gibi hayânın Yüce Allah (c.c) hakkında kullanılması, müşakele/gerçekten problem teşkil eder. Çünkü Allah Teâla, bu ayetle münafıkların: “Bu Muhammed’in ilâhı, kitabında sinek ve örümcekten bahsetmekten hayâ etmez mi!” sözlerine cevap vermiştir. Yine bu kabilden Allah Teala hakkındaki bir başka hayâ örneği de şu hadistir: ‘Allah çok hayâ sahibi ve Kerîm olandır. Kişi, ona ellerini açıp dua ettiği zaman; kişinin ellerini hayırla doldurur, boş çevirmekten hayâ eder.’⁸⁹⁵ el-Kirmânî’den yapılan alıntı burada bitti.

---

⁸⁹⁵ Tirmizî, Duâ, 49/3556; İbn Mâce, Duâ, 34/3865.

SONUÇ

Bu çalışmada Ahmed el-Menînî'nin (h.1089-1172; m.1678-1759) hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yeri araştırılmıştır. el-Menînî Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme döneminde yaşamış çok yönlü bir âlimidir. Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti siyâsî, sosyal, idârî ve ilmî bakımdan eski ihtişamını kaybetmiş diğer alanlarla beraber özellikle ilmî alanda yeni yaklaşımlar ortaya koymak yerine mevcudu koruma anlayışıyla hareket etmiştir. Bu bağlamda Hadis alanında da durum farklılık göstermemiş, şerh ve hâşiye ağırlıklı mevcut gelenek devam ettirilmiştir. Bu şartlar altında el-Menînî, içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde ilmî faaliyetlerine devam etmiş, dönemin önde gelen hocalarından dersler almış, daha sonra Emevî Câmîi'nde üst düzey hocaların ders verdiği 'Kubbetü'n-nesr' altında dersler vermiş, 'müderrişü'l-kubbe' ünvanını, Emevî Camii hatipliği ve Süleymânîye hatipliği payesini almıştır. Dolayısıyla el-Menînî'nin dönemin ilim hiyerarşisi içinde belli bir konumda olduğu söylenebilir. el-Menînî dinî ilimlerin hemen her alanında neredeyse tamamı elyazması olan eserler vermekle beraber tarihçi, şâir ve özellikle muhaddis olarak temâyüz etmiştir. el-Menînî'nin tahsil hayatı, ortaya koyduğu eserleri ve okuduğu ilimlerle ilgili hocalarından aldığı icazetler dikkate alındığında yaşadığı ortamın şartlarına göre iyi bir eğitim aldığı ifade edilebilir.

el-Menînî'nin hadis ilmindeki yerini ortaya koyabilmek için önce eserleri, başta Süleymânîye Kütüphânesi ve Mekke'deki 'Harem' kütüphanesinden tespit edilerek alınmış, daha sonra ise hadis konusundaki görüşlerinin hangi eserlerinde yer aldığı araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda Onun hadisle ilgili görüşlerinin hemen her eserinde bulunmakla beraber daha çok *el-Kavlü's-Sedîd* ve *İdâetü'd-Derârî* adlı Buhârî şerhinde yer aldığı görülmüştür. Hadis usulü ile ilgili bilgiler verdiği *el-Kavlü's-Sedîd* adlı telif olan eserinde el-Menînî, hadis kavramlarını açıklarken kendinden önceki ulemânın tariflerini nakletmekle yetinmiş, hocalarından aldığı icâzetleri aktarmış ve

hadis ilminin önemiyle ilgili genel değerlendirmelerde bulunmuş ama özgün bir yaklaşım sergileyememiştir.

el-Menîni hadis ilminin önemi ve Şam'ın fazileti ile ilgili hadislerle/rivayetlere eserinde yer vermiş ve hakkında zayıflık iddiası bulunan rivayetlerle ilgili sıhhat değerlendirmelerinde de bulunmuştur. Ancak gayesinin sahih hadisi tespit etmek olduğunu belirten ve bunun için de sened konusunun önemine vurgu yapan el-Menîni söz konusu zayıf rivayetleri sadece sened-isnad açısından değerlendirmiş metin tenkidi çerçevesinde her hangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Aynı şekilde ulemanın, hakkında zayıf kanaati bulunan rivayetleri, geçmiş âlimlerin de sıhhat değerlendirmesinde kullandığı senedinin sahih olması, mütâbi' ve şahid'inin bulunup bulunmaması, râvinin rivayet ettiği hadisle amel etmesi vb. yönlerden değerlendirmekle yetinmiş, bu yöntemleri isabet ve yeterlilik açısından değerlendirmeye tâbi tutmamıştır. Söz konusu zayıf rivayetlerin özellikle mütâbi' ve şahid'inin bulunmasını dikkate alarak zayıf olmaktan çıkacağını ve hasen ligayrihi olacağını dolayısıyla da bu durumda delil olabilecek evsafta olacaklarını ısrarla vurgulamıştır. el-Menîni bir hadisin sıhhatini tespitte geçmiş dönemin bilinen uygulamalarını kullanmış ve yerleşik ilim geleneğinin dışına çıkamamıştır.

el-Menîni başta hatipler olmak üzere 'Peygamber şöyle buyurdu' şeklinde hadis aktarımında bulunanların aktardığı hadisin senedini, hangi sahih kaynakta yer aldığını bilmesini şart koşmuş, bunu bilmeyenlerin sorgulanmasını, gerekirse cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Uygulama imkânının zorluğu bilinmekle beraber söz konusu anlayışın hadis aktarımında titiz davranılmasını temine yönelik yerinde bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir.

el-Menîni'nin hadisçiliği, yaşadığı dönemin ilim anlayışına paralel olarak gelişmiş, şerh ve haşiyeler yaparak hadis alanına katkı sağlamaya çalışmıştır. Ancak çalışmalarında özgün bir yöntem ortaya koyamamıştır. Diğer ilim dallarında da şerhleri

bulunmakla beraber Buhârî'nin *Sahih* 'i üzerine yaptığı yarım kalmış olan şerh, dönemin şerh anlayışını yansıtmakla ve geniş açıklamaları barındırmakla beraber özgün bir şerh olmayıp daha önceki şerhlerden faydalanılarak hazırlanmış bir eserdir. Ancak adı geçen şerhin Osmanlı'nın son dönemlerinde Buhârî'nin *Sahih* 'i üzerine yapılan şerhlerden biri olması ve yaşadığı dönemin Anadolu dışındaki şerh üslubunu yansıtmaması bakımından günümüz şerh anlayışına az da olsa katkı sağladığı ifade edilebilir.

Bu çalışmamızla ulaştığımız hususlardan biri de son zamanlarda belli bir ivme kazanmış olsa da Osmanlı dönemi hadis çalışmalarıyla ilgili yeterli sayıda çalışma, henüz yapılabilmemiş değildir. Yapılan bazı çalışmalarsa ya Anadolu'daki bazı daru'l-hadis'ler ya da şahıslarla sınırlı tutulmuştur. Oysaki Osmanlı'da hadis çalışmaları, sadece Anadolu ile sınırlı olmayıp Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki Bağdat, Mısır ve Şam gibi tüm coğrafyalarda yapılan hadis çalışmalarını da kapsamalıdır. Bu çalışmada bu yönde yeni yaklaşımlarda bulunulmasının, Osmanlı dönemi hadisçiliği açısından isabetli olacağı özellikle vurgulanmıştır.

Her ne kadar Osmanlı dönemi hadis çalışmalarıyla ilgili yeni yaklaşımlar getirecek ve özgün anlayışlara kapı aralayacak sonuçlara ulaşılammışsa da bu çalışmayla Anadolu dışında Şam'da hadis çalışması yapan el-Menînî'nin, hayatı ve eserleri tanıtılmış, sahih hadisi tespit konusundaki yoğun gayreti vurgulanmıştır. Ayrıca bu yoğun gayretine rağmen Onun sahih hadisi tespit ve şerh konusunda ilave bir bakış açısı getiremediği de ifade edilmiştir.

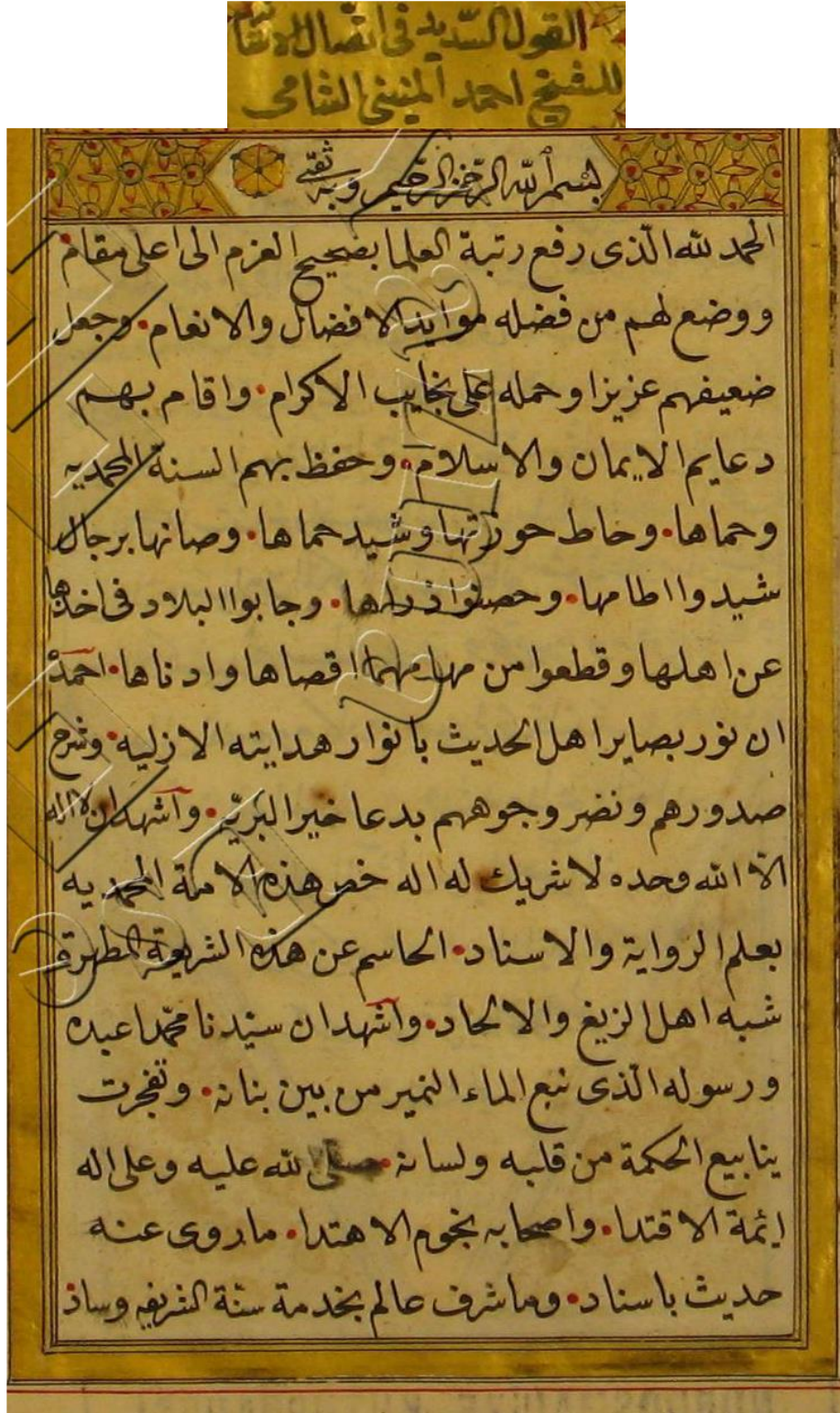
Ahmed el-Menînî'nin ortaya koyduğu telif ve şerh türü eserleri dikkate alındığında Osmanlı ilim ve kültür alanına önemli oranda katkı sunduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmamızla gün yüzüne çıkarttığımız el-Menînî'nin eserleri ve ortaya çıkan veriler yeni araştırmacılara bir alan açacak ve onlara alt yapı oluşturacaktır. Aynı şekilde tarih ve dilbilim alanındaki çalışmalarının da yeni araştırmalara konu olacağı ifade edilebilir.

EK-1.

Ahmet el-Menîni'nin hadis konusundaki *el-Kavlü's-Sedîd fi'ttisâli'l-Esânîd* adlı

eserinin ilk sayfası (vr 2)

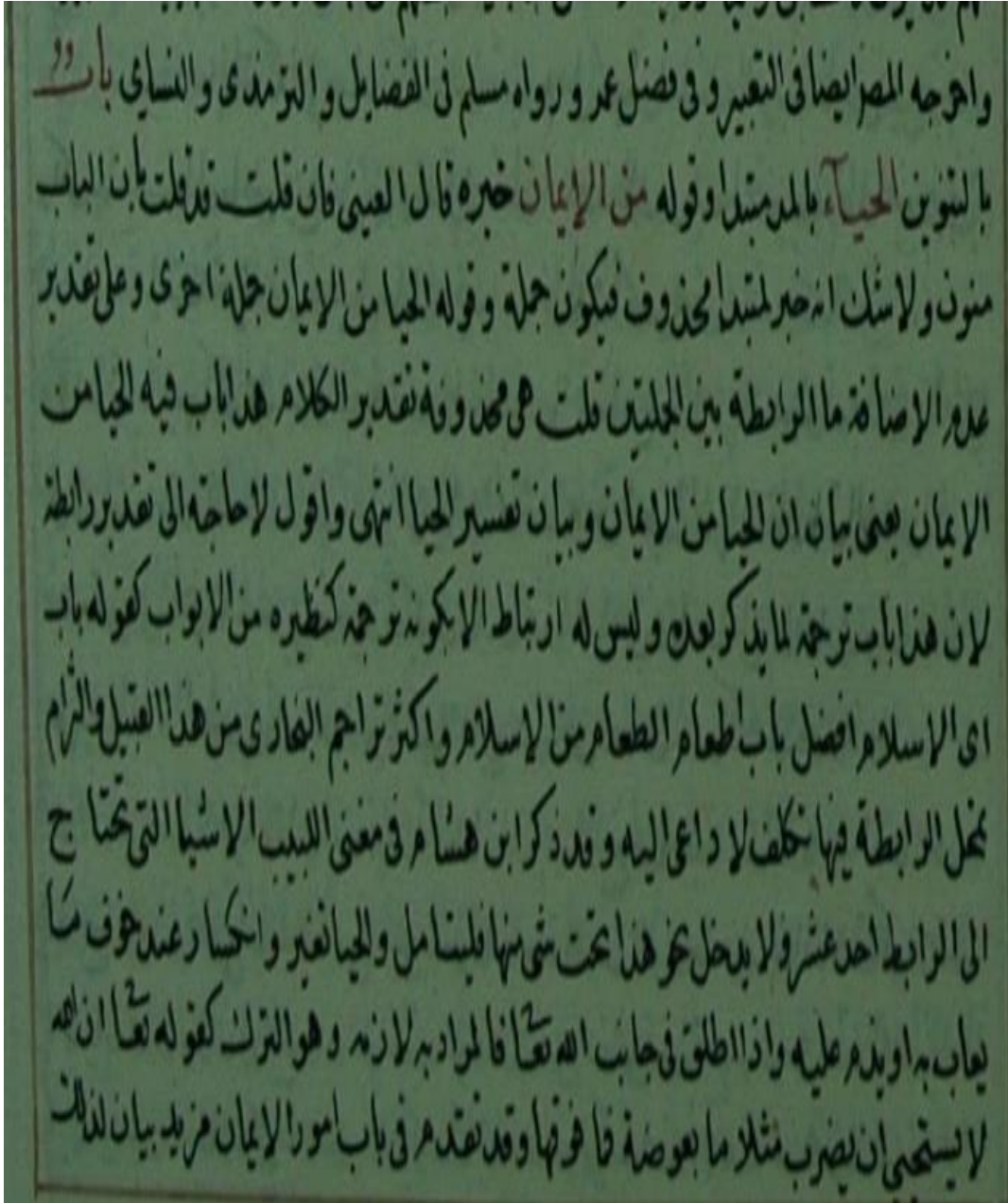
اما بعد فيقول فقير رحمة ربه . وصمة ذنبه . غبار اقدام
 العلماء . والمستثبت باذيال المهرة والفضلاء . احمد بن علي الطبري
 الاصل الدمشقي المنشأ الشهير بالمنى غفر الله ذنوبه .
 ومواساة بزالال الرضوان ذنوبه ان علم الحديث علم رفيع
 القدر . عظيم المنفعة . شريف الذكر . لا يعتنى به الا كل حبر .
 ولا يجرمه الا كل غمر . ولا تفنى محاسنه على مر الدهر لم يزل
 في القديم والحديث يسمو عزة وجلاله . وكه عن به من كشف
 الله عن مخبئات اسراره وجلاله . اذ به يعرف المراد من كلام
 رب العالمين . ويظهر المقصود من حبله المتصل المتين .
 ومنه يدري شاميل من سما . فاقا . ووصفا . واسما . ويوقف
 على اسرار بلاغة من شرف الخلايق عربا وعجميا . وتمتد
 من بركاته للمعتنى به موايد الاكرام من رب البرية . فيدرك
 في الزمن القليل من المولى الجليل المقامات العلية . والرتب
 السنية . من كرم من حياضه . واورق في رياضه . فليهنه
 الانس بجنى جنان السنة المحمدية . والتمتع بمقصورات خيام
 الحقيقة الاحمدية . وناهيك بعلم من المصطفى صلى الله
 عليه وسلم بدايته . ورايه مستنده . وغايته . وحسب
 الراوي الحديث شرفا وفضلا . وجلالة ونبلا . ان يكون
 اول سلسلة اخرها الرسول . والى حضرة الشريفة بها الانها
 والوصول . وطالما كان السلف الصالح يقاسون في تحمله
 شدايد الاسفار . ليأخذوه من اهله بالمشافهة ولا يقنعوا
 بالنقل من الاسفار . فرمما ارتكبوا غارب الاغتراب
 بالارتحال الى البلدان الشاسعة لاخذ حديث من امام
 انحصرت روايته فيه . اوليان وضع حديث تتبعوا سند
 حتى انتهى الى من يخلق الكذب ويفترية . وتأنى بهم

نهتدى به اليك من بين ايدينا ومن خلفنا
وعن ايماننا وعن شمائلنا ومن فوقنا ومن تحتنا
وفي حيوتنا ومماتنا وفي قبورنا وحشرنا وانشرنا
وثقل موازين حسناتنا واغفر بكرمك جميع
زلاتنا اللهم وتقبل بفضلك وكرمك اعمالنا
واصلح احوالنا واجعل بطاعتك اشتغالنا والى
الخير ما لنا وحقق بالزيادة آمالنا واختم بالسعادة
اجالنا اللهم ارزقنا من العلم انفعه ومن العمل
ارفعه ومن القول صدقه ومن اليقين اوثقه
ومن الخير اكمله ومن الصبر بحكمه ومن الحكم
اعدله ومن التقى اتمه ومن الهدى اعمه ومن العيش
انعمه ومن الرأى احرزه ومن الرجا اعظمه
ومن الخلق اكرمهم ومن الرحمة اكملها ومن النعم
اشملها ومن العافية اجملها ومن العباد افضلها
ونستلك يا الله يا مولانا بجاه سيدنا ومولانا
محمد العظيم عندك ان تغفر لنا ولا بائنا واتماتنا
وذريتنا ولكل من ينسب اليها ولكل من له حق
علينا ولجميع مشايخنا فى الدين والافئدة عنا وجميع
المسلمين والمسلمات والمؤمنين والمؤمنات انك
يا مولانا قريب سميع مجيب الدعوات برحمتك
يا واهب العطايا امين يا رب العالمين والحمد لله
اولا واطرا وباطنا وظاهرا على كل حال وفى كل
حال حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه كما ينبغي لجلال
وجهاك ولعظيم سلطانك امين وصلى الله وسلم
على سيدنا محمد خاتمة النبيين وعلى اله وصحبه

اجمعين • ولحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي
لولا ان هدانا الله • قال جامع هذه الارقام لحقر
الخليقة • بل لا شئ في الحقيقة • احمد ابن
على العثماني والعدوي نسبا الخنفي
مذهبا • الدمشقي منشئا •
• ووطننا الشهير
بالمينفي •

قد فرغت من تسويد ها والمشكاة قد برد قلبها المحرور
ولسانها يتلو سورة النور في ليلة يفتقر تغر صبا حها •
عن اليوم التاسع من شهر شوال سنة
اربع وخمسين ومائة واثم واثم
احسن الله مقامها •
وصير الى خير
تمامها •
آمين •

el-Menîni'nin *İdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı şerhinin 'Hayâ İmandandır' bölümünün tercümesini yukarıda vermiştik. El yazması Arapça metni ise aşağıdadır: (vr. 144 a,b-145a)

وتقدم في باب امور الايمان وجه كونه الحيا من الايمان واما وجه المناسبة بين هذا الباب وما قبله فلا بد ذكر في الباب الاول تفاضل اهل الايمان في الاعمال وهذا الباب ايضا فيه ما يفصل به الايمان وهو الحيا الذي يجب صاحبه عن اسبابه عند الله وعند الخلق وبالسند الى المؤلف رحمه الله تعالى قال **حدثنا عبد الله بن يوسف** النخعي السابق قال **اخبرنا** وللأصلي **حدثنا** ما **قلت** ولكونه وابل الوقت ما **قلت** بن النخعي اي امامه دار الهجرة **عن ابن شهاب** محمد بن مسلم الزهري **عن سالم بن عبد الله بن عمر بن الخطاب** الغزالي العدوي التابعي الجليل احد الفقهاء السبعة بالمدينة على احد الاقوال وقال ابن المسيب كان اشبه ولد عبد الله بعبد الله وعبد الله اشبه ولد عمر بعمر وقال ما **قلت** لم يكن في زمن سالم اشبه بن مضي من الصالحين في الزهد منه كان لبعض الثوب بدرهمين وقال ابن راهويه اصح الاسماء كلها الزهري عن سالم عن ابيه وكان ابو بلال في افراط حب سائر مات بالمدينة سنة ست ومائة وقيل خمس وقيل ثمان وصلى عليه هشام بن عبد الملك وله اخوة عبد الله وعاصم وحمزة وبلال ووافد وزيد وكان عبد الله وصي ابيه جهم دوى عنه منهم اربعة عبد الله وسالم وحمزة وبلال **عن ابيه** عبد الله بن عمر رضي الله عنهما **ان** رسول الله صلى الله عليه وسلم مر ابي اجاز على رجل من الانصار ومسلم من طريق معمر بن ربيعة ومربع على بابا وبعلى وهو **يعطف اخاه** في الدين او في النسب قال في الفتح ينفقه او يخوفه او يذكره كذا شرحه والاول ان يشرح بما جاء عند المصنف في الادب من طريق عبد العزيز بن ابي سلمة عن ابن شهاب ولفظه بيات اخاه في الحيا يقول انك لشخصي حتى كانه قد اضر بك انتهى ويحتمل ان يكون جمع له الغائب والوعظ فذكر بعض الرواة ما لم يذكره الاخر لكن المخرج متخذا لظاهره من تصرف الراوي بحسب ما اعتقد ان كل لفظ منها يقوم مقام الآخر انتهى واعترضه العيني **فمنهم** واعترضه العيني بانه بعيد من حيث اللغة فان معنى الوعظ الزجر ومعنى لعب الوحد عليه يقال لعب عليه اذا وجد لعبت ولعبت متبا ومعبا على ان الروايتين يدلان على معنيين جليدين ليس في احدهما خفا حتى يفسر الآخر فابنه انه وعظ اخاه في استعمال الحيا وعابنه عليه انتهى **في الحيا** اي في شأنه فيقع له ارتكابه وينهاه عنه لانه ربما ادى الى ثواب مطلوب صاحبه **فقال** له رسول الله صلى الله عليه وسلم **دعه** اي تركه على حيا وكف عن نفسه على الحيا واما انت العرب ما ضي بديع وبذر ولكن جاء استعمال ما ضي بديع على قلة وقد قرى ساذا اما ودك ربك بالتخفيف وقال النسائي في صحيحه **ليت شغري عن خليلي ما الذي** - فانه في الحيا معنى ودعه -

وكا اما تواما صيرها كذا كذا اما توافقيه منصرفا منها ما عند المضارع والامر فلا يقولون وادع ولا تودع بل تادرك وتودك فان **الحيا من الايمان** اي شيعته من شعب الايمان فلا ياتي الا بخيرا اذا استعمل على قانون الشرعي وجنده يكون مانعا عن المعاصي وباعثا على الطاعات واما اذا كان على غير قانون الشرعي فانه مذبذبه كالحيا المانع عن الحق وعن السؤال عن امور دينية ومثل هذا يسمى حيا لاجبا وقال ابن قتيبة معناه ان الحيا يمنع صاحبه من ارتكاب المعاصي كما يمنع الايمان نفسى ايمانا كما يسمى الشيء باسم ما قام مقامه وحاصله ان الملاقاة كونه من الايمان مجاز وقال في الصحيح قال الراغب الحيا انفسا من النفس عن الشيء وهو من حصا به الانسان ليرتفع عن ارتكاب كل ما يشتهي فلا يكون كالبهية وهو مركب من جبن وعفة ولذلك لا يكون

المستحيي فاستقام وتعالى يكون الشجاع مستحييا وقد يكون لطلق الانقباض كافي بعض
العبيات انتهى ملخصا وقال غيره هو انقباض النفس خشية ارتكاب ما يكره اعم من ان يكون
شرعيا او عقليا او عرفيا ومقابل الاول فاسق والثاني مجنون والثالث ابله وقوله صلى الله عليه
وسلم الحيا شعبة من الايمان اي اثر من اثار الايمان قال المحقق الحلي حقيقة الحيا خوف الذم
بنسبة الشراعية وقال غيره فان كان في محرم فهو واجب وان كان في مكروه فهو مندوب وان
كان في مباح فهو العرفي وهو المراد بقوله الحيا الايمان في الاجابة ويجمع كل ذلك ان المباح انما هو ما يقع
على وفق الشرع اثباتا او نفيا واما علم انتهى بحروفه وانما أكدت هذه الجملة بان لان المحاطب وهو
الواعظ كان شاكا ومترددا في ان الحيا من الايمان فيكون على هذا التقدير التأكيد استحسانا ويجوز
ان يكون سكو ولذا انتهى اخاه عن الحيا فيكون التأكيد واجبا وقد يكون التأكيد لان العضية في
نفسها ما يهتم به وان لم يكن هناك سكو وسكوت وفي الكرماني فان قلت قد علم ما تقدم ان
الحيا شعبة من الايمان فافاد بقا المكارر قلت كان المقصود منه بيان امور الايمان فانه من جعلها قد كرر
ذلك بالبتعية وبالعرض وهذا ذكره بالعقد وبالذات فان قلت فاذ كان الحيا بعض الايمان
فاذا انتفى الحيا انتفى بعض الايمان واذا انتفى بعض الايمان انتفى حقيقة الايمان فيلزم ان الشخص اذا
اذ لم يستحي يكون كافرا قلت المراد من الايمان هو الايمان الكامل والتعريف ظاهر نعم لو قيل الاعمال
داخله في حقيقة الايمان لكان مشكلا انتهى وواقعة العيني على ورود هذا الاشكال فقال نعم
الاشكال قائم على قول من يقول ان الاعمال داخله في حقيقة الايمان وهذا لم يقبل به المحققون
كاذكرياه فيما مضى انتهى واقول كون الاعمال داخله في حقيقة الايمان على وجه ينتفي الايمان
بانتفاءها لم يقبل به احد من اهل السنة وانما هو مذهب المعتزلة القائلين بان المعاصي تخرج العبد
من الايمان ولا تدخله الكفر ومذهب اخوارج القائلين بان المعاصي تخرج العبد من الايمان
وتدخله في الكفر فلا ورود للاشكال الاعلى هذين المذهبين وليس من مذاهب اهل السنة
فليتأمل وفي الكرماني ايضا واما اطلاق الحيا على الله تعالى فيحذر ان لا يستحي ان يضرب مثلا
ما بعوضه فانه من باب المشاكلة فانه لما قال المنافقون اما يستحي رب محمد ان يذكر الله باب
والعنكبوت في كتابه اجابهم بذلك ومن هذا القبيل ايضا قوله عليه السلام ان الله حيي كريم يستحي
اذا رفع العبد اليه يديه ان يردهما صغرا حتى يضعهما خيرا انتهى باد

KAYNAKLAR

Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mevzu hadisler*, Terc; Enbiya Yıldırım, İnsan yay, İstanbul 1995.

Abdulkâdir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdirrahîm b. Muhammed Bedrân, *-el-Medhal ilâ Mezhebi'l-Îmâm Ahmed b Hanbel*, Tahk; Dr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, II. Baskı, 1401.

.....*Münâdemetü'l-Edlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl*, Tahk; Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

.....*Kitâbu Ahsâri'l-Muhtasarât*, byy, ty.

.....*-el-Medhal*. Tahk: Muhammed Emin Dînâvî, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Baskı, 1996.

Abdulkâdir b. Muhammed en-Naîmî ed-Dımâşkî, *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris*, Tahk; İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1990.

Acar, Yusuf, 'Zayıf Hadisin Amel Karînesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni' *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 37, 2014.

El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed el Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ*, I-II, byy, ty.

Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn (min Sadri'l-İslam ve hattâ'l-Asri'l-Hâdir)* I-II, Takdim; Hasan Hâlid, Müessesetü Nüveyhid es Sekâfiyye, Beyrut, Lübnân, 1988.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Tahk; Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşit, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 2001.

Ahmed b Bedîr, Şihâbuddîn el-Hallâk el-Bedîrî, *Havâdisü Dimaşk el-Yevmiyye*, Tahk: Muhammed Saîd b. Kâsım el-Kâsımî, byy, ty.

Ahmed el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd fî'ttisâli'l-Esânîd*.

.....*İdâetü'd-Derârî Alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.

.....- *Târîhu 'ş-Şâm, (el-Î'lâm bi Fadâili 'ş- Şâm)*

.....-*Mevâhibü 'l-Mucîb fî Nazmi Hasâisi 'l-Habîb fî 'l-Akâid.*

.....-*eş-Şerhu 's-Sadr.*

.....-*Esmâu Ehli 'l-Bedr.*

.....-*el-Arfü 'n-Nâsim,*

.....-*Esmâu 'l-Enbiyâ,*

.....-*Şerhu Kasîdetü Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakkı 'l-Mehdî (as)*

.....-*el-Fethu 'l Vehbî fî Şerhi Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*

Ahmed es-Sefîrî, Şemsüddîn Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *el- Mecâlisü 'l-Va'ziyye fî Şerhi Ehâdisi Hayri 'l-Beriyye (Şerhu 'l-Buhârî li 's-Sefîrî)*, I-III, Tahric-Tahk; Ahmed Fethî Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, I. Baskı, 2004.

el-Acamî, Abdulfettâh b. es-Seyyid Acemî b. es-Seyyid el-Mısrî, *Hidayetü 'l-Kârî İlâ Tecvîdi Kelâmi 'l-Bârî*, I-II, Mektebetü Tîbe, Medine, II. Baskı, ty.

Akcura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, III. Baskı, Ankara 1988.

Akgün, Hüseyin, 'Şam Bölgesinde Rivayet Edilen Hadislerin Bölgesellik Açısından Tahlili', *Amasya Ü.İ.F.D.* Sayı: 7, 2016.

Akpınar, Cemil, 'Bedreddin İbn Cemâa' mad, DİA, IXX.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Ötüken Yay. İstanbul, 1994.

Alâuddîn Ali b. Hüsâmeddin b. Kâdî Hân el-Kâdîrî el-Hindî, *Kenzü 'l- Ummâl fî Süneni 'l-Akvâl ve 'l-Efâl*, I-XVI, Tahk: Bekrî Hayânî, Safvetü's-Sakâ, Müesssesetü'r-Risâle V. Baskı, 1981.

Ali el-Kârî el-Herevî el-Mekkî, *el-Masnu' fî Ma'rifeti 'l-Hadîsi 'l-Masnu' (Mevdûât es-Suğra)* Tahk; Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûat el-İslâmiyye, Beyrut, 1978.

- el-Âlûsî**, Ebü'l-Meânî Muhammed Şükrî b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebi's-Senâ, *Gâyetü'l-Emânî fi'r-Red ale'n-Nebhânî*, I-II, Tahk: Ebû Abdillâh ed-Dânî b. Münîr Âl-Zehvî, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, I. Baskı, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar**, 'İbnü'l-Cezerî', DİA, XXXI.
- el-Ânî**, Abdulkâdir b. Molla Havîş es-Seyyid Mahmûd Âli Gâzî, *Beyânü'l-Meânî*, Matbaatü't-Terakkî, Dımaşk, I. Baskı, 1965.
- Avcı**, Casim, 'Rûm', DİA, XXXV.
- Ayangil**, Ruhi, *Genel Türk Tarihi*, I-X, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.
- Ayaz**, Kadir, 'Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi,' *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 2015.
- Aydın**, Arafat-Ali Albayrak, *Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular*: Bulak Baskısı, Yûnînî Yazmaları ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî Nüshası, s. 4-5, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 1-39
- Aydınlı**, Abdullah, 'Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân', DİA, VIII.
- el-Bâcî**, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecîbî el-Kurtubî el-Bâcî el-Endülüsî, (ö.474h), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, (I-III), Tahk: Ebû Lübâbe Huseyn, Nâşir: Dâru'l-Livâ, Riyad, I. Baskı, 1986.
- el-Bagâvî**, Muhyî's-Sünne, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd, *Tefsîru'l-Beğavî*, (Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an) I-VIII, Tahk; Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Dâmiyriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, IV. Baskı, 1997.
- el-Bağdâdî**, Ebu Bekir Ahmed b Ali b Sâbit b Ahmed Mehdî el-Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, Tahk; Muhammed Saîd Hatiboğlu, Nâşir; Daru İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, Ankara, ty.

- el- Bağdâdî**, İsmail b. Muhammed Emin, b. Mir Selîm el- Bâbânî, *İdâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zünûn*, I-VI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübnân, ty.
- el-Bağdâdî**, İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn (Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn)*, I-II, Matbaa Behtiyîye, İstanbul, 1951.
- Baltacı**, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. No: 197, 292-294, İstanbul, 2005.
- Baş**, Eyüp, 'İbn Asakir ve Tarihi Dimeşk'i Üzerine' Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXIX, Ankara 1999.
- Bedir**, Murteza, 'Nesefî Ebü'l-Berekât', DİA, XII.
- el-Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr Abdulhâlik b. Hâlid b. Ubeydillâh, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*, I-XIIX, Tahk; Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdulhâlik eş-Şafîî, Nâşir; Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, I. Baskı, 1988.
- Bolelli**, Nusrettin, 'Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi,' *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 5-6, İstanbul, 1993.
- Bozkurt**, Nebi, 'Dâru'l-Hadîs', DİA, VIII.
- el-Buhârî**, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Ca'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-IX, Tahk: Muhammed Züheyr b.Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavku'n-Necât, I. Baskı, 1422.
- el-Cebertî**, Abdurrahmân b. Hasen, *Târîhu Acâibu'l-Âsâr fî'Terâcimi ve'l-Ahbâr*, I-III, Beyrut, ty.
- İbnü'l-Cevzî**, Cemâllüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, I-II, Tahk: İrşâdü'l-hak el-Eserî, Nâşir; İdâretü'l-ulûm el-Eseriyye, Faysalâbâd, Pakistân, II. Baskı, 1981.
- Cici**, Recep, 'Kûrânî', DİA, XXVI.

Çakan, İsmail Lütfi, ‘Dirâyetü’l-Hadîs’, DİA, IX.

.....-*Hadis Edebiyatı*, Marmara Ünv. İlahiyat Vakfı yay, Nu: 35, 20. Baskı,
İstanbul, 2016.

Çelik, Ali, Hz. Ömer’in Hadisçiliği, s. 253-275, *Süleyman Demirel Ünv. İlahiyat Fak.
Dergisi*, sayı, 2, 1995.

Çiçek, Kemal, *Genel Türk Tarihi*, Editörler; H. Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye
Yay. Ankara, 2002.

Coşkun, Medet, *Sünnetin Kuranı Neshi Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
(Ankara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Ana bilim Dalı) Ankara, 1995.

Çavuşoğlu, Semiramis, ‘Kadıızâdeliler’ mad, DİA, XXIV.

Çelebi, Ahmed, *İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi*, (Terc: Ali Yardım), Damla Yayınevi,
İstanbul, 1976.

Ed-Dârimî, Ebû Myhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fadl b. Behrâm b.
Abdissamet ed-Dârimî, Sünenü’d-Dârimî, (Müsnedü’d-Dârimî) I-IV,
Tahk:Huseyn Selîm ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, S.Arabistan, 2000.

Demirayak, Kenan, ‘Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevessül/Şefaât Dileme ve
Yakarış Şiirleri,’ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, C. 1, Sayı.1, 2015.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara
1970.

DİA, ‘Ahmed el-Menîni’, DİA. II, 100.

Düzenli, Muhittin, İslam Rivâyet Geleneğinde İcâzet, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*,
s. 17, 2004.

Ebû Dâvûd, Sünen, I-VII, Tahk; Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabellî,
Daru’r-Risâle el-Âlemiyye, I. Baskı, 2009.

Ebu'r-Rebî' Necmüddîn Süleyman b. Abdulkavî b. el-Kerîm et-Tûfî es-Sarsârî, *el-İntisârâtü'l-İslâmiyye fî Keşfi Şübehi'n-Nasrâniyye*, I-II, Tahk: Sâlim b. Muhammed el-Karnî, Riyad, 1419 h.

Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs Ve'l-Muhaddisûn*, I. Baskı, Mısır, 1958.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Daîfü't-Tergîb ve't-Terhîb*, I-II, Mektebet'ül-Meârif, Riyâd, I. Baskı, 2000.

.....-*Silsiletü'l-Ehâdisü's-Sahîha ve Şeyün min Fıkhihâ ve Fevâidihâ*, I-VI, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, I. Baskı, 1995.

.....-*Sahihu ve Daîfü Süneni Tirmizî*, I-VIII, byy, ty.

Elmalı, Hüseyin, 'el-Keşkûl', DİA, XXV.

Erdoğan, Mehmet, 'Bâtınî Inkıta,' *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 4, İstanbul, 1986.

Erdoğan, Mustafa, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel bir Bakış, Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, Celal Bayar Üniversitesi, 11-13 Eylül 1996, MANİSA (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997.

Eren, Mehmet, 'Mahmûd b. Ahmed el-Hâsırî'nin (ö. 636/1238) Hayatı, Eserleri ve Hadisçilik Yönü,' *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı, 14, 2009.

.....-'Hadis İlminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları -I-', *Dînî Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000.

Erul, Bünyamin, Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti, A.Ü.İ.F. Dergisi, XXXIX, Ankara, 1999.

.....-Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu (Aynî'nin (ö.855), Runeddin el-Kırımı'den (ö. 783) Yararlandığı İddiası Üzerine), *İslam ve Yorum, (Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar)*, s. 395-407, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017.

Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi, (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)* Fecr Yay, Ankara, 2011.

el-Eyyûbî, Muhammed Abdalbâkî, *el-Menâhilü's-Silsile fi'l-Ehâdisi'l-Müselsele*, byy. ty.

Fayda, Mustafa, 'İslâm Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Târîhi.' *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ank. Ü. Basımevi, Ank. 1986, XXVIII. 167.

.....-'Ömer', DİA, XXXIV.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay. Ankara, 1997.

Güngör, Mevlüt 'Begâvî', DİA, V.

Gürkan, Menderes, 'Bedreddin Zerkeşi', DİA, XLIV.

Gürler, Kadir, 'Türk Modernleşmesi Sürecinde Hadis İlminin Genel Durumu,' *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Güz 2007.

Halef, Necm Abdurrahman, *İstidrâkât alâ Târîhu't-Türâs el Arabî li Sezgin*, Nâşir, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, byy, bty.

el-Hamevî, Muhammed Emîn b. Fadlullâh b. Muhibbuddîn b. Muhammed el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar*, I-IV, Dâru sâdır, Beyrut, ty.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrût, II. baskı, 1995.

el-Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *A'lâmu'l-Hadîs fi (Şerhi Sahîhi'l-Buhârî)*, I-IV, Tahk: Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahmân Âl-Suûd, Nâşir: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, I. Baskı, byyk, 1988.

Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, I-VI, Bahâ matb. İstanbul, 1960.

el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, Tahk; Husâmeddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1991.

Hızlı, Mefail, 'Osmanlıdaki Anadolu Medreseleri; Bir İcmal,' *Türkiye Araştırmaları*

el-Huseynî, Ebû İshâk, *Neslü'n Nübâl bi Mu'cemi'r-Ricâl*, Cem' ve Tertib; Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl) Dâru İbn Abbâs, Mısır, I. Baskı, 2012.

Hüsâmeddîn b. Mûsâ Muhammed b Afâne, *Ahâdîsü Daîfe ez-Zâhire*, Beytü'l-Makdis, I. Baskı, 2002.

el-Hût, Ebû Abdirrahmân Muhammed b Muhammed Dervîş, *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti'l-Merâtib*, Tahk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Neşr; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, 1997.

Işık, Mustafa, Sebebu Zikru'l-Hadis Bağlamında 'Men Kezebe Aleyye' Örneği, *ERUIFD*, 2014 / 1, Sayı: 18.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü'l-Muhtar ve Haşiyetü İbn el-Âbidîn (Reddu'l-Muhtar)*, Dâru'l-Fikr, I-VI, II. Baskı, Beyrut, 1412-1992,

İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, I-LXXX, (74+6) Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmânî, *Musannef*, I-XV, Tahk: Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409 h.

İbn el-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî İzzeddîn, *Üsdü'l-Gâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989.

.....-*el-Kâmil fî t-Târîh*, Tahk; Ömer Abdüsselâm Tedmîrî, Beyrut- Lübnan, 1997.

İbn Hacer el-Askâlânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, Tahk; Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1415.

.....-*Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1379

- İbn Hamza el-Huseynî**, İbrâhîm b. Muhammed b. Muhammed Kemâlüddîn b. Ahmed b. Huseyn Burhâneddîn, *el-Beyân ve't-Ta'rîf, fî Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadîs eş-Şerîf*, I-II, Tahk; Seyfüddîn el-Kâtib, Neşr; Dâru'l-Kitab el-Arabî, Beyrut, ty.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Tahk: Şuayb el-Arnevûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İbn Kesîr**, (Ahmed Muhammed Şâkir), *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, ty.
- İbn Mâce**, *Sünen*, I-II, Tahk; Şuayb el Arnavut, Daru'r Risale el-Âlemiyye, I. Baskı, 2009.
- İbn Manzûr**, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, ty.
- İbn el-Mülekkin**, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, I-XXXVI, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî, Tahk; Dâru'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî, Neşr; Dâru'n-Nevâdir, Dımaşk/Sûriye, I. Baskı, 2008.
- İbn Nuceym**, Zeyneddîn b. İbrahim, (İbn Nuceym), *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd - Dekâik*, I-VIII, byy, ty.
- İpşirli**, Mehmet, *Osmanlı Araştırmaları*, (The Journal Of otoman Studies), İstanbul, 1988.
- .....-'Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde', DİA, XXXI.
- .....-'Medrese', DİA, XXXI,
- İbn Salâh**, *Ulûmu'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1986.
- el-İsbahânî**, Sadruddîn Ebû Tâhir es-Silefî Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Silefeh, *et-Tuyûriyyât* I-XVII, (Ebû'l-Hasen el-Mübârek b. Abdilcabbâr es-Sayrefî et-Tuyûrî) Tahk: Desmân Yahyâ Meâlî, Abbâs Sahr el-Hasan, Mektebetü Edvâu's-Selef, Riyad, I. Baskı, 2004.

el-İrâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *Ulumü'l Hadîs (ibn Salah) Ve Şerhuhû et-Takyîd ve'l-Îzâh*, (el-Misbâh Mukaddimeti İbn Salâh, I. Baskı, Matbaatü'l İlmiyye Haleb, 1931.

İsen, Mustafa, Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı, *Genel Türk Tarihi*, I-X, Editörler; H. Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

el-Kâdî İyâz, Ebü'l-Fadl (ö.544h) *Meşâriku'l-Envâr alâ Sıhâhı'l-Âsâr*, (I-II), Dâru'n-Neşr: el-Mektebetü'l-Atîka ve Dâru't-Türâs, byy, bty.

Kallek, Cengiz, 'İbn Kâsım el-Gazzî', DİA, XX.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları Tenkidi*, Marmara Üniv. İlahiyat fak vakfı yay, 121, İfav, IV. Baskı, İstanbul, 2002.

.....-'Sebt-Fehrese' DİA, XII.

.....-'Hadîs', DİA, XV.

.....-'el-Câmiu's-Sahîh', DİA, VII.

.....-'Fezâil', DİA, XII.

.....-'Münâvî', DİA, XXXI.

Kara, Ömer, -'Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râgıb el-İsfahânî,' *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı, 38, Erzurum, 2012.

Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır yay. İstanbul, 2002.

.....-'Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi,' *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Drgisi*, Sayı, 8, Cilt 8, 1999.

.....-'Hattâbî', DİA, XVI.

.....-'Sahîh-i Buhârî'nin İlk Şerhi,' *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak Dergisi*. Sayı: 4, Cilt: 4, yıl: 4, 1992.

- el-Kâsimî**, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk ed-Dımaşkî, *Kavâidü'd-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnân, ty.
- el-Kastallânî**, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir Abdulmelik el-Kuteybî el-Mısırî, *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Nâşir; el-Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye,, Mısır, 7. Baskı, 1323 h.
- Kavak**, Abdulcabbar, 'Şeyh Abdulganî en-Nablûsî'nin Mevlevîlik Müdâfaası: el-Ukûdü'l-Lü'lüyye fî Tarîki's-Sâdeti'l-Mevleviyye Adlı Eseri,' A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 56, Erzurum, 2016.
- el-Kazvînî**, Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Daru Sâdır, Beyrût, ty.
- Kehhâle**, Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdü'l Ganî, *Mu'cemu'l-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XIII, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut,1993.
- el-Kettânî**, Abdulhay b. Abdilkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l - Meâcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselâlat*, I-II, Tahk; İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, II. Baskı, 1982.
- Kılıç**, Hulusi, 'İbn Acurrûm', DİA, XIX.
- Kızıl**, Fatma, 'Yûnînî, Ali b. Muhammed', DİA, XLII.
- Kızılkaya**, Sabri, *İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar*, (Doktora), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2008.
- el-Kinânî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Arrâk, *Tenzihü's-Şerîati'l-Merfûa an Ahâdîsi's-Şenîati'l-Mevdûa*, I-II, Tahk; Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullâh Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrût-Lübnân, 1981.
- Koçkuzu**, Ali Osman, 'Firebrî', DİA, XIII, s. 132.

- Koçyiğit**, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay. (184) Ankara, 1988.
- .....-*Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, II. Baskı, Ankara 1985.
- Kodaman**, Bayram, *Abdulhamîd Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. dizi, Sayı, 941. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Küçük**, Râşit, 'isnad', DİA, XXIII. S. 154-159.
- Küçükaşçı**, Mustafa Sabri-Cengiz Tomar, 'Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir', DİA, XIX.
- Macit**, Yunus, *Ömer b. Abdülazizin Hadis Kültüründeki Yeri*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2006.
- .....-*Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi'nde Yapılan Hadis Çalışmaları (1699 Karlofça Antlaşması-1876 I. Meşrutiyet)*, 19 Mayıs Üniv. Yay. Samsun 1990.
- el-Mağravî**, Abdurrahmân, *Mevsûatü Mevâkifi's-Selef fi'l-Akîde ve'l-Menheci't-Terbiyye*, I-X, Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire, ty.
- Mantran** Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-II, (çev; Server Tanilli) Adam yay. İstanbul, 1992.
- Martı**, Huriye, *Osmanlıda bir Daru'l-Hadis Şeyhi Birgivi Mehmed Efendi*, İstanbul, 2008.
- Mehmâs b. Abdillâh b. Muhammed el-Cel'ûd**, *el-Müvâlât ve'l-Muâdât fi's-Şer'ati'l-İslamiyye*, (II) Neşr: Dâru'l-yakîn, I. Baskı, byyk, 1987.
- Merçil**, Erdoğan, 'Utbi', DİA, XLII, s. 236.
- el-Mervezî**, Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *Fedâilü's-Şâm*, Tahk: Amr Ali Ömer, Dâru's-Sekâfe el-Arabiyye, I. Baskı, 1992.
- el-Meydânî**, Abdurrezzâk b. Hüseyin b. İbrahim el-Baytâr ed-Dımâşki, *Hilyetü'l-Beşer fi Târihi'l-Karni's-Sâlisi Aşar*, Tahk: Muhammed Behce el-Baytâr, Dâru Sâdır, Beyrut, II. baskı, 1993.

- Muhammed b. Abdirrezzâk** b. Muhammed (Kürd Ali), *Hutatu 'ş-Şâm*, Mektebetü'n-Nûri, Dimaşk, I-VI, III. Baskı, 1983.
- Muhammed Ahmed** Dernîgâh, *Mu'cemu A'lâmi Şuarâi'l-Medh en-Nebevî*, Takdim: Yâsin el-Eyyûbî, Mektebetü'l-Hilâl, I. Baskı, ty.
- el-Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed el-Medû bi-Abdirrezzâk b. Tâcu'l-Ârifîn b. Alî b. Zeyni'l-Âbidîn el-Haddâdî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi's-Sagîr*, I-II, Mektebetü İmâm eş-Şâfiî, Riyâd, III. Baskı, 1988.
- .....-*el-Yevâkît ve'd-Dürer (şerhu) fî Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, I-II, Tahk: Murtezâ ez-Zeyn Ahmed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, I. Baskı, 1999.
- el-Murâdî**, es-Seyyid Muhammed Halil, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâni Aşar, Tarihu'l-Muradi*) I-IV, Bağdat, Mektebetü'l-Müsennâ, ty.
- el-Murâvî**, Abdullâh b. Saîd b. Muhammed Ibâdi'l-Lahcî el-Hadrâmî eş-Şehârî, *Münteha's-Sûl ala Vesâili'l-Vusûl ilâ Şemâili'r-Rasûl*, I-IV, Dâru'l- Minhâc, Cidde, III. Baskı, 2005.
- el-Muzhirî**, Huseyn b. Mahmûd b. el-Hasen, *el-Mefâtîh fî Şerhi'l-Mesâbîh*, I-VI, Tahk: Nureddin Tâlib, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt, I. Baskı, 2012.
- el-Mühelleb** b. Ahmed b. Ebî Sufre Esîd b. Abdillâh el-Esedî el-Endülüsi (ö.435h), el-Muhtasaru'n-Nasîh fî Tehzîbi'l-Kitâbi'l-Câmi's-Sahîh, (I-IV), Tahk: Ahmed b. Fâris es-Selûm, Riyad, I. Baskı, 2009.
- Müslim**, Müslim b. el-Haccâc el-Huseynî el-Kuşeyrî en-Nîsâburî, Sahîhu Müslim, I-V, Tahk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru Ihyâi't-Türâs el-Arabî, ty.
- en-Nesâî**, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-IX, Tahk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiyye, Haleb, 1986.
- Okumuş**, Ömer, 'Bahâüddin el-Âmilî', DİA, III.

Öz, Mehmet, *Genel Türk Tarihi, Osmanlı, I-X*, Editörler; H. Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Kitâbiyât, Ankara, 2005.

.....-*Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2000.

.....-‘Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis’, *Türkler*, XI.

Özcan, Abdulkâdir, ‘Patrona İsyânı’, *DİA*, XXXIV.

.....- ‘Lâle Devri’, *DİA*, XXVII.

.....- ‘Kara Mustafa Paşa’, XXIX.

Özel, Ahmet, ‘Nablûsî, Abdülganî b. İsmâil’, *DİA*, XXXII.

.....- ‘Emeviyye Camiî’, *DİA*, XI.

Özbalıkcı, M. Reşit, ‘İbnü’l-Demâmînî’, *DİA*, XXI.

Özmen, Ramazan, ‘el- Buhârî’nin Haberi Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, (2009), sayı,1.

Özşenel, Mehmet, *Sahîh-i Buhârî* Neşirleri: Sehârenpûrî Neşri ile II. Abdülhamid Neşrinin Karşılaştırılması, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 21, 2013, (457-484).

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi, I-X*, Ötüken yay. İstanbul, 1994.

Parlatır, İsmail, *Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınevi, Ankara, 2006.

Polat, Selahaddin, Zayıf Hadislerle Amel, (83-109) *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Kayseri, 1983.

er-Râzî, İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. Münzir et-Temîmî, el-Hanzalî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, I-IX, Meclisü Dâireti’l-Meârifî’l-Osmâniyye, Haydarabâd, Hind, I. Baskı, 1952.

er-Rifâî, Salih b. Hâmid b. Saîd, *el-Ehâdisü’l-Vâride fî Fedâili’l-Medine*, Mektebetü’l-Melik Fahd, S. Arabistan, I. Baskı, 1992.

- Sâgânî**, Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Husnî el-Kahlânî Ebû İbrâhîm İzzeddîn, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi's-Sagîr*, I-XI, Tahk: Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, Mektebetü Dâru's-Selâm, Riyâd, I. Baskı, 2011.
- Sakallı**, Talat, 'İbn Battâl', DİA, XIX.
- .....-'İbn Kutluboğa', DİA, XX.
- es-Sâlih**, Subhî, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh*, Dâru'l-İlm Li'l-melâyîn, I. Baskı, Beyrut, 1959.
- Sancaklı**, Saffet, 'İbn Battal (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi,' *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), sayı: 1
- Sandıkçı**, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, (Önsöz), VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1991.
- Sarı**, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay. İstanbul, ty.
- Sarıbıyık**, Mustafa, 'İlk Osmanlı Medreseleri,' *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN; 1304-0278, sayı, 3, e.t. 01/06/2016, e.a: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067890>,
- es-Senûsî**, Rızâ b. Muhammed Safiyyuddîn, *Devru Ulemâi Mekke el-Mükerreme fi Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mekke, ty.
- Serkîs**, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabîyye ve'l-Muarrebe*, I-II, Matbaatü Serkîs, Mısır, 1928.
- Sezgin**, M. Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, Ankara Üniv. İlâhiyat Fak. Yay. XIII, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956.
- es-Suyûtî**, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâleddîn, *ed-Durrü'l-Mensûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- .....-*Câmiu'l-Ehâdîs*, I-XIII, byy, ty.
- .....-*Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, byy, ty.
- es-Sefârînî**, Ahmed b. Sâlim, *Levâmi'ul-Envâr el-Behiyye*, Dimaşk, 1982.

- Süheyb** Abdulcabbâr, *el-Câmiu's-Sahîh Li's-Süneni ve'l-Mesânîd*, byy, 2014.
- .....- *el-Müsnedü'l-Mevdû el-Câmiu li'l-Kütübi'l-Aşra*, I-XXII, byy, 2013.
- eş-Şehrezûrî**, Osmân b. Abdîrrahmân, *Ulûmu'l-Hadis*, Tahkik ve Şerh; Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Dimaşk-Şam. ty.
- es-Sindî**, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulgafûr, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, Mektebetü'l-Emdâdiyye, I. Baskı, h.1415.
- es-Süveydî**, Abdullah b. Huseyn b. el-Mer'î b. Nâsuruddîn el-Bağdâdî, Ebû'l-Berekât, *en-Nefhatü'l-Miskiyye ve'r-Rihleti'l-Mekkiyye*, el-Mecmau's-Sakafî, Abudabi, 1424 h.
- Şahyar**, Ayşe Esra, Kütübü Sitte'den Örneklerle *Zayıf Hadis Rivâyeti*, Akdem Yay. İstanbul, 2011.
- Şenel**, Abulkadir, 'Kastalânî Ahmed b Muhammed', DİA, XXIV.
- Sezgin**, Fuad, *Tarîhu't-Turâs el-Arabî*, S. Arabistan, 1991.
- eş-Şuhûd**, Ali b. Nayif, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Hicre*, byy, bty. -*Mevsûatü'r-Red ale'l-Mezâhibi'l-Fikriyye el-Muâsara*, I-XXIX, byy, ty.
- .....-Buhûs ve Makalât Havle's-Sevretü's-Sûriye, 1. Baskı, 2012.
- et-Taberânî**, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutîr el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, Tahk: Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî, Müesssesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 1984.
- .....-*el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Tahk: Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, II. Baskı, 1994.
- .....-*el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Tahk: Târik b. İvadıllah b. Muhammed, bdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru'l-Hameyn, Kâhire, 1415.
- et-Tahhân**, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Merkezü'l-Hüdâ Li'd-Dirâsât, İskenderiyye, 1415h.
- el-Tantâvî**, Ali b. Mustafa, *Zikriyât*, Cidde, 2006.

Tekineş, Ayhan, Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (ISSN 1304-3617) , II, sayı 2, yıl, 2004.

et-Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünenü 't-Tirmizî*, I-V, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1975.

Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara, 1988.

Topuzoğlu, Tefik Rüştü, 'Recez', DİA, XXXIV.

Tuveycirî, Hamûd b. Abdillâh b. Hamûd b. Abdîrrahmân, *İthâfu'l-Cemâa bimâ Cae fi'l-Fiteni ve'l-Melâhim ve Eşrâtu's-Sâa*, I-III, Dâru's-Sâmî, Riyâd II. Baskı, 1414h.

Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği*, Diyanet Vakfı yay. I. Baskı, Ankara, 2011.

.....-Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi,' *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, c. 8, sayı: 16.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

.....-*Osmanlı Tarihi*, I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Uzundağ, Mehmet Sait, *el-Kastallânî (158-923 / 1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Ülker, Öktem, Osmanlı Medreselerinde Felsefe, *OTAM Dergisi*, S.15, A.Ü.Mtb. Ankara, 2004.

Ünal, Halit, 'el-Mervezî', DİA, XXIX.

Ünal, İsmail Hakkı, 'İbnü'l-Kattân el-mağribî', DİA, XXI.

.....- 'Kirmânî Şemsüddin', DİA, XXVI.

.....-'Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l- Buldân' Risâlesi,' *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C, 41, Sayı, 1, Ankara, 2000.

Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Ensar Yay. İstanbul, 2013.

.....-*Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları*, Etüt yayınları, Samsun, 1997.

.....-‘Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı,’ *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Güz 2007 (229-248).

Ünal, Mehmet- Aliye Yılmaz, ‘Muhammed Murâdî Buhârî ve ‘Risâle-i Nakşibendiyye’ adlı eseri,’ *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/3, Winter 2014, p. 1535-1549, Ankara/Turkey.

Uteybî, Ömer b. Süleymân b. Abdillâh el-Aşkâr, *el-Kıyâmetü’s-Suğrâ*, Dâru’n-Nefâis, Ürdün, IV. baskı, 1991

Uzunpostalcı, Mustafa, ‘Ebu Hanife’, DİA, X.

Yardım, Ali, ‘Darulhadis’ mad, (*Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dârülhadis*) DİA, VIII.

.....-*Hadis*, I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 1984.

.....-‘Ebû İdrîs el-Havlânî’, DİA, X.

Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydîleri*, ISBN: 978-605-61345-4-8 Gümüşhane, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki, ‘Akidetü’s-Senûsiyye’, DİA, II.

el-Yemenî eş-Şafî, Ebû’l- Huseyn Yahyâ b. Ebi’l- Hayr b. Sâlim el-İmrânî, *el-İntisâr fi’r-Red ale’l-Mutezileti’l- Kaderiyyeti’l-Eşrâr*, I-III, Riyâd, Edvâu’s-Selef, I. Baskı, 1999.

Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dâru’l-Hadîsi ve Müderrisleri*, İstanbul, 2001.

Yıldırım, İbrâhîm, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, Ekev yay, Erzurum, 2002.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Osmanlı Tarihi*, I-XIV, Çağ yayınları, İstanbul, 1989.

ez-Zebîdî, Abdurrezzâk el-Huseynî; Ebü'l-Feyz Murtezâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. I-XL, Daru'l-İhya, byy, bty.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkızâ fî İlmi Mustalahi'l-hadîs*, (Gözden geçiren; Abdul-Fettâh Ebû Gudde) I. Baskı, Beyrut. 1405 h.

.....-*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*,(I-XVIII), Nâşir: Dâru'l-Hadîs-Kâhire, 2006.

.....-*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV (23+2) Tahk: (Şuayb el-Arnaût gözetiminde bir grup), Müessesetü'r-Risâle, III. Baskı, byy. 1985.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm (Kamûsu Terâcim; Li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn)* I-VIII, Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 17. Baskı, Beyrut- Lübnan, 2007.

ÖZET

**COŞKUN, Medet, ‘Ahmed el-Menîni’nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri’
Doktora Tezi, (Danışman: Prof Dr. İsmail Hakkı ÜNAL), Ankara Üniversitesi,
2018. 265+9=274 Sayfa.**

‘Ahmed el-Menîni’nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri’ konulu bu araştırmamızda Osmanlı dönemi muhaddislerinden el-Menîni’nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yeri, başta kendi eserleri olmak üzere konu ile ilgili diğer biyografik eserlere müracaat edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın giriş bölümünde el-Menîni’nin yaşadığı dönemdeki siyâsî, sosyal, ekonomik ve ilmî durum hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde el-Menîni’nin hayatı, eserleri, hocaları, öğrencileri, eğitimi ve ilmî kişiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. el-Menîni’nin el yazması olan eserlerinden günümüze kadar ulaşanlardan Türkiye’de mevcut olanlar Süleymâniye Kütüphânesi’nden alınmış, Türkiye’de bulamadığımız ‘*İdaetü’l-derârî alâ Şerhi Sahihi’l-Buharî*’ adlı şerhi ise Suudi Arabistan, Mektebetü’l-Harem kütüphanesinden temin edilmiştir. İkinci bölümde el-Menîni’nin, araştırmamızın odak noktasını oluşturan hadis ilmindeki yeri ele alınmış, bu bağlamda bazı hadis kavramlarını tarifi, eserinde yer verdiği ve hakkında zayıf olduğu yönünde değerlendirmeler bulunan bazı rivayetlerle ilgili sıhhat değerlendirmeleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise el-Menîni’nin ‘*İdâetü’l-Derârî..*’ adlı şerhi hakkında bilgi verilmiş, kaynakları, şerhindeki üslubu, metodu ve hadislerin muhtevasıyla ilgili açıklamaları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının sadece Anadolu ile sınırlı tutulamayacağı, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan bütün coğrafyalardaki hadis çalışmalarını da kapsayacağı, konu ile ilgili araştırmacıların dikkatlerine sunulmuştur.

ABSTRACT

Coşkun, Medet, The Life and Works of Ahmad al-Manîni and His Position on the Science of Hadith, PhD thesis, Supervisor Prof Dr. İsmail Hakkı ÜNAL, University of Ankara, 2018, 274 pp.

In this PhD thesis which about the life of Ahmad al-Manîni who was one of the scholars of the hadith in the last period of the Ottoman Empire, it will try to investigate the life of al-Manîni, his manuscripts and his position in the science of hadith by referring mainly to his own works and to the other biographical literatures which related to the subject. In the introduction of the study, it is tried to point out chronologically the political, social and scientific situation of the Ottoman Empire in the lifetime of al-Manîni. In the first section of our study Ahmad al-Manîni's life, also his name, family, tutors and pupils were primarily tried to put forward a motion from his own works. The manuscripts which have been survived till today and that of available in Turkey from al-Manîni's manuscripts have been taken from 'the Presidency of Manuscripts Works Institution'(Library of Suleymaniye in Istanbul). The Commentary that called '*Idaat al-Darâi alâ Sahîh al-Bukharî*' has been obtained from the Library of *Maktabat al-Haram* in Saudi Arabia. In the second section as the focal point of our research al-Manîni's position in the science of hadith is discussed. In that context, the definition of some hadith concepts, the authenticity of the some hadiths narratives in his works were evaluated. In the third section information about al-Manîni's commentary so-called '*Idâet ad-Derârî*' was presented. The sources of him, the style and method of al-Manîni in the commentary, and the definition related to the content of the hadiths were tried to put forward by instances. In conclusion, in this study it is pointed out that the hadiths studies of the Ottoman period cannot be only limited with Anatolia. Moreover it contains in all geographic areas which under the domination of the Ottoman Empire. As a result this study presented to the attention of the researchers on the subject.